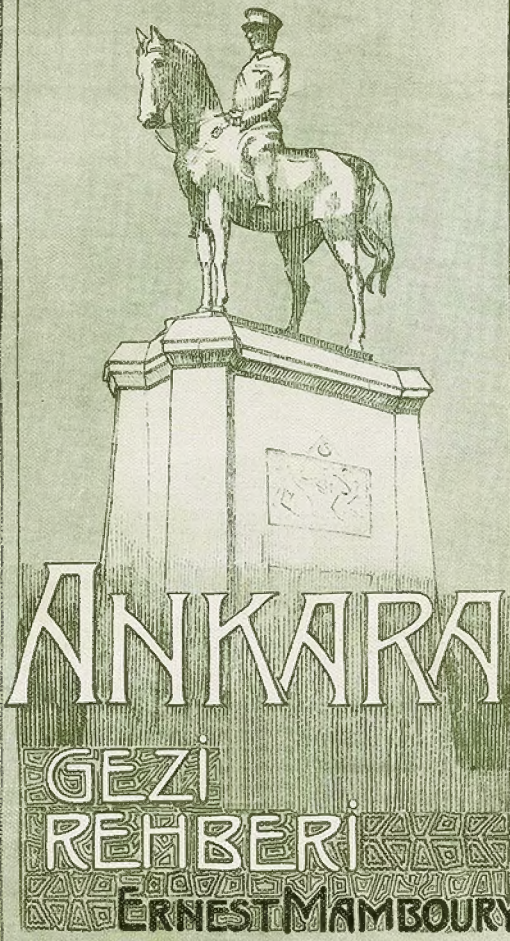

ANKARA

GEZİ REHBERİ

ERNEST MAMBOURY

E. MAMBOURY 1934

ANKARA

Haydarpaşa-Ankara; Boğazköy, Höyük, Sivrihisar ve çevresi, Çankırı, Yozgat, vs.

GEZİ REHBERİ

Ernest Mamboury

Galatasaray Lisesi Öğretmeni,
İstanbul

Bu eser Türkiye İçişleri Bakanlığı ve Ankara Valiliği'nin katkılarıyla yayımlanmıştır.

FRANSIZCA 2. BASIMI
Güncellenmiş Baskı, Ağustos 1934.
200 fotoğraf, harita, plan, vs.

Ankara Üniversitesi Yayınları No: 412
Ankara Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi
(ANKAMER) Yayın No: 1

Bu eserin yayın hakları yalnızca Türkiye İçişleri Bakanlığı'na
(Ankara) aittir.

Tüm basım, yeni basım, uyarlama ve çeviri hakları saklıdır.

Bu kitap Prof. Dr. M. Emin Özcan danışmanlığında
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Fransız Dil ve Edebiyatı Anabilim Dalı araştırma görevlilerinden
oluşan bir çeviri kurulu tarafından Türkçeye çevrilmiştir:

Çeviri Kurulu:

Editör:
Araş.Gör. Dr. Çağrı Eroğlu

Çevirmenler:
Araş.Gör. Fatma Akbulut
Araş.Gör. Fatih Aynacı
Araş.Gör. Nurcan Güren
Araş.Gör. Emine Güzel
Araş.Gör. Ayşe Kaygun
Araş.Gör. Ahmet Özkan
Araş.Gör. Pınar Sezgintürk
Araş.Gör. Ayşe Tomat
Araş.Gör. Ece Yassıtepe
Araş.Gör. Ceylan Yıldırım

Kapak Tasarımı ve Sayfa Uygulama :
Ankara Üniversitesi Basımevi

ISBN: 978-605-136-149-9

Baskı Yeri:
Ankara Üniversitesi Basımevi
İncitaşı Sokak No.10, 06510, Beşevler/Ankara
Tel: 0312-213 66 55
Basım Tarihi: 30.06.2014

SUNUŞ

İsviçreli bilim adamı ve araştırmacı Ernest Mamboury tarafından yazılan ve Ankara'nın ilk tanıtım rehberi olan **"Ankara Guide Touristique"** bugüne kadar Fransızca'dan Türkçe'ye çevrilmeyi beklemiştir.

Turizmde tanıtımın önemi hepimizce bilinmektedir. Yayımlandığı yıllarda dilimize çevrilmiş bir rehberin, Ankara'nın tanıtımına büyük katkı sağlayabileceği hususunda tereddüt bulunmamaktadır.

İçişleri Bakanlığı tarafından ilk baskısı 1933 yılında gerçekleştirilen rehber, seksen yıl sonra Ankara Üniversitesi tarafından dilimize çevrilmiş, Ankara Valiliği tarafından da bastırılmıştır.

O yılların Ankara'sını merak edenler ve araştıranlar için çok iyi bir kaynak olacağına inandığım bu rehberin, ilgilenenlere yararlı olmasını dilerim.

Alâaddin Yüksel
Ankara Valisi

Ankara, büyük bir adamın görüşlerinden güç alan ve iyi niyetli bir halk tarafından desteklenen Hükümet iradesinin neler yapabileceğini kanıtlamaktadır.

Ernest Mamboury, 1933

SUNUŞ

Ankara'nın ilk üniversitesi olan ve onun adını taşıyan Üniversitemiz, Başkentimize olan vefa borcunu, bir nebze de olsa ödeyebilmek amacıyla, "Ankara Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi"ni (ANKAMER) kurmuştur. Adı geçen Birimimiz, Ankara'ya ilişkin birçok alandaki inceleme ve araştırmayı büyük bir özen ve titizlikle yürütmektedir. Merkez Yönetimi, Ankara'nın Başkent oluşunun 90. Yılı etkinlikleri çerçevesinde, Ernest Mamboury tarafından ilk kez 1933 yılında Fransızca olarak kaleme alınmış olan "ANKARA Guide Touristique" adlı yayını Türkçeye çevirterek geniş kitlelere ulaştırılmasını amaçlamıştır. Bu çeviri, söz konusu amacın ürünüdür.

Yayın, gerek Cumhuriyet öncesi gerek Cumhuriyetin ilk 10 yılındaki Ankara'nın ve yakın çevresinin tarihi ve turistik yerlerini çeşitli çizim ve özgün fotoğraflarla ayrıntılı bir biçimde sunmaktadır. Ayrıca bu kitap, bir gezi rehberi olmanın ötesinde Cumhuriyet döneminin ilk kazılarını da kapsamlı ve tartışmalı bir biçimde tanıtmaktadır. Bugün kitaplıklarda hatta resmi arşivlerde ender olarak bulunabilen "Ankara Gezi Rehberi", içerdikleriyle özgün bir bilimsel çalışma özelliği de göstermektedir. Ankara Üniversitesi olarak, bu eseri Dilimize çevirterek ANKAMER'in ilk yayını olarak genelde Türk, özelde Ankara halkına kazandırmanın gururunu taşımaktayız.

Tarihe mal olmuş olan bu önemli yapıtı topluma kazandırma yolunda izinlerini esirgemeyen İçişleri Bakanlığına ve katkıları ile bizlerle işbirliği yapmış olan Ankara Valiliğine Üniversitem adına teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca kitabın yayınlanması aşamasında başta ANKAMER Müdürü Prof. Dr. Aliye Öztan olmak üzere Merkez Yönetim Kurulu üyeleri ve kitabın çevirisi için Prof. Dr. M. Emin Özcan ile katkı sağlayan Araştırma Görevlilerine teşekkür ederim.

Prof. Dr. Erkan İbiş
Ankara Üniversitesi Rektörü

YAZAR HAKKINDA KISA BİLGİ

Ernest MAMBOURY
(1878-1953)

1878 yılında İsviçre'de Nyon'da doğan Ernest Mamboury eğitimini Nyon Koleji, Lozan'da École Normale'i ve Cenevre'de École des Arts Industriels'i bitirerek tamamlar. Daha sonra çalışmalarına bir süre Paris'te Académie Julian'de devam eder. Lozan'da resim öğretmenliği yaparken 1899'da gezmek için izinli olarak İstanbul'a gelir. Kentin hem tarihi eserlerini inceler hem de farklı yerlerinin resimlerini çizmeye o kadar kapılır ki işinden ayrılarak İstanbul'a yerleşir. Başta Galatasaray Lisesi olmak üzere çeşitli eğitim kurumlarında Fransızca, Resim ve Geometri öğretmenliği yapar. Eğitmenliğinin yanı sıra, ünlü arkeolog ve sanat tarihçileri tarafından yapılan kazılara, araştırmalara ressam ve topograf olarak katılır. Bu araştırmalarda pek çok alanın ve eserin belgelemesini yapar. Ayrıca kent tarihlerini de içeren rehberler hazırlar. Bunlardan ilki olan "Constantinople Guide Touristique" 1925 yılında yayımlanır. Bu kitap hemen Osmanlıca, daha sonraki yıllarda İngilizce olarak basılır.

İstanbul'a ait bu kitabın büyük bir ilgi görmesi üzerine, İçişleri Bakanlığı Mamboury'den Ankara ile ilgili bir rehber hazırlamasını ister. Böylece ortaya çıkan "Ankara Guide Touristique" 1933'te yayımlanır. Kısa sürede tükenen kitabın 1934 yılında ikinci basımı yapılır. Yedi bölümden oluşan 314 sayfalık bu kitap Ankara'nın Cumhuriyet öncesi tarihinin yanı sıra Cumhuriyet'in ilk 10 yılındaki yapılanmasını da içerir. Ayrıca Ankara ilinin tamamı ve Orta Anadolu'nun önemli tarihi yerleşmelerine ilişkin ilk kapsamlı rehberdir. Kitapta başta Ankara Kalesi'nin ilk planı olmak üzere pek çok yapının yazar tarafından hazırlanmış planları özgün fotoğraflarla birlikte sunulur. Ankara ve çevresinin arkeolojik, tarihi ve turistik yerlerinin tanıtılmasını amaçlayan kitabın bu özellikleri günümüzde bir tarihi belge niteliği taşımaktadır.

Ernest Mamboury'nin Bizans ve Türk sanatı ile ilgili yayınları da bulunmaktadır. 1953 yılında İstanbul'da yaşamını yitirmiş olan Mamboury'nin mezarı Feriköy Protestan mezarlığındadır.

Ekselansları Gazi Mustafa Kemal Paşa,
Cumhurbaşkanı
ve
Ekselansları Şükrü Kaya Bey
İçişleri Bakanı

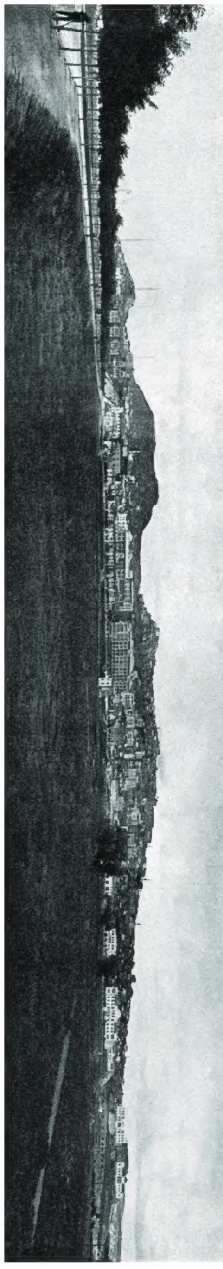

Gar Caddesi

Telgraf İstasyonu

Dar Tepe

Ulucak Tepesi

Büyük Millet Meclisi Sarayı

Ankara Palas

Timur Tepesi

Düzlüğün kenarında bulunan
Bankalar Caddesi

Kale ve eski şehir

Eski Osmanlı Hanları

Eski şehrin güney ve güneydoğu mahallesi

Dışişleri Bakanlığı

Halk Evi

Etnografya Müzesi ve Gazi'nin atlı
heykeli

Gardan Ankara Manzarası

Foto. Sébah & Joaillier

REHBERİN GENEL PLANI

1. Bölüm
ÇEŞİTLİ PRATİK BİLGİLER
Giriş 14
Turistlere tavsiyeler 20
Ankara'ya varış 21
Ankara'da yaşam koşulları 22

2. Bölüm
GENEL BİLGİLER
1. Coğrafi, iklimsel, zirai ve endüstriyel bakış 43
2. Tarihsel bakış 55
3. Topoğrafik taslak 75
4. Demografik bakış 91
5. Sanatsal bakış 94
6. Zamandizinsel tablolar 97
7. Çeşitli istatistikler 103

3. Bölüm
HAYDARPAŞA'DAN ANKARA'YA
Anadolu demiryolu hattı 109

4. Bölüm
ŞEHRİN VE ÇEVRESİNİN ZİYARETİ İÇİN
PRATİK BİLGİLER
Hareket noktaları ve güzergahlar 129

5. Bölüm
ŞEHRİN ANIT VE SİT ALANLARININ
AÇIKLAMALI RESİMLİ DİZİNİ
..... 141

6. Bölüm
ANKARA ŞEHRİNİN ÇEVRESİ
..... 269

7. Bölüm
Bibliografya 307
Resimler 311
İçindekiler 315
Banka ve ticari ilanlar 319

I. BÖLÜM

ÇEŞİTLİ PRATİK BİLGİLER

Turistler için tavsiyeler
Ankara'ya varış
Ankara'da yaşam koşulları

I. BÖLÜMÜN ÖZETİ

GÜNÜMÜZDE ANKARA

Ankara'yı hangi mevsimde ziyaret etmek gerekir? Turistler için tavsiyeler. Türkiye'ye hareket. Türkiye'ye varış. Ankara'ya varış. Hamallar. Tarifeler. Bagaj Tarifeleri. Gar'dan şehrin görünümü. Konuşulan diller. Rehberler-tercümanlar. Para birimi. Geçici ikamet işlemleri. Türk alfabesi. Otomobiller, taksiler. Otobüsler. Oteller. Restoranlar. İçecekler. Posta-telefon-telgraf. Posta, telefon ve telgraf tarifeleri. Hamamlar. Tiyatro. Konserler. Konferanslar. Sergiler. Sinemalar. Bahçeler. Spor Parkı. Stadyum. At Eğitim Alanı. Elçilikler ve temsilcilikler. Bankalar. İbadethaneler. Hastaneler. Bakanlıklar. Vilayet ve Genel yönetimler.

Ankara, 1923
Eski şehirde bir sokak
Foto. E. Mamboury

GÜNÜMÜZDE ANKARA

Ankara'ya gelen bir yabancı, sarp kanyonların ve kıraç, bakımsız ovaların arasından geçen uzun bir güzergâhın pekiştirdiği pek çok karamsar düşünceyle sınırlandırılır ve bu düşünceler yabancıyı, Ankara'yı çok sınırlı yaşam koşullarına sahip zavallı bir kasaba olarak görmeye yöneltir. Bu yabancı belki de Ankara'da hiç bulunmamış üstelik kendisine: " –Ankara'ya mı gidiyorsunuz? Ah! Şehrin zorluklarını göreceksiniz. Ankara'da iyi otel ve su yok, üstelik sıtma var, hiçbir şey bulunmuyor, her şeyi İstanbul'dan getirtmek gerekiyor." Vs. diyecek birkaç adamcağıza rastlayacaktır. Bu kötü niyetli eleştirmenler, haksız yere, yeni başkente karşı, oldukça muhalif bir anlayış yaratırlar. Ankara, büyük bir adamın görüşlerinden güç alan ve iyi niyetli bir halk tarafından desteklenen Hükümet iradesinin neler yapabileceğini kanıtlamaktadır.

* * *

1923. Ankara yeni Cumhuriyet'in başkenti olur; yeterli bina yoktur, bakanlıklar derme çatma binalarda hizmet vermektedir, genel idareler, bankalar ve diğer yönetimler çoğunlukla kerpiç evlere yerleşmiştir, üst düzey görevliler yıkık dökük konutlarda görev yaparlar, Cumhurbaşkanı ise mütevazı bir konutta oturur. Tesadüfen Ankara'ya gelen yabancılar temiz olmayan hanlarda kalırlar, sıtma tüm nüfusu inletmektedir, yanmış kül olmuş semtler ise sonsuza dek ölü kalacakmış gibi görünür.

* * *

1931. Bir sihirli görünmez değnek her şeyi değiştirdi. Gardaki 40.000 m²'lik bataklık alan kurutuldu ve sıtma hastalığı yok oldu, bir genişleme planı oluşturuldu, eski şehrin bir ucundan diğerine Hausmann'inkilere benzeyen çalışmalar başlatıldı. 4000 ev inşa edildi ve 4000 tane daha inşa edilecek.

Ankara 1933
Gazi Bulvarı

Bir zamanlar ölülerin yattığı yerlerde gerçek kamu binaları yükseldi; tüm bakanlıklar geniş alanlara yerleştirildi, görkemli bir Cumhurbaşkanlığı Köşkü inşa edildi; bankalar ise hakiki hizmet binaları inşa ettirdi;

Sağlık Bakanlığı

Foto. Sébah & Joailler

çok sayıda otel, konaklama sektörüne, bir başkentten beklenen rahatlığı sunan iyileştirmeleri yerine getirerek kapılarını hizmete açtı, büyük okullar inşa edildi, Yenişehir, Cebeci, Çankaya, Çankırı Kapı, Gar vs. yakınlarında birçok semt oluştu. Yanan semtler yeni yapılarla donatılıyor, bu coşkulu yeni yaşam biçimi sınır tanımayan faaliyetlerini her yerde sürdürüyor. Yoğun siyasi döneminden sonra Ankara, hummalı bir yapılaşma dönemi yaşıyor, çok yakında üçüncü büyük dönüşümünü yaşayacak: Bu, düşünsel yaratılara, büyük iktisadi ve endüstriyel girişimlere ve ulusal refaha elverişli olağan bir dönem olacak.

Merkez Bankası

Mimar Prof. Holzt Mayster

Çankaya'da bir köşk

ANKARA'YI HANGİ MEVSİMDE ZİYARET ETMEK GEREKİR?

İş için Ankara'ya gelen birçok ziyaretçi çoğu zaman, seyahat edecekleri mevsimi seçmek olanağına sahip değildir. Ancak bunun hiçbir önemi yok, zira Ankara her mevsimde güzel ve ilginçtir. Bununla birlikte, sıcaklardan rahatsız olanlar için Ankara'yı ilkbahar ya da sonbaharda ziyaret etmek en iyisi olacaktır. İlkbaharda Anadolu yeşildir ve canlı renklere bürünür; ekili alanlar ve çiçeklenmiş meralarla bezenmiş Ankara çevresi Fransa'nın Jura bölgesinin büyüleyici bir köşesini andırır. Sıcaklık katlanılabilir derecede olacak, sonsuz semaya hemen hemen her zaman sadık olan güneş olağanüstü güzellikteki ışığını geçmişin hatıralarına ödünç verecektir. Ankara, adeta vızıldayan bir arı kovanı gibi, hayat dolu olacaktır: Millet Meclisi toplantılar yapacak, oteller tıka basa dolu olacak, toplumun yüksek tabakası, katılımı ile sanat ve spor etkinliklerini onurlandıracaktır. Ankara'da ilkbahar araba gezintilerinin mevsimidir.

Haziran ayında Ankara, gölgede 34-35 derece sıcaklık ile çoktan yaz mevsimine girmiştir; meclis kısa bir süre sonra tatile çıkacak ve milletvekilleri civardaki evlerine çekilecek, yabancı diplomatlar ile hali vakti yerinde olanlar İstanbul Boğazı'na taşınacaklardır; Ankara halkı, "bağlara" yani şehrin yakınlarında, biraz yüksekte bulunan ve harika üzümlerin yetiştiği köylere gidecektir. Bu dönemde, sanat ve spor yaşamı ölür, toplantılar ve kabul törenleri ertelenir, oteller boşalır, idari işleri yürütmek için sınırlı bir personel yeterli olmaktadır. Bununla birlikte, bir yabancı

Evkaf Vekâleti Binası

yaz mevsiminde korkusuzca Ankara'ya gelebilir, çünkü sıcaklıkların kuvvetli olmasına rağmen hava kurudur ve insanlar terlemez, geceler ise serin geçer. İşte bu dönem, pek çok ünlü kentin izinde, ülkenin bir ucundan diğerine araba ile yolculuk edebilecek zamandır. Yeri gelmişken, Ankara dışına çıkmak zorunda kalan yabancı bir turistin her iki günde bir, bir kez kinin tableti alması oldukça faydalı olacaktır.

İşte sonbahar. Yavaş yavaş herkes evine döner ve hayat olağan seyrine geri dönmeye başlar. At yarışları, maçlar, toplantılar ve konserler tüm hızıyla devam eder; hava gezintiler için elverişli, ancak günler kısadır; yine de sonbahar, ilkbaharın yerini tutmaz.

Ve işte kış mevsimi. İstanbul sis ve nem içinde iken Ankara'da hava soğuk ve kurudur, kar yağar ve toprağı bembeyaz bir örtü kaplar. Güneş hemen hemen her zaman parıldar ve hoş bir sıcaklık verir. Millet Meclisi görevine döner ve sosyal yaşam canlanır; konserler, tiyatro oyunları, konferanslar birbirini izler, kabul törenleri çakışır. Ankara'da kış mevsimi oldukça güzel geçer.

Hıfzıssıhha Enstitüsü

Foto. Sébah & Joaıller

M E R N O I R E
EREGLI
ZONGOULDAK
SAMSOUN
STAMBOUL
HAIDAR PACHA
AVIONS
PANDERMA
BALIKESSIR
ESQUI-CHEIR
ANKARA
ERZEROUM
SIVAS
SMYRNE
AFION KARAHISSAR
CESAREE
KONIA
OLOUKICHLA
NISSIBINE
ADANA
MERSINE
HALEP
M E R M E D I T E R R A N E E
ANKARAYA ULAŞIM HATLARI
Tren ve Uçak

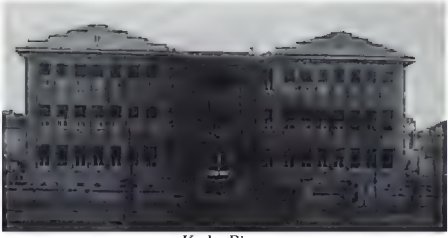

Kızılay Binası

TURİSTLER İÇİN TAVSİYELER

TÜRKİYE'YE HAREKET

Türkiye'ye gitmek ve Ankara'yı ziyaret etmek isteyen bir ziyaretçi pasaport işlemleri, geçici ikamet koşulları vs. gibi konularda bilgi edinmelidir. Bu işlemler değişebilir nitelikte olduğu için yolcuların Türk Konsoloslukları'na, İstanbul'da Adalet Han No. 17-18 adresindeki Türkiye Gezi Kulübü'ne veya seyahat acentelerine ivedilikle başvurmalarını tavsiye ediyoruz. Türkiye Gezi Kulübü, Uluslararası Turizm Derneği'ne üye olduğu için Türk gümrük yetkilileri araba ile seyahat eden turistlerin üçlü gümrük belgelerini kabul etmektedir.

TÜRKİYE'YE VARIŞ

Avrupa'dan gelen ve Ankara'ya gitmek isteyen bir yolcu yolculuğunu öncelikle İstanbul'a kadar düzenlemelidir. Bu yolcu, İstanbul'a denizyolu, demiryolu ya da havayolu ile ulaşabilecektir, yaşayacağı tek sorun seçim yapmak olacaktır. İstanbul'a vardıktan sonra, bir tekne onu Karaköy İskelesi'nden (Galata-Pera tarafı) Anadolu Demiryolu Hattı'nın başlangıcının bulunduğu Haydarpaşa'ya götürecektir. Buradan Ankara'ya her gün çok sayıda tren kalkmaktadır. Ekspres tren akşam saat 18'de yola çıkar ve sabah 9.50'de Ankara'ya varır, yük ve yolcu treni ise yola saat 19.10'da çıkar ve 16.35'te Ankara'ya ulaşır. Bu trenlerde yataklı vagonlar ve bir yemekli vagon bulunur.

Ankara'ya ayrıca İzmir'den, Afyonkarahisar üzerinden (aktarma ile), ya da Eskişehir'den de ulaşılabilir.

Toros Ekspresi ile Mısır, Fas ve Suriye'den gelen yolcu Eskişehir'de tren değiştirdikten sonra Ankara'ya ulaşır; bu trende de yataklı vagonlar ve bir yemekli vagon bulunmaktadır.

Karadeniz Bölgesi'ne gelince, Samsun Limanı'ndan başlayan ve Sivas üzerinden Ankara'ya ulaşmayı sağlayan resmedilmeye değer güzellikte yeni bir yol vardır. Ayrıca, havayolu şirketi de İstanbul'u Ankara'ya bağlar.

ANKARA'YA VARIŞ, HAMALLAR, TARİFELER

Eskişehir'den gelirken, Gazi İstasyonu'nu biraz geçince şehrin silueti fark edilir. Ankara Kalesi'nin girintili çıkıntılı yüksek duvarlarının doruğu, Hüseyin Gazi Tepesi'nin koyu renkli zemininden ayrılır. Tren gara girer; siyah giyimli, kıyafetlerinin yakasında bir işaret bulunan yahut kol bandı takan kasketli resmi hamallar eşyalarınızı yüklenirler ve taksi ve otobüslerin beklediği gar meydanına kadar taşırlar.

BAGAJ TARİFELERİ

Küçük koliler: .....10 kuruş
Orta ağırlıktaki koliler, valizler:.....25 kuruş
Sandıklar, büyük koliler: .....35 kuruş

Şehrin farklı otellerinin kapıcıları peronda durur ve yolcunun konaklayacağı yere ulaşımını kolaylaştırır.

ANKARA'NIN GARDAN GÖRÜNÜMÜ

Rehberin başındaki fotoğrafa bakınız.

Eğer yolcu arabaya binmeden önce yolculuğundan 2 dakika ayırmak isterse, sırtını gara dönerek birkaç adımda meydana varacaktır. Önünde, doğrudan şehre doğru ilerleyen çimenlerle ve ağaçlarla süslenmiş çift yönlü Gar yolu uzanır, sol taraftaki ilk bina Büyük Millet Meclisi'dir; Meclis'in tam karşısında, yolun diğer tarafında Ankara Palas bulunur. Yukarıda sağda, Timur Tepesi vardır; tepenin hemen solunda Telgraf İstasyonu direklerinin görülmesini sağlayan bir çentikle ayrılmış, kısmen saklı Ulucak Tepesi ve hemen önünde bir kısmı evlerle kaplanmış Dar Tepe tüm cılızlığı ile yükselir. Biraz ileride sağda, ovanın kenarında bakanlıklar ve bankalar semti ile eskisinin hemen aşağısına inşa edilmiş olan yeni şehir bulunur.

Anadolu Demiryolları Genel Müdürlüğü
Foto. Sébah & Joailler

Orduevi

Yukarıda, kalenin iki duvarının çevrelediği orta halli mahalleler bulunur, Kale'nin sağında eski Osmanlı Hanları vardır. Ovada, sağda Gar Meydanından başlayan 16 Mart Caddesi solda Dışişleri Bakanlığına sağda Etnografya Müzesi ve Halk Evleri binasına uzanır. Bu binaların üst kısmında düzlüğe doğru inen güney ve güneybatı yönündeki semtler bulunur. Meydanda en sağda, Devlet Demiryolları Genel Müdürlük binası görülür.

"Yenişehir" olarak adlandırılan bölge, demiryolunun güneyinde bulunduğu için Gar Meydanı'ndan görülmez.

KONUŞULAN DİLLER

Ankara'da en çok konuşulan ve en iyi anlaşılan yabancı diller Fransızca ve Almanca'dır. Bununla birlikte, resmi bir makamla iletişime geçmek gerektiğinde bir tercümandan yardım almak faydalı olur.

REHBERLER-TERCÜMANLAR

Ankara'da resmi rehber-tercümanlar bulunmaz, ancak oteller zaman zaman bu hizmeti vermekteler. Dikkatli bir yolcu, italik olarak belirtilmiş güzergâh bilgilerine tam anlamıyla bağlı kalmak koşuluyla, bu gezi rehberi sayesinde şehri tek başına gezebilecektir.

PARA BİRİMİ

Günümüzde Türk parası, kâğıt ve metal paralardan oluşur. Kâğıt paralar: 1000, 500, 100, 50, 10 liralardır. Metal paralar ise; 25 ve 1 kuruşluk nikel sikkelerden; 20, 10 ve 5'lik sarı liralardan; 10, 5, 2 ½ değerindeki bir dizi bronz paradan oluşur. 1 Türk Lirası 100 kuruş ve 1 kuruş da 40 para değerindedir. Altın ve gümüş tedavülde değildir.

GEÇİCİ İKAMET İŞLEMLERİ

Türkiye'ye gelen her yabancı polis tarafından yürütülen özel işlemleri gerçekleştirmekle yükümlüdür. Değişebilir nitelikte olan bu işlemleri burada belirtmeye lüzum yoktur, zaten bunlar ülkeye giriş ve çıkıştaki kayıt işlemleriyle sınırlıdır ve otellerin kapıcıları istenilen bir zamanda bu işlemleri düzenleme işini üstlenirler.

Yangın söndürme aracı

TÜRK ALFABESİ

1928 yılı Kasım ayında Türk Hükümeti kısmen Latin alfabesine dayanan yeni bir alfabeyi kabul etti, bu yeni alfabeyi özellikleriyle birlikte aşağıda verelim:

Alfabe

Türkçe	Fransızca	Türkçe	Fransızca
A	A	L	L
B	B	M	M
C	DJ	N	N
Ç	Tch	O	O
D	D	Ö,ö	Eu
E	É,é	P	P
F	Fé	R	R
G	Gué	S	Ss
Ğ,ğ	Gh	Ş	Ch
H	Ha (nefesli)	T	T
I,i	I,i	U	Ou
I,ı	e (boğazdan)	Ü,ü	U,u
J	j	V	V
K	k	Y	Yé
		Z	Z

Bu alfabe, yolcunun caddelerin, tren istasyonlarının, otel, restoran ve mağazaların isimlerini okumasını sağlayacaktır. Türk rakamları, Arap rakamları ile aynıdır.

Bu gezi rehberindeki coğrafi, tarihi ve diğer tüm isimler Fransız alfabesinin ses bilgisi kurallarına göre yazılmıştır. Araştırma yapmayı kolaylaştırmak için bu isimlerin Türkçe yazılışı sıklıkla parantez içinde verilecektir.

OTOMOBİLLER - TAKSİLER

Otomobiller iki gruptan oluşur: siyah taksimetreli küçük araçlar hareket ücreti olarak 50 kuruş yazar, sonrasında ise her 200 m.'de bir 3 kuruş kaydeder; kırmızı taksimetreli büyük araçların ise hareket ücreti 70 kuruştur ve her 200 m.'de bir 5 kuruş yazar. Şehir dışı yolculuklar için pazarlık yapılabilir, ancak fiyat çoğunlukla taksimetrenin kaydettiğinden yüksek olur.

OTOBÜSLER

Otobüs hizmetleri belediye tarafından sağlanmaz, bununla birlikte, oldukça iyi bir düzen oluşturulmuştur; otobüsler belirli hatlardan düzenli olarak geçer. Farklı girişimciler büyük-küçük çok sayıda otobüsü 12 hattın ihtiyacını karşılayacak biçimde halkın hizmetine sunmuştur. Tüm araçlar Millet Meydanı'ndan hareket eder.

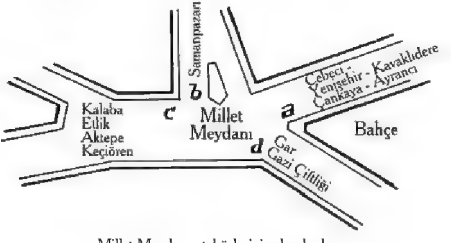

Millet Meydanı otobüslerinin durak planı

1. Millet Meydanı	Samanpazarı	(b)	5 kuruş
2. Millet Meydanı	Gar	(d)	5 kuruş
3. Millet Meydanı	Cebeci	(a)	25 kuruş
4. Millet Meydanı	Çankaya	(a)	25 kuruş
5. Millet Meydanı	Ayrancı	(a)	25 kuruş
6. Millet Meydanı	Keçiören	(c)	25 kuruş
7. Millet Meydanı	Aktepe	(c)	25 kuruş
8. Millet Meydanı	Etlik	(a)	20 kuruş
9. Millet Meydanı	Kavaklıdere	(a)	20 kuruş
10. Millet Meydanı	Kalaba	(c)	20 kuruş
11. Millet Meydanı	Yenişehir	(a)	5 kuruş
12. Millet Meydanı	Gazi Çiftliği	(d)	

Gazi Çiftliği otobüsleri, cuma günleri ve bayramlarda hareket eder.

Ara duraklarda özel bir tarife uygulanır.

Ankara'yı Konya, Çankırı vs. gibi bazı illere bağlayan otobüs seferleri vardır.

OTELLER

Ankara'da en güç beğenen ziyaretçileri dahi memnun edebilecek ve aynı zamanda her bütçeye uygun hizmet sağlayabilecek iyi oteller vardır.

Otelin Adı	Bulunduğu yer	Yatak sayısı	Sıcak/Soğuk Musluk Suyu ve Banyo	Restoran
1.Ankara Palas	İstasyon Caddesi	120	var	var
2.Belvü Palas	İstiklal Caddesi	15	var	var
3.Lozan Palas	Postane yakını	30	var	var
4.Taşhan Palas	Millet Meydanı	60	-	var
5.Aydın Otel	Millet Meydanı	22	-	-
6.Meydan Palas	Millet Meydanı	25	-	-
7.İstanbul Palas	Millet Meydanı	25	var	var

Türk Lirası ile otel fiyatları.

Otelin Adı	1 yataklı oda	2 yataklı oda	1 yataklı-banyolu oda	Sabit menü
Ankara Palas	3-6	6-10	10	1,50
Belvü Palas	3-4	3,5-6	5-7	1,25
Lozan Palas	3-4	5	5	0,9
Taşhan Palas	1,50-2	-	-	-
İstanbul Palas	3-4	4-5	6	1,00

RESTORANLAR

Ankara'da birçok otelde sabit menü bulunur; bununla beraber, oteller ziyaretçilerinin istedikleri başka bir yerde yemek yiyebilecekleri biçimde odalarını ayrı ayrı da kiralamaktadır, işte mutfak türlerinin de gösterildiği bir yemek listesi:

	Mutfak	Fiyat
Ankara Palas Restoran	Avrupa Mutfağı (yaklaşık olarak)	1,50 lira
Lozan Palas Restoran	Avrupa Mutfağı	0.90 lira
Belvü Palas Restoran	Avrupa Mutfağı	1,25
Karpiç Restoran	Avrupa Mutfağı	1 lira
Zevk Restoran	Türk Mutfağı	1 lira
İzmir Restoran	Türk Mutfağı	60-80 kuruş
Lezzet Restoran	Türk Mutfağı	60-80 kuruş
Yıldız Restoran	Türk Mutfağı	60-80 kuruş

Ankara Palas

Foto. Sébah & Joailler

Belvü Palas

Türk yemeği servis eden tüm restoranlar Karaoğlan semtinde bulunur. Daima Avrupa mutfağını tercih eden yabancıların yerel mutfağı denemelerini ısrarla tavsiye ediyoruz. Yemekler biraz ağır olsa da, buralarda son derece leziz yemekler, özellikle döner kebap, şiş kebap, pirzola gibi ızgara etler, pilav, özel sebzeler (yaz ve sonbahar mevsimlerinde), imambayıldı (patlıcandan yapılır, "imam bu yemeği yerken keyiften bayılır"), baklava, ekmek kadayıfı, kremalı hanımgöbeği, tulumba tatlısı, muhallebi, tavukgöğsü gibi ağız sulandıran tatlılar vs. vs. bulacaklardır.

İÇECEKLER

Otellerde ve büyük restoranlarda çok pahalı yabancı şaraplar bulunmaktadır; Bomonti Birası tüm restoranlarda mevcuttur, Herter marka Erenköy Şarabı hariç, ülkenin şarapları yabancı saraylara ulaşmayı henüz başaramamıştır ancak bunun gerçekleştirilebilmesi için büyük çaba harcanmaktadır. Çankaya ve Kavaklıdere şarapları oldukça beğenilmektedir. Bilinen yabancı ve yerel (Karahisar, Kisarna) maden suları ile kapalı şişelerde satılan güvenilir içme suları hemen hemen her yerde bulunur. Ayrıca az mayalanmış tatlı bir şarap türü olan "şıra" da içilebilir.

POSTANELER, TELGRAF, TELEFON

Millet Meydanı'ndan Postane'ye gitmek için ortasında ağaçların dikili olduğu Gazi Bulvarı takip edilir. Postane ve Telgraf binası ikinci sokaktan sonra, solda, 120 m. mesafededir.

Posta Fiyat Listesi

	Yurt dışı	Türkiye	Ankara
Kartpostal	7 ½ kuruş	4 kuruş	2 kuruş
Kısa mektup	12 ½ kuruş	6 kuruş	3 kuruş
Taahhütlü mektup	28 ½ kuruş	12,5 kuruş	12,5 kuruş

"Taahhütlü" her tür gönderiye 2 adet pul yapıştırılmalıdır.

Telgraf tarifesi

Yurt dışı telgraf tarifesi mesafe kıstasına bağlı olduğu için telgraf ofisinden bilgi edinilmelidir. Yurt içi tarifede bir sözcük 2,5 kuruş ile ücretlendirilir.

Telefon tarifesi

Ankara içi, 3 dakikalık konuşma ücreti 10 kuruş
İstanbul, 3 dakikalık konuşma 100 kuruş

Posta, Telefon, Telgraf Genel Müdürlüğü
Foto. Sébah & Joailler

HAMAMLAR

Banyosu olan büyük otellerin yanında Türk Hamamı ve alafranga (küvet ve duş) banyoların bulunduğu özel işletmeler vardır. İşte tavsiye edilen 2 yer:

Şengül Hamamı, Türk Hamamı
Sıhhi Banyo, Alafranga Banyo, Lozan Palas yanı

TİYATRO – KONSERLER – KONFERANSLAR – SERGİLER

Ankara'da bir belediye tiyatrosu henüz yok, ancak Halk Evi'nde, elektrikli makine sistemi, demirden bir perdesi ve denge ayarlı dekor düzeneği olan son derece güzel bir salon bulunuyor, burası tiyatro seyircilerinin balkonda ve parterde rahatlıkla yer bulabileceği 630 kişilik kapasiteye sahip. Devlet Başkanı'nın burada kendine ait özel bir locası var. Yerel topluluklar ve İstanbul'dan gelen toplulukların yanı sıra Avrupalı sanatçı grupları da burada Fransızca, Almanca ve İtalyanca vs. gösteriler sunar.

Her Cuma günü öğleden sonra burada 60 icracıdan oluşan Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası tarafından konserler verilmektedir.

Halk Evi Gösteri Salonu

Kış aylarında yabancı sanatçılar burada sıklıkla piyano ve keman resitalleri verirler.

Halk Evi salonlarında edebi, sanatsal, tarihi, arkeolojik ve bilimsel alanlarda konferanslar gerçekleştirilmektedir; bu konferanslar yerli ya da yabancı konuşmacılar tarafından Türkçe ya da Fransızca olarak verilir.

Türk ressamlar her yıl şehrin salonlarından birinde kendi eserlerinden oluşan bir sergi hazırlarlar. Özel sergiler ise her yıl başkentin binalarından birinde gerçekleştirilmektedir.

Halk Evi'ne gitmek için 5. bölümdeki Saray başlığına bakınız.

Büyük Millet Meclisi Bahçesi. Nilüfer Havuzu
Foto. Séhah & Joaıller

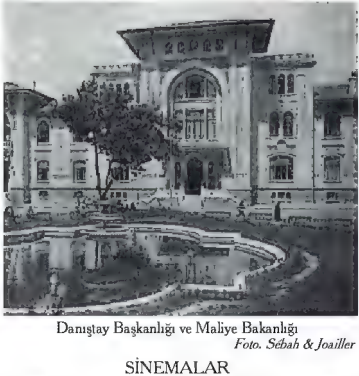

Danıştay Başkanlığı ve Maliye Bakanlığı
Foto. Sébah & Joaillier

SİNEMALAR

Sesli, sessiz ve en yeni filmlerin gösterildiği ve son yenilikleri barındıran çok sayıda sinema vardır.

Halk Evi Sineması
Kulüp Sineması
Yeni Sinema

Yukarıdaki sinemalardan son ikisi Millet Meydanı tarafındadır; ilki Kulüp Sineması solda Çankırı Caddesi'nin başında, diğeri ise Millet Meydanı'ndadır.

HALK BAHÇELER

Ankara yarı çöl iklimine rağmen kısa bir süre içinde "Yeşil Ankara" olarak adlandırılabilecektir. Belediye yönetimi başkenti yeşillikler ve ağaç gölgelikleriyle donatmak için övgüye değer çabalar sarf ediyor. Son zamanlarda yapılmış büyük caddelerin tümü yaya kaldırımları boyunca ve ortalarında yassı çim bantlarıyla bezenmiş ve akasyalarla gölgelendirilmişlerdir.

Çiçeklendirme ve gölgelendirme çalışması uygulanan, halkın dinlenebileceği bu büyük bahçeler için oldukça masraf yapılmıştır. İşte en göze çarpan örnekler aşağıdaki bahçelerdir; ancak ziyaretçi rakımın burada 950 m. kadar olduğunu ve ne palmiyelere ne portakal ağaçlarına ne de egzotik çiçeklere rastlayabileceğini unutmamalıdır:

Hükümet Meydanı Bahçesi (Hükümet Meydanı)

Millet Meydanı'nın yakınlarında, Maliye ve İçişleri Bakanlıkları, Vilayet büroları, Polis Merkezi ve Kadastro binalarının arasında bulunan bu bahçe kısmen, 1928 yılında yıkılan Ahmed Paşa Hamamı adındaki eski bir hamamın yerine kurulmuştur. Meydanın ortasındaki fıskiyeli güzel havuz akşamları elektrik ile aydınlatılır.

Büyük Millet Meclisi Havuzu

Foto. Sébah & Joailler

Maliye Bakanlığı Bahçesi (Maliye Bahçesi)

İki yanı ağaçlı, asfalt yolları olan bu bahçe bakanlığın batısındadır. Bu bahçeye Julien Sütunu'nun yanındaki merdiven aracılığıyla ya da Çankırı Caddesi'ndeki büyük kapıdan ulaşılabilir.

Büyük Millet Meclisi Bahçesi (Meclis Bahçesi)

Meclisin güneybatısında bulunan bu bahçe, büyük havuzu, serası, çiçek bahçeleri ve çimenleriyle başkentin en güzel bahçesidir.

Örnek Gazi Çiftliği (Gazi Çiftliği)

Gazi Çiftliği, Marmara Denizi'ni (mare nostrum) ve Karadeniz'i temsil eden zarif havuzları, gölgelikleri, caddeleri, küçük hayvanat bahçesi ile halkın kullanımına sunulmuştur; cuma günleri buraya otobüs vardır. Çiftliği gezmesine izin verilen halk, tarımsal alandaki modern gelişmeleri, tarım makinalarını ve örnek tesisleri yakından görme fırsatı bulur.

Gazi Çiftliği'nde bir ev

Foto. Sébah & Joailler

KAZIM PAŞA

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

İSMET PAŞA
Başbakan

Gazi Çiftliği. Marmara Havuzu

Foto. Sébah & Joailler

SPOR PARKI

Gar'ın yakınında, güneyde bulunur. Burada ilkbahar ve sonbaharda ödüllü büyük at yarışları yapılır. Ülkede yetiştirilen eşsiz at ırkları göz önüne alındığında, bu yarışlar en ilgi çekici olanlardır ve hiç şüphesiz, ırkların gelişimine katkı sağlayacaktır.

STADYUM

Stadyum, Spor Parkı'nın yanına konuşlanmıştır. Yerel spor kulüpleri idmanlarını burada yaparlar ve yerli-yabancı takımların futbol karşılaşmaları da burada gerçekleşir.

Gazi Çiftliği "Karadeniz" havuzu

Foto. Sébah & Joailler

AT EĞİTİM ALANI

Yazlıkçıların, yerel bir Binicilik Kulübü'nün kontrolü altında ders alabilecekleri ve at kiralayabilecekleri bir at eğitim alanı mevcuttur.

İran Büyükelçiliği

Yüksek Mimar J. Aggıman *Foto. Sébah & Joailler*

ELÇİLİKLER VE TEMSİLCİLİKLER

Daha önceleri temsilcilikleri Konstantinopolis'te bulunan milletlerden birçoğu Ankara'da Yenişehir, Kavaklıdere, Çankaya semtlerinde devletin kendilerine kısmen bağışladığı araziler üzerinde elçilikler inşa ettirmişlerdir. Temsilciliklerin bir kısmı bina kiralamakla kalmış ve halen İstanbul'da oturan diğer ülkelerin temsilcileri başkent ile İstanbul arasında sık sık gidip gelmektedir. İşte Ankara'da bulunan temsilciliklerin adresleri:

Elçilikler

Afganistan	Telefon: 1332	Yenişehir.
Almanya	Telefon: 2442-3	Çankaya Caddesi.
Amerika Birleşik Devletleri	Telefon: 2636	İncesu Caddesi Mühürdarlık Telefon: 1347

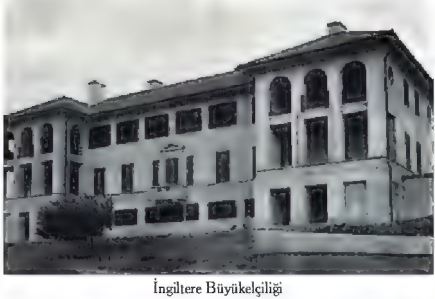

İngiltere Büyükelçiliği

Yüksek Mimar J. Aggiman *Foto. Sébah & Joailler*

Fransa	Telefon: 2366	Yenişehir Mühürdarlık Telefon: 1244 Anafartalar Caddesi
Büyük Britanya	Telefon: 1924	Çankaya
İtalya	Telefon: 2810	Çankaya Caddesi, Mühürdarlık Telefon: 1335 Emniyet Meydanı Yenişehir
Japonya	Telefon: 2575	Çankaya Caddesi
İran	Telefon: 2213	Kavaklıdere
Polonya	Telefon: 1858	Kavaklıdere, Mühürdarlık Telefon: 1354
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği	Telefon: 1572-1787-2083	Çankaya Caddesi

Temsilcilikler

Arnavutluk	Telefon: 3692	Kazım Paşa Caddesi Yenişehir
Avusturya	Telefon: 1883	Kazım Paşa Caddesi Yenişehir
Belçika	Telefon: 1285	Gazi Caddesi
Brezilya	Telefon: 3911	Ekrem Bey Seddülbahir Caddesi Yenişehir
Bulgaristan		İsmet Paşa Caddesi Yenişehir Mühürdarlık Telefon: 1645 Yenişehir
Danimarka		Ankara'da bulunmuyor.

Belçika Temsilciliği

Yüksek Mimar J. Aggiman *Foto. Sébah & Joailler*

Mısır	Telefon: 1943	Çankaya Caddesi
İspanya		Ankara'da bulunmuyor.
Finlandiya		Kale, Mimar Sinan Caddesi
Yunanistan	Telefon: 2433	Çankaya Caddesi Mühürdarlık telefon: 1584
Macaristan	Telefon: 3906	Çankaya Caddesi Mühürdarlık Telefon: 1937 Necatibey Caddesi
Irak	Telefon: 1340	Lozan Meydanı Yenişehir

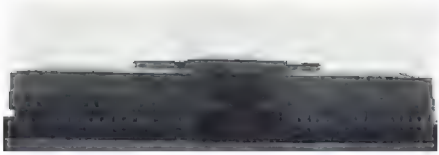

Milli Savunma Bakanlığı

Foto. Sébah & Joailler

Litvanya		Ankara'da bulunmuyor.
Norveç	Telefon: 3501	Seddülbahir Caddesi Yenişehir
Hollanda		Ankara'da bulunmuyor.
Romanya	Telefon: 2882	İzmir Caddesi No:6 Yenişehir Mühürdarlık Telefon: 2283
İsveç	Telefon: 3650	Mahmud Bey Villası Çankaya
İsviçre		Ankara'da bulunmuyor.
Çekoslovakya	Telefon: 1991	Çankaya, No: 53 Mühürdarlık Telefon: 2981 Çankaya
Yugoslavya	Telefon:3226	Kemal Bey Köşkü, Yenişehir

BANKALAR

Yerli bankalar hizmet binalarını Millet Meydanı'nın etrafındaki semtlerde inşa ettirmişlerdir.

İşte bankaların bulunduğu yerler:

Devlet Bankası, Gazi Bulvarı

Ziraat Bankası, Gazi Bulvarı

Ziraat Bankası

Foto. Sébah & Joailler *Mimar G.Mongieri*

İş Bankası

Foto. Sébah & Joailler *Mimar G.Mongieri*

İş Bankası, Millet Meydanı
Emlak ve Eytam Bankası, Anafartalar Caddesi
Osmanlı Bankası, Gazi Bulvarı
Sanayi Ofis Kredi Bankası

Osmanlı Bankası

Mimar G. Mongieri *Foto. Sébah & Joailler*

Milli Eğitim Bakanlığı

Foto. Sébah & Joailler

İBADETHANELER

Halkın neredeyse tamamı Müslüman olduğu için Ankara çok sayıda ibadethaneye sahiptir; her semtte geçmişin ve inançlı kimselerin cömert dindar yaşamlarının mirası olan bir ya da birçok camii vardır.

Yahudi mahallesinde bir sinagogu bulunan Yahudi inancının yanı sıra Protestanlık ibadetleri Çocuklar Sarayı Sokağı (Samanpazarı) yakınlarındaki Almanya Büyükelçiliği'nde, Katolik ibadetleri ise Fransa Büyükelçiliği'nde gerçekleştirilir. Gregoryen Ermeniler'in ve Ortodoks Yunanlılar'ın kiliseleri yoktur, ancak her pazar özel bir yerde toplanırlar.

Adalet Bakanlığı (geçici)

Dışişleri Bakanlığı

Foto. Sébah & Joailler

HASTANELER

Başkent, Avrupa'nın hastaneleri ile yarışabilecek düzeyde olan modern sağlık kuruluşları ile donatılmıştır. İşte en önemli hastaneler:

Numune Hastanesi, Namazgâh

Askeri Hastane, Milli Savunma Bakanlığı, Yenişehir

Doğumevi, geçici olarak eski şehirde

Hıfzıssıhha, Sağlık Bakanlığı arkası, Yenişehir

BAKANLIKLAR

Şu an için bakanlıklar şehrin dört bir yanında dağılmış durumdadır, ancak birkaç yıl içinde Jansen Planı uygulandığında, TBMM Binası, Başbakanlık, Bakanlıklar, Sefaretler v.s. ile birlikte resmi merkez Yenişehir içine yerleşecektir. Resmi binalar ve bakanlıkların günümüzdeki konumları şöyledir:

Demiryolları ve Limanları Genel Müdürlüğü

Foto. Sébah & Joailler

Tütün Rejisi

Foto. Sébah & Joailler

Büyük Millet Meclisi, Meclis Caddesi
Danıştay Başkanlığı (Başvekâlet), Hükümet Meydanı
Dışişleri Bakanlığı (Hariciye), Gazi Bulvarı
Maliye Bakanlığı, Hükümet Meydanı
İçişleri Bakanlığı, Hükümet Meydanı
Milli Savunma Bakanlığı (Müdafaa-i Milliye), Yenişehir
Milli Eğitim (Maarif) Bakanlığı, Millet Meydanı
Bayındırlık (Nafia) Bakanlığı, Gazi Bulvarı
Sağlık (Sıhhiye) Bakanlığı, Yenişehir
Ekonomi (İktisat) Bakanlığı, Çocuklar Sarayı
Adalet Bakanlığı (Adliye), Çocuklar Sarayı

Sayıştay

Foto. Sébah & Joailler

FEVZİ PAŞA
Genelkurmay Başkanı

VİLAYET VE GENEL YÖNETİMLER

Vilayet,	Hükümet Meydanı
Emniyet Teşkilatı,	Hükümet Meydanı
Kadastro,	Hükümet Meydanı
Posta, Telefon,	Gazi Bulvarı
Demiryolu ve Limanlar,	İstasyon (Gar)
Valilik (geçici),	Anafartalar Caddesi
Belediye Hizmetleri,	İtfaiye Meydanı
Evkaf,	Samanpazarı

Ankara Evkafı, Namazgâh
Müzeler ve Kütüphaneler, Milli Eğitim Bakanlığı
Çocuk Esirgeme Kurumu, Çocuklar Sarayı
Kızılay, Yenişehir
Deniz Kuvvetleri, Milli Savunma, Yenişehir
Özel Tüketim Vergileri, İtfaiye Meydanı
Danıştay (Şura-ı Devlet), İstanbul Caddesi
Tütün Rejisi, Gazi Bulvarı

İçişleri Bakanlığı Maketi

Milli Savunma Bakanlığı

Foto. Sébah & Joailler

SARAÇOĞLU ŞÜKRÜ BEY
Adalet Bakanı

ZEKAİ BEY
Savunma Bakanı

ŞÜKRÜ KAYA BEY
İçişleri Bakanı

TEVFİK RÜŞTÜ BEY
Dışişleri Bakanı

ABDÜLHALİK BEY
Maliye Bakanı

HİKMET BEY
Milli Eğitim Bakanı

FUAT BEY
Bayındırlık Bakanı

CELAL BEY
Ekonomi Bakanı

REFİK BEY
Sağlık Bakanı

RANA BEY
Gümrük ve Tekel Bakanı

MUHLİS BEY
Tarım Bakanı

II. BÖLÜM

Coğrafi, iklimsel, endüstriyel ve zirai bakış
Tarihsel bakış
Topoğrafik taslak
Demografik bakış
Sanatsal bakış
Zamandizinsel tablolar
Çeşitli istatistikler

II. BÖLÜMÜN ÖZETİ

I. COĞRAFİ, İKLİMSEL, ZİRAİ VE ENDÜSTRİYEL BAKIŞ

Ankara. Banliyö. Şehrin çevresinin genel topoğrafyası ve yüzey şekilleri. Şehrin topoğrafyası ve yüzey şekilleri. Hidrografya. Atmosfer basıncı. Yağışlar. Buharlaşma. Rüzgârlar. İklim. Tarım. Hayvancılık. Ankara keçisi. Ankara kedileri. Sanayi.

II. TARİHSEL BAKIŞ

Hitit dönemi. Frigya dönemi. Kimmer dönemi. Persler dönemi. Büyük İskender dönemi. Selevkos İmparatorluğu dönemi. Galatlar dönemi. Roma İmparatorluğu dönemi. Bizans İmparatorluğu dönemi. Danişmendliler dönemi. Selçuklular dönemi. Ahiler dönemi. Moğol İmparatorluğu dönemi. Osmanlı İmparatorluğu dönemi. Türkiye Cumhuriyeti dönemi.

III. TOPOGRAFİK TASLAK

Şehre verilen çeşitli isimler. Şehrin yayılımı. Hitit Kalesi. Frig Kalesi. Galat, Roma, Bizans, Danişmend, Moğol, Selçuklu Şehri Ankara. Osmanlı Sultanları'nın Şehri. Cumhuriyet'in Başkenti Ankara.

IV. DEMOGRAFİK BAKIŞ

V. SANATSAL BAKIŞ

Resim. Heykel. Mimari

VI. ZAMANDİZİNSEL TABLOLAR

Galat kralları. Roma İmparatorları. İstanbul ve İznik Bizans İmparatorları. İstanbul Latin İmparatorları. Konya Selçuklu Sultanları. Moğol Hükümdarları. Danişmendliler Beyliği. Ankara Ahiler dönemi. Eretnaoğulları. Osmanlı Sultanları. Cumhurbaşkanları.

VII. ÇEŞİTLİ İSTATİSTİKLER

1927-28 yılları arası Ankara vilayetine ait dikkat çeken istatistikler: Meslekler. Dinler. Diller. Uyruklar. Sağlık Kuruluşları. Tarım. Hayvancılık.

COĞRAFİ, İKLİMSEL, ZİRAİ VE ENDÜSTRİYEL BAKIŞ

ANKARA

Ankara, 32° 49' 54" boylamı ve 39° 56' 25" kuzey enlemi üzerinde bulunmaktadır (Demiryolu istasyonu). Şehrin, boğazlardan ve iki yanı çevrili yollardan geçerek ovaya ulaşan üç nehrin birleştiği noktada, Ankara Çayı'nın oluşturduğu çöküntü alanın ucundaki konumu dikkat çekicidir. Başlangıçta, bugün hâlâ eski kalenin çevrelediği kayalığın tepesine inşa edilen şehir, uzun çağlar boyunca bu ovaya kadar uzanmıştır.

Bugünkü şehir, eski Ankara ve Yenişehir adı verilen yeni yapılaşan bölge ile Kavaklıdere, Çankaya, Cebeci ve Gar'dan oluşuyor. Eski şehir Kale'nin üç tarafında kümelenir ve düzlüğe kadar iner; özellikle yüksek semtlerde surlarının bir kısmını korumuştur. Şehir, yaklaşık 50 yıl önce Balık Pazarı civarındaki semtleri tahrip eden bir yangın nedeniyle kısmen yıkılmıştır; 1917 yılında, bir başka yangın tepenin batı yamacını, Kale'nin batıya bakan yüksek duvarından itibaren Balık Pazarı'nın büyük caddesinin bulunduğu bölgeye kadar yakıp küle çevirmiştir. Bu felaket 30.000 m^2 lik alanı yok etmiştir ve yeniden yapılaşma hareketi her ne kadar hızla ilerliyor ise de bu alan bugün bile fark edilmektedir. 1930 yılında kış mevsiminin sonuna doğru Balık Pazarı semtinde üçüncü bir yangın daha çıkmış ve birkaç saat içinde marangoz, kasap, manav, çilingir dükkânlarının bulunduğu semti ve 1463 yılına ait eski bir hamamı yok etmiştir. Bugün, Hal'in yer aldığı bu semt eski haline kavuşturulmaya çalışılmaktadır.

Eski şehrin dikkat çekici bir güzelliği vardır, girintili çıkıntılı duvarları geçmişteki mücadeleleri ve 13 yüzyıllık tarihini çağrıştırır, eski evlerle çevrili dar sokakları her adımda tarihi anıları barındırır, Roma ve Augustus Tapınakları, Julien Sütunu şehrin geçmişteki büyüklüğünü kanıtlar.

Kale ve Aşağısında Yeni Kurulan Bankalar Semti

Bilginler, meraklılar, iş adamları; Hacı Bayram, Hacı Doğan, At Pazarı, Hacı Musa sokakları boyunca yapacakları yürüyüşten büyük keyif alacaklar; mühendis ve mimarlar ise düzlüğün kenarına inşa edilen hükümet binalarını, otelleri, bankaları büyük bir zevkle seyredeceklerdir.

Gazi Bulvarı

Foto. Sébah & Joaillier

Yenişehir ve Cebeci semtleri henüz yapım aşamasındadır. Her yerde zarif köşkler, görkemli bakanlık binaları, oteller, elçilikler, temsilcilikler, modern ve sağlık kurallarına uygun okullar, banklarla donatılmış bahçeler, ağaçlandırılmış geniş caddeler, açık hava, güneş ve manzara göz kamaştırır. İki şehir adeta çarpışıyor, vuruşuyor gibidir; biri dar sokaklarında güçlükle nefes almaya çalışırken, diğeri açık havaya yayılıyor ve derin nefes alıyor; birinci (eski) şehir hâlâ antik yüksek duvarların koruması altında yerini almış görünürken, kendine güvenen ve bu yeni özgürlükle gururlanan diğeri kırlara uzanıyor.

Belediye hizmetlerine gelince, Ankara'nın bakımı özenli bir biçimde sağlanıyor, karayolları hizmetleri kusursuz; uzun yıllardan beri sivrisineklere karşı verilen amansız bir mücadele sonucunda, günümüzde bir gezgin şehre korkusuzca gelebilir ve haftalarca burada kalabilir, sıtma hastalığına yakalanma riski söz konusu değildir. Ancak daha yapılacak çok iş olduğu açık; sadece ulusal imkânlarla İstanbul Boğazı'na 500 km. uzakta bir başkent birkaç yıl içinde kurulamaz; daha onlarca yıl boyunca maddi fedakârlıklar, kararlılık ve mümkün olan her tür insani meziyet gerekecektir.

BANLİYÖ

Ankara idari olarak kendisine bağlı olan ve otobüsle ulaşılabilecek banliyölere sahiptir. Kuzeyde, Bağlum Tepesi'nin aşağı yamaçlarında üzüm bağları ve meyve bahçeleri arasında kaybolmuş olan Etlik, Ayvalık, Keçiören gibi şirin köyler, biraz daha kuzeydoğuda Kalaba, doğuda Hatip Çayı boyunca uzanan, yeşil bir yatak içindeki Mamak ve ardından yeşermiş, serin bahçelerin arasındaki Kayaş, güneyde Çankaya ve Dikmen ile Eymir ve Mogan Gölleri bulunur. Birçok Ankaralı yaz tatillerini Çubuk, Kalecik, Ayaş, Zir (İstanos), Yabanabad gibi daha uzak köylerde geçirir. Ancak bir yabancı tüm bu yerlere sadece günlük gezi amacıyla gidebilir, zira buralarda ne pansiyon ne de otel bulunur.

Bkz. "Ankara Çevresi" başlıklı VI. Bölüm

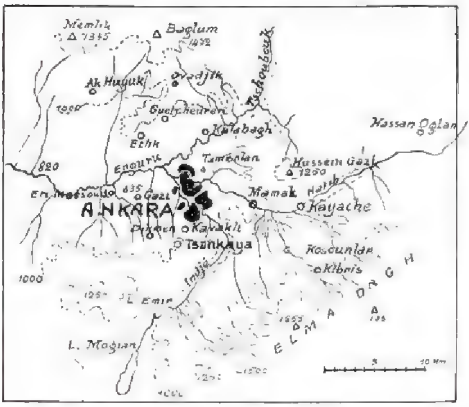

Ankara çevresi
Banliyö

ŞEHRİN VE ETRAFININ GENEL TOPOĞRAFYASI VE YÜZEY ŞEKİLLERİ

Etrafındaki görüntüyü Ankara Kalesi'nin yukarısından kucaklayan gezgin, kötü bir gözlemci bile olsa, Ankara'nın yeryüzü şekillerini kavramakta gecikmeyecektir. Genel anlamda, rakımı 1000 ile 1200 m. arasında değişen, etrafı çevrili derin vadilerden oluşan bu bölge Anadolu Platosu'nun tipik özelliklerini gösterir.

Gazi Çiftliği'nden Ankara Ovası

Foto. Sébah & Joailler

Tek bir parça olmaktan uzak bu plato, tam aksine, geniş çökeltilere ve son derece yüksek dağlık arazilere sahiptir. Bu çökeltiler, platonun aşağısında derinliği 100 ile 200 m. arasında değişen yumuşak yamaçlı vadilerle çevrili inişli çıkışlı ovalardan meydana gelmiştir. Ankara'nın etrafındaki başlıca çökeltiler kuzeyde Çubuk Ovası (940 m.), güneyde Mogan Gölü (954 m.), doğuda Hasanoğlan Ovası (1100 m.) ve son olarak şehrin batısındaki Engürü Vadisi (835m.)'dir.

Plato, biraz Jura'yı çağrıştıran yuvarlak sağrılı dağ topluluklarını ile çevrilidir. Platonun güneydoğusunda doruk noktası 1855 m. olan Elmadağ'ın ve kuzeydoğusunda Hüseyin Gazi Tepesi'nin girintili çıkıntılı olağanüstü sırtları uzun bir çizgi halinde yükselir, Idris Dağı koni biçimiyle 1940 m. yüksekliğe ulaşır, kuzeybatıda büyük Memlik ve Bağlum (Kiepert' de Hisar Dağı) dağları bir kısmı görünen daha yüksek ve uzak dağların zirvelerini gizler, güneyde 1250 m.'lik rakımlarıyla göllerin düz tepeleri bulunur; son olarak, batıda akşamları batan güneşin ışıltılarıyla, altından saçaklarla süslenen Ayaş Tepeleri ve Gökler Dağı vardır.

ŞEHRİN TOPOĞRAFYASI VE YÜZEY ŞEKİLLERİ

Bugünkü şehir çok sayıda tepenin üzerine kurulmuştur ve topoğrafyası şöyledir: Ankara Kalesi'nin rakımı 978 m dir ve kuzeyinde rakımı 865 m yi bulan Hatip Çayı'ndan (Kayaş Suyu) 115 m. kadar daha yüksekte yer alır. Şehir, Kale'den itibaren yamaçlar boyunca, doğuya, güneye ve batıya doğru uzanır; kuzeybatıda Hacı Bayram Tepesi'ne (rakım 885 m. 80), doğru yükselir sonra bir 15 m. kadar aşağı iner ve Dar Tepe (rakım 895 m.) etrafında yeniden yükselir. Şehir batı ve güneybatıda düzlüğe (843 m.) ulaşır ve gar, askeriyeye ait depolar ve özel atölyeler dışında şehrin bu kesimi hemen hemen hiç gelişmemiştir. Doğuda, şehir Kaya Başı'na (rakım 920 m.) kadar bir miktar çıkar, sonra düzlüğe yayılır ve Cebeci'ye doğru hafiften yükselir. Güneyde, düzlüğe ulaştığı yerde (rakım 846 m.) "Yenişehir" adı verilen yeni semti oluşturur, ardından Kavaklı Vadisi'ne çıkarken, elçilikler ve temsilciliklerin bulunduğu sokak görülür (Almanya Büyükelçiliği'nin rakımı 920m dir) ve ucundaki evlerin rakımlarının 1000 m yi geçtiği Çankaya'ya ulaşır.

Şehrin kuzeyinde, kuzeybatıya doğru Ulucak Tepesi ve batıya, Tabakhane yakınlarına doğru ise Hıdırlık Düzlüğü ile sona eren Timur Tepesi (rakım 995 m.) bulunur. Hükümet'in yerleşmeleri için Kürtlere verdiği araziler, özellikle bu tepenin güney ve batı yamaçları üzerindedir. Kale'yi ve Timur Tepesi'ni destekleyen kayalıklar bir zamanlar bir araya gelip bir gölün barajını oluşturmuş olmalılar; bu kayalar volkanik bir hareket ve şehrin etrafında, kuzeyde ve batıda devasa bir eğri oluşturan Hatip Çayı sularının oluşturduğu erozyonla birbirinden ayrılmışlardır. Jeolojik açıdan, Ankara Bölgesi oldukça çeşitli bir tablo sunar. Eski şehir tamamiyle andezit ve bazalttan oluşan kayalar üzerine kuruludur, Ankara Kalesi de büyük ölçüde bazalt bloklardan inşa edilmiştir. Zirvesi köşeli yığışımlardan yumuşak, delikli taşlardan oluşan Timur Tepesi aynı yapıdadır. Cebeci'nin arkasında kalan tüm bölgeler, Mamak, Hüseyin Gazi Tepesi, Safran Tepesi, Çubuk Çayı geçitleri, Bağlum Tepesi'nin güney ve güneybatı yamaçları da çoğunlukla köşeli yığışımlar ve yumuşak delikli taşlar ile karışmış andezit ve bazalttan oluşmuştur. Etlik, Ayvalık ve Keçiören banliyösü ise kuvarsit lavların oluşturduğu bir toprak üzerinde yapılaşmıştır. Şehrin güneyi, özellikle Elmadağ ile Mogan ve Eymir Gölleri, içlerinde hemen her yerde bölünmüş ya da bölünmemiş tersiyer göllerin

ortaya çıkığı yaşlı serilerden oluşur. Geçmişte daha büyük olan Mogan Gölü, kendisini Elmadağ yaşlı serilerinden ayıran ve tam anlamıyla tanımlanmamış olan bir fay ile çevrelenmiş olup genç alüvyonlar ve tersiyer yaşlı bir göl çökeli ile çevrilidir. Ankara Ovası, Kayaş, İncesu ve Çubuk dere yataklarının taşıdığı yaşlı ve genç alüvyonlardan oluşur; Gazi ve Macun Çiftlikleri'nin arkasında yer alan yüksek bölgeler de Akhüyük jips serileri gibi tersiyer yaşlı göl çökelleridir. Jura döneminde, ovada Ergazi'nin güneyinde ve doğusunda büyük bir alana yayılmış olan liyas yaşlı ve filiş türü kayaçlar, Memlık Dağı'nın doğusunda da gözlenmektedir. Kireçtaşı işletildiği çeşitli bölgelerden çıkar. Örneğin, Yalıncak'taki Timur Tepesi'nin arkasındaki bölge; Elmadağ'ın zirvesi, yaşlı serilerin ortasındaki kireçtaşı ve bazalt mostralarından oluşur. Kuvarsit seviyeleri, Hüseyin Gazi Tepesi'nin kuzeydoğusunda ve kuzeybatısında bol miktarda bulunur. İnşaat sektöründe kullanılan yapı taşları, genellikle Timur Tepesi'nin yamaçlarından gelir; bitümlü kömür yatakları da bulunan Mamak'ta granitten yararlanılır; Akhüyük'ten alçıtaşı, çeşitli bölgelerden ise çimento taşı çıkarılır. Akhüyük ve Ergazi tersiyer yaşlı göl çökellerinde birkaç fosilli bölge bulunur. Bazalt, andezit, yığışımlı ve tüflü taşlardan oluşan bölgeler dışında kalan tüm bölgeler tarım ve hayvancılığa elverişlidir.

HİDROGRAFYA

Bu orografik sistem yine kendisine uygun bir hidrografik sistem ile tamamlanmıştır. En yüksekteki çöküntüler çevredeki dağlardan gelen suları barındıran doğal havuzlar oluştururken, en alçakta bulunan çökelti bu suların akışını sağlar. Böylelikle dört çökelti alan dört ırmağa denk düşer: İlki kendisiyle aynı adı taşıyan ovadan gelen Çubuk, ikincisi Mogan ve Eymir göllerinden çıkan İncesu Çayı, üçüncüsü ise Hasanoğlan Ovası'ndan gelen Kayaş'tır. İncesu ve Kayaş Çayları, Çubuk Çayı ile birleştikten sonra Ankara Ovası'nı kat eden ve Sakarya Nehri'ne dökülecek olan Ankara Çayı'nı oluştururlar. Çubuk, kaynağını Çubuk Köyü'nün kuzeyinden alır, yine bu isimdeki ovayı baştan sonra geçer, oldukça dar geçitlerden süzülür bu noktada önemli bir barajla zapt edilir ve şehre pek uzak olmayan Ankara Ovası'na ulaşır; çay yılın bir kısmında kurudur. Halk arasında Hatip Çayı olarak adlandırılan Kayaş Çayı, İdris Dağı'nın eteklerinden gelir ve batıya doğru akar, şehri üzerlerinde taşıyan sarp tepelerin arasından kendine yol açar ve Timur Tepesi'ni Ankara Kalesi kayalıklarından ayırır. Baraj duvarı sayesinde bu çay, yapay bir göl oluşturur, kendisine "Tabakhane Suyu" olan üçüncü adını veren Tabakhane'nin eski sepi yerleri boyunca ilerler; şehri kuzeyden çevirdikten sonra Ankara adını almak için İncesu'yla birleşir. Çay yazın kurumaz ancak debisi oldukça zayıflar; şehrin kuzey ve kuzeybatısındaki bahçelerin büyük kısmını sulayan çayı da yine Kayaş Çayı'dır. İncesu ise güneydeki yüksek yaylalar üzerinden akar; küçük iki göl olan Mogan ve Eymir Gölleri'nden geçer ve Kayaş ile birleştiği Ankara Ovası'na ulaşır. Gardaki şu an kurutulmuş olan bataklıkları oluşturan çay da İncesu'dur, yazın debisi oldukça zayıfır. Bu suların hiçbiri sel oluşturacak

hıza sahip değildir, boyuna eğimleri fazla değildir, aşağı kesimlerdeki akışlarının eğimi 4-6 m.'yi geçmez. Ankara Çayı'nın boyuna eğimi kilometrede 3 m.'dir. Dağ kütlelerinden inen bütün akarsu kolları sel oluşturabilecek bir hıza sahiptir ve çataklarının eğimi çoğunlukla kilometrede 10 ila 30 m. arasındadır.

ATMOSFER BASINCI

Bu hidrografik sistem en zayıflar arasında kalan yağışlardan da etkilenmektedir. 761,98 değerinde olan normal basınç Ankara'da 688,02'ye ancak ulaşır.

YAĞIŞLAR

Uzun yıllardır düzenli olarak çalışan Ankara Gözlemevi (rakım 860, 80 cm) yıllık yağış miktarını ortalama olarak 0, 25 m^3 olarak belirlemiştir (1928: 0, 2206) (Rize'de 2 m^3 1758); belirtilen bu yıllık yağış miktarının mevsim göstergelerine göre dağılımı şöyledir: kış; 0, 168 m^3, ilkbahar: 0, 042 m^3, sonbahar: 0, 038. Görüldüğü gibi Ankara'nın iç bölgesindeki yağışlar oldukça azdır, kış ve ilkbahar mevsimlerinde görülür ve çoğunlukla fırtına şeklindedir. Aralık ayından mayısa kadar olan kış mevsimi yağışları, yüksek dağlarda kar şeklindedir, mayıs ayında yağış devam eder, yıllık yağış miktarı burada yaklaşık olarak 0. 350 m^3'e ulaşır.

BUHARLAŞMA

Bulutluluk oranı Anadolu'nun yüksek platolarında çok düşük olduğundan ve havanın nemlilik oranı % 50'lerde (1928: % 53,4) yani nemli ılıman iklimler ile çöl iklimleri arasında orta seviyede olduğundan buharlaşma dikkate değer orandadır. Ankara Gözlemevi'ndeki "yıllık buharlaşma göstergesi" 1927 yılında 1, 844 m^3 (yağış göstergesi 0, 279 m^3), 1928'de 2, 074 m^3 (yağış göstergesi 0, 220 m^3) olmuştur. Şehrin çevresindeki bölgelere ilişkin yapılan hesaplamalara göre geniş bir su katmanı, göl ya da nehre ait yıllık buharlaşma göstergesi yaklaşık olarak 1, 50 m^3'tür. Bu değer Ankara'nın yıllık yağış göstergesinden 6 kat daha büyüktür. Derinliği ilkbaharda yaklaşık 2 m^3'ü bulan Mogan Gölü'nün neden buharlaşma göstergesinin en kuvvetli olduğu hazirandan eylül ayına kadar olan 4 ay boyunca neredeyse tamamen yok olduğunu bu bilgi açıklamaktadır.

Diğer taraftan bu olağanüstü buharlaşma oranı Ankara çevresindeki toprağın kendi doğal çatlaklı yapısı tarafından hafifçe zayıflatılır; üstelik büyük çökeltiler, eski yaprak-kayaçların dağılmasından, fazlaca dayanıklı olmayan volkanik malzemelerden ve özellikle de binlerce donma işlemi sonucu meydana gelen kumtaşı ve çakıl taşı ile marndan oluşan oldukça kalın, gevşek ve geçirgen bir yapay örtüye sahiptir. Bu yapay örtü ana vadilerde 20 m.'ye ulaşabilmektedir; bu örtü sayesinde yağmur ve eriyen kar suları hızlıca toprağa nüfuz eder ve böylelikle buharlaşmaktan kurtulur. Bu durum, neredeyse tüm nehirlerin aylar boyunca kuru olmasını açıklıyor ve Kusunlar Vadisi'ndeki su tutulmasının daha önce kanıtladığı gibi yer altında önemli bir su akışı olduğunu varsaymaya olanak sağlıyor.

RÜZGÂRLAR

Rüzgârların hızı epey farklıdır; 1926-28 yıllarında saat 14.00'e doğru 2, 75 m. hızla başlayıp estiği yöne 5 m. hıza ulaşan rüzgârın esme sayısı ve yönünün verildiği iki istatistikî ortalama bilgisi aşağıdaki gibidir:

	K-D.	K-B.	K.	G-B.	G-D.	G.	B.	D.	Durgun
1926	286	169	142	135	80	70	31	56	-
1928	274	52	141	75	29	55	174	205	96

Sadece en önemli rüzgâr dikkate alındığında rüzgârların yılın 12 ayına dağılımı aşağıdaki gibidir:

Aylar	Rüzgârın yönü	Esme sayısı
Ocak	K	23
Şubat	K-D	26
Mart	G-B	18
Nisan	K-D	24
Mayıs	G-B	24
Haziran	K-B	24
Temmuz	K-D	29
Ağustos	K-D	39
Eylül	K-D	36
Ekim	K-B	23
Kasım	K-D	19
Aralık	K-D	21

Bu durumda Ankara'da yılın on ayı boyunca, özellikle de sıcak mevsimde kuru ve soğuk kuzey rüzgârlarının baskın olduğunu ve sıcaklığın böylece dengelendiğini söyleyebiliriz.

İKLİM

Yukarıdaki bilgilerden, Ankara ikliminin özellikleri çıkarılabilir, Ankara'da iki mevsim vardır: kasımdan nisan ayına kadar süren yağmur ve kar mevsimi ile mayıstan ekim ayına kadar etkili olan sıcak mevsim. Ege Denizi'nden gelen yağış sıklıkla kısa süren kuvvetli fırtına şeklindedir; kış boyunca yaklaşık olarak 30 defa kar yağışı görülür, en düşük hava sıcaklığı -15°; en soğuk ay aşağı yukarı -2° derece ortalama ile ocak ayıdır. Yıl içinde 0 derecenin altında geçen gün sayısı 80 civarındadır. +23° ortalama günlük sıcaklık değeri ile en sıcak ay temmuzdur. Termometrede gölgede +35°'yi, güneşte ise 62- 63°'yi görmek az rastlanır bir durum değildir. Yaz mevsiminde, geceleri hemen her zaman serindir, gündüz ile gece arasında neredeyse 45°'lik sıcaklık farkı vardır. Dolayısıyla yazın güneşte +63° ve kışın -15° ile iklimi çok serttir; ama hava kuru olduğundan terletmez bu yüzden sağlıklıdır.

TARIM

Ankara çevresinde yapay örtü çoğunlukla 20 m. kalınlığa ulaşır, bu da bölgenin oldukça verimli olmasını sağlar, ancak büyük buharlaşma oranı nedeniyle tarım sorunu çok önemli bir hal almaktadır. Yaz aylarında neredeyse tamamen kuruyan nehirler, Hatip Çayı boyunca yüzey sulamasına izin vermez. Zaten bu sulama yöntemi tavsiye edilmiyor, Ankara çevresi, düşük bir derinliğe yerleştirilen ve derin kuyularda biriken suyun

motorlar ve su olukları yoluyla dağıtılan bilimsel bir yer altı sulama düzeniyle donatılmak üzeredir.

Aslında ilkbahar ürünleri iyi sonuç verir; buğday, mısır, baklagiller ve bezelye, fasulye, patlıcan, domates, lahana, pırasa, patates gibi taze tüketilen sebzelerin birçoğu olağan biçimde yetişir; meyve ağaçları ise sayıca azdır, elma, erik, armut ve incir ağaçları çöketlilerin zeminini süsler. Cihannüma'ya göre, Elmadağ –elmaların dağı- bir zamanlar elma ağaçları ile kaplıydı. Özel araştırmalar, Ankara'daki elma türlerinin bazılarının 1600'lü yıllara doğru Ankara'da yün ürünleri ticareti yapan "Doğu Hindistan'a Ticaret Yapan Londralı Tüccarlar Şirketi'nin" burada yaşayan işçileri tarafından getirildiğini gösteriyor; bu işçilerin ikisi burada ölmüş ve Ermeni mezarlığına gömülmüşler; mezarlarının yeri üç dört yıl öncesine kadar belliymiş. Kayaş Bahçeleri Küçük Asya'nın en verimli bahçeleri olarak ün salmıştır. Ankara armudu denilen armutların tamamı Beypazarı'ndan gelmekteydi. Günümüzde ise orman ağaçları yok denecek kadar azdır, her ne kadar bir zamanlar söylendiği gibi Elmadağ'ın zirvesi meşe ve çam ağaçları ile kaplı olsa da, bugün orman görmek için Yabanabad'a, Ankara'ya 90 km. uzaklıktaki Bolu ormanlarına kadar gitmek gerekir. Kırları ağaçlandırmak, çiftlikleri ve şehrin etrafını ağaçlarla gölgelendirebilmek için büyük çabalar sarf ediliyor; akasya ve kestane ağaçları ile yapılan denemeler ikna edici; birkaç yıl içinde Ankara çevresi güzel kokulu gümüş salkımlı bu ağaçlarla kaplanmış olacak. Her ne olursa olsun, bugün Haymana diye adlandırılan Ankara'nın güneybatısında yer alan yüksek platolar Yunan-Roma çağında "odunsuz" anlamına gelen Axylon adını taşıyordu, dolayısıyla, buradaki ağaç yokluğunun, düşüncesiz modern ormansızlaştırmanın etkisiyle gerçekleştiği söylenemez.

Güzel kokulu Ankara balı bölgede iyi bir üne sahiptir.

HAYVANCILIK

Dağların yuvarlak sağrıları, vadilerin çıkıntısız yamaçları ve çok sayıda çöküntü alan hayvancılık için en uygun alanları oluşturur. Bu özelliği ile Ankara, İslamiyet döneminden (12. yüzyıl) bu yana uzun ve ipeksi tüyleri olan keçileri ile ünlüdür, bol ve kıvırcık tüyleri olan bu zarif hayvanlardan vilayette ve komşu vilayetlerde çok sayıda yaşar. Yünleri önemli bir ticaret unsurudur. Ankara vilayetinde bu keçi türünün yanı sıra başka yerlerde görülen tüm hayvan türleri de bulunur.

ANKARA KEÇİSİ

Beyaz Ankara keçisi bilinen en güzel keçi türlerinden biri ve hiç şüphesiz Anadolu'nun en dikkat çekici hayvanıdır. Erkeğinin boyu daha uzun olmakla birlikte, bacakları oldukça kısa olan bu keçilerin yünleri parlak beyazdır, tüyleri uzun, kıvırcık, ipeksi ve çok ince, boynuzları kıvrık ve bacakları incedir.

Bu keçilerin kökeni bilim adamları için hâlâ bir sır olarak kalmaya devam ediyor. En eski dönemlerden bu yana, bu bilim adamlarının birçoğu bu keçi türünde Galatia'ya uyumlu bir

hayvanın özelliklerini görmek istediler, ancak Strabon, Pilinus, Varron gibi antik yazarlar bu keçilerden hiç bahsetmezler. Bununla birlikte, Strabon Kızılırmak kıyılarında yaşayan bazı keçi türlerinden bahseder ve Bizanslı Etienne "Çankırı"nın Paflagonya'da keçi anlamına geldiğini söyler. Bugün hâlâ en iyi hayvan yetiştiricileri olarak bilinen Türk-Türkmen kabilelerinin 12. yüzyıldaki geliş zamanına rastlayan bu keçi türünün Anadolu'ya varış tarihi üzerinde günümüzde aşağı yukarı anlaşma sağlanmıştır.

Ankara Keçisi
Foto. Henri Martin

Evliya Çelebi gibi bazı Osmanlı yazarları bu keçinin Hazar Denizi'nin doğusunda bulunan Harezmî'nin (ya da Türkmenlerin) ülkesinden gelen Süleyman Şah tarafından getirilmiş olabileceğini söyler.

Ankara Keçisi Anadolu'nun tüm bölgelerine uyum sağlayamamış, merkezi aşağı yukarı Ankara olan bir bölgeye kapanmıştır; özellikle Kızılırmak ve Kalecik'in batısında, Beypazarı'nda, Sivrihisar ve Kırşehir'de bulunur. Bu keçiler sürü halinde yaşarlar ve karakeçi ya da sıradan siyah keçilerle kolay kolay karışmazlar, bu keçiler tiftik keçisi ve moher olarak adlandırılır, tüylerine ise "tiftik" denir. Ankara Keçileri'nin kökeni Hazar Denizi'nin doğusundaki bölgeler olabilir; üstelik doğuya gittikçe, daha fazla ince ve ipeksi tüyleri olan keçiler bulunur; Kürdistan, İran kahverengi ya da siyah, yumuşak, kıvırcık tüylü güzel keçi türlerine sahiptir; biraz uzağında, Ankara'nınkini hiç de aratmayacak meşhur Buhara keçi ırkları bulunur, sonra yünleri şal yapımında kullanılan Kaşmir ve Tibet sürüleri vardır ve son olarak Çin'in keçi ırkları yer alır.

Ankara Keçileri Avrupa'ya Fransız gezgin Pierre Belon tarafından, ancak 16. yüzyılda (1546- 1549) tanıtıldı, o zamandan beri keçiler Ege Adaları'na alıştırılmaya çalışıldı, zaten 1554 yılında Baron Busbek Hollanda Sarayı'nda bir rapor sunmuştu, başarılı olunamadı. Ümit Burnu daha umut vericiydi, zira keçilerin ipeksi tüylerinin gelişimine uygun ince ve hoş kokulu çimlere sahip yüksek platolar ve Ankara'nınkine benzer yaşam koşulları vardı. Moher keçisi kırkım zamanında 25-30 cm. uzunluğunda yaklaşık 1 kg ince tüy verir. Aşağı yukarı 200 yıl önce, Ankara önemli bir zanaat merkeziydi, çok sayıda kadın, tiftik yünü kırkma, eğirme, dokuma işleriyle ve parlak, ipeksi, ince bir kumaşı imal etmekle meşguldü. Bugün satın almak üzere şal ya da küçük halı ya zor bulunur ya da hiç bulunmaz.

1648 yılında Evliya Çelebi, bir zamanlar bu hayvanların kırkılmadığını, yünlerinin elle yolunduğunu söyler.

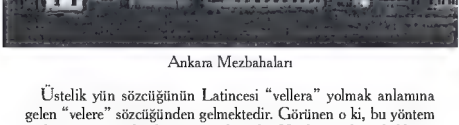

Ankara Mezbahaları

Üstelik yün sözcüğünün Latincesi "vellera" yolmak anlamına gelen "velere" sözcüğünden gelmektedir. Görünen o ki, bu yöntem tüylerin ince ve sık çıkmasını sağlıyordu. Keçiler, tüylerin köklerini yakarak yünün tamamını döken kireçli su ile yıkanıyordu.

Günümüzde yalnızca ham tiftik ticareti önemlidir; bir zamanlar eğirilmiş tiftik gönderilirdi, en kaliteli olanı üç ipliklidir. Ankara keçisi, kasaplık hayvan sınıfına indi ve artık sıklıkla bu amaç doğrultusunda yetiştiriliyor.

ANKARA KEDİLERİ

Ankara her zaman, uzun tüylü, dört ayaklı hayvanları ile meşhur olmuştur; burada bir zamanlar, artık soyu tükenmiş gibi görünen uzun tüylü bir köpek türü de bulunuyordu. Hâlâ daha, nadiren de olsa, bu bölgede "angora" ya da Van kedisi de denilen kediler de görülür.

Angora kedisinin – felis angorentis- kökeni Tatarlar ve Çinliler tarafından evcilleştirilen Pallas kedisidir – felis manul. Bu kedinin doğal yaşam alanı Asya'nın ortasında bulunan ve Tibet'ten Kapadokya'ya kadar uzanan platodur; bu kedi kalıcı kar alanlarının sınırlarına kadar yaşayabilir. Tüyleri belli belirsiz lekeli, kızıla çalan soluk gri renkli ve kalıncadır; birkaç yıl önce Gazi Çiftliği'nde bunlardan bir çift bulunmaktaydı. Bu kedinin bir türü de sarkık kulaklı ipeksi ve uzun kürkü olan Çin Kedisidir –felis domestica sinensis. Ankara kedisi Akdeniz dolaylarının

sıradan ilkel türü ile karışmıştır ve izleri Avrupa'nın neredeyse her yerinde görülür.

Ankara kedisi, aynı adı taşıyan keçi ile aynı zamanda Küçük Asya'ya gelmiş gibi görünüyor. Genellikle parlak beyaz renklidir, tüyleri uzun ve karnının altında hafifçe kıvrıktır. Gözleri mavi, yeşil ya da sarıya çalan iki farklı renkte olur. Bu kedi uzun yıllar yaşamayan ürkek ve yaramaz bir hayvandır ve hemen hemen her zaman kör ve sağırdır. Ankara ve çevresinde dahi çok sınırlı sayıda kalmıştır.

SANAYİ

Sadece birkaç şehre sahip bir ülkenin ortasında bulunan Ankara, zaman içinde çevre bölgeler için de gerekli önemli bir sanayi merkezine dönüşecek. Bu sanayinin gelişimi, şu an için yalnızca şehrin ihtiyaçlarına uygundur; şehir halen yoğun yapılaşma döneminde olduğu için gelişen sanayiler inşaat sektörü ve ona bağlı diğer yan sanayilerdir. Şehre birkaç kilometre uzaklıkta önemli bir çimento fabrikası bulunur; burada tuğla, kiremit, yapı malzemeleri, doğrama ve mobilya üretilir. Gar'ın yakınında yavaş yavaş sanayileşmiş bir semt yükseliyor; elektrik santrali, havagazı fabrikası, Bomonti Bira Fabrikası işte burada kurulmuştur. Birkaç yıl içinde Ankara, kendi kendine yetebilecek ve dışarıdan gelen hammaddeyi sınırları içinde işleyebilecektir. 1921 yılından bu yana şehirde ve şehrin çevresinde 4000'den fazla ev inşa edilmiştir; yeni planın kesin olarak uygulamaya geçirilmesiyle birlikte inşaat sektörü gelişerek ilerleyecektir. Son yıllarda, büyük caddelerin her iki tarafında görkemli binalar inşa edilmiş, bankalar zevklerini yarıştırır hale gelmiş ve Merkez Bankası, Ziraat Bankası, İş Bankası büyük kuruluşlara yaraşır nitelikteki merkezlerini inşa ettirmişlerdir. Türk Ocağı, bugünkü Halk Evi, iyi düzenlenmiş, lüks bir bina yaptırmıştır; bakanlıklar, genel müdürlükler, elçilikler bir biri ardına Avrupa başkentlerindekilerle yarışabilecek köşkler inşa ettirmişlerdir.

Eskiden Ankara'ya özel bazı ürünler üretiliyordu, bugün hâlâ örgü şallar, tiftik yünü ile işlenmiş küçük halılar bulunuyor. "Ankara sofu" denilen kumaş çok değerlidir! Bu kumaştan almak için konaklanılan otelin yönetimine başvurmak gerekir.

Tuz Köyü ve Höyüğü

Foto. E. Mamboury

TARİHSEL BAKIŞ

HİTİTLER DÖNEMİ

Küçük Asya'nın (Ön Asya-Anadolu) merkez platosu hakkındaki bilgilerimiz elli yıl öncesine kadar, M.Ö. 2 bin yılının başlarından öteye gitmiyordu. Bu dönemde, Oxford Üniversitesi Asurbilim profesörü A.H. Sayce, Hititler hakkında yazdığı kitabının ilk cildini yayımladı ve böylece bilim dünyasının dikkatini yüzyıllar boyunca Küçük Asya'da başat bir rol oynamış olan bu halk üzerine çekti. Bu kitabın yayımlanmasından bu yana, Hitit araştırmaları gelişti, öyle ki, Hititoloji, bugün bilim adamlarının araştırmalarında birincil plana yerleşmiştir. Bu imparatorluğun en ünlü kentlerinin bulunduğu yerlerde kazılar yapıldı ve Boğazköy, Alacahöyük, Kargamış, Alişar, vs. yerlerden şaşırtıcı sonuçlar alındı. Şikago Üniversitesi Doğu Enstitüsü adına Von der Osten tarafından Alişar'da yapılan çalışmalar, elde edilmiş bunca kayda değer sonucun yanında, bu höyüğün Neolitik çağda da bir yerleşim yeri olduğunu ortaya çıkardı. Düzlüğün normal seviyesine ulaşmak için hâlâ derinlemesine kazılması gereken 14 m.'lik bir tabaka olması nedeniyle, ileride Paleolitik çağa ait eşya ve çömleklerin ortaya çıkarılması neredeyse kesindir. Bu da bizi milattan önce binlerce yıl geriye götürecektir. Nitekim Prof. E. Pittard Adıyaman'ın beş kilometrelik kısmında, Fırat Nehri'nden uzakta onun bir kolu olan Ziyaretsu Çayı üzerindeki mağarada, Orinyasiyen kültürüne ait çakmaktaşı ve akikten yapılmış bütün halde bir alet takımı keşfetmiştir. Dolayısıyla, Anadolu'nun en yüksek platoları, insanlığın beşiklerinden birisidir ve bilim dünyasının bundan böyle bu gizemleri araştırmakla uğraşması olasıdır.

Uzun zaman boyunca, Hititlerin, başka birçok halk gibi Boğaz'ı geçerek Doğu ve Orta Avrupa'dan geldikleri düşünülmüştür. Ama bugün bu tez çürütülmüştür, zira şimdiye kadar Hititlerin Boğaz'dan ya da Marmara'dan Anadolu'nun merkez platosuna kadar gelmiş olduklarına dair hiçbir işaret, hiçbir iz bulunmamıştır. Aksine, kayalara oyulmuş kabartmalar

gibi bilinen bütün kalıntılar ve kayıtlar, Konya'nın doğusuna doğru Ankara, Malatya, Halep ve batısında Eflatunpınar'ın oluşturduğu bir dikdörtgen içinde kümelenmiş halde bulunmuştur. Bilim adamları eski Hititlerin tarihin erken bir aşamasında ataları bütün Batı Avrupa'yı fethetmiş olan Türklerle aynı soydan gelen Hint-Avrupalılar oldukları görüşünü ileri sürerler.

Hititler, bilindik toplumlar arasından ilk olarak yerleşim yerlerinin doğusunda bulunan Babillilerle, daha sonra da güneyde bulunan Mısırlılarla iletişime geçmişlerdir. Babil tarihi, Hititlerden ilk kez, Babil'in ele geçirilmesi ve yıkımı sırasında söz eder. Babil tabletlerinden, Hitit Kralı Mursilis'in Babil'i yerle bir ettiğini ve Kral Hammurabi'nin hanedanlığına son verdiğini öğreniyoruz. Modern tarihçiler bu tarihi kesin olarak belirleyemediler, kimileri M.Ö. 1925 tarihini verirken, kimileri de M.Ö. 1750'den öteye gitmezler.

Hitit Krallığı'nın sınırının batıya doğru olduğu, XIX. Hanedanlık'tan II. Ramses'in hizmetinde çalışan şair Pentatur'un Hititlerden söz ettiği şiiri aracılığıyla biliniyordu. Bu şiirde Pentatur, Hititlerin (tam olarak Kettaların) II. Ramses'in düşmanları; Ilion (Troya'nın antik çağdaki ismi), Pedanus, Dardanos, Misya ve Lisiya halklarının ise müttefikleri olduğunu söyler. Oysa bütün bu kentlerin denize doğrudan kıyıları vardır ya da denize yakındırlar. Şayet Hititler Avrupa'dan gelmiş olsalardı, geçiş güzergâhı üzerinde olan bütün bu kentleri hâkimiyetleri altına alırlar ve Boğaz, Marmara ve Ege Denizi'nin uzandığı bu mükemmel bölgeleri terk edip daha sert iklimli, daha az yoğun ve daha az zengin kültürleri barındıran yüksek platolara gitmezlerdi.

Dolayısıyla, Hitit İmparatorluğu Küçük Asya'nın merkezi ile sınırlıydı ve etrafı Karadeniz, Boğaz, Marmara, Ege ve Akdeniz boyunca uzanan bir dizi devletle çevriliydi. Doğuda uzun süre ellerinde tutamadıkları Babil; güneyde ise, Filistin'in kuzeyine doğru, Mısır toprakları bulunmaktaydı.

Alişar Kazı Alanı

Foto. Doğu Enstitüsü, Şikago

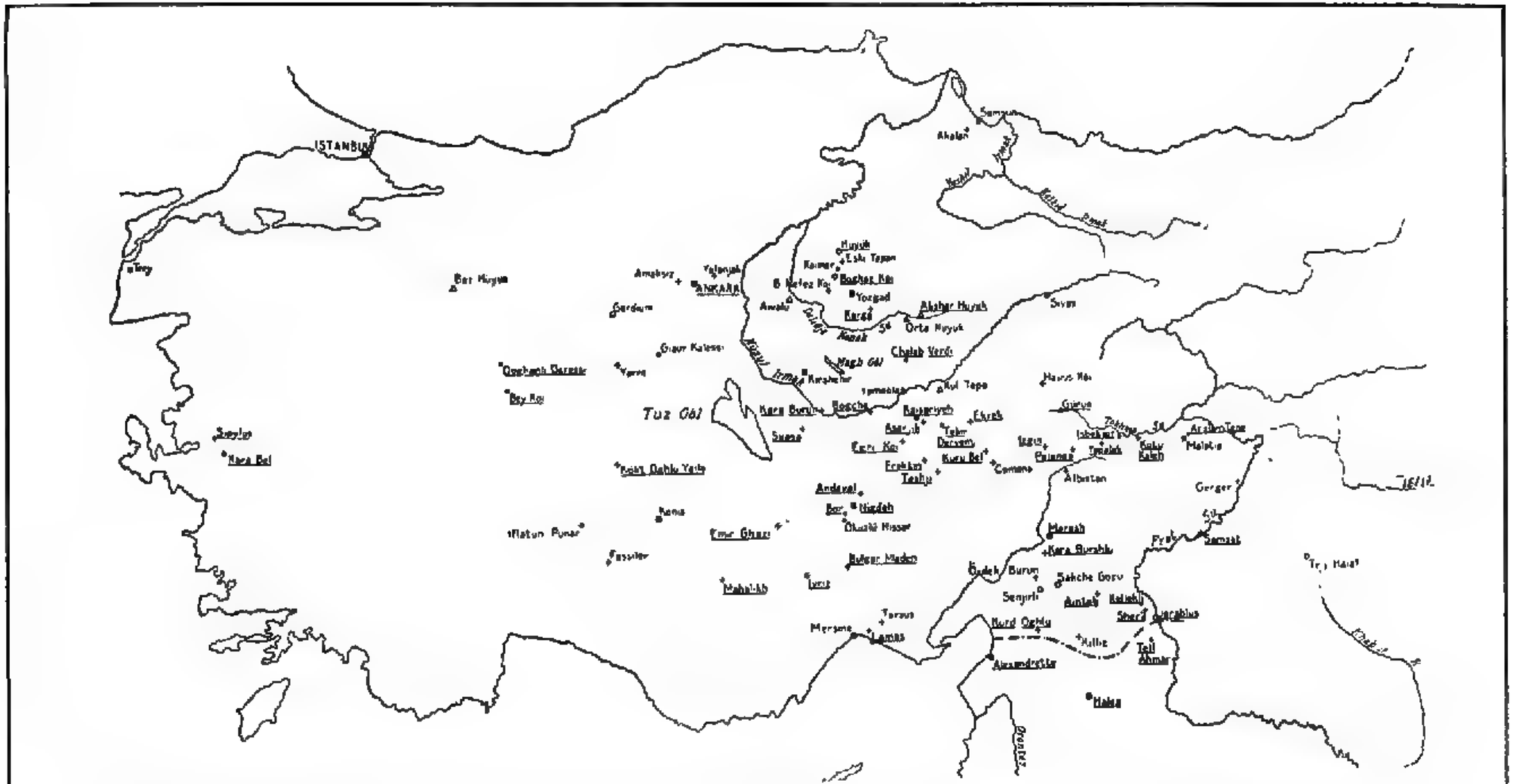

Küçük Asya'daki Hitit yerleşim yerleri. Kuzey Suriye ve Mezopotamya

Doğu Enstitüsü, Şikago

Eski Ahit, Kalde'ye göçmek için Ur şehrini terk eden İbrahim'in "Het oğulları" ile iş ilişkileri kurmasından bahsederken Hititlere değinir. Mısır tapınaklarının birçoğunda bulunan hiyeroglif kayıtları, Kadeş yakınlarındaki Shabtouna Savaşı, Hitit Kralı II. Hattuşili'nin büyük kızı ile evlenen II. Ramses ile imzaladığı anlaşma, ayrıca bu kralın Mısır'a yaptığı seyahat hakkında bize bilgi verir.

Oldukça yetersiz bu tarihi bilgiler, Anadolu'nun temel bölgelerinde karşılaşılan dikkat çekici birçok sanat kalıntısıyla bir nebze de olsa tamamlanmıştır. 1861'de Anadolu'da bir seyahate çıkan ve birkaç ay Ankara'da kalan Georges Perrot şehrin 2 km. uzağındaki Kalaba'da bir çeşmenin üzerinde, ayakta durmuş ağzı açık bir aslanı temsil eden bazalttan yapılmış bir kabartma görmüştür. Bu aslan temsili günümüzde İstanbul Müzesi'nde bulunmaktadır. Bir ikincisi ise, şehrin doğusunda yer alan Yalıncak'ta (Etimesgut) küçük boyutlu bir höyüğün üzerinde bulunuyordu. Müzeler Genel Müdürlüğü'nün dikkatini çektikten sonra aslanı 1928'de Ankara Müzesine naklettiren de elinizdeki bu rehberin yazarıdır (E. Mamboury). Ankara ve İstanbul Müzeleri, Boğazköy, Alacahöyük, Zincirli, Adana, *Sakçagözü*, Cerablus, Tel Halaf, vs. yerlerde bulunan önemli yapıların ön cephelerini süsleyen birçok kabartma/heykele sahiptir. Diğer izole heykeller yine hemen her yerde, özellikle (Alaca)Höyük, Boğazköy ve doğu vilayetlerinde bulunurlar. Olçülü bloklar üzerindeki bu kabartmalar dışında, Boğazköy'deki Yazılıkaya'da ve Ankara'nın kuzeyinde şehre 60 km. mesafedeki Haymana Platosu üzerinde, Oyaca yakınlarında Çavurkale'de bulunan ünlü kaya babartması vardır. İstanbul Arkeoloji Müzesi bir Hitit koleksiyonu oluşturmuş ilk müzedir. Bu müze sahip olduğu kabartma/heykeller ve Boğazköy tabletleriyle Ankara Müzesi'ndeki koleksiyonla birlikte bu alandaki en zengin müzelerden biridir.

Peki, bu Hititler kimdi? Küçük Asya'nın merkezinde hangi medeni ve siyasi rolü oynadılar?

1887'de Mısır'ın Tel-el-Amarna bölgesindeki köşeli tabletlerin rastlantı eseri keşfedilmesi bu soruya dair ilk ipucunu verdi. XVIII. Hanedanlık'tan (M.Ö.1557-1350) IV. Amenhofis dönemine ait bir sarayda kazı yapılırken, Firavunlar ile Hatti, Mitanni, Asur ve Babil kralları vs. arasında hazırlanmış diplomatik belgeler bulunmuştur.

1905'te İstanbul Arkeoloji Müzesi, Ankara'nın doğusunda Boğazköy mevkiinde bilimsel bir gezinin sorumlusu olarak Berlin Akademisi'nden merhum Hugo Winckler'in işbirliğinde Makridi Bey'i görevlendirmişti. Dört kazı kampanyası, ardı ardına çok büyük tarihi değere sahip sonuçların elde edildiği kazılar gerçekleştirdi. Boğazköy'ün Hititlerin başkenti olduğu ortaya çıktı ve burada dönemin bütün siyasi ve diplomatik olaylarını aktaran çivi yazılı pişmiş toptaktan binlerce tabletten oluşan krallık arşivleri keşfedildi. Bu tabletlerin çoğu Hititçe yazılmıştır. Ama firavunlar, Babil kralları ve diğer büyük komşu ülke yöneticileriyle yapılan yazışmalar, bugünkü Fransızca gibi, dönemin diplomatik dili olan Babil dilinde gerçekleştirilirdi. Bu büyük keşif, Hititler üzerindeki gizemin anahtarı oldu. Buradan adlarının kesin olarak "Hatti" ve başkentlerinin Hattuşaş diye adlandırılan bugünkü Boğazköy olduğu öğrenildi. Ayrıca, bu

sınırsız yazışmaların çözülmesiyle, her kralın hükümranlık tarihleriyle birlikte, Hitit Hanedanlığı'nın bütün soy ağacını çıkarma imkânına erişildi. Bulunan metinler, bu tarihi bilgilerin ötesinde, şehirler, kaleler, ülkeler, dağlar, nehirler gibi yerlerin birçoğunun coğrafi isimlerinin bilinmesini sağladı. Filistin antik eserler müfettişi Profesör Mayer, bu isimlerin 450 kadarını bir araya getirdi ve bu yerlerin günümüzde kullanılan coğrafi isimlerini belirleme konusunda bir çalışma yaptı: Hitit döneminde Halep Halab, Malatya Malitas, Maraş Maras, vs. olarak adlandırılıyordu. Bilim adamları, bulunan şehirler arasından bugünkü Ankara'nın kimliğini belirlemeye çalışmışlardır; listede Ankulla ve Ankuwa gibi isimleri ortaya çıkardılar. Boğazköy'e üç günlük mesafede bulunan ve Hitit krallarının kışlık konutu olarak kullanılan Ankuwa isimli yerden on beş kez bahsedilir. Ankara'nın eski Yunanca adı Ankyra olduğu için aralarında bilim adamı E. Cavaignac'in da bulunduğu birçok uzman, bu ismin Ankuwa'dan türediğini öne sürme eğilimindeydiler. Boğazköy tabletlerini okumuş olan ve Hitit İmparatorluğu'nun coğrafi haritalarını düzenlemiş olan İsviçreli bilim adamı Emile Forrer bu kökene tamamıyla karşı çıkmaz.[1] Forrer tabletler arasında, "Ahhiyavalı Kral Attarissiyas'in, Karya'yı işgal etmek istediğinden ve Hitit Kralı Tuthalia tarafından geri püskürtüldüğünden" bahseden ilginç bir tableti çözdü. Oysa Ahhiyavalı Kral Attarissiyas, Truva savaşını yapan Yunanistan'daki Agamemnon'un babası Arkadia Kralı Atreus'ten başkası değildir. Homeros tarafından yüceltilen Tuthalia ve Atreus arasındaki bu ünlü savaş, bir efsanenin ötesinden, gerçekten kesinliği olan tarihi bir olaydır.

---

1 Doktor E. Forrer'in Ankara isminin kökeni konusunda bu rehberin yazarına yazdığı mektup.

Iena 30. 01. 1931

Bana göre, Ankulla şehrinin Ankuwa ile hiçbir ilgisi yoktur. Ankuwa Boğazköy'den üç günlük mesafededir: "Kral ilk günün gecesini İmralla şehrinde, ikincisinin gecesini Hobiggassa'da geçirir ve üçüncü gün, Ankuwa'ya varır." Söz konusu meselede birincil bir öneme sahip olduğuna inandığım, Bo. 2626 sayılı metin de bunu söylemektedir.

Ankuwa. Hatti ülkesinin bir eyaletinin başkentiydi(?) Saygı duyulan temel tanrılar: bozkırın tanrısı Inara, Kral Inara (Hercule), Hitit Kralı'nın babasının tanrı ve tanrıçaları, Hitit Kralı'nın büyük babasının tanrı ve tanrıçaları, Hitit Kralı'nın büyükannesinin tanrı ve tanrıçaları, Gazzimara (Hattuşa yakınlarında bir Hitit Kenti) şehrinin yerel tanrı ve tanrıçaları, Ankuwa şehrinin tanrıçası Hatahas, Ünni şehrinin Zaman tanrısı, bozkırın tanrısı İştar, Ankuwa şehrinin dağlarının ve nehirlerinin tanrı ve tanrıçalarıdır. Boylece Vat. 7512 numaralı metin Ankuwa vilayetinin tanrılarını sıralar.

Eğer Gazzimara Amasya'nın uzağında olmayan Gaziura (Turhal) şehriyle benzer ise, Ankuwa, Ankara'dan başkası olamaz. Ama başka şehirlerde de Gazzimara evlerinin var olduğu kanıtlanabilir. Boylece Ankuwa'yı Ankara ile bir tutma konusunda bu delili öne sürmek mümkün değildir.

Ankuwa'daki Hititler'in eski kral ve kraliçelerinin tanrılarının dökümünden çıkarabileceğimiz gibi, bu şehir sadece Yeni Hitit İmparatorluğu döneminde değil, daha önceki Eski İmparatorluk döneminde de Hitit Krallarının kışı geçirmeyi sevdikleri bir yer olmuştur.

Hitit Kraliçesi Put'un, Ankuwa şehrini harap eden büyük yangını durdurmaları karşılığında tanrılara hediyeler vaat ettiği dualarını biliyoruz.

Ankuwa isminin, son ek olan "uva" ile "ank" kökünden ya da daha olası gibi görünen "ankuva" dan türemiş olması muhtemeldir. Kendi adıma, Türkçe "ova" sözcüğünün, sözcüğün bir parçası olmadığından eminim. İsmin anlamıyla ilgili olarak, hiçbir bilgimiz yoktur. Ankuwa Nehri'nin adının anlamı da bilinmemektedir. Yukarıda bahsi geçen Ünni şehri ise Ankara vilayetinde bulunmaktadır, ama durumu daha kesin bir biçimde belirleme hususunda elimizde hiçbir imkân yoktur.

(imza) Dr. E. Forrer

Ancak Babil'in alınması ve yağmalanması ile (M.Ö. 1925) Hattuşili'nin Ramses'le anlaşması (M.Ö 1295) arasında, yaklaşık karanlıkta kalmış altı yüzyıl vardır. Milattan on dört yüzyıl önce, Hitit İmparatorluğu gelebileceği en yüksek noktaya ulaşmış görünüyordu ve Mısırlıların "büyük Hatti" diye adlandırdıkları güçlü, uygar bir ülkeydi. Bu güç, Mısır tahtını korumak umuduyla I. Hattuşili'den birçok oğlundan birisinin kendisine eş olmasını isteyen Tutankamon'un dul eşi Dakhamon tarafından yazılmış mektupla bir Boğazköy tabletinde doğrulanmıştır. Hitit İmparatorluğu'nun doruk noktası, I. Hattuşili'nin oğlu I. Suppiluliuma döneminidir. I. Suppiluliuma, Firavun III. Amenhofis'in ordusuna, Babilli, Asurlu, Mitannili, Suriyeli ve Filistinli tebaalarına karşı direnmiştir. M.Ö. 1345'e doğru öldüğünde, imparatorluğunun sınırları Frigya ve Karadeniz'den Filistin'e kadar uzanıyordu. Oğlu Murşili işe, imparatorluğu aynı seviyede tutmayı başaramadı. İlk olarak M.Ö. 1315 yılında I. Seti tarafından, M.Ö. 1295 yılında ise, Humus yakınlarındaki Shabtouna'da (Kadeş) II. Ramses tarafından mağlup edildi. Şair Pentatur'un papirüslerinde de gördüğümüz bu son savaş, Mısır kayıtları aracılığıyla da bilinir. Murşili, Mısır'a karşı bir ittifak kurmak üzere Oronte (Asi Nehri) üzerinde kurulu farklı krallıklarla antlaşmalar yaptı. Oğulları Muvatalli ve III. Hattuşili babalarının bu zekice politikasını sürdürdüler. Muvatalli M.Ö. 1290'da öldü ve tahta kardeşi III. Hattuşili çıktı. Dönemin en büyük diplomatı oldu; Asurlular tarafından kaydedilen ilerlemeden endişelenip bu endişelerini II. Ramses ile paylaştı ve bu iki hükümdar Hattuşaş'ta, iki tarafın da tam yetkili temsilcileri aracılığıyla, üst düzey öneme sahip diplomatik bir antlaşmaya imza attılar. Modern antlaşmaları aratmayacak düzeydeki bu antlaşma, doğru biçimde düzenlenmiş ve seçkin terminolojiyle yazılmıştır. Antlaşma, özellikle savunma ittifakı, iç isyan halinde nihai yardım, suçluların iadesi, uyarı hükümleri, karşılıklı af gibi konuları öngörüyordu. İki örneği Boğazköy'de bulunmuş olan bu anlaşmalar, Karnak ve Teb Tapınakları üzerine de kazılıydı. İmparatorluk fermanlarıyla tüm komşu krallara da gönderildi. M.Ö. 1266'da II. Ramses, III. Hattuşili'nin kızıyla evlendi ve Ramses, genç karısını Mısır'a götürdü. Bu şevahatin ayrıntıları Abu Simbel Tapınağı'nın revaklarına kazınmıştır.

İki taraf arasındaki ilişkiler 46 yıl boyunca büyük bir dostlukla, özellikle Firavun'un gösterdiği dostlukla sürdürülmüştür. II. Ramses öncelikle bir Hitit prensesinin tedavisi için doktorunu, ardından da tanrı Khons heykelini gönderir. M.Ö. 1258'de Mısır tunç çağındayken, Hititler, Kizzuvatna'nın müttefik ülkelerindeki demir madenlerine sahiptiler. Hititlerin demire su vermeyi bilmeleri, silahlarına karşı konulmaz bir üstünlük veriyordu. III. Hattuşili M.Ö.1255'te öldü; halefleri zafer elde edemeyerek güçsüzleştiler. Bu durum, bir imparatorluğun çöküşünün başlangıcı olmuştur. M.Ö. 1200'e doğru, Küçük Asya'nın kuzeybatısından gelen büyük bir istila, Fırat Nehri'nden Dicle Nehri kıyılarına kadar olan bölgede yoluna çıkan her şeyi mahvetti. Asur tabletlerine göre bu halklar, daha ilerde göreceğimiz Muşkiler'di (Frigler). İstila karşısında Hititler geri çekildiler; başkentleri Hattuşaş ile birlikte, refah içindeki şehirleri ve kaleleri yıkıldı. Yine de, güney bölgelerde direnip, Karkamış'a (Cerablus) yerleştiler.

Hititler, M.Ö.1060'tan itibaren, Eski İmparatorluğa ait toprakları geri almak için uğraşmış ve Hattuşaş'ın yanı sıra restore edilen, güçlendirilen ve güzelleştirilen diğer şehirlerini yeniden ele geçirmişlerdir. Bu, Hititlerin yeniden doğuş dönemidir. Bununla birlikte, Yeni Hitit İmparatorluğu —Ankara bölgesinden Marmara'ya kadar olan alan Muşkilerin (Frigler) elinde olduğundan— Halys'in (Kızılırmak) batısı ile sınırlı kalmıştır. M.Ö. VIII. yüzyıldan itibaren, Hitit İmparatorluğu tamamen ortadan kalkmış, hatta bu halkın adı dahi anılmaz olmuştur.

Ankara ve Orta Anadolu'nun kaderine otuz yüzyıl boyunca yön vermiş ve geriye gücünün ve sanat duygusunun unutulmaz izlerini bırakmış olan bu halkın yazılarından ve sanatlarından bahsetmenin zamanıdır.

Hititler M.Ö. 1925'te Babil'i yağmaladıklarında, hiyeroglif yazı biçimini zaten çok iyi biliyorlardı. Dolayısıyla yüzyıllardır uygar bir halktılar. Fethettikleri başkentlerde kalmaları ve geçerli yazı biçimi olarak çivi karakterleri benimsemeleri onlara avantaj ve yarar sağladı. Yine de, mühürlerin ve dekoratif kabartmaların üzerinde birçok örneği bulunan hiyeroglif yazı biçimini de terk etmediler. Hrozny'ye göre Boğazköy'de bulunan kayıtların tamamı, hiyeroglifle ya da çivi yazı karakterlerle Hititçe olarak yazılmıştır. İlk bakışta, Hitit hiyeroglifleri Mısır hiyerogliflerine benzer, ama farklıdırlar ve kesin bir şekilde çözülememişlerdir. Acaba Hitit yazısı simgesel veya heceli ya da alfabetik bir yazı ya da tüm bunların karışımı mıdır? Bu sorunu ancak Hititçe cümlelerden oluşan bir belgenin, bilindik bir dile çevirisi aydınlatabilirdi. Böyle bir keşif, İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından Boğazköy Büyük Kale'de yapılan kazılarda gerçekleştirilmiş gibi görünüyordu. Çivi yazılı tabletlere gelince, Hrozny, Forrer ve diğer bilim adamları bunları okuyup modern karakterlere aktardılar. Eğer Hititlerin kendilerine ait bir yazı biçimi var ise, kendilerine özgü bir sanatları da olmalıydı. Bu konuda dile getirilen yeni görüşler Boğazköy, Alacahöyük, Fraktin, Gâvurkale, vs. yerlerde bulunan kabartmalarla Hititlere ait olduğu ve bu kabartmaların Beyrut yakınlarındaki Nahr-el-Kelb'de olduğu gibi daha sonra Asurlar ve Firavunlar tarafından kopyalandığı yönündedir. Yeniden doğuş dönemine kadar, Hititler sadece kabartmalar üzerinde çalıştılar, ama Kargamış döneminden itibaren bunu terk edip, o dönem için çarpıcı sonuçlar elde ettikleri yüksek kabartmalara yöneldiler. Her durumda, tarzlarının güçlü, asabi, sakin, bilgece olması, genel bir büyüklük ve soyluluk havası sunar. Hitit insanıyla Asur ve Mısır insanının karşılaştırılması, birbiri içine geçmiş sanat formülleri bulmanın önünde engel teşkil edemez. Hitit Sanatı, Hitit siyasetini ve ordularını takip etmek durumundadır. Hitit, Asur ve Mısır etkilerinin sırasıyla birbirlerini tetiklediklerini ve üç sanatın da karşılıklı olarak birbirlerine baskın çıktıklarını söylemek abartılı olmaz.

Hiç şüphe yok ki, Ankara'nın üzerinde bir kraliçe gibi hüküm sürdüğü bu büyük kaya, stratejik konum olarak Hititlerin keskin görüşünden kaçmamıştır. Zaten Ankara, Neolitik Dönem'de, hatta son zamanlarda parlak taştan yapılmış kimi nesnelerin bulunmasının da (1931) gösterdiği üzere, belki de Paleolitik Dönem'de de bir yerleşim yeriydi. Ankara'da Hititlere ait hiçbir

kalıntı bulunmamasının nedeni (1932 yılında Ahi Yakub Camii yanında bir kanatlı sfenks bulundu) kalenin üzerinde hiçbir kazı yapılmamış olmasıdır; zira yüzyıllar boyunca kesintisiz olarak yerleşim yeri olan şehirlerde en eski kalıntılar, yeni yapıların altında ortadan kalkarlar. Öte yandan, kayanın zirvesinde kurulu bir şehir veya bir kale dağıldığında, vadilere doğru yıkılır, çanak çömlek gibi değerli bazı eşyalar nehirlerle sürüklenir, kimisi kırılır, kimisinin biçimi bozulur, kimisi de sonraki yapılarda kullanılır. Ovadaki eski yok olmuş şehirler, "höyükler" burada eski yerlerinde durmaktadırlar; bir kaya üzerinde bulunan "Gâvurkale" de hâlâ buradadır, ama bu şehir 2000 yıl önce terkedilmiştir. Bunların dışında Hititler bazaltları oymuşlardır, ancak Ankara'da bu bazaltlardan fazlasıyla vardır. Bu nedenle bu bir kanıt teşkil etmez. Hititler ovalar üzerine kurulu çok sayıda şehre sahiptiler. Ankara yöresinde bulunan, Hititlere ait pek çok yapı biliniyor. Sarp tepelerin zirvelerine de kaleler kurmuşlardır. Öte yandan, daha önce değindiğimiz gibi, Ankara'da Ahi Yakub Camii yakınında ve Ankara çevresinde bulunan Gazi Çiftliği, Kalaba ve Etimesgut'ta birbirlerinden bağımsız Hitit heykelleri bulunmuştu. Bu heykeller keyfi olarak buralara taşınmamıştır. Bu nedenle somut deliller olmamasına rağmen, Ankara'nın bir Hitit şehri ya da kasabası olduğuna hiçbir şüphe yoktur. Bir İngiliz yazar yukarı kalenin duvarlarında Hititlere ait yontulmuş bir parça gördüğünü iddia etmiş ancak, bu bilgi kimse tarafından doğrulanmamıştır.

FRİGLER DÖNEMİ

Kızılırmak yatağı boyunca tüm Anadolu'nun hâkimi olan Muşkileri VIII. yüzyılda bırakmıştık. Muşkiler nereden geldiler? Eski Yunan yazarları olan Homeros, Herodotos, Strabon, Arrianus ve Pausanias'ın çalışmalarına ve Asur tabletlerine göre, daha çok Frigler ismiyle hatırlayacağımız Muşkiler, Hint-Germen grubuna dâhildirler; ilk olarak Balkan Yarımadası'na yerleşen halka burada Frigler denmiştir, ardından M.Ö. ikinci bin yılda kesin olmayan bir tarihte Boğaz'ı geçmişlerdir. Homeros onları, Troyalıların doğu komşuları olarak tanıtır.

Kendisi de bu ırka mensup olan Troyalı Kral Priamos, Friglerle birlikte Sakarya Nehri kıyılarında bulunan Amazonlara karşı savaşmıştır. Asur tabletlerine göre, daha önce Kargamış'ta Hititleri mağlup eden Kral I. Tiglat-Pileser M.Ö. 1100 yılında Muşkileri Fırat Nehri'nin sol yakasında bulunan Kutmuh'ta (Kommagene bölgesinin Asurlularca kullanılan ismi) yenmiştir. Bu savaşta beş kral tarafından komuta edilen 20.000 savaşçı vardı. Bu savaşçılar, gördüğünüz üzere Halys'in (Kızılırmak) batısına kadar çekilmek zorunda kalmış, zayıf bir bölük bu sınırın doğusuna çekilmiş ve bu bölük Hititler ve Asurlular tarafından sindirilmiştir.

Alman Profesör Winckler bir Asur tabletinde Kral Sargon'un düşmanları arasında, Muşki Kralı Mita'nın da olduğunu okudu. M.Ö. 715 yılında Frig topraklarında bu iki kral arasında bir savaş oldu. Mita yenildi ve Kilikya'da bulunan Kue'deki Harrua ve Ushnania kalelerini kaybetti. Bunun sonucunda Mita Krallığı M.Ö. VIII. yüzyılın sonunda Akdeniz kıyılarına doğru bir yayılma eğilimi gösterdi. Bu dönemde, Frig kayıtlarının bulunduğu

Alacahöyük bölgesinin tamamı bu krallığa aitti. Ege kıyıları boyunca Yunanlılarla ilişki içinde olan III. Mita —Yunanlıların Midas'ı— da Delfi Tapınağı'na hediye olarak bir taht gönderen ilk Asyalı kraldı. Herodotos (485- 421), Friglerin, Gordios'un oğlu Midas'ın kontrolünde Makedonya'nın kuzeyinden geldiklerini düşünür.

Frigler hakkında yeterince bilgiye sahibiz. Friglere ait, Sakarya havzasında bulunan şehirler ve kaleler, eski yerleşmeler tarafından ovanın ortasında oluşturulan alçak tepenin üzerinde neredeyse savunmasız denecek biçimde inşa edilmiştir. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan halk, ne savaşçı ne de zorbaydı. Başkentleri Sakarya'nın sağında bulunan Gordion'dur. Gordion, Eskişehir'den Ankara'ya giden demiryolu, Sakarya Nehri'ne ve Eskişehir'in güneyinde bulunan Midoeum (Midaeion- Karahöyük) şehrine ulaştığında solda kalır. 1900'de Körte kardeşler tarafından, Gordion şehrinin mezarlığında bulunan beş tümülüste yapılan kazılar, İstanbul Müzesi'nde korunan ve o dönemde kullanılan tekniğin gerçekten ustalıklı ve sanatsal olduğunu gösteren birçok ahşap, mermer, fildişi, bronz, demir ve seramikten yapılmış eşyayı ortaya çıkarmıştır. Yunanlılar onlardan etkilenmişler midir? Her durumda, Yunan yazısı Frig yazısına büyük oranda benzer. Frig Medeniyeti M.Ö. VII. yüzyılda parlak bir dönem yaşamış görünür. Seyit Gazi yakınlarında bulunan "Midas Mezarı"nın dış cephesi ve Kümbet Köyü yakınındaki mezarın dış cephesi bizde bu kanıyı uyandırabilir. Zarif, ince, uyumlu heykeller, Frig heykel ustalarının ulaştığı noktayı bize göstermektedir.

Ankara'da, Çankaya ve Gazi Çiftliği arasında kalan bölgede Frig dönemine ait tümülüsler mevcuttur. Makridi Bey tarafından 1925 yılında Milli Eğitim Bakanlığı adına kazılan bütün tümülüsler bir zamanlar hazine arayıcıları tarafından yağmalanmış olduklarından için, özel hiçbir bulgu sunmamışlardır. Friglere ait olduğuna inanılan tarihi Ahlatlıbel yerleşim yerine gelince, bu alan 1933 yılında Milli Eğitim Bakanlığı adına, Müzeler Genel Müdürü Hamit Zübeyir Bey tarafından kazılmış ve burada Ankara Etnografya Müzesi'nde korunmakta olan ilginç eşyalara ulaşılmıştır. (Rehberin *VI.* bölümünde yer alan betimlemeye bakınız.)

M.Ö. 726'da tahta çıkan Midas, M.Ö. 696'da boğa kanıyla zehirlenerek ölmüş, Midas'ın krallığı, Kimmerlerin istilasıyla bir süreliğine sona ermiş, ancak bundan böyle tam bağımsızlığını elde edememiştir.

Kimmerler, Lidya Kralı Alyattes (M.Ö. 617- 561) tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmış ve Frigler, Herodotos'un söz ettiği IV. Gordios ve IV. Midas gibi eski hanedanlık krallarının hâkimiyeti altında kendilerine yarı bağımsızlık sunmuş olan Lidyalılara boyun eğmişlerdir. Kroisos'un M.Ö. 540 yılında düşüşüyle, Frigya ikinci Pers Satraplığı'na bağlandı ve artık eski tarih Friglerden bahsetmez oldu.

M.Ö. 334 yılında, Büyük İskender, düğümünü kesmiş olduğu Gordion'dan Ankyra'ya geldi ve yoluna devam etmeden önce şehirde uzun süre kaldı. Bu durum o dönemde şehrin ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunu kanıtlar. M.Ö. 323 yılında İskender'in ölümüyle, Ankara ve Anadolu'nun yüksek platoları belli bir süre için Selevkosların yönetimi altına girdi. Ankara ilk

kez Romalı tarihçilerin eserlerinin Galatlar hakkındaki kısımlarında, bir Galat Kalesi olarak yer alır.

GALAT[2] DÖNEMİ

Bu Galyalılar nereden geliyorlardı? Galyalılar IV. yüzyılda Galya'yı terk ettikten sonra Styria (Steiermark: Avusturya'nın güneydoğu ve orta kesiminde federal bir eyâlet) ve Illyria'da (Illirya: Balkan Yarımadası batısında, Adriyatik Denizi'nin Dalmaçya kıyıları) bulunan Tuna Nehri boyuna yerleşmişlerdir. Bir yüzyıl önçe Roma'yı fetheden ataları gibi fetih meraklısı olan bu halk, M.Ö. 281 yılında tarihçiler tarafından genel olarak Brennus diye bilinen Bren'in (komutan) komutasında, Makedonya Krallığı üzerine yürüdü. Makedonya komutanı Sosthene tarafından geri püskürtülen Brennus büyük bir ordu hazırladı ve ertesi yıl 280'de Makedonya'yı ve Tesalya'yı fethetti, ama Termopylae'de durduruldu. Delfi'yi yağmalamak üzereyken "Tanrı Pan, içlerine sebepsiz bir korku saldı" ve Galyalılar mağlup oldular. Yaralanan Brennus öldü. Ordu iki kanada ayrıldı. Biri Dardanie (bugünkü Sırbistan) tarafında kaldı, 20.000 askerden oluşan diğer bölük ise, yolları üzerinde bulunan her yeri ele geçirdikten ve her şeyi yağmaladıktan sonra (M.Ö. 278) haraç istedikleri Bizans surlarına dayandılar.

O anda, batı Küçük Asya parçalanmaktaydı ve Pontus Kralları, Bitinya Kralı ve Romalılar tarafından desteklenen Bergama Kralı, aralarında kıyasıya bir savaş yapıyorlardı. Dahası Marmara'nın içinden geçtiği Bitinya, Nikomedes ve Zipoites adındaki iki düşman kardeş arasında bölünmüş durumdaydı. Daha önce savaşçılıklarıyla Doğu'yu titretmiş olan ünlü Galyalılar, Zipoites'i mağlup eden Nikomedes tarafından orduya dâhil edildiler. Karşılığında ödül olarak, Bitinya'nın güney sınırında bulunan hatırı sayılır toprakları aldılar. Yeni mülklerine vardıklarında, buraları dar buldular ve topraklarını genişletmeye karar verdiler. İzole olmuş birçok bireyle birlikte, Galyalılar üç kabileye bölündüler: Lyon ve Akitanya yerlilerinin oluşturduğu en güçlü ve en savaşçı kabilelerden biri olan Tolistoboglar; üç kabilenin en önemlisi olacak olan Narbonensis yerlilerinin oluşturduğu Tektosaglar ve Tektosaglarla beraber hareket eden, kökenleri kesin olarak bilinmeyen Trocmiler Küçük Asya'yı paylaşarak yayıldıktan sonra, iki deniz arasında kalan bütün toprakları ele geçirdiler: Suriye Kralı Antiokhos Soter bile onlara haraç ödemek zorunda kaldı. Ama Antiokhos M.Ö. 275'te Katatoni'de onlarla savaştı ve ordusunda yer alan 16 fil sayesinde galip geldi. Sırasıyla, oğlu III. Antiokhos Megas'a karşı II. Ptolemaios Filedelfos'un, 262 yılında Mısır'a karşı I. Antiokhos Soter'in, 250 yılında Zipoites'e karşı Bitinya Kralı Zielas'ın ve Selevkos Kallinikus'a karşı Antiokhos Hieraks'ın paralı askerleri savaştılar. Bu askerler sayesinde özellikle Antiokhos Hieraks 241'de kanlı Ankyra savaşını kazanmıştır. Bergama Kralı I. Attalos 229 yılında Galyalıları yendi ve Trakya'dan kendilerine

[2] M.Ö. 4 ve 3. Yüzyıllarda orta Avrupa'dan Anadolu' ya kadar pek çok ülkeyi istila eden kavimler Helen ve Roma kaynaklarında Galatlar, Gal'ler, Keltler gibi farklı adlarla tanınırlar (ç.n.).

sürekli olarak asker temin eden kardeşleriyle tüm iletişimlerini keserek, geri gelmemecesine onları kuzeye doğru sürdü. Bu, ele geçirdikleri topraklara kesin olarak yerleştikleri dönemdir. Tektosağlar yukarı Frigya bölgesine yerleşip, Ankyra'yı başkentleri yaptılar. Tolistoboğlar Ankara'nın batısında bulunan Sakarya Nehri üzerine yerleştiler ve başkentleri Pessinus (Ballıhisar) oldu. Trocmiler ise, Ankyra'nın kuzeyine yerleştiler ve başkent olarak Tavium-Tavya'yı (Yozgat yakınlarında bulunan Nefes Köy) belirlediler. M.Ö. 238 yılında, gelişlerinden 40 yıl sonra, Galyalılar yerleşik düzene geçtiler ve kendilerinden daha uygar olan yerli halklar tarafından sindirilmeye başlandılar. Ankyra'nın merkezini oluşturduğu Küçük Asya'nın bütün bu bölümü bu dönemden itibaren farklı üç kökenden halkı barındırmıştır: Galyalılar, nüfusun temelini oluşturan Frigler ve yüksek bir oranda Yunan Kolonileri. Bu dönemden itibaren, Gallo-Yunanlılar olarak adlandırılan topluluğu oluşturan bu ilginç karışımdır. Bu gruplamanın içinde bulunan bütün sivil, siyasi ve dini kurumlar, bu üç halkın kendilerine özgü geleneklerinin üçlü izini taşımışlardır. Yine de, yönetimsel örgütlenmelerini benimsetenler Galyalılar olmuştur. Strabon'a göre, bu üç kabile her birinin başında bir yargıcın ve bir generalin yardım ettiği, 4 Tetrarşiye bölünmüştür. 300 senatörlük bir konseyin eşlik ettiği 12 tetrark, bir meşe ormanı içinde bulunan Drynemetum (Keltçe'de kutsal meşe korusu)'da toplanırlardı. Görüldüğü üzere, bu konsey, az ya da çok zorba bir monarkın yönetiminde olan devletlerin ortasında cumhuriyetçi bir konfederasyondu. Yine de Strabon biraz yanılmış olmalıdır; zira hiçbir zaman bölge tamamen sınırlanmamış ve örgütlenmede mükemmel biçimde düzenlenmemiştir. 300 senatör, olasılıkla yılda bir kere bir araya gelen "Derebey"lerin yönetici ataları olan kabile reislerinden ya da yerel hanedanlardan oluşuyordu.

M.Ö. 195'e doğru Gallo-Yunanlılar Romalılara karşı, Hannibal ve Antiokhos'un saflarına katıldılar. Antiokhos ve onun müttefikleri 190 yılında Magnessia'da iki Scipio tarafından yenilgiye uğratıldı. Bu olay Roma'nın düşmanlığını Gallo-Yunanlılara yöneltti ve M.Ö. 189 yılında Lucius Cornelius Scipio'nun halefi konsül Manlius, senatonun onayını almaksızın onlara karşı bir sefer düzenlemeye karar verdi. Pisidya ve Pamfilya'yı tahrip ettükten sonra, Synnada'yı (Afyonkarahisar-Şuhut) ele geçirdi. Ardından Tolistobogların başkenti olan Ballıhisar'a yöneldi. Gallo-Yunanlılar dağlara çekilmiş oldukları için Manlius burayı savaşmadan ele geçirdi; kuzeye doğru ilerledi ve yüklü bir ganimetin olduğu Gordion'u ele geçirdi, daha sonra Megaba (Elmadağ?) üzerine çekilmiş olan Tektosağların terk etmiş oldukları Ankyra'yı aldı. Manlius Oppidium'larına (oppida: tepe hisarı) sığınan Gallo-Yunanları izlemiş, yenmiş ve öldürmüştür. Yine de onurlu bir barışa zorlanan Galatia'nın kesin sınırları belirlenmiştir. Manlius, onlara hiçbir kabilenin sahip olmadığı en büyük bağımsızlığı taahhüt etti ve yasalarına saygı duydu. Texier, Asarkaya'da, Ayaş civarında yer alan İstanos (Zir Vadisi) ve Karaviran, vs. mevkiinde bulunan Galya oppidium'larının kalıntılarını görmeyi tercih ederken, Perrot burada sadece Asya'ya veya Yunan-Roma'ya ait sanatsal anıtların varlığını kabul etmiştir. 168 yılında, Bergama Kralı Eumenes

savaş çağrısında bulundu ve Ankyra dâhil bütün Galatia'yı ele geçirdi; başta tarafsız olan Roma müdahale etti ve Galatia'yı özgürlüğüne kavuşturdu. Bundan böyle Galyalıların itibarı sona erdi ve artık hiç kimse önlerinde titremez oldu. Bütün bu savaşları 80 yıllık bir barış dönemi takip etmiştir. Yine de Galyalılar yeniden toparlanmak ve komşu krallara karşı kendilerini savunmak için bundan yararlanmayı başaramadılar. Bu nedenle de komşu kralların egemenliği altına girmekte gecikmediler ve artık yağmalanma, katledilme ve esir düşme sırası onlara geldi. Mitridates'in Romalı General Sulla'yı (M.Ö. 88-84) mağlup edişinden sonra, Galatia ve Ankyra bir süreliğine Pontus Krallığı'na katıldı. Ancak Pompeius'un Ankyra yakınlarında Mitridates'i yenmesinin ardından, Galatia yeniden Roma hâkimiyetine girdi; iç örgütlenmesi değişti ve Tetrark Deiotarus, Pompeius (M.Ö. 74) tarafından kral rütbesine yükseltildi. Sezar Ankara'dan geçişi sırasında, I. Deiotarus'un misafiri olmuştur. Ama Roma'ya elçi olarak gönderilen torunu Castor, Deiotarus'u Sezar'ın hayatına kastetmekle suçladı. Deiotarus Roma'da eski Galat Kralı'nın karşısına çıkarıldı. Onu koruyan ve kurtaran Cicero oldu. Sezar bir karar veremeden öldü. Deiotarus Ankyra'da değil, Bloukion'da (Ankara'nın bir köyü olan Karalar) oturuyordu ve kendisine ait olan hazine, yeri belirlenmemiş olan Péion'da (Kuzey Frigya'da Galat boylarından Tolistobogların bir hisarı) bulunuyordu.

Galatia'dan çok bahseden Plinius üç kabilenin yanında, bir kaçı Yunan isimleri taşıyan on beş kadar farklı topluluğa değinir; tam olarak 195 tetrarşi ya da klan bulunmaktaydı. II. Deiotarus M.Ö. 40'da babasının yerine geçti. Daha sonra, Marcus Antonius tarafından seçilen I. Deiotarus'un sekreteri Amyntas (M.Ö. 36) tahta çıktı. Amyntas'ın ölümüyle birlikte (M.Ö. 25) Galatia, Augustus tarafından Roma İmparatorluğu topraklarına dâhil edilmiş ve Lykaonia ile birlikte, genel vali tarafından yönetilen bir vilayet olmuştur.

ROMA DÖNEMİ

İmparatorluğun sınırları içinde toplanan bütün vilayetler gibi, Roma Galatia'sı İmparatorluğa dâhil oluşundan itibaren geçen yılları saymaya başladı; dolayısıyla Galat döneminin başlangıcı Roma'nın, konsül Augustus yönetiminde olduğu milattan 25 yıl önce, 729 yılıdır.

Roma başkenti olan Ankyra, varlığının en parlak dönemini yaşamaya başlıyordu ve hiç şüphe yok ki, ovada, içinde "Roma ve Augustus" Tapınağı, pazar yeri, hipodrom, gymnasium ve hamamlar bulunan yeni Roma mahallelerini korumak için yapılan surlar, bu dönemde inşa edilmiştir. İmparator Augustus'un onuruna "Sebaste" adını almıştır. Şehir, Nero'nun hâkimiyeti altındayken "metropol" unvanını elde etti ve şehrin sakinleri Augustus-Tektosagları adını aldı. Şehrin simgesi, Roma parası ve madalyalarında görüldüğü üzere gemi çapasıydı.

Mülk zengini Galat prensleri, tutumlu yaşamları, topraklarından elde ettikleri ürünler ve sürülerindeki evcil hayvanlar sayesinde Romalı yöneticilerle birlikte ülkenin aristokrasisini oluşturmuşlardır. Hayvancılık alanında uzun zaman, en iyiler olarak geçtiler. Yurt dışına seyahat ettiklerinde, mayalı sert peynir üretip ülke

sınırları dışına gönderiyorlardı. Daha o zamandan yoğurdu biliyor ve taze incir yaprağı suyuyla sütmayalıyorlardı. Galya ırkı uzun zaman saf kalmadı, çünkü maceralı yaşamlarından dolayı, ele geçirdikleri halklardan hemen her yerde kadınlar aldılar. Kendilerinden daha medeni olan bu halkların adetlerini, dillerini, tanrılarını benimsemekte gecikmediler. Çok sayıda Yunan kolonisinin eski Frigya topraklarına yerleşmiş olmaları nedeniyle, Galatia'da konuşulan dil Yunanca'ydı; hiçbir yerde Galya dilinde yazılmış bir kayıt bulunamamıştır, ortaya çıkarılan Galat kaynaklarının tümü Yunanca ya da Latince'dir. Dillerini kaybettikten sonra Galyalılar, Yunan ve Roma isimlerine karşı değiştirdikleri aile isimlerini de yitirdiler. Bu bilindik bir süreçtir, zira bir başka toplum tarafından sindirilen her halk, öncelikle günlük yaşamda kullanılan isimlerini, ardından da soyadlarını yitirir. Gallo-Yunanlıların Yunanca yanında, M.S. IV. yüzyılda Trierler'inkine benzer bir lehçe konuştuklarını ifade eden Aziz Jerome'un iddialarını kesin olmamakla birlikte kabul etmek gerekir. Soyadlarının ortadan kalkışı Augustus Tapınağı'nın girişindeki kayıtların gösterdiği üzere, miladın başında Tiberius yönetiminde meydana geldi. Bu durum ise, bizi Galatia halkının İmparatorluğa dâhil olmayı ve Roma elçilerinin hâkimiyetine girmeyi kolayca kabul ettiğini düşünmeye iter.

Milattan önce, Galatia'nın büyük rahipliği metropol törenlerini yöneten büyük bir rahip tarafından idare edilirdi; Roma ve Augustus Tapınağı'nın rahipleri diğer yerlerdeki bütün rahipler üzerinde önceliğe sahiptiler. Hıristiyanlık tarafından gözetilmesi gereken dini ayrıntılar, bu şekilde oluşmuştur.

Antonius Caracalla (211-217), diğer bağışçılarla birlikte 216 yılında Ankyra'nın duvarlarını onardı, zira Pers ve Got tehdidi kendini belli etmekteydi. Şehre teşekkür olarak Antoniniana ismi verildi. Gallo-Yunanlar tarafından yapılan esir ticaretine rağmen, Ankyra Küçük Asya'nın en uygar ve en seçkin şehirlerinden biri oldu. Edebiyat ve sanat gelişmekteydi. Pagan dininin 4. yüzyılda bile hâlâ çok sayıda taraftarı vardı; Paganizmi yeniden kuran İmparator Julianus'un 362 yılında burada çok iyi biçimde karşılanmasının ve oyunlar düzenleyebilmesinin nedeni de budur. Persler karşısında mağlup olduğu seferden dönüşünde Mainz'de imparator ilan edilen Jovian, 1 Ocak 364 yılında oğlu Narronius ile birlikte konsüllüğü aldı; çok geçmeden öldü ve ordunun Ankyra'da kalan en büyük bölümü iktidarı ele geçirmek için Valens'e çağrıda bulundu. Dolayısıyla Ankyra birincil öneme sahip bir askeri merkez idi. Bunun yanı sıra şehir gelişiyordu ve imparatorlar şehrin yakınında bir saraya sahiptirler.

Hıristiyanlığın Galatia'da gelişmesi uzun zaman almıştır; M.S. 10 yılında, havari Aziz Pierre, Pontus'u ve Kapadokya'yı geçip, bölgede kalabalık olan Yahudilere sinagogda yeni dini yaymak için Ankyra'ya geldi. Aziz Paul ve Aziz Timoteos da M.S. 51 yılına doğru buraya geldiler ve burada Küçük Asya'da kurulmuş ilk kiliselerden biri olan Havari Kilisesi'ni inşa ettiler. Gallo-Yunanlıların büyük bir kısmı çoğu zaman Hıristiyanlık öğretisinden uzaklaşmışlardır; öyle ki bu durum Aziz Paul'un Galatlara hitaben ünlü mektubunu yazmasına yol açmıştır.

Konstantinopolis'in Roma başkenti oluşu ve Bizans'a geçişiyle birlikte, Ankyra ve Galatia'nın tarihi Doğu Roma İmparatorluğu tarihine dâhil olmuştur ve şehir gelişmeye devam etmiştir. Şehir, VIII. yüzyılın başına kadar olan dönemde, 708 yılında başlayan büyük Arap akınlarından zarar görmüştür; öyle ki bu akınlar 717- 718 yılları arasında Konstantinopolis'i de sarsmıştır. 720 yılında –kimi uzmanlara göre 740– İsaurali III. Leon şehrin surlarını yükseltmiş ve şehir, Harun Reşit'in generali Abdülmelik tarafından alındığı 797 yılına kadar, kısmen bir huzur dönemi yaşamıştır. I. Nikephoros 805 yılında surları onarmış ve şehri savunma durumuna geçirmiştir. 806 yılında Harun Reşit şehri kuşatmıştır; pek çok yazar şehrin alındığını, yakıldığını, Augustus Tapınağı'nın kapılarının Bağdat'a götürüldüğünü söylerler, ancak bunlar efsanedir.

838 yılında Bizans İmparatorluğu büyük tehditlere maruz kalmış, Theofilos, Halife Mutasım'ın düzenlediği yeni bir Arap akınına karşı şehri korumak için olağanüstü işler gerçekleştirmiştir. Theofilos, Tokat yakınlarında Anzin'de yenildikten sonra Ankyra'yı savunma durumunda tutmak için hadımağalarından birini göndermiş ancak bu arada 806 yılındaki yıkımlardan sonra alelacele onarılan kalenin dayanıklılığına güvenmeyen halk çoktan dağa çekilmiştir. Hadımağası Amorium'a[3] ulaşmış, şehri direnişe geçirmiş ve Theofilos, Dorilea- Ankyra hattına çekilmiştir. Türk Aknaz tarafından komuta edilen üç Arap ordusu, Ankyra'ya ulaşmak için harekete geçmişler, şehri savaşmadan ele geçirmiş ve tamamıyla tahrip etmişlerdir. Amorium şehri ise, daha sonra Samara'ya götürülüp infaz edilen 42 general, yönetici vs. ile birlikte ellerine geçmiştir; bunlar 42 Amorium şehididir; şehrin kapılarından biri Bağdat'a götürülmüştür. Arap tarihçi Ibn-i Hurdazbih, Arap şair Hüseyin Ibn-i Dahkak'ın şu dizelerini aktarır:

Ankyra da hiçbir canı bağışlamadık
Ve büyük Amorium'u mahvettik.

Halife Mutasım'ın saray şairi olan Ebu Tammam, 838 yılında Ankyra'nın düşüşünü anlatan bir şiir bırakmıştır. III. Sarhoş Mikhail ve onun amcası Bardas, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında orta bir yol tutan Pauluscularla ittifak yapan Halife Mütevekkil'e karşı savaşa girmiş, ancak öncesinde muhtemelen 838'deki yıkıntıları hatırlayarak, 858'de İznik'i, 859'da da Ankyra'yı güçlendirmişlerdir. Kalenin kuzey yakasının üst surlarında Bizanslı yazarlar tarafından anlatılmadığına göre çok da önemli olmayan bu onarım çalışmalarını anlatan dört yazıt bulunmuştur. Bizanslı uzmanlar bundan pek bahsetmeseler de, Kalenin güney yakasının en üst duvarlarında, yeterince dayanıklı olmayan bu onarım çalışmalarına ait dört adet kayıt bulunmuştur. Konstantinopolis ile sürekli savaş halinde olan Tepherike'nin Pauluscu ordusunun komutanı Khrysokheres, 870'da I. Basileios'u bozguna uğrattıktan sonra, 871 yılında Ankyra'yı ele geçirmiş ve

3 Afyon ilinin Emirdağ ilçesinden yaklaşık 12 km uzaklıkta Davulga ve Yunak'a giden yol üzerinde bulunan antik kent.

büyük bir ganimet elde etmiştir. Bu kuşatmalara ve ele geçirmelere rağmen Ankyra, Bizans'ta kalır. Şehir iki yüzyıl boyunca, nerdeyse tam bir barış dönemi yaşar. Ankyra, Bukellarionlardan oluşan Bizans bölgesinin başkenti ve Bukellarionlar da Optimatesler ile Opsekyum bölgesini oluşturuyordu; konumu itibariyle, Doğu Küçük Asya ile Bizans arasındaki iletişimin merkezini oluşturuyordu; Doğu'nun sınırlarından uzakta, bir ordu kumandanının ve birçok askeri birliğin bulunduğu önemli, güçlü bir şehirdi. Yine de Ankyra, 931 yılında Tarsus'tan gelen Araplar tarafından tehdit edilmeye devam etmiştir. Şehir ancak 1071 yılında Malazgirt yakınlarında, Selçuklu hükümdarı Sultan Alp Arslan ile İmparator Romen Diyojen arasında yaşanan ve Bizanslılar adına yıkıcı olan savaşın ardından ele geçirilmiş olmalıdır; bununla birlikte 1073'te tehdit altında olmasına rağmen, Bizans hâkimiyetindedir.

MÜSLÜMANLIK DÖNEMİ - DANİŞMENTLİLER

Şehrin kim tarafından alındığı tam olarak bilinmemekte, bir Selçuklu hükümdarı tarafından veya Selçukluların kumandanlarından biri tarafından, en azından Danişmendliler gibi Türk kökeninden gelen bağımsız bir başka beylik tarafından alındığı varsayılmaktadır. Bizanslılar ve Haçlılar arasında kırılgan bir ittifakın olduğu Haçlılar dönemine kadar gidildiğinde, Küçük Asya tarif edilemez bir karışıklık içindedir; doğuya doğru küçük yerel beylikler ortaya çıkmakta, Gürcistan ve Suriye, komşularına saldırmaktadır, 1101 yılında Toulouse'lu Raymond Ankara'yı ele geçirir ve 1100 yılında Danişmendlilere esir düşen Boemondo'ya teslim etmek üzere, Küçük Asya'dan geçmeden önce şehri bir süreliğine yeniden Bizanslıların ellerine bırakır. Doğuya doğru ilerleyişini devam ettiren Raymond'un ordusu Danişmend'in oğlu Gümüştekin tarafından Amasya yakınlarında yenilgiye uğratılmıştır. 1102'de Kont Nevere'in yönetimindeki Haçlılar Ankara'dan geçer ve Konya'ya yönelirler. Ankara o dönemde güçlü surlara sahip bir şehirdir. Ankara için sancılı bir süreç başlar; tamamen Müslüman kalarak, kimi zaman bir Danişmend, kimi zaman da bir Selçuklu hükümdarına geçmek suretiyle sürekli el değiştirmiştir. Gümüştekin, 1127'de şehri geri almış ve tahtı, Konya'nın ilk sultanı Meliksah tarafından esir tutulan oğlu Melik Muhammed Gazi'ye teslim etmiştir. Gümüştekin'in ölümüyle, Melik Muhammed Ankara'ya yerleşmiştir. 1141'de Melik Muhammed'in ölümü üzerine, iki oğlu Yağıbasan ve Aynüddevle ile Aynüddevle'nin oğlu Zünnun, Melik Muhammed'in topraklarını bölüşmüşlerdir.

SELÇUKLU DÖNEMİ

Ankara 1143'te, Konya sultanı I. Kılıç Arslan'ın oğlunun eline geçmiştir ve 1156'da I. Rükneddin Mesud'un ani ölümüyle, oğlu Süleyman Şah, Çankırı ile birlikte Ankara'yı almış, ancak şehri uzun süre idare edememiştir, çünkü oğlu – Bizans imparatoru Manuel Komnenos'un sadık olmayan müttefiki- II. İzzeddin Kılıç Arslan, şehri ele geçirmiş ve 1158'de imzalanan anlaşmaya göre, İmparatora geri vermek yerine elinde tutmuştur. Ankara'nın meşru sultanı Süleyman Şah, bu nedenle Manuel Komnenos'un sarayına gitmiş ve İmparatoru II. Kılıç Arslan'a karşı savaş ilan etmeye yönlendirmiştir. II Kılıç Arslan

düşmanlarından sırasıyla kurtulmuş, 1174 yılında Danişmend'in soyundan gelenlere ait bütün toprakları ele geçirmiş ve Danişmendlilerin son hükümdarı Nasrettin Zünnun'u zehirletmiştir. Manuel Komnenos'a gelince, II. Kılıç Arslan 1176 yılında onu Uluborlu ile Sandıklı arasındaki Miryokefalon geçidinde kanlı bir yenilgiye uğratmıştır. Otuz iki yıllık hükümranlıktan sonra yorgun düşen II. Kılıç Arslan, 1190 yılında topraklarını on bir oğlu arasında paylaştırmıştır. Üçüncü Haçlı Seferi'nin liderlerinden biri olan Friedrich Barbarossa Küçük Asya'dan geçerken Konya'yı bir süreliğine (18 Mayıs 1190) ele geçirmiştir.

Kılıç Arslan'ın oğullarından biri olan Gıyaseddin Mesud Ankara Sultanı olmuş, kendini Konya Sultanları olan kardeşleri I. Keyhüsrev ve II. Rükneddin Süleyman'dan bağımsız kılmıştır, ama Rükneddin topraklarını iki ya da üç yıl boyunca kuşatmış, 1204 yılında Ankara'yı almış, iki oğluyla birlikte Mesud'u idam ettirmiş, bu ölümden beş gün sonra, III. Kılıç Arslan tahta çıkmış ve 5 ay hükümranlık yapan ve aniden ölen babasının yerine geçmiştir. Rükneddin Süleyman'ın kardeşi I. Keyhüsrev 1204'te tahta çıkmış ve 1210'da ölmüştür. Bu olay, yeni mücadelelerin habercisi olmuştur. III. Kılıç Arslan'ın oğlu Alâeddin Keykubad Ankara'yı ele geçirmiş, şehrin kapılarını kapatmış ve Konya'nın meşru sultanı olan, kardeşi I. Keykavus'a karşı direnmiştir. I. Keykavus şehri kuşatmış, ele geçirmiş ve kardeşini hapse atmıştır. I. Keykavus'un ölümünün ardından (1219) Keyhüsrev'in oğlu (1219-1236) I. Alâeddin Keykubad, Malatya'da 8 yıl süren bir esaretten sonra Selçuklu tahtına çıkmıştır. Bu, Selçukluların sanatta zirveye ulaştıkları dönemdir; Anadolu'nun tüm merkezi, bu halkın sanattaki büyüklüğünü kanıtlayan ve hâlâ kalıntıları bulunan yapılarla donatılmıştır; bu dönem, heykel ve seramikle güzelleştirilen mimari sanatın, sadece Perslerin geçebileceği kadar ihtişamlı başyapıtlar verdiği altın çağdır. Ankara, şehrin kuzeybatısında yer alan Çubuk Çayı üzerine 1222'de I. Keykubad ve Ankara Emiri Kızıl Bey tarafından yaptırılmış Akköprü adında bir köprüye sahipti. Alâeddin Camii de – günümüzdeki Alâeddin Camii değil, çifte kapının yakınındaki Kale'nin en üst surunda bulunan öncülü- bu dönemde yaptırılmıştır, ancak camiinin Ankara Sultanı Mesud dönemine ait bir yapı olması olasıdır, zira mimber üzerindeki kayıt, 1197 tarihini gösterir. Keyhüsrev zamanında, ünlü Emir, Ankara valisi Taceddin Pervane, Sadeddin Köpek'in kıskançlığı nedeniyle suçlanmış ve Samanpazarı'nda idam edilmiştir. 1243 yılında barış yapmadan önce, Ankara'ya sığınan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in yenilgisi sırasında, Konya Selçuklu Sultanlığı bir süreliğine Moğol boyunduruğuna girmiştir. 1249- 1250 yılları arasında, II. Keykavus, Dere'de ya da Hatip Çayı'nda bulunan duvarların bir kısmını yaptırmış ve muhtemelen Akkale'yi de yeniden inşa ettirmiştir. 1276 yılında Konya'nın Karamanoğlu Mehmed Bey tarafından alınmasından itibaren, Selçuklu sultanlarının gücü gittikçe azalmıştır. Kâğıt üzerinde toprakların sahibi olarak görünürler, ama yerel hanedanlıklar etkin gücü ele geçirmişlerdir. 1276'ya doğru, Ahi Kardeşliği liderlerinden, Ahi Şemseddin Yusuf'un oğlu, Hüsameddin Hüseyin, Ankara'nın yönetimsel iktidarını kontrolü altına almıştır. 1296'daki ani

ölümünün ardından, yerine Aslanhane Camii'nin onarıcısı olan oğlu Ahi Şerafeddin Muhammed geçmiştir.

MOĞOL DÖNEMİ

1308'de Gazan Han'ın Moğol fethi sırasında, Selçuklu Hanedanlığı'nın yok olmasından ve son sultan II. Mesud ve babası III. Alâeddin Keykubad'ın öldürülmesinden dolayı, bütün Selçuklu İmparatorluğu İlhanlılar emrindeki yöneticilerin boyunduruğu altına girdi. İlhanlılar adına Ankara'da bastırılan paralardan görüldüğü kadarıyla, Ankara daha önce, 1304'te Kazanlı Moğollar tarafından ele geçirilmiştir. Bu tarihte şehrin, Ahilere ve Germiyanoğulları ailesinden Yakub Bey'e ait olduğu ve kâğıt üzerinde Konya Selçuklu Sultanı'nın elinde olduğu düşünülmektedir. Sivrihisar bölgesini de elinde bulunduran Germiyanoğulları Hanedanlığı, Bizanslılardan kalan ganimetlerle, özellikle 1261'de Konstantinopolis'in geri alınmasıyla güçlü bir devlet haline gelmiş ve başkenti Kütahya olmuştur.

Bu dönemden itibaren Ankara, genel valilerin yönetimi altına girerek önemli bir merkez haline gelmiştir. 1304'ten 1343'e kadar İlhanlılar adına Enguriye isminde Arapça ve Uygurca alt yazılı para bastırmışlardır. Bize bu dönemden geriye, Fars dilinde yazılmış 1330 tarihli Hisar Kapısı üzerinde bulunan vergilerin ödenmesiyle ilgili bir yazıt kalmıştır. Bu yazıt o dönemde uygulandığı üzere, vergi mükelleflerinin göz hizasında duruyor olmalıydı; şu anki yerine surlarda gerçekleştirilen ileri tarihli onarım çalışmaları sırasında yerleştirilmiş olmalı. 1328 yılında, Küçük Asya'nın son genel Moğol valisi Celair oğlu Hasan Büzürg İran'da süregelen anarşiye müdahale etme arzusuyla Azerbaycan'a doğru yola çıkmıştır. Yerine, Sivas'ta bulunan ve Noyan ünvanıyla Moğolların hizmetinde görevli bir Türk olan Alâeddin Bahadır Eretna'yı atamıştır. 1335 yılında, İlhanlı Ebu Said'in ölümüyle, Eretna bağımsızlığını ilan etmiş ve Sultan unvanını almıştır. Yine de 1343'te Ankara'da İlhanlı Süleyman'ın adına para bastırılmakta idi. 1352'de Eretna'nın ani ölümüyle yerine oğlu Giyaseddin Mehmed geçmiştir; böylece Ankara, Eretna ve sonrasında da oğlu adına emirlikler tarafından yönetilmiştir. Şikari, Karaman kroniklerinde bu emirlerden bir kaçının isimlerini aktarır: Devlet Şah ve oğlu Yakub, Ata Bey, Bahtiyar Bey, Melik Nasır; ancak bu emirliklerin Ankara'yı 1354'e kadar Ahi Şerafeddin'in soyundan gelenlerle birlikte yönettiği kesin gibidir; bu tarihte Orhan, Melik Nasır'ı esir alarak Ankara'yı ve Gerede'yi ele geçirmiştir.

Bu dönemin tarihi kaynakları çok açık değildir. Orhan'ın kayınpederi Bizans İmparatoru Kantakuzenos, şehrin Orhan tarafından, diğer şehirlerin ise I. Murat tarafından tamamıyla ele geçirildiğini ifade ederken, bazı yazarlar şehrin fethinin geçici olduğu ve birkaç yıl boyunca Ahiler ile Anadolu'nun doğusundaki şehirleri yöneten ve Bursa ile Edirne'deki Osmanlı Sultanları'ndan daha yakında bulunan bazı prenslerin eline geçtiği kanısını uyandırırlar.

AHİLER

Bu Ahiler kimdir ve nereden gelmiştir? Ahiler hakkındaki bilgiler oldukça karışıktır; Osmanlı tarihçileri Ankara'nın

Ahilerden aldığına inanmışlardır. Hammer bu inanışı yaymış ve Ahileri, Karaman beyleri tarafından isyana teşvik edilen, iktidarları ellerinden alınan büyük toprak sahipleri olarak göstermiştir. P. Wittek'e göre Ahilik, kökeni Peygamber'in damadı Ali'ye kadar dayanan, 1290'dan itibaren, Aslanhane Camii'nin Ahi Şerafeddin tarafından restorasyonuyla birlikte tanınmaya başlanan, kardeşlik çerçevesinde kurulu din temelli mahalli bir kurumdur. Türk bilginleri, özellikle de Hasan Fehmi Bey ve Mükremin Halil Bey tarafından yapılan araştırmalara göre, Küçük Asya'da ve ahlaki- siyasi anlamda büyük bir rol oynadıkları Osmanlı döneminde Makedonya'da çok yaygın olan Ahiler, başında Abbasi Halifesi'nin bulunduğu, merkezi ilk olarak Bağdat'ta kurulmuş olan Fütüvvetlerin Arap kolundan gelmektedir. Bu dönemde, bütün prensler ve beyler Fütüvvet şalvarı giymek ve kadeh sunmak için Bağdat'a geliyorlardı. Mezhebin temel yapıtaşı dürüstlüktü. Bu da Abbasi hükümdarlarının niçin bu örgütlenmenin başında yer aldıklarını gösterir. XIV. yüzyılın başında karşılaştığımız Ahiler Fütüvvetlerin soyundan gelmelerine rağmen, bunların temel ilkelerini koruyamışlardır. Ahiler hakkındaki yanlış inanışlara kaynaklık eden İbn-i Battuta "Ahi" sözcüğünü Arapça'da kardeş anlamına gelen "Ah" sözcüğü ile bir tutar, ama "Ahi" Türkçe'de "cömert, cesur" anlamına gelir. Arap ve Fars metinlerinde Fütüvvet'e bağlı olanları belirtmek için "Ahi" sözcüğü kullanılmaz. Osmanlıca metinlerde ise, Ahi taraftarlarını ifade etmek için Fituvet ya da çoğulu Fütüvvet sözcüğü bulunmaz. Ahiler ülkelerini değiştirerek isimlerini ve temel yasalarını da değiştirmişlerdir. Ahi Babaları yılın belli bir döneminde Küçük Asya ve Rumeli'yi baştan sona gezerler, büyük tüccarlar onları camiilerde kabul ederlerdi. Cuma günü halkı büyük camiilerde toplar, bir tür kermes ya da onur önlüğü olan "şed"i çıraklığını tamamlayan zanaatkârlara vererek diplomalarını teslim ederlerdi. Bu Ahi Babaları, Kırşehir ilinde bulunan Ahi Evran Dergâhı Şeyhleri'nin temsilcileri olarak hareket ederlerdi. Oysa Ahi Evran'ın, dergâhın kurucusu ve deri işçisi olması, deri işçilerinin Ahilerin en sadık savunucuları olmasını sağlamıştır. Deri işçiliğinde ustabaşılık ya da Ahi Baba'lık en üst mertebeydi ve sadece Ahi Evran Şeyhleri'nin eliyle verilirdi. Bu Şeyhler, Hacı Bektaş'ın Dergâhı derecesinde ancak başka bir alan olan ticari ve sanayi hayata etki ederek siyasi bir rol oynamaya çalışırlardı. Her zaman cömert, seçkin ve derici olması gereken Ahi Babası, taraftarlarını etrafında toplar ve grubun yaratıcısı olurdu. Dolayısıyla, grup tarafından seçilmezdi. Ahi Babalarını, Ahilerin şed dağıtımı ve halk eğlenceleri gibi kendilerine özgü törenlerini kendi özel etkinliklerine katan diğer mezheplerin şeylerinden özellikle Sadi şeyhlerinden ayırt eden bu unvan, Ahi Babaların ülkenin ileri gelenleri arasında görülmelerinin nedenini açıklamaktadır. Ankara'da Ahi Babası en nüfuzlu dericiler arasından seçilirdi; her cuma bir camiide pek çoğu tüccar olan taraftarlarını toplar, hep beraber işleri ve maddi çıkarları hakkında tartışırlardı. Dericiler birbirlerine bağımlı bir topluluktu: postları satın aldıkları kişiler ve deri sattıkları kişiler. O zamanlar savaş atlarını koşumlamak amacıyla kullanılan derinin tüketimi bugüne göre çok daha fazlaydı ve böylece,

başında Ahi Babası'nın bulunduğu birlik böylesi bir karışıklık ve siyasi güvensizlik ortamında hükümdarın gücüne eşdeğer bir öneme ve güce sahip olmuştu. Bu, Ankara'nın Orhan Bey tarafından 1354 yılında alındığı dönemde Ahi Şerafeddin'in üç oğlundan biri olan ve şehrin yönetiminin bir kısmını, büyük olasılıkla idari yönetimi elinde tutan Ahi Babası'nın Sultan'a şehrin anahtarını verme onurunu yaşamasını sağlamıştır. Tarihçilerin, şehrin, kendilerine özgü bir felsefenin savunucuları olduklarına inandıkları Ahilerden alındığını düşünmelerinin nedeni de budur ancak şehrin Eretna oğlu Guyaseddin Mehmed'in temsilcisi olan ve tutsak edilen Emir Nasır tarafından yönetildiği de bilinir. Ahi Babaları'nın önemi Osmanlı dönemi boyunca hiç azalmamıştır, zira Bab-ı Ali'nin şu ya da bu Ahi Babası'nı azletme konusunda Kırşehir'in şeyhlerine danıştığı görülmüştür. Ahiler XVIII. yüzyılda ortadan kalkmışlardır, ancak Ahi Çelebiler, İstanbul'da "Sohbet"lerle, yani kış akşamları boyunca, bir Baş Ağa'nın liderliğinde, 20- 25 kişinin katılımıyla düzenlenen mistik bir amaç gütmeyen, müzik eşliğinde ancak mayalanmış içki tüketmeksizin sohbetlerin edildiği kardeşlik toplantılarıyla, Ahiliği sürdürmüşlerdir.

OSMANLI DÖNEMİ

Ankara'nın kesin fethi 1354'te Orhan Bey tarafından mı, 1360 yılında I. Murat tarafından mı gerçekleştirilmiştir? Tarihçiler bu konuda tam bir fikir birliğine sahip değildirler ve genellikle Ankara'nın Murat tarafından alınışını, 1101'de Toulouse'lu Raymond tarafından ele geçirilişiyle karşılaştırırlar. Şehrin, yeni doğan Osmanlı İmparatorluğu'na tamamen dâhil edilmeden önce, belli bir süre yarı bağımsız yaşamış olması olasıdır. Anadolu'nun Timurlenk tarafından işgali sırasında, Ankara, Germiyanoğulları'ndan Yakub tarafından korunmuştur. Yıldırım Bayezid'in Tokat'tan ilerlediğini öğrenen Timurlenk, Bayezid'i bölgeye çekme umuduyla otağını Ankara önüne kurmuş ve Bayezid'i beklerken Çubuk Çayı'nın sularının yönünü değiştirmiştir. Sultan bölgeye yaklaştığında, Han kuşatmayı kaldırmış ve Çubuk ovasına yerleşmiştir. Bayezid ise, ordusunu dinlendirmeden Timurlenk'in ordusunun kuzeyinde konuşlanmış ve takip eden üç gün boyunca çevredeki düzlükleri kolaçan etmiştir. İlk konumuna ve suyun olduğu noktaya geri dönmek istediğinde, buraları Timurlenk tarafından tutulmuş olarak bulur. Pompeieus'un Mitridates ile savaştığı aynı toprak üzerinde savaşı kabul etmek zorunda kalmıştır. Yorgun ve susuzluktan kırılan ve Timurlenk'in casusları tarafından zayıflatılan Bayezid'in ordusu, Yeniçerilerin çabalarına ve Sırpların yardımlarına rağmen yenilmiş; Bayezid'in beş oğlundan üçü kaçmayı başarmış, Bayezid ve oğlu Musa ise esir alınmıştır. Dönemin en büyük savaşlarından biri olan bu savaş (20 Temmuz 1402), Timurlenk'in 200.000 askeri ile 100.000 Osmanlı askeri ve yardımcılarını karşı karşıya getirmiş ve geçici olarak Ankara zindanına hapsedilen Bayezid, bir yıl sonra tutsak olduğu Akşehir'de intihar etmiştir. Timurlenk, büyük ve güçlü Osmanlı'nın yeniden yapılanmasına daha fazla engel olmak için, kendilerine berat belgesi verdiği Bayezid'in üç oğlunu vergiye bağlamış 1403'te topraklarını yeniden kazanmıştır.

Yıldırım'ın oğullarından Emir Süleyman Edirne'yi, diğer oğlu İsa Bursa'yı, Muhammed ise Amasya'yı yönetiyorlardı. Ankara, Muhammed Çelebi'nin topraklarının bir parçasıydı. Meydana gelen savaşlarda Ankara, 1404'te Kastamonu Beyi İsfendiyar Bey'in yardımıyla, İsa Çelebi tarafından ele geçirilmiştir. Yakub tarafından savunulan Ankara, Muhammed Çelebi tarafından teslim edilmiştir. 1406'da Emir Süleyman'ın veziri Ali Paşa tarafından kuşatılmış ve bir harp hilesiyle ele geçirilmiştir, ancak kısa süre sonra yeniden Muhammed'in eline geçmiştir. 1411'de Ankara Valisi Yakub, Muhammed'e karşı isyan sancağını kaldırmış, ama çok geçmeden af dilemiş ve Tokat'ta zincire vurulmuş olarak ölmüştür. Muhammed uzunca bir süre Ankara'yı elinde tutmayı başarmış, 1414'te Kastamonu prenslerine karşı savaştığı bir dönemde hastalanıp ölmüştür.

Ankara, 1482 yılında II. Bayezid ve kardeşi Cem Sultan arasındaki kavgalara kadar kendinden bahsettirmez. Cem Sultan'ın tarafında olduğunu ilan eden şehrin valisi Mahmud, Cem'in haremini ve çocuklarını Ankara'ya yerleştirmiş, ancak II. Bayezid şehri ele geçirmiş ve kardeşinin haremini İstanbul'a göndermiştir.

XVII. yüzyılın başında Anadolu'nun büyük bir kısmı I. Ahmed'e (1603-1617) karşı ayaklanmıştır. I. Ahmed'in baş veziri olan ünlü Murat Paşa zaman kazanmak için şehrin yerlilerinden en az kendisi kadar tanınan ve kervanları yağmalayan, şehri ateşe ve kana bulayan eşkıya Kalenderoğlu'nu sancakbeyi olarak atar. Kalenderoğlu imparatorluk fermanını alarak Ankara'ya gelir, ama şehrin kadısı Vildanzade Mevlana Ahmed kapıları kapatıp Kalenderoğlu'nun girmesine izin vermez. Bunun üzerine Kalenderoğlu şehri kuşatır, ancak şehir bir süre sonra Kastamonu sancakbeyi tarafından kurtarılır. Daha sonra, Kalenderoğlu Ankara'yı almış (1607) ve Bursa'yı isyanın ve yağmanın merkezi yaparak, Bursa'ya kadar tüm ülkeyi talan etmiş ve yakmıştır. Sonunda Murat Paşa tarafından Göksu Geçidi'nde mağlup edilmiş ve İran'a kaçmıştır.

Bu çalkantılı dönemden sonra Ankara kendinden pek söz ettirmemiştir. 1832- 1833 yılları arasında, Mehmed Ali ve ordusuyla ters düşen II. Mahmud arasındaki savaş sırasında şehir, ovanın surlarının bir kısmını yok ettiği söylenen ve Mehmed Ali'nin Komutanı olan İbrahim Paşa tarafından bir yılı aşkın bir süre boyunca işgal altında tutulmuştur.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİ

Tüm bunlarla birlikte, Ankara görkemli bir geleceğe sahipti, zira Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türkiye içerideki ve dışarıdaki durumunun bilançosunu yaptığı sırada, Gazi Mustafa Kemal Hükümeti –Türkiye'nin Sultanlar ve kapitülasyonlar arasındaki tüm maddi ve manevi bağlarını koparmak için– Osmanlı'nın Sultan Halifeleri'nin eski başkenti olan İstanbul'un, artık genç laik Cumhuriyet'in başkenti olamayacağını görmüştür. 29 Ekim 1923 tarihinde, Ankara başkent olarak seçilmiş ve Devletin tüm kurumları burada toplanmıştır. Bugün, neredeyse bütün elçilikler ve resmen tanınmış temsilcilikler, şehrin yeni yapılmakta olan merkezinde bulunan Yenişehir, Kavaklıdere ya da Çankaya'da binalar inşa etmişlerdir.

1839 yılı Ocak ayında Prusya Krallığı subayı von Vincke tarafından çizilen Ankara ve çevresine ait harita

TOPOGRAFİK TASLAK

ŞEHRE VERİLEN ÇEŞİTLİ İSİMLER

Daha önce belirttiğimiz gibi Ankara'nın en eski ismi, bazı uzmanların "gemi çapası" anlamına gelen Yunanca sözcükten türetmek istedikleri "*Ankyra*" dır. Daha önce de gördüğümüz gibi, aralarında Hitit dönemini araştıran M. E. Cavaignac'in da bulunduğu bazı çağdaş bilim adamları, şehrin önceki isminin Hitit tabletlerinde sık sık anılan bir Hitit şehri olan "*Ankuwa*" olabileceği fikrini yayarlar, ama şu anki araştırmalar acaba bu düşünceyi doğrulamaya imkân veriyor mu? Daha Büyük İskender döneminde (M.Ö. 334), şehrin ismi "*Ankyra*"dır. Bu isim Galat döneminde de aynen kalır. Romalılar yönetiminde de bu isim korunur ve Nero Ankara'ya *Tektosagların Sebaste'si Ankyra* unvanını verir. Antonius Caracalla hâkimiyetinde, şehre *Antoninania* ismi verilir. Bizanslılar şehri her zaman *Ankyra* olarak anmışlardır; Albetrus Aquensis'in anlatısında (VIII. kitap- VIII. bölüm), Haçlılar Ankara'yı "*Ancras*" şeklinde anarlar.

VIII. yüzyılın Arap tarihçi ve coğrafyacıları şehre Ankyra sözcüğünün en yakın biçimi olan *Ankara* ismini verirler. İslam'ın Küçük Asya'daki fetihlerini anlatan Efsane kitabında Ankara, *Zatü'l-Selasil* (sıra dağlarla çevrili olan yer) olarak Şükrullah'taki gibi sık sık *Selasil* kısaltmasıyla anılır. XII. yüzyılın başında yazılmış Küçük Asya ile ilgili eserinde El- İdrisi, Ankara'yı *Ankori* olarak isimlendirir. XIII. ve XIV. yüzyılda Ibn-i Atun, Yakut, Ibn-i Bibi ve Ebu'l-Fida şehre *Ankara, Enguriye* ve *Enguri* isimlerini verirler. Danişmendliler Ankara'yı *Zatü'l-Selasil* ve *Enguriye* olarak adlandırırlar. Selçuklular, *Enguriye* ve *Engure* derler. 1343'e kadar Moğol yönetiminde şehrin ismi *Enguriye*'dir. 1360'a doğru Amadiye şehre *Enguri* der. Vergi kayıtlarında sadece *Ankara* isminin kullanıldığını söyleyen Evliya Çelebi gibi, Kâtip Çelebi (lakabı Hacı Kalfa) de 1648'e doğru Cihannüma eserinde şehre, *Ankara* ve *Enguri* ismini verir. 1701'de Tournefort, şehri *Angora* ya da *Angori* ismiyle anlatır ve Türklerin onu *Engour* olarak isimlendirdiklerini söyler. Avrupalılar şimdilerde *Angora* dedikleri şehre, bir zamanlar *Ancyre* diyorlardı. Geçen yüzyılda halk arasındaki ismi *Enguru* iken, resmi dildeki ismi *Angara* idi. 1923'ten beri, şehrin uluslararası resmi ismi *Ankara*'dır (K harfinin hemen hemen Angara'da olduğu gibi yumuşak telaffuzuyla)

ŞEHRİN YAYILIMI

HİTİT KALESİ
M.Ö. 4000- M.Ö. 1200

Hitit dönemine dair bize kadar ulaşmış kesin hiçbir belge olmamasına rağmen, şehrin ilk konumu hakkında şüphe yoktur. Yapılma amacı eteklerindeki yolların kesişim noktalarını denetle-

mek olan Hitit Kalesi, bugünkü kalenin günümüzde şehrin en üst kısmında bulunan ve "İç Kale" olarak adlandırılan kısmında yer alıyor olmalıydı.

Alışlageldiği üzere çevrede yavaş yavaş yerleşim yerleri kurulmaya başlamıştır. Alişar, Gavurkale ve Boğazköyde bulunan Hitit surları ile ilişkilendirildiğinde ilkel duvarlar kerpiçten büyük bloklar halinde yükselmiş gibidir. Bu nedenle yıkımlara ve onarımlara hiçbir parçanın dayanamamış olması şaşırtıcı değildir.

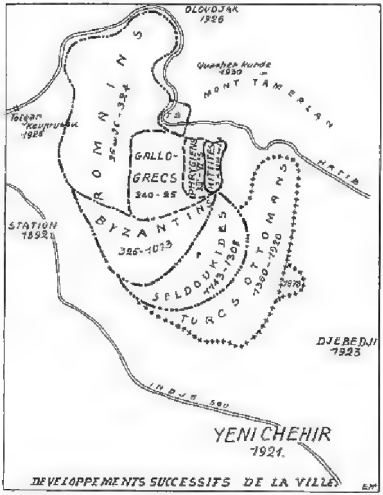

Şehrin devam eden gelişimleri

FRİG KALESİ M.Ö. 1200

Hititlerin ardından gelen Frigler, Kale'nin görünümünü değiştirmezler. Çoğu Frig şehri ovada ve açık olmasına rağmen, Frigler yine de yolların denetimini sağlamak için birkaç yüksek noktaya sahipürler.

Pers (M.Ö.550-334), Büyük İskender (M.Ö. 334-323) ve Selevkitler (323-278) Dönemleri boyunca, şehir büyük değişimlere maruz kalmamış olmalıdır; Ankara'nın sıklıkla tahrip edildiği ama mükemmel konumu sayesinde her seferinde küllerinden yeniden doğduğu düşünülebilir.

GALAT ŞEHRİ ANKARA M.Ö. 278-25

Galatların dönemine geliyoruz; adetleri olduğu üzere Galatlar, Ankara'yı köşeli olmayan büyük taş yığınlarından oluşan, az veya çok yuvarlak ya da elliptik bir sur çeşidi olan "oppida" ile çevirmiş olmalıydılar. Galatların şehir surları da yok olmuştur, ancak Tektosagların başkenti olan Ankara'nın ovaya doğru genişlemiş ve Kale'nin batısında bugünkü Balık Pazarı'nın olduğu yere kadar olan bütün alana yayılmış olduğu kesindir. Kale'nin hemen yakınında ve batı yamacı boyunca bilimsel ya da arkeolojik hiçbir kazı yapılmadığı için, iki bin yıldan fazla süren bu dönemler hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

ROMA ŞEHRİ ANKARA M.Ö. 25 - M.S. 334

Bu dönemde, Ankara şehri genişlemiştir; kaplıcalar, bir spor salonu, bir hipodrom, bir pazar yeri ve tapınaklar inşa edilmiştir. Şehrin Roma dönemindeki dış surlarının tamamını bilmiyoruz, fakat en azından elimizde, bazı sınırları belirlememize yardımcı olacak birkaç işaret noktası var. Galatların son Kralı Amyntas'ın oğlu Pylaemenes ve Galat prensleri tarafından inşa edilmiş olan Roma ve Augustus Tapınağı, muhtemelen M.S. 10 yılında tamamlanmış ve vakfedilmiştir. Tapınağın *pronaos*[4] (Antik Yunan tapınaklarının ön bölümü), sol ön tarafındaki yazıttan, tapınağın şehrin yakınında - dolayısıyla Galat şehrinin dışında - hipodromun yakınındaki halk toplantılarının yapıldığı bir kale duvarının içinde inşa edildiğini öğrenmekteyiz. Öyle ki, Roma ve Augustus Tapınağı hâlâ ayakta ve kendisini tamamen yıkılmaktan kurtaran Hacı Bayram Camii'nin bitişiğindedir. Hipodromdan ve diğer şatafatlı yapılardan geriye hiçbir iz kalmamıştır. Bugün Dar Tepe olarak bilinen tepe de Roma döneminden kalmıştır, zira bu tepede, evlerin inşası amacıyla yapılan temel kazılması sırasında, çok sayıda kırmızı renkli Roma çanak çömleklerinin kalıntılarını gün yüzüne çıkardık (1928). Tepenin eteği, tepenin doruğundan dökülen toprakla tıkanmıştır; bununla birlikte, 4 m. derinlikten itibaren toprağın kaldırılmasını gerektiren yeni bir yol inşaatı sırasında bir sokak boyunca büyük bloklardan oluşan 60 cm. eninde 80 cm. boyunda ve 55 cm. yüksekliğindeki Roma Duvarı birçok yerde ortaya çıkmıştır. Duvar derenin 15 m. yukarısında bulunmaktadır ve görünen tarafından 1.25 cm. derinliğindedir. O halde, şehrin kuzey ve kuzeydoğusunun sınırının nasıl olduğunu az çok tahmin edebiliriz: ayakta kalan Kale'nin, Roma dönemindeki Kale'nin yerine inşa edilmiş olduğunu kabul edersek, ovanın Roma dönemindeki surları Hatip Çayı kayalıklarının üst tarafı boyunca uzanmış, Emlak Bankası'nın yakınındaki Anafartalar Sokağı'nın köşesine kadar inmiş, kuzeye doğru dönmüş ve Ordekler Mescidi'nin ahşap köprüsünün yakınındaki sarp kayalıklarda sona ermiş olmalıdır. Surlar sarp kayalıklardan, Roma ve Augustus Tapınağı'nın bulunduğu mahallenin hepsini çevreleyecek şekilde Hatip Çayı boyunca yoluna devam etmiş, sonra Dar Tepe'yi çevreleyecek şekilde yeniden kuzeye doğru çıkmış, Çankırı Caddesi'nin ortasından

4 Yunan ve Roma Tapınaklarındaki ön oda. Kült heykelinin bulunduğu naos'a söz konusu ön odadan geçilerek girmek mümkündür.

Antik Sütunlu Roma Caddesi
Foto. Sébah & Joailler

geçmiş ve eskiden Yoğun Duvar olarak bilinen tepenin çevresini dolaşmış olmalıdır. 1927 yılında Milli Savunma Bakanlığı binası, eskiden Yoğun Duvar olarak adlandırılan bu tepeye inşa edilmiş ve yine burada birçok mezarın altında Roma ya da Bizans dönemine ait bir yapının - muhtemelen bir hamamın - kalıntıları bulunmuştur. 1932 yılının Temmuz ayında, Çankırı Caddesi'nin yapımı sırasında, burada kare şeklinde büyük bir yapının temelleri ile üzerinde Roma dönemine ait bir dizi sütunun, yüksek ve sürekli bir oturtmalık üzerinde yerinde durduğu bir yol bulunmuştur.

Bu noktadan itibaren, duvar Türkiye Büyük Millet Meclisi binasının arkasındaki bir noktaya kadar iniyor, sola doğru bir dönemeç yapıyor ve bir yüz yıl önce Namazgâh Kapısı'nın bulunduğu yerde, Dışişleri Bakanlığı'nın üst tarafında son buluyordu. Bu noktadan itibaren, Roma Suru belirlenemeyebilir, çünkü surun güzergâhını belirleyebilecek ve bizi yönlendirebilecek herhangi bir yazıta ya da kalıntıya sahip değiliz; sur doğrudan Kale'ye mi çıkıyordu, yoksa ovanın etrafında mı dönüyordu? Bunu söylememize olanak tanıyan hiçbir şey yok. Her durumda, Kale'den itibaren belirlenen tüm güzergâhta, Romalılardan sadece birkaç kalıntı ile ya Roma Duvarı'nın üstünde ya da bu duvarın yakınlarında inşa edilen Selçuklu Suru'nun dağılmış parçalarını görmekteyiz.

Caracalla (211-217) Anadolu'dan geçişi sırasında Ankyra'nın surlarını onarmıştır; kaynaklar bunların ovadaki surlar mı yoksa Kale Surları mı olduğunu söylemediği gibi, surların inşa mı edilmiş ya da onarılmış mı olduklarını da belirtmez. O dönemde Ankara, bütün Yunan ve Roma şehirleri gibi, şehir garnizonunun ve halkının son sığınağı olan yüksek surlarla çevrilmiş bir kaleye ve şehri yağmacılara karşı koruyan bir ova suruna sahipmiş. Ne Kale'de ne de ovada, Roma Suru'ndan, her ne olursa olsun olağanüstü olması gereken bu savunma aracından günümüze neredeyse hiçbir kalıntı kalmamasının nedeni, birçok kuşatma, hükümdarların değişmesi, depremler, yangınlar, artarda yapılan ve yenilenen inşa çalışmalarıdır. Yine de, bu döneme ait iki coğrafi tanık vardır: Hatip ve İncesu Çayları. Eskiden daha geniş ve daha derin olan Hatip Çayı şehrin kuzeyinde ve

doğusunda kanal görevi görüyor ve İncesu Çayı da güneyde şehrin söz konusu yöndeki kısmını koruyan ve üç tarafının suyla çevrili olmasını sağlayan bir bataklık alanı oluşturuyordu. Bu dönemde, Ankara askeri açıdan en büyük duraklardan biridir; şehir Iran'a giden Kral Yolu'nun üzerindedir; ordularının başındaki bütün imparatorlar şehirden geçer ve burada bir süre konaklarlar; şehirde üç lejyon sürekli olarak kalır.

Geçen yüzyılın gezginleri, Konak'ın, yani Vilayet Binası'nın yakınında, hâlâ kemerlerle çevrili ve tuğlalar ile molozların ardarda koyulmasıyla oluşturulmuş taş dizileriyle yapılmış önemli bir yapıya ait üstyapıları ve yapının yeraltındaki bazı kısımlarının mozaiklerle kaplı olduğunu görmüşlerdir. Bu yapıların kalıntıları 1928 yılında hâlâ görülüyordu; bu yapılar tam olarak vilayetin arkasında, bugün askeri konutların bulunduğu yerde kuruluydular.

BİZANS ŞEHRİ ANKARA 334-1073

Gotların ve Perslerin büyük işgalleri başlar. Buna rağmen, VII. yüzyıla kadar, Ankara ile Van Küçük Asya'nın en önemli kaleleri olarak geçeceklerdir. 620'de Pers Kralı II. Hüsrev, Herakleios'un çabalarına rağmen, Ankyra'yı ve Küçük Asya'yı baştanbaşa kuşatır; şehrin büyük bir bölümünü yıkar ve söylendiğine göre kalelerini yerle bir eder. Herakleios böylelikle savaşı Iran'a taşır ve 627'de Hüsrev'in ordularını Ninova yakınlarında bütünüyle bozguna uğratır, öyle ki bu tarihten itibaren de Iran, Bizans için tehlikeli bir düşman olmaktan çıkar. Bizans gücünün doruklarında idi ve imparatorluk sınırları Iran dağlarına kadar genişlemişti. Ankyra içeride kalan bir şehre dönüşmüş ve bu nedenle güçlendirilmesi gerekmemiştir. Herakleios 641'de ölmüştür. Halefi II. Konstans birinci Arap istilası ile mücadele etmek zorunda kalmıştır; Araplar Anadolu'nun içlerine kadar ilerlemişler ve 646 yılında Amorium'u 659 yılında da Ankyra'yı işgal etmişlerdir. İmparator başarılı bir seferden sonra Arapları barış imzalamak ve vergi ödemek zorunda bırakmıştır. Ancak şu anda bunu destekleyecek başka bir kanıt bulunmasa da, devam eden Arap tehdidi nedeniyle, II. Konstans'ın Ankyra'nın ilk güçlendirilmiş surunu inşa ettirdiği düşünülebilir. VII. yüzyıl sonu ve VIII. yüzyıl başında Araplar sık sık ortaya çıkmışlardır ve Ankyra daha önce de belirttiğimiz gibi bundan çok zarar görmüştür; bundan dolayı, III. Leon 720 ya da 740 yılında surları yeniden yükseltmiştir. Arap tarihçilerin 659 yılından sonra VIII. yüzyılın sonuna kadar Arap birlikleri tarafından işgal edilen şehirler listesinde Ankyra'nın fethinden bahsetmemiş oldukları kesin bir gerçektir. O halde, Ankyra bu göreli güvenceyi kalelerin gücüne borçluydu. 797 yılında şehrin Abdülmelik tarafından alınmasından sonra, Nikephoros Phokas, sıra kendisine geldiğinde, 805 yılında şehrin duvarlarını onarmıştır ve Ankara'yı savunma durumuna geçirmiştir. 859 yılında III. Mikhail ve saray muhafızı/başkethüdası Basileios kaleyi tekrar onarmışlardır; bu Bizans dönemindeki onarımlara dair son anmadır(?).

Ova'daki Bizans Suru

Şehir, VII. yüzyılın başına kadar büyük bir zenginlik/refah yaşamış olmasına rağmen, Bizans Ankarası Roma Ankara'sından pek de büyük olmamalıydı; ovadaki Roma Suru şehre yeterli

gelmiş olmalıydı. Hatip Çayı'nı çevreleyen tepelerin yamaçları boyunca sıralanan geriye kalıntılarının kaldığı bu sur Polatlı Bahçeleri çevresinde hâlâ görülebilen büyük taş bloklardan oluşan surun, askeri açıdan oldukça büyük bir öneme sahip olması gerektiğini anlamamıza olanak sağlar. Ovadaki Bizans dönemine ait surun güzergâhı hakkında okurun bu bölümün ilk sayfalarına başvurmasını öneririz.

Kale

Eski Ankara şehrini bu gün bile iki surla çepeçevre saran Kale ilk haliyle Bizans dönemine aittir. Müslümanlar döneminde ve Basileios zamanında Kale (Kale'nin Surları) sıkça yükseltilmiş ve onarılmıştır. Kale, şekil ve savunma yapılarının değeri bakımından, birbirinden çok farklı ama yapım tekniği ve işçilik malzemesi yönünden birbirine çok benzeyen iki bölümden oluşur: Dağın kuzeydoğu yamacını ve doruğunun güney tarafını tam ortadan kesen ve hattın iki ucunu bağlayan sur İç Kale'ye aittir. Düzensiz bir dikdörtgen biçimindeki İç Kale dağın doruğunu çepeçevre sarar ve küçültülmüş bir örneği olduğu Dış Kale'nin içinde hapsolmuş gibidir.

Bu iki bölümün tam olarak hangi dönemde inşa edildiklerini belirlemek zordur, zira elimizde kesin bilgiler mevcut değildir; bununla birlikte sahip olduğumuz bazı tarihi ve yazıtsal bilgiler ve kalıntılara dair incelemeler aracılığıyla farklı yüzyıllarda gerçekleştirilmiş olan yapım çalışmalarını aşağı yukarı ayırt edebilmekteyiz. 1928 ve 1933 yılları arasında, Kale'yi en küçük detayına kadar uzun uzadıya inceledik, birçok harç örnekleri aldık, Ankara'nın yüksek surlarını İznik'in, Bursa'nın ve İstanbul'unkilerle karşılaştırdık ve R. P. de Jerphanion'un aynı konuyu ele alan yayınını derinlemesine ve yerinde inceledik; bu son yayın varılabilecek kanılarda kuşkusuz çok önemlidir fakat biz tamamen aynı sonuçlara varmış değiliz.

Dış Kale

Varsaydığımız üzere, bu suru 659 ve 668 yılları arasında inşa eden kişinin II. Konstans olması çok büyük bir olasılıktır. Bu sur, tepenin tam ortasında varlığını halen korumaktadır; günümüzde bu sur kısmen yıkılmış ve sadece üç yöne, batıya, güneye ve kuzeye hâkimdir; sur Dere'de yarım yamalak izlenebilmektedir. Surun doğudaki cephesi, büyük olasılıkla bağlı olduğu ve aynı hat üzerinde yer aldığı üst surun yapımı sırasında tamamen yok olmuştur. Bu surun iki tane kapısı ve iki tane de gizli kapısı vardır. Güneyde, At Pazarı'nda İlk Kapı, Büyük Kapı, Cümle Kapı olarak da bilinen Hisar Kapısı bulunur. Bu çift kapıdır çünkü bir dönemde - olasılıkla III. Leon döneminde - ilk kapının önüne ve daire biçimindeki iki kulenin arasında inerçıkar parmaklıklı bir kapıya sahip yeni bir duvar yapılmıştır. İkinci bir kapı ise, surun batı yüzünde bulunmaktadır; bu Dış Ala Kapı'dır (Dış Kapı). Dere'nin üstünde, surun kuzeybatı köşesindeki kulenin hemen arkasında, 1249-50 yılları arasında Selçuklu Sultanı II. Keykavus'un surun duvarlarını yeniden onarmış olduğunu anlatan bir yazıta sahip gizli bir kapı bulunmaktadır. Gerçekten de, Dere'nin yamaç eğiminden dolayı, yüksek duvarlar kuşatmalar ve depremler nedeniyle birden fazla defa yıkılmış

olmalıdır. Bu gizli kapının biraz yukarısında, pervazları eski fakat yapımı yeni olan bir diğer küçük kapı hâlâ yerinde durmaktadır.

İç Kale

Görmüş olduğumuz üzere, İç Kale şehre egemen dağın doruğunun üst kısmını çepeçevre sarar ve düzensiz bir dikdörtgen biçimindedir. Üç cephesi, batı, güney ve doğu cepheleri aynı yapı özelliklerini gösterirler; bu surun, Hatip Çayı'nın ortasındaki kuzey cephesini Dış Kale'nin kuzey cephesi meydana getirir. II. Konstans'ın 659-668 yılları arasında olasılıkla Dış Kale'yi yapmış olması gerektiğini, 720 ya da 740 yıllarında III. Leon'un ve 805 yılında Nikephoros Phokas'ın duvarları onarmış ya da yükseltmiş olmaları gerektiğini belirtmiştik, ancak İç Kale'nin kimin tarafından inşa edilmiş olduğunu kesin olarak bilmiyoruz. Eğer, üst kalenin duvarlarını İstanbul'unkilerle karşılaştırırsak, VIII. yüzyılın belirleyici yapı tekniği özellikleriyle karşı karşıya olduğumuzu hemen anlarız: Marmara'nın kıyı surları bu konuda bize farklı dönemlerden birçok örnek sunarlar; İstanbul Kapısı'nın batısındaki İznik Duvarları ve aynı zamanda oradaki bir yazıt, inşa eden kişi olarak III. Leon'un adını işaret etmektedir. İstanbul ve Ankara'da olduğu gibi İznik'te de bloklar aynı biçimde yerleştirilmiştir; yatay olan taş dizileri her zaman düzgün olarak yerleştirilmemiş ve aralıklar çok açıktır; Romalıların yapmış olduğu güzel yapı tekniğinden oldukça uzaktır.

Gemi pruvaları gibi ilerleyen 19 tane beşgen kulesiyle surun batı cephesi Dış Kale'nin cephesine bağlanır ve 3-4 derecelik bir sapmayla güneye yönelir; sur, kuzeybatı yönüne açılan gizli bir kapıyla ve yaklaşık olarak ortasında yer alan Genç Kapı ile delinmiştir. Surun güney cephesi öncekiyle dik bir açı oluşturur; surun iki ucu oldukça büyük bir seviye farkı ortaya koyar; surun sadece altı tane beşgen kulesi ve bir çift bölmeli kapısı vardır; bu kapılar bütün olarak, İkinci Kapı olarak adlandırılırlar. Birinci kapının ismi Parmak Kapı, ikinci kapı ise Zindan Kapısı'dır. Doğu Kalesi'nin yer aldığı surun güneydoğu köşesi, Bizans dönemine ait Dış Kale'nin bağlandığı çokgen bir kale burcu ile güçlendirilmiştir. Bu burçtan itibaren, içerde yay biçimini alan ve genellikle beşgen 15 tane kule ile donatılmış duvar inişli çıkışlı bir yolu takip eder ve Akkale olarak bilinen kuzeydoğu kalesinde son bulur. Bu cephede üç tane gizli kapı bulunmaktadır, fakat sadece güneydoğudaki burçta yer alan gizli kapı hâlâ görünürdür.

Kimin tarafından yapıldığı bilinmeyen bu sur eskiden, 859 yılında III. Mikhail'in ve onun saray muhafızı Basileios'un şehrin duvarlarını tekrar onarmış olduklarını bize anlatan dört yazıta sahipti. Yazıtların iki tanesi hâlâ güneybatı köşedeki kulenin üstünde yer almaktadır; günümüzde harap olmuş diğer yazıt ise Parmak Kapı'dan içeri girmeden önce, duvarı çevreleyen evin sağında, sağ perde duvarın üstünde yer almaktadır. Üç uca geçmiş üç parçadan meydana gelen yazıt başlangıçta Parmak Kapı'nın üstünde yer alıyor olmalıydı. İki parça halindeki dördüncü yazıt da Parmak Kapı'nın üstünde bulunmaktadır. III. Mikhail'in yaptığı onarım çalışmaları özellikle İç Kale'nin güney cephesinde halen görülebilmektedir; Dış Kale olasılıkla ikincil bir değere sahipti; surun duvarlarının tuğlalardan sürekli olarak

yükseltilmiş olmasının gösterdiği gibi surun iyi durumda kalması sağlanıyordu, ancak gerçek Kale üst kısmıydı.

DANİŞMEND ŞEHRİ ANKARA 1073-1143

Daha önce de söylediğimiz gibi, Ankyra, 1073'ten sonra Bizanslılardan alındı; kim tarafından alındığı kesin olarak bilinmiyor. Şehir yetmiş yıl boyunca, sırasıyla Danişmendlilerin, Selçukluların ve Toulouse'lu Raymond'un eline geçmiştir. Şehrin bu dönemdeki durumu ile ilgili hiçbir bilgi mevcut değildir, ancak tıpkı sakinleri gibi olup bitenden çok zarar gördüğü tahmin ediliyor.

SELÇUKLU ŞEHRİ ANKARA 1143-1308

Ankara şehri, Selçuklu prenslerinin kendi aralarında yaptıkları kardeş kavgalarından çok zarar görmüştür; şehir çok defa fethedilmiş ve yağmalanmış, surları yıkılmış ve şehir sakinleri ya esir alınmış ya da haraca bağlanmıştır. Bu sürekli savaş hali, şehrin gelişmesini engellemiştir; yine de, yeni mahallelerin kurulduğu Kale'nin güney tarafı genişlemiş gibi görünüyor. Bu dönemin yapıları arasında, bugünkü Alâeddin Camii'ne öncülük eden Kale Camii ve Akköprü (1223) sayılabilir.1249-1250 yılları arasında Dere'deki surlar onarılmakla kalınmamış aynı zamanda, II. Keykavus tarafından diğer surları tamamlamak için yeni çalışmalar gerçekleştirilmiştir. 1292 yılında, Selçuklu prenslerinin gücü büyük ölçüde azaldığı için, Ankara, kâğıt üzerinde Anadolu Selçuklu Sultanları'nın hükümranlığı altında olan Ahilerin eline düşmüştür; bu durumda şehir kalenin güney ve kuzeybatısında Ulucamii ya da El-Kebir Camii (Büyük Camii) görevini üstlenen Aslanhane Camii'nin etrafında gelişmiş gibi görünüyor.

Ova'daki Selçuklu Suru

Selçuklu prenslerinin, ovadaki Bizans surlarını onarmış ve korumuş oldukları kanıtlanmıştır. Öyle ki, 1928 ve 1929 yıllarında, yanan mahallenin yakınında, Kale'nin kuzeybatıdaki alçak köşesinden yükselen kuleden başlayan ve Tabakhane Mahallesi boyunca uzanan sıraya ait, Dere'deki kuleye benzeyen, büyük bazalt taşlardan yapılmış Selçuklu kulelerinden ikisini hâlâ görmekteyiz. Öte yandan, doğal bir kanal görevi gören Hatip

Hatip Çayı'nın duvarları

Foto. E. Mamboury

Çayı boyunca ve özellikle Polatlı Bahçeleri'nin yakınında sırasıyla, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Dönemleri'ne ait olan çok sayıda kule ve duvar kalıntısı fark edilir. Surlar, 1377 yılında inşa edilen ve Çankırı Yolu'nu genişletmek amacıyla 1932'de yıkılan Dar Tepe'nin eteğindeki Taşköprü dolaylarından itibaren, bahçeleri takip ediyor, Yoğun Duvar tepesini geniş bir yay biçiminde çevreliyor ve dışarıda kalan Namazgah'ta (Etnografya Müzesi) sona eriyor olmalıydı. Bu noktadan itibaren duvar, Kale'nin güneyinde yer alan Selçuklu Mahalleleri'nin nasıl çevrelediği bilinmeksizin, Kale'ye ulaşıyordu.

Selçukluların Dere Surları

Yukarıdaki surlar, Selçukluların yaptığı pek çok onarım çalışmasının silinmeyen izlerini taşır. Birkaç istisna dışında, duvarların temellerine ve kulelere dokunulmamışsa da, buna karşılık üst yapılar ve özellikle de nişler birçok kez onarılmıştır. Selçukluların onarım çalışmaları özellikle perde duvarlarda biçimsizce yontulan ancak yeterince düzenli katmanlar halinde yerleştirilen eski blokların oluşturduğu vasat dolgudan ayırt edilebilir; kumdan hazırlanan harç beyazdır ve ikili hatta üçlü olarak yatay biçimde sıralanmış büyük tahta kalaslar duvar yönünde farklı yükseklikle rde boylamasına gömülüdürler.

Selçuklu prensleri, özellikle Dere'deki surlarla ilgilenmişlerdir; yukarıda da gördüğümüz üzere, Dış Kale'nin kuzeybatı köşesinin kuzey cephesinde bulunan kemerli bir arka kapı, II. Keykavus'un 1249-1250 yılları arasında duvarların bu bölümüyle ilgilendiğini gösterir. Gerçekte, Dış Kale'nin kuzey cephesi tamamen onarılmıştır; İç Kale'nin kuzeybatı köşesinin aşağısında iyi biçimde bir araya getirilmiş büyük bazalt bloklardan oluşan büyük bir kule inşa edilmiştir. Selçuklular, Dış Kale'nin kuzey hattına bağlanmış iki çıkıntısını inşa etmiş ya da onarmışlar, İç Kale'nin kuzeybatı köşesini daha yukarıdaki Akkale'ye bağlayan yeni bir sur kurmuşlardır. Dere'nin dibinde, oluşturulma amacı birkaç kör kayanın yardımıyla kuzeybatının en uç kulesinden bendin kulesine kadar inen belli belirsiz bir üçgen biçiminde bir tür duvar oluşturan kaya çeperlerine doğru çayın suyunu tutmak olan ve yükselen bir sur inşa ettiler. Daha o zamanda, Konya'nın (Anadolu Selçuklu Devleti'nin) meşru sultanı kardeşi I. Keykavus'a başkaldıran ve Ankara'ya sığınan, geleceğin I. Keykubad'ı (1219-1236) surları birçok kez bakımdan geçirmiştir.

Dolayısıyla, Ankara'nın Selçuklu Kalesi'nden bahsetmek tamamen doğru olmasa da, yine de, Konya (Anadolu Selçuklu Devleti) Sultanları'nın şehrin savunma sistemini tamamladıkları ve yaptıkları onarımlarla şehrin savunma çalışmalarının bütününün günümüze kadar korunmasına katkıda bulundukları söylenebilir.

MOĞOL ŞEHRİ ANKARA 1304-1354

Anadolu'nun büyük bir kısmına hâkim olan Anadolu Selçuklu Sultanları'nın hâkimiyeti, İran Moğolları olan İlhanlıların eline geçtiği için, Ankara İlhanlıların hâkimiyeti altına girer. Topografik olarak, şehrin görünüşü değişmemiş gibidir ve yeni denilebilecek hiçbir semt şehrin sınırlarına dâhil olmamıştır. Bu dönemden Ankara'ya hatıra olarak sadece Hisar Kapısı'nı

taçlandıran ve vergi tahsilâtlarını beyan eden kitabe kalmıştır. Ilhanlılı komutan, Uygur Türkü Eretna Bey, Rum Sultanı unvanıyla, 1341 yılında bağımsızlığını ilan ettiğinde ve kendisine bağlı emirleri Ahilerle birlikte şehri yönettiklerinde bile, şehre gözle görülür hiçbir değişiklik getirmeyeceklerdir.

OSMANLI SULTANLARININ ŞEHRİ ANKARA 1354-1923

Süleyman oğlu Orhan, şehri ilk kez 1354 yılında fethetti, ardından I. Murad 1360 yılında şehri geri aldı, gelgelelim şehrin bu tarihte mi yoksa birkaç yıl sonra mı katî surette genç imparatorluğa katıldığı kesin olarak bilinmiyor. Bunun devamında şehir kesintisiz olarak oldukça büyük bir gelişme gösterdi. Böylece, Bursa'nın başkent olduğu dönem, şehrin güneye doğru büyümesine tanıklık etti. Ankara Savaşı'nın felaketinin ardından devam eden kardeş kavgaları şehrinin gelişmesini durdurdu. Edirne'nin başkent olduğu dönem, Hacı Bayram Camii'nin ve bu camiiyle aynı adı taşıyan ve neredeyse terk edilmiş olan mahallenin büyük bir bölümünün yapımına tanık oldu. Kara Mustafa Paşa 1427-28 yıllarında İmaret Camiisi'ni ve kendi adını taşıyan hamamı yaptırdı; bu merkez civarında hemen bir grup hane kümelendi. İstanbul'un başkent olduğu dönem, bu şehrin daha çok genişlemesine neden oldu: şehrin güneyi ve doğusu, Mukaddem ve Cenabî Ahmed Paşa Camiileri'nin çevresine yerleşen şehir sakinleriyle doldu; Kaya Başı Mahallesi XVII. yüzyılda gelişti ve 1878'deki Balkan Savaşları'ndan sonra, Boşnak Mahallesi ortaya çıktı.

1453 yılında Konstantinopolis'in fethinin hemen ardından, Fatih Sultan Mehmed'in vezir-i azamı Mahmud Paşa, Kale'nin alt surunun dışında Bedesten'i ve Kurşunlu Han'ı inşa ettirdi ve XIX. yüzyılın başına kadar, At Pazarı semtinde bir dizi han birbiri ardına ortaya çıktı ve semt böylelikle Ankara'nın ticaret merkezi haline geldi. Osmanlı Bankası da bu semtte bulunuyordu.

Ova'daki Osmanlı Suru

Şehri, yağmacılara ya da bağımsız yerel yöneticilerin, paşaların ve derebeylerin saldırılarına karşı korumak amacıyla Ankara, Osmanlılar döneminde, büyük olasılıkla eski Roma Suru'nun hizasında bulunan ve tüm şehir merkezini içine alan bir ova suruyla çevrelenmiştir. Sadece birkaç bölümü ayakta olan ve kapılarının adını hâlâ bildiğimiz bu yüksek sur, ihtiyaçlar dâhilinde genişlemek zorunda kalmıştır. 1711'de Tavernier üç suruyla birlikte şehrin siluetini çizmiştir. 1832-33 yıllarında ova suru, Mustafa Paşa'nın kısa süreli Mısır işgali sırasında tamamıyla onarılmıştır. 1839'da, Prusya Kraliyet Kurmayları Heyeti'nden subay von Vincke surun topografik haritasını çizmiştir. Duvarların gelişimi ekteki haritadan izlenebilir.

Kale'nin kuzeybatı köşesindeki uzak kuleden bakıldığında, imar planı Hatip Çayı'nın ikinci kıvrım noktasına kadar hiçbir bilgi vermez; fakat biz, 1929'da hâlâ görünür olan Selçuklu Suru'nun kalıntılarından, Selçukluların yapmış olduğu ova surunun Tabakhane Mahallesi'nin etrafından dolaştığını ve Çarşı Sokağı ile Ordekler Mescidi'nin kuzeydoğusunda bulunan küçük sarp kayalıkta son bulduğunu biliyoruz, ki burada hâlâ daha bir

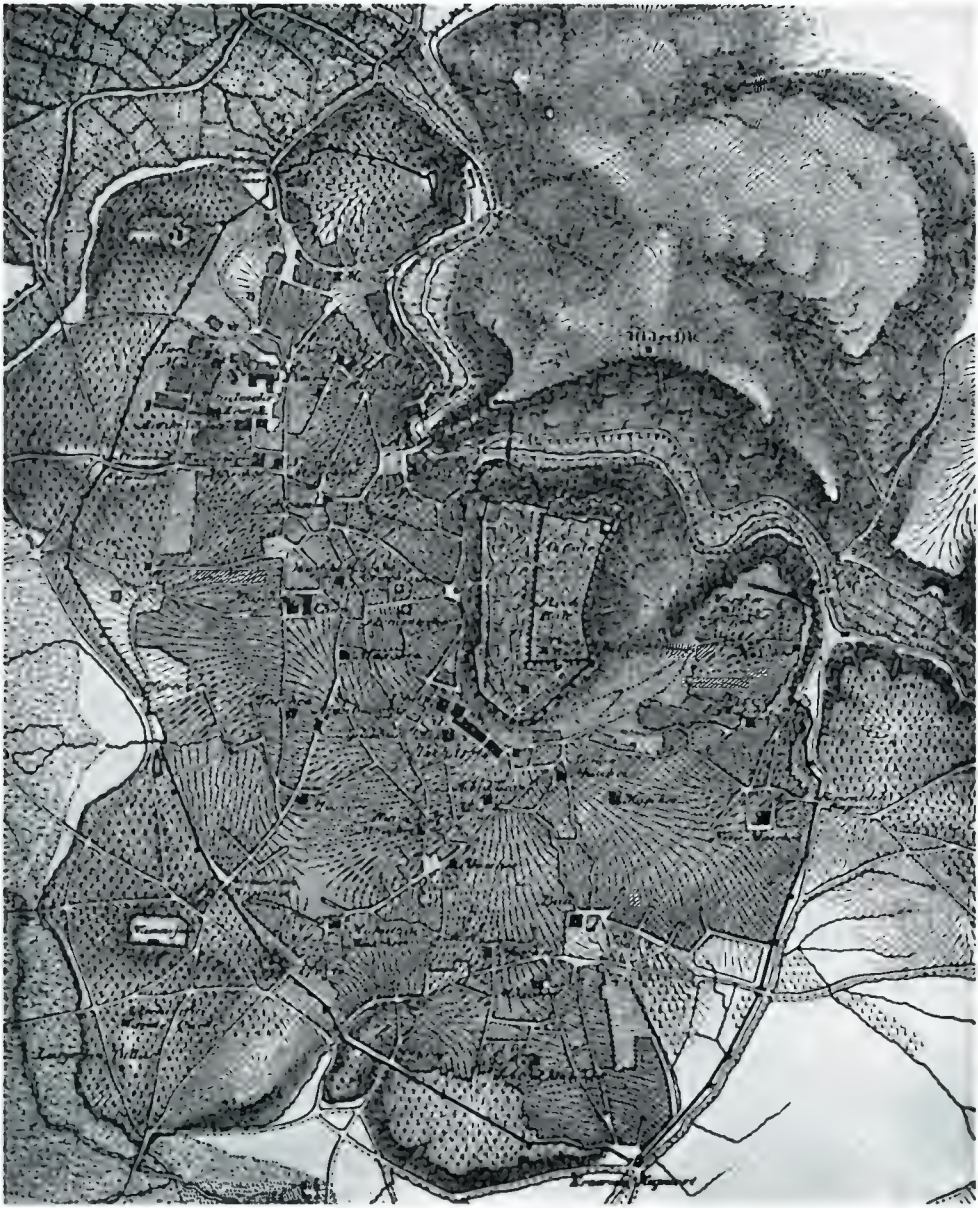

Prusya Kraliyet Kurmayları Heyeti'nden subay von Vincke'nin 1839'daki planına göre Ovadaki Osmanlı Surları

Tavernier'nin 1711'de çizdiği Ankara resmi

Tavernier 1711 yılında Ankara'dan geçmiş ve yaptığı birçok ilginç gözlemin yanı sıra, Gar'ın güneyindeki tepelerden görünen yandaki şehir manzarasını da resmetmiştir. Şehir tepenin etrafındaki geniş alana yayılmakta; ovanın suru bütün halde; batıda bir mezarlıkla çevrili Yoğun Duvarlar olması gereken dikdörtgen biçiminde bir sur. Hemen yakınında, mezarlıklarıyla İstanbul Kapısı, sonra daha güneyde, İncesu üzerinden geçen bir yolun ulaştığı İzmir Kapısı. Güneyde, bir tepe üstünde Müslüman mezarlığıyla çevrelenmiş Namazgâh Kapısı ve daha uzakta Namazgâh'ın kendisi. Arka planda, sağda, kubbeli bir yapıyla taçlandırılmış Timur Tepesi.

Tepenin ortasında, kare şeklindeki kuleleri ve çentikli perde duvarları ile Dış Kale; neredeyse zirvede Genç Kapı ile İç Kale, sonra tepenin tam zirvesinde, solda, Akkale ile sağda Doğu Kalesi (Şark Kalesi).

Ovanın etrafındaki sur ile Dış Kale arasında, solda, Inédji (yıkılmış) Cami, Zincirli Camisi ve Hacı Bayram Camisi'nin minarelerinin siluetini; merkezde, Suluhan'ın kubbeleri ile iki caminin, Kızılbey Camisi ile Hacı Doğan (İbadullah)? Camisi'nin minareleri; sağda Aslanhane, Hacı Elvan ve İmaret Camileri'nin (?) minareleri görülüyor.

Dış Kale ve İç Kale arasında, solda, 1917'de yanmış olması gereken caminin minaresi görünüyor.

köşesi bulunur, ayrıca gizli bir kapı ile Taşpınar Sokağı'nın girişinde bugün hâlâ görünür durumda olan kayanın bir kısmına oyulmuş olan bir merdiven de bulunuyor olmalıydı. Moltke ile aynı zamanda Türkiye'ye gelen subayı von Vincke'nin 1854'de Berlin'de basılan haritasına göre, Dere'nin bu bölümündeki Osmanlı Ova Suru, bendin olduğu yerdeki kuleden başlıyor, Hıdırlık Tepesi'ni aşıyor ve çok köşeli güçlü bir kuleye bağlanıyordu. Buradan, muhtemelen vadiye inip önemli bir mahalle olan Tabakhane Mahallesi'ni de surların içine alıyor ve Ördekler Mescidi'nin yakınındaki sura bağlanıyordu. Buradan, haritanın üzerindeki siyah/koyu çizgi takip edildiğinde, önce bir kuleye ve ardından Ulucak Yolu'nun geçişini sağlayan iki küçük kuleye ulaşılır. Duvar, birkaç kör kaya yardımıyla, bir gözetleme yerinin bulunması gereken Dar Tepe'nin yamaçlarına doğru tırmanır, ardından 1860'a doğru yıkılan Çankırı Kapısı'na doğru tekrar aşağıya iner. Görmüş olduğumuz üzere, bu güzergâh özellikle Polatlı Bahçeleri boyunca zamanında bu sura ait olan duvarların parçalarıyla doludur. Duvarın bugün bile görülebildiği Çankırı Kapısı'ndan, 9 kule takviyeli ve 3 kapılı sur Yoğun Duvar'ın kalıntılarını dışarıda bırakarak güneye doğru neredeyse

Tabakhanelerin bulunduğu mahalle ve Kale
Foto. E. Mamboury

düz bir çizgi şeklinde yönelmekte ve Büyük Millet Meclisi binasının arkasındaki bir noktada son bulmaktaydı. İlk kapı "Bahçeler" Kapısı idi, ardından görüldüğü üzere, Halk Partisi'nin eski Kulübü'nün karşısındaki Millet Meydanı'nın olduğu yerin hizasında mezarlığın ortasında bulunan İstanbul Kapısı gelmekteydi, "Essetler"

Çankırı Kapısı'ndaki Ova Suru'na ait duvar
Foto. E. Mamboury

Ankara. 1926'daki eski şehir

1909 (1325) tarihli bir Ankara yıllığından (salnamesinden) alınan manzara

Önde Müslüman Mezarlığı; solda Ankara Oteli, bugünkü Taşhan; sağda Millet Meclisi'nin (Meclis-i Umumi) bulunduğu sokağı çevreleyen binaların batısından geçen ovanın yüksek duvarlarının oluşturduğu hat. Ortada bugünkü Millet Meydanı'nın olduğu yer ve Zincirli Camii'nin iki minaresi ile Kuyulu Kahve Mescidi. Üstte sağda kalenin yanmamış mahalleleri ve imparatorluğun eski armalarıyla Akkale. Solda küçük kubbeli anıtıyla Timur Tepesi.

1909'daki eski İstanbul Kapısı

(?) Kapısı olan üçüncü kapı, Büyük Millet Meclisi binasının arkasında bulunmaktaydı. Köşedeki kuleden itibaren, sur güneydoğuya doğru yönelmekteydi; ilk kuleden sonra, bugünkü Osmanlı Bankası'nın yakınında bulunan İzmir Kapısı'na ulaşmaktaydı, daha sonra sur Namazgâh'a kadar kulelerle donatılmış olarak, aynı hat üzerinden bir sonraki kapı olan Namazgâh Kapısı'na kadar devam etmekteydi.

Bugün yıkılmış olan bu kapı doğrudan Namazgâh Camii'ne açılmaktaydı. Bu camii, Osmanlı'nın ilk dönemlerinde, eskiden Türk Ocağı olan Halk Evi ile hemen hemen aynı yerde, tamamen açık alanda inşa edilmiştir. Kapı, günümüzde Namazgâh olarak bilinen sokağın aşağısında, Evkaf binasının batısındaki yolların kesiştiği yerde bulunmaktaydı. Geçen yüzyılların gezginleri gayrimüslimlerin mezarlıklarının bulunduğu bu dört kapı civarında pek çok yazıtsal malzemeler vermişlerdir. Namazgâh Kapısı'ndan, Erzurum Kapısı'na kadar birçok kule ile sağlamlaştırılmış ve gizli bir kapıya sahip olan sur büyük yarıçaplı belirsiz bir daire kavisi oluşturmaktaydı. Şehrin çoğunlukla, kuzey ya da doğusuna doğru aranmış olabilecek Erzurum Kapısı, şehrin en güney ucunda, bugün aşağıda bulunan Erzurum Çeşmesi'nin yakınında bulunmaktaydı. Bu noktadan itibaren, hat tekrar kuzeye doğru çıkmaktaydı ve Kara Mustafa Hamamı'nın (Hamamönü) doğusunda bulunan ve günümüzde kullanılmayan mezarlığın ortasına yerleştirilen Aynalı Kapı adındaki bu ilk kapıyla bölünmekteydi. Daha kuzeyde, Cenabî Ahmed Paşa Camii'nin -Kurşunlu ya da Yeni Camii– yüksekliğinde, Kayseri Sokağı'nın en ucunda, sokakla aynı ismi taşıyan Kayseri Kapısı adında bir kapı bulunmaktaydı. Sur buradan, kuzeye, Hatip Vadisi'nin ucundaki cephaneliğe açılan bir kapının olduğu küçük Direkli Camii'nin doğusuna doğru devam etmekteydi; ardından kayaların yükseltisini takip etmekte ve Kaya Başı Mahallesi'ni çevrelemekteydi. Burada, izler kaybolmakta, fakat surun, kalenin güneydoğudaki en yüksek burcu olan Doğu Kalesi'ne (Şark Kalesi) bağlandığı tahmin edilmektedir.

Eğer subay von Vincke'nin şahsi notları elimizde olmasaydı, bu suru tam olarak bilemeyecektik ve bu da Ankara tarihi için bir kayıp olacaktı. Fransız gezginler Tavernier, Texier ve Perrot, bu surdan detaya inmeden, üstünkörü bahsetmişlerdir; Milli Eğitim Bakanlığı Kütüphanesi, eski bir Ankara sakini olan Talat Bey'in ölmeden önce ovadaki Osmanlı Suru hakkında yazdığı, çoğunlukla kesin olmayan bilgiler içeren 7272'nolu bir el yazmasına sahiptir. Binbaşı von Vincke'nin haritasına göre, ovayı çevreleyen tepelerin mümkün olan en yüksek yerine inşa edilen bu surda hendekler yoktu; daha önce de belirttiğimiz gibi, bu görev Hatip ve İncesu Çayları'na düşmekteydi. Hatip ve İncesu Çayları, vaktiyle aşılması zor olan bir bataklığı kuzey, batı ve güneyiyle çevrelemek amacıyla, muhtemelen şehrin çok yakınında tekrar birleşiyor olmalıydılar. Böylelikle, sıtmanın, şehir nüfusunu sıkça kırıp geçirdiği düşünülebilir.

Osmanlıların Kale'de Yaptığı Onarım Çalışmaları

Orhan Bey'den (1354) itibaren surlarda çok sayıda onarım çalışması yapılmıştır. Bu onarım çalışmaları, ahşap parçalarla duvarların sadece boyuna göre yapılmakla kalınmayıp aynı

Ankara, Cumhuriyet'in başkenti. Jansen planı

zamanda, Kale'deki hanlarının duvarlarında da görüldüğü gibi, duvarların enine göre de yapıldıkları için, bu yönüyle Selçukluların yaptıkları onarım çalışmalarından ayrılırlar; bu kenetlemeler, Bizans dönemindeki tuğla katmanlarıyla aynı görevi görüyordu. Öte yandan, tüm inşaat malzemeleri gittikçe küçülmekteydi; Osmanlı dönemi harcı, içinde bulunan kömür artıkları ve kireç pütürleri ile zaman içinde gittikçe daha sık kullanılan kireçle karıştırılmış kül ve topraktan belli olur.

Osmanlıların onarım çalışmaları, özellikle Dere'nin olduğu tarafta gerçekleştirilmiştir ve hiçbir yazılı kaynakta belirtilmemesine rağmen, bende kadar uzanan küçük bir sur ile Bizanslıların yaptığı ilk surdan beliren çift kulenin çıkıntısı büyük ölçüde bu dönemde yeniden oluşturulmuştur. Temelleri Selçuklulara aittir, kapılar kemerlidir, fakat duvarları yukarıda tarif edilen özelliklere sahiptir. İki üst kale burcu, Akkale (Akkale) ile Doğu Kalesi (Şark Kalesi), Osmanlı Sultanları tarafından onarılmıştır, zira bu iki kale burcu, yazıtları duvarlara sabitleyen harçdan peteklere sahiptir.

Savunma bendi ve kulesi
Foto. E.Mamboury

Daha sonra da açıklayacağımız gibi Hatip Çayı'nın sularını tutan bent de Osmanlı dönemine aittir.

CUMHURİYETİN BAŞKENTİ ANKARA (1923)

Ankara'nın, Cumhuriyet'in başkenti olarak seçilmesiyle birlikte yeni bir dönem başlar. Şehir ovaya uzanır, Yenişehir'e

Yenişehir'deki Gazi Bulvarı

doğru genişler, Kavaklıdere, Çankaya, Cebeci'ye doğru yeniden yükselir, Gar'ın yanındaki bozkıra yayılır, Çankırı Caddesi'ni izler, Timur Tepesi'nin yamaçlarını aşar ve dört bir yanda önemli kentsel yerleşim bölgeleri oluşturur.

Bu şehrin son hamlesidir; güçlü bir hükümetin ve güçlü bir halkın sağladığı huzurun getirdiği güven ile Ankara şehri de her özgür ulusun başkentinin solumayı hak ettiği özgürlüğün havasını daha rahat soluyabileceği ovada rahatça yayılmak amacıyla Kale'nin kulelerini ve sağlamlaştırılmış siperlerini geride bırakıyor. Her yerde saraylar yükseliyor, ölülerin mahalleri yeniden doğuyor, geniş ve havadar caddeler yavaş yavaş dar ve dolambaçlı sokakların yerini alıyor, ve zamanında cehaletin ve sıtmanın hüküm sürdüğü yerlere şehirdeki gelişim ve hijyen egemen oluyor. Modern şehirciliğin ustalarından biri olan Jansen'in imar planının uygulanması ile birlikte, Ankara'nın Avrupa başkentlerinden hiçbir eksiği kalmayacaktır.

NEVZAD BEY
Ankara Valisi

DEMOGRAFİK GÖRÜNÜM

Ankara, tarihi nedeniyle geçmişte demografik olarak yeterince gelişmiş bir çeşitlilik sergilemiştir. Müslümanların fethinden önce, Ankara'nın nüfusu Bizanslı Rumlardan, Ermenilerden ve Yahudilerden oluşmaktaydı. İslamiyet dönemiyle beraber, Danişmendli ve Selçuklu tebaasına mensup bir grup yerel nüfusla kaynaşır hale gelmiş ve Moğol fethi ile Moğollar da bu yörede kendi halklarından birazını bırakmış olmalıydılar. XV. ve XVI. yüzyıllarda, Osmanlıların Kafkasya'daki fetihleri sırasında, birçok Ermeni Ankara'ya yerleştirilmiştir. İslamiyet döneminde, şehrin fethinin Hıristiyan nüfus için ölümcül olduğu iddia edilmek istenmiştir. Can kayıpları, zorla ya da özgürce din değiştirmeler, bu tür olayların olduğu dönem göze alındığında son derece doğaldır ve Hıristiyan nüfusunun yok edilmesi hesaplanmış değildir; Hıristiyanlar sakin bir şekilde yaşamaya, kiliselerini, imtiyazlarını korumaya, tiftik ve karaçalının sarı tohumlarının ticaretini tekellerinde bulundurmaya devam etmişlerdir. Eskiden Ankara ve çevresinde, gür sarı saçlı ve mavi gözlü insanlar görüldüğü ileri sürülmüştür; bu sav, Galyalıların dolaylı varlığını gördüğünden şüphe duymayan birçok gezgin tarafından dile getirilmiştir. 1648 yılında Ankara'ya gitmiş olan Kâtip Çelebi, Ankara sakinlerinin çoğunun Türkmen olduğunu ve onların da keçi kılı ticareti ve çerçicilik yaptığını belirtir. 1878'e doğru, büyük bir Müslüman Boşnak topluluğu şehrin batı tarafına bugün bile Boşnak Mahallesi olarak bilinen mahallelere yerleşmiştir. Kurtuluş Savaşı boyunca gerek hükümetin önlemleri, gerek Türk-Yunan nüfus mübadelesinin sonucu olarak, çoğu Ermeni ve Rum burayı terk etmek zorunda bırakılmıştır. Cumhuriyet'in ilanı ve Ankara'nın başkent olmasıyla birlikte, Türkiye'nin her yerinden Türk nüfusunun buraya gelmesi buradaki Müslüman unsurların saflarını büyütmüş ve hem dinsel, hem de ırksal açıdan Ankara'yı homojen bir şehir haline getirmiştir. Son yıllarda Kürdistan'da yaşanılan olaylar, hareketli bir nüfusu buraya getirmiş ve şehre ucuz iş gücü sunmuştur.

Eski istatistikler mevcut değildir, fakat örneğin Roma döneminde, Ankyra'nın 3 lejyon barındırdığı, şehrin yüz bin civarında nüfusa sahip olduğu bilinmektedir. Bizans dönemiyle birlikte, özellikle Arap akınları sırasında, şehir hızlı bir şekilde küçülmüş olsa da Selçukluların ve Ahilerin yönetimi altında eski itibarına kavuşmuştur. Osmanlı döneminin ilk başlarında yeniden gerilemiştir, fakat ardından yavaş yavaş belini doğrultmuştur; yeni Türkiye ile birlikte şehri parlak bir gelecek beklemekteydi ve bugün Ankara'nın esas itibarıyla Türk olan 100.000 nüfuslu bir şehir olduğunu söylersek abartmış olmayız.

Timur Tepesi'nin üstündeki mahalle

Cumhuriyet döneminde istatistikler eksiktir. Buna karşın aşağıda belirtilen dönemlerde farklı gezginler tarafından verilen nüfusa ilişkin rakamlar şöyledir: 1711'de, Tournefort 40.000'i Türk, 5000'Ermeni ve 600 Rum olmak üzere 45.000 kişi sayar.

1800 yılında nüfus 45.000 kişidir. Nüfus 1848 yılında 11.735, 1850 yılında 11.980, 1863 yılında 26.000, 1875 yılında 38.150, 1882 yılında 32.000, 1890 yılında 27.825, 1927 yılında 74.784 kişidir. Görüldüğü üzere, eğer bu rakamların biraz da olsa doğruluk payı varsa, nüfus XIX. yüzyıl boyunca belirgin düşüş ve artışlar göstermiştir.

İşte nüfusun yapısı üzerine birkaç ek bilgi.

	1848	1850	1890	1927
Müslüman	6.390	8.200	17.992	70.575
Katolik	----	----	----	1.830
Protestan	----	----	----	287
Belirtmeyen Hıristiyan	----	----	----	289
Ortodoks	1.045	800	1.565	517
Gregoryen Ermeni	564	300	2.704	678
Yahudi	163	80	413	658
Katolik Ermeni	3.573	2.600	5.042 (Katoliklerle birlikte)	
Protestan Ermeni	-----	------	109 (Protestanlarla birlikte)	
Toplam	11.735	11.980	27.835	74.784

Sadece sonuncusunun kesin bilgiler içerdiği bu dört istatistik ile kentin nüfusunu oluşturan faklı etnik unsurların durumu hakkında kesin bir sayıya varılıyor. Müslümanlar nüfusun yaklaşık % 95'ini oluşturuyor, Yahudi nüfus yavaş yavaş artarken, Ortodoks ve Ermeni nüfusunda büyük bir azalma görülüyor. 1882 yılında, Ankara'da 4000 Türk, 1700 Katolik Ermeni, 150 Gregoryen Ermeni, 350 Rum ve 50 Yahudi hanesi mevcuttur.

1909 tarihli bir salnamede 1927'deki nüfus sayımı ile karşılaştırdığımız bir dizi veri tespit etmekteyiz:

	1907	1927
Konut	6518	9993
Erkek lisesi	----	1
Kız lisesi	1	1
Normal okul	1	3
Özel okul	2	2
İlkokul	4	83
Sübyan okulu	65 sınıf	----
Azınlık okulu	8	1
Camii ve Mescit	44?	78
Kilise	12	----
Müze	----	3
Resmi bina	16	156
Hamam	5	6
Fırın	21	45
Dükkan ve Mağaza	2207	2079
Banka	1	5
Ticarethane	----	17
Atölye	----	41
Maden ocağı	----	1
Taş ocağı	----	106
Fabrika	18	102
Çeşitli ambarlar	260	622
Medrese	27	----
Tekke	11	----
Bahçe	1	6
Yel değirmeni	12	----
Un fabrikası	1	3
Han	33	22
Elçilik ve Temsilcilik	----	7
Otel	2	10

Medreseler, tekkeler ve yel değirmenlerinin zamanı sona ermiştir ve bunlar yerini okullara, atölyelere, fabrikalara ve ticarethanelere bırakmıştır. Babadan oğula geçen küçük dükkânlar yerini her türlü mal ile donatılmış büyük mağazalara bırakmaktadır. Başkentin buraya taşınmasının sonucu olarak resmi binalar, şehrin gelişmesi, taş ocaklarının, fabrikaların ve her türde sanayi kuruluşunun oluşturulmasının itici gücü olan büyük bir inşaa dönemi ortaya koyar. Ankara elektrikle aydınlatılıyor; kısa sürede, modern bir su dağıtım şebekesine ve sanayi sistemine sahip olacak ve sokaklarından birçok tramvay ya da modern otobüs yolu geçecek.

Tüm bu yeni düzenlemeler ve refah düzeyi beraberinde nüfus akışını getirecek ve şehrin orantılı olarak genişlemesini sağlayacaktır.

SANATA GENEL BAKIŞ

İran ve Osmanlı Sanatları arasında, süslemeler açısından çok büyük bir fark olduğu bilinmektedir. İran Sanatı kitaplarını resmetmek ve her zaman kullanılagelen eşyaları süslemek amacıyla insan figürünü ve hayvanları kullanırken, Osmanlı Sanatı bunları çok az kullanır, çevresini saran her şey için sıklıkla sadece bitkilerden ve bunun yanı sıra geometriden ilham alır. Seramik işçiliğinde, kumaş ve halı, minyatür, kakma, oyma ve duvar süslemelerinde gördüğümüz Osmanlı Resim Sanatı'nın kendine has özellikleri buradan kaynaklanır. Özellikle, doğanın güzelliğinden ilham alan basit ama aynı zamanda coşkulu ve esin verici olan bu sanat, seçtiği konularda ve örneklerinde her zaman az ya da çok yerel özelliklere sadık kalır; süslemeci gözlerinin önündekinden ilham aldığından, genel kurallara bağlı olsa da, anlaşılmak için yerel motiflerle sınırlı kalır.

DEKORATİF BOYAMA

Bu konuda Ankara yerel bir süsleme sanatına ve ekol oluşturan süslemecilere sahip olmuş izlenimi verir. Daha Ahilerin yönetimi altındayken, dönemlerinin tüm meslek dallarındaki gerçek sanatçılar olan zanaatkârlardan oluşan loncalara sahipti. Ahilerin camiilerini süsleyenler bu sanatçılardır; eskiden Hoca Paşa olarak bilinen Kuyulu Kahve Mescidi'nde bulunan çok güzel ve zarif çiçek resimleri bu dönemin yerel süsleme sanatına örnek teşkil ederler. Bunların XIII. yüzyıl ortasında yaşamış Acem ya da Selçuklulu bir sanatçının eseri olduğu kabul edilmektedir.

Bu camiinin bitişiğindeki Zincirli Camii, kapılarından biri üzerinde Nakkaş Mustafa'nın (ressam Mustafa) imzasını taşır. Tarih bizim için, nakkaşlık yapan iki Mustafa'nın anısını saklamıştır: biri 1572 yılında ölen ve Eski Saray'daki (İstanbul) duvar resimlerini yapan Baba Nakkaş/ Şeyh Mustafa ve diğeri de Ankara'da sanatsal etkisi XVIII. yüzyıla kadar sürmüş olan Nakkaş Mustafa'dır. Mimar Sinan'ın arkadaşı olan bu ikinci yerel sanatçı, 1595 yılında Ankara'da ölmüştür; Hacı Bayram Camii'nin onarımı sırasında, camiideki süslemeleri muhtemelen o yapmıştır. Ankara'nın diğer birçok camii, mescidi ve konağı Mustafa ve öğrencileri tarafından süslenmiştir ve fazlasıyla dikkat çekici olan bu yerel sanatı ortadan kaldırmak için rokoko stilin benimsenmesi gerekmiştir. Zincirli Camii 1685 yılında inşa edilmiş olduğu için bu camiinin kapısını süslemiş olan Nakkaş Mustafa'nın, Mimar Sinan'ın arkadaşı olan Nakkaş Mustafa'nın torunu ya da öğrencisi olması nedeniyle bu adı taşıyan üçüncü bir nakkaş olduğunu kabul etmek gerekmektedir; bununla beraber, Hacı Bayram Camii'nin süslemeleri fazlasıyla Zincirli Camii'ninkine benzemektedir.

İleride inceleyeceğimiz gibi, Ankaralı sanatçılar, özellikle şehrin güney ve güneydoğu mahallelerinde bu gün bile birçok örneği olan yüzlerce konağın ve evin süslemelerini yapmışlardır.

Söylenmesi gereken tek şey, camiilerin ya da mescitlerin yakınında bulunan ve bu ibadet yerlerinin kurucularına ait olan evler, genellikle aynı sanatçılar tarafından süslenmişlerdir. Evlerin süslemeleri her zaman camilerinkiyle aynı olmamıştır; bu süslemeler tarz olarak daha sade ve daha az özenilerek yapılmıştır; evlerdeki süslemelerde daha çok çiçek panoları ve vazolardaki çiçek buketleri karşımıza çıkar, ancak Anadolu'ya özgü ortak bir resim sanatı oluşturan ve tarihçisini bekleyen bu Anadolu ruhu, buralarda da kendini hissettirir.

Ankaralı sanatçılar, meyvelerden çok az esinlenmişler ve çiçeklerden fazlasıyla yararlanmışlardır. Öte yandan, XVII. yüzyıla ait olduğunu tahmin ettiğimiz, beyaz çilekleri tasvir eden motiflere rastlamaktayız ki XVII. yüzyılda bu meyvelerin Ankara'da başarıyla yetiştirilmiş olduğu düşünülür. Lale, narçiçekleri gibi İran/Acem kökenli unsurların dışında, bu sanatçılar sıradan karanfiller, dağlaleleri, şebboylar, alıçlar, güller, leylaklar, kır çiçekleri, papatyalar, peygamberçiçekleri, yıldız çiçeklerini ve benzerlerini de süslemelerinde kullanmışlardır.

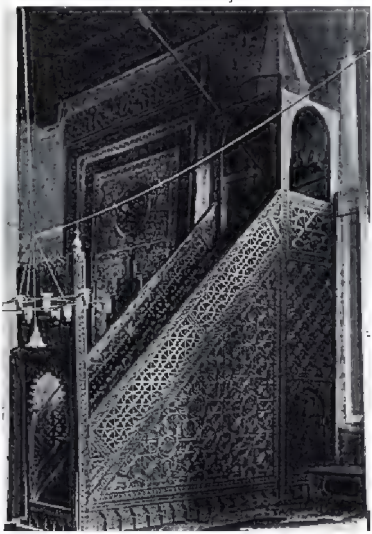

Aslanhane Minberi

Foto. Sébah & Joailler

Evlerin dışında, nadiren de olsa demetler halinde çizilen bu kırmızı, pembe veya sarı çiçeklerin kıvrık dalları, girişik süslemeleri hoş kılar; yeşil, sarı, gri ve kahve fonlar üzerinde parıltılı notalar bırakarak panoları ve kenarları süsler; kapılar boyunca yukarı çıkarak kirişlere ulaşır, oradan, kirişlerin üzerinden geçerek tavanları bezer, ahşabı, taşı ve umulmadık ustalıklı alçı formlarını canlıymış gibi göstererek ve pervazları donatarak, evleri güzelleştirirler. Ankaralı sanatçılar aynı zamanda iyi hattatlardır, zira genellikle Kuran'daki ayetler süslemelerinin vazgeçilmez parçalarıdırlar. Evlerde, sıklıkla, kırmızı zemin üzerine beyaz boyayla yazılmış, dönemin en iyi Osmanlı şairlerinin şiirlerine de rastlamaktayız.

OYMACILIK

Ankara oymacılıkta da yerel bir geleneğe sahiptir, çünkü şehrin birkaç camisi ustaca ve sanatsal bir şekilde yontulmuş ve bir araya getirilmiş minberlere ve kapılara sahip olmuş ya da sahip olmaktadırlar. Aslanhane, Ahi Elvan, Sultan Alâeddin Bey ve vaktiyle Kızıl Bey olağanüstü minberlere sahip olmuş ya da sahiptirler. Hoca Paşa, İmaret Camisi, Hacı Musa çok dikkat çekici kapılara sahip olmuş ya da sahiptir. Bu ekolün ilk temsilcisinin, 1197-1198 yıllarında, bugünkü Sultan Alâeddin Camisi'nin minberini yapmış olan Anadolulu Ebubekir'in oğlu oymacı İbrahim olduğu, başka bir Ebubekir'in oğlu olan Mehmed'in ise 1290 yılında Aslanhane'nin minberini yapmış olduğu düşünülür; İstanbul Çinili Köşk'te bulunan ve yıkılmış olan Kızıl Bey Camisi'nin minberi 1299-1300 tarihini taşır. Ahi Elvan'ın minberi ise Beyazid'ın oğlu Harput marangozu Mehmed tarafından 1413-1414 tarihlerinde yapılmıştır. Kapılara ve pencerelere gelince, bunların kim tarafından yapıldığı belli değildir ama yine de aynı ekole aittirler.

MİMARİ

Camileri, mescitleri inşa eden mimarlar arasında, Cenabî Ahmed Paşa Camisi'ni (Yeni Cami) inşa eden Koca Sinan (1486-1578) dışında, 1430 yılına doğru Hacı Bayram Camisi'ni yapan ve mezarı 1926'dan önce bu caminin minaresinin dibinde bulunan Hamedan'lı Ebubekir'in oğlu Mehmed'i de sayabiliriz. İmaret Camisi, 1440 yılından birkaç yıl önce "ünlü usta" Ebubekir'in oğlu olan Ahmed'in oğlu Sinan Usta tarafından inşa edilmiştir. Bütün bunlardan, İmaret Camisi'nin kapısındaki yazıtın gösterdiği ve Alâeddin Camisi ile Aslanhane'nin minberlerini yapan Ebubekirlerle hiçbir ilgisi olmayan ünlü usta Ebubekir'in bir oğlu ve torununun olduğu, birinin, farklı imar planına sahip oldukları halde aynı döneme ait olan Hacı Bayram Camisi'ni, diğerinin ise İmaret Camisi'ni inşa ettiği sonucu ortaya çıkmıştır.

ZAMANDİZİNSEL TABLOLAR

GALAT DÖNEMİNDEN İTİBAREN ANKARA'DA HÜKÜM SÜREN KRALLAR, İMPARATORLAR, SULTANLAR, PRENSLER

GALAT KRALLARI

M.Ö.73-40	.....	I.Deiotarus
M.Ö.40-36	.....	II.Deiotarus
M.Ö36-25	.....	Amyntas

ROMA İMPARATORLARI

Augustus	M.Ö. 23-M.S.14
Tiberius	14-37
Caligula	37-41
Claudius	41-54
Nero	54-68
Galba	68-69
Otho	69-69
Vitellius	69-69
Vespasianus	69-79
Titus	79-81
Domitianus	81-96
Nerva	96-98
Traianus	98-117
Hadrianus	117-138
Antonius	138-161
Marcus Aurelius	161-180
Marcus Aurelius ile Lucius Verus	161-169
Marcus Aurelius ile Commodus	177-180
Commodus	180-192
Pertinax	192-193
Didius Julianus	193-193
Septimius Severus	193-211
Clodius	196-197
Pescennius Niger	193-194
Caracalla	211-217
Geta ile Severus ve Caracalla	209-212
Macrinus	217-218
Elagabalus	218-222
Severus Alexandrus	222-235
Maximinus	235-238
Pupienus	238-238
Balbinus	238-238
I. Gordianus	238-238
II. Gordianus	238-238
III. Gordianus	238-244
Philippus	244-249
Genç Philippus ile babası	247-249
Decius	249-251
Genç Decius ile babası	250-251
Hostilianus	251-251
Gallus	251-253
Volusianus ile babası Gallus	251-253
Aemilianus	253-253
Valerianus	253-260
Gallienus ile Valerianus	253-268
II. Claudius	268-270
Quintillus	270-270
Aurelianus	270-275
Tacitus	275-276
Florianus	276-276
Probus	276-282
Carus	282-283
Carinus	283-285
Numerianus	283-284
Diocletianus	284-305
Maximianus ile Diocletianus	286-305
Maximianus	307-310
Constantius	305-306
Galerius	305-311
Maximinus Daia	305-313
Maxentius	307-312
Licinius	308-324
Constantinus	306-324-337

KONSTANTİNOPOLİS'İN RUM İMPARATORLARI

324-337	I. Constantinus
337-361	II. Constantius
361-363	Julianus
363-364	Jovianus

364-378	Valens
378-395	I. Thedosius
395-408	Arcadius
408-450	II. Theodosius
450-453	Pulcheria
450-457	Marikanos
457-474	I. Leo
474-475	II. Leo
474-475	Zeno
475-477	Basiliscus
477-491	Zeno (2. Kez)
491-518	I. Anastasius
518-527	I. Iustinus
527-565	Justinianus
565-578	II. Iustinus
578-582	II. Tiberius Constantinus
582-602	Mauricius Tiberius
602-610	Phocas
610-641	I. Heraclius
641-641	II. Constantinus (Heraclius Novus Constantinus)
641	Heracleonadas
641-668	II. Constantinus (III. Constantinus)
668-685	IV. Constantinus
685-695	II. Justinianus
695-698	Leonitos
698-705	III. Tiberius
705-711	II. Justinianus (2. Kez)
711-714	Philippikus
714-715	II. Anastasios
715-717	III. Theodosius
717-741	III. Leo (Isauriah)
741-755	V. Constantinus
775-780	IV. Leo
780-797	VI. Constantinus
797-802	Irene
802-811	I. Nikephorus
811-811	Straurakius
811-813	I. Mikhail Rangabe
813-820	V. Leo
820-829	II. Mikhail
829-842	Theophilus
842-867	III. Mikhail
867-886	I. Basileius
886-912	VI. Leon
912-813	Alexandrus
913-959	VII. Constantinus
919-944	VII. Constantinus, I. Romanos ile beraber
944-945	VII. Constantinus, Etienne ve VIII. Constantinus ile beraber
959-963	II. Romanus
963-969	II. Nikephorus Phocas
969-976	I. Ionnnes Tzimiskes
976-1025	II. Basileius
1025-1028	VIII. Constantinus
1028-1034	III. Romanus Argyros
1034-1041	IV. Mikhail
1041-1042	V. Mikhail

1042-1042	Zoe ve Theodora
1042-1055	IX. Constantinos Monomakhos
1055-1056	Theodora (2. kez)
1056-1057	VI. Mikhail
1057-1059	I. Isaakios Kommenus
1059-1067	X. Constantinus Dukas
1067-1071	IV. Romanus Diogenes
1071-1078	VII. Mikhail Dukas
1078-1081	III. Nikephorus Botaneiates
1081-1118	I. Alexius Komnenus
1118-1143	II. Ioannes Komnenus
1143-1180	I. Manuel Komnenus
1180-1183	II. Alexius Komnenus
1182-1185	I. Andronikus
1185-1195	II. Isaakius Angelus
1195-1203	II. Alexius Angelus
1203-1204	III. Isaakius Angelus ve IV. Alexius
1204	V. Alexius Dukas

KONSTANTİNOPOLİS'İN LATİN İMPARATORLARI

1204-1205	Baudouin de Flandre
1205-1216	Henri de Flandre
1216-1219	Pierre de Courtenay
1219-1228	Robert de Courtenay
1228-1237	II. Baudouin ve Jean de Brienne
1237-1261	II. Baudouin (15 Ağustos)

İZNİK'İN RUM İMPARATORLARI

1204-1222	I. Theodoros Laskaris
1222-1254	III. Ioannes Dukas
1254-1258	II. Theodoros Dukas
1258-1261	IV. Ioannes Dukas
1261-1261	VIII. Mikhail Palaiologos; 15 ağustos 1261 yılında İstanbul'u alır.

KONSTANTİNOPOLİS'İN RUM İMPARATORLARININ DEVAMI

1261-1282	VIII. Mikhail Palaiologos
1282-1328	II. Andronikos Palaiologos
1295-1320	Ortak imparator IX.Mikhail
1328-1341	III. Andronikos
1341-1391	V. Ioannes Palaiologos
1341-1354	VI. Ioannes Kantakuzenos
1376-1379	IV. Andronikos
1390-1391	VII. Ioannes
1391-1425	II. Manuel Palaiologos
1425-1448	VIII. Ioannes Palaiologos

ANADOLU SELÇUKLU SULTANLARI

1077-1086	Kutalmışoğlu Süleyman Şah
1086-1092	Fetret (Süleyman oğlu Davud)
1092-1107	Süleyman oğlu I. Kılıç Arslan
1107-(?) 1116	I. Kılıç Arslan oğlu I. Melik Şah
1116-1156	I. Kılıç Arslan oğlu I. Rükneddin Mesud
1156-1192	I. Mesud oğlu II. İzzeddin Kılıç Arslan

1190	İmparatorluğun, II. Kılıç Arslan'ın 11 oğlu arasında paylaşılması
1.	I. Keyhüsrev (Konya)
2.	Süleyman Şah (ilk olarak Tokat)
3.	Berkyaruk (Niksar)
4.	Melik Şah (Sivas ve Aksaray)
5.	Mahmud (Kayseri)
6.	Kayserşah (Malatya)
7.	Mesud (Ankara)
8.	Mugisüddin Tuğrul Şah (ilk olarak Elbistan, daha sonra 1200-1225'de Erzurum. 1225-1229 yılları arasında oğlu Cihan Şah Erzurum'da.)
9.	Ergun Şah (Amasya)
10.	Sencer Şah (Ereğli)
11.	Arslan Şah (Niğde)
1192-1196	II. Kılıç Arslan oğlu, I. Gıyaseddin Keyhüsrev (İlk saltanatı)
1196-1203	II. Kılıç Arslan oğlu Rükneddin Süleyman Şah (Tokatlı)
1203-1204	Süleyman Şah oğlu III. İzzeddin Kılıç Arslan
1204-1210	I. Gıyaseddin Keyhüsrev (İkinci saltanatı)
1210-1219	I. Keyhüsrev oğlu I. İzzeddin Keykavus
1219-1236	I. Keyhüsrev oğlu I. Alâeddin Keykubad
1236-1246	I. Keykubad oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev
1248-1249	IV. Rükneddin Kılıç Arslan (ilk saltanatı)
1249- 1257	II. İzzeddin Keykavus IV. Rükneddin Kılıç Arslan II. Keyhüsrev oğlu II. Alâeddin Keykubad
1257-1259	II. İzzeddin Keykavus (ikinci saltanatı)
1259-1264	IV. Rükneddin Kılıç Arslan (ikinci saltanatı)
1264-1283	III. Gıyaseddin Keyhüsrev
1283-1298	II. Gıyaseddin Mesud (ilk saltanatı)
1298-1301 (?)	III. Alâeddin Keykubad
1303-1308	II. Gıyaseddin Mesud (ilk saltanatı)
1308	Selçuklu İmparatorluğu'nun Moğollar tarafından tahribi
1308-	ölüm 1322 II. Mesud oğlu Gazi Çelebi Sinop'ta hüküm sürmüştür.

İLHANLILAR ADINA MOĞOL VALİLERİ'NİN HÂKİMİYETİ

1308-1317	İrencin Noyan
1317-1327	Emir Çoban oğlu Timurtaş (Mısır'a kaçmıştır)
? - ?	Devlet Şah Noyan
? - 1328	Celair oğlu Hasan Büzürg
1328-1336	Alâeddin Eretna

DANİŞMENDLİLER

?	Sivas Kolu
1071 (?)	Melik Danişmend Ahmed Gazi
1084	Melik Gazi Gümüştekin
1132	Melik Mehmed
1142	İmadeddin Zünnun (ilk saltanatı)
1142	Nizameddin Yağıbasan
1164	Melik Mücahid Ebu Muhaid Cemal Gazi

1166	Melik İbrahim
1166	Melik Şemseddin İsmail
1168-1174	Zünnun (ikinci saltanatı) Nasrüddin adıyla; Sivas'ın II. Kılıç Arslan tarafından fethi

ANKARA AHİLERİ

?	Şemseddin Ahi Yusuf
?	Ahi Hüssameddin Hüseyin (ölüm tarihi 1296) Ankara ilini ele geçirmiştir.
1296	Şemseddin Mehmed (ölüm tarihi 1350) babası Hüsameddin'den sonra tahta geçmiştir.
1350	Şemseddin'in 3 oğlu: Hüseyin, Hasan, Yusuf
1360	Ankara'nın I. Murad tarafından alınışı

ERETNAOĞULLARI (ERETNALILAR)

1335-1352.	Küçük Asya'nın Moğol genel valisi Cafer'in oğlu Alâeddin Eretna, 1328 yılından 1336 yılına kadar Sivas'ta ikamet etmiştir. İlhanlı hükümdarı Ebu Said'in ölümünden sonra bağımsızlığını ilan etmiş ardından Celair Hanedanlığı'nın kurucusu Hasan Büzürg'e bağımlı olduğunu beyan etmiştir. 1337 yılında, Mısır sultanı Melik Nasır Mehmed'e tabi olmuş; 1341 yılından 1352 yılına kadar Rum Sultanı ünvanını taşımış; 1343 yılında Hasan'ı mağlup etmiştir
1352-1365	Eretna oğlu Cıyaseddin Mehmed
1365-1380	Mehmed oğlu Alâeddın Ali
1380-1381	Alâeddin Ali'nin oğlu Mehmed Çelebi 7 yaşında tahta çıkmıştır; vezir Kadı Burhaneddin, Sivas Sultanı olarak Mehmed Çelebi'den sonra tahta geçmiştir.

OSMANLI SULTANLARI

1299-1326	Ertuğrul oğlu Osman Gazi
1326-1359	Orhan Gazi
1359-1389	I. Murad
1389-1402	I. Bayezid (Yıldırım Bayezid)
1403-1422	Fetret Devri
1403-1421	I. Mehmed
1421-1444	II. Murad (ilk saltanatı)
1444	II. Mehmed (ilk saltanatı)
1444-1451	II. Murad (ikinci saltanatı)
1451-1481	II. Mehmed (Fatih Sultan Mehmed) (ikinci saltanatı)
1481-1512	II. Bayezid
1512-1520	I. Selim (Yavuz Sultan Selim)
1520-1566	I. Süleyman (Kanuni Sultan Süleyman)
1566-1574	II. Selim
1574-1595	III. Murad
1595-1603	III. Mehmed
1603-1617	I. Ahmed
1617-1618	I. Mustafa (ilk saltanatı)
1618-1622	II. Osman (Genç Osman)
1622-1623	I. Mustafa (ikinci saltanatı)
1623-1640	IV. Murad
1640-1648	I. İbrahim
1648-1687	IV. Mehmed

1687-1691	II. Süleyman
1691-1695	II. Ahmed
1695-1703	II. Mustafa
1703-1730	III. Ahmed
1730-1754	I. Mahmud
1754-1757	III. Osman
1757- 1773	III. Mustafa
1773-1789	I. Abdülhamid
1789-1807	III. Selim
1807-1808	IV. Mustafa
1808-1839	II. Mahmud
1839-1861	Abdülmecid
1861-1876	Abdülaziz
1876	V. Murad
1876-1909	II. Abdülhamid
1909-1918	V. Mehmed Reşad
1918-1922	VI. Mehmed Vahidettin
1922-1924	Abdülmecid (Halife)

CUMHURİYET DÖNEMİ CUMHURBAŞKANLARI

1924	Gazi Mustafa Kemal Paşa
1928	Gazi Mustafa Kemal Paşa (tekrar seçildi)
1931	Gazi Mustafa Kemal Paşa (tekrar seçildi)

ÇEŞİTLİ İSTATİSTİKLER

1927-1928 YILLARI ARASINDA ANKARA İLİNE İLİŞKİN VERİLER

Ankara ili 117 nahiyeden ve 1106 kasaba ve köyden oluşmaktadır; toplam yüzölçümü 25. 385 km²'dir (İsviçre 41. 300 km²). 28 Ekim 1927 yılı itibariyle, şehrin nüfusu 404. 720 kişiye çıkmıştır, yani km²ye 15, 9 kişi düşmektedir; nüfus 205. 368 erkekten ve 199.352 kadından oluşur. 1921 yılından 1928 yılına kadar Ankara ili, 773 Türk göçmen almıştır.

MESLEKLER

Meslekler göz önüne alındığında, şehrin nüfusu şu şekilde dağılır:

Tarım	139. 963
Sanayi	9. 931
Ticaret	6. 956
Serbest meslekler	1. 878
Kamu personeli	6. 414
Ordu	11. 012
Diğer	2.138
Toplam.....	404.720 kişiden 226.428'i.

DİNLER

Dinler açısından, elimizde aşağıdaki istatistikler mevcuttur:

Müslüman	400.179	(% 98,88)
Katolik	1. 445	
Protestan	352	
Ortodoks	561	
Ermeni Gregoryen	929	(%1,12)
Diğer Hıristiyanlar	356	
Yahudi	663	
Diğer dinler	85	
Dini belirtilmemiş olanlar.....	150	

Müslümanlar 1000'den fazla cami ve mescide sahiptir; Yahudilerin bir tane sinagogları vardır; diğer dinler ise ibadetlerini geçici yerlerde yapmaktadırlar.

DİLLER

Konuşulan diller oldukça fazladır, işte mevcut olan sayısal veriler:

Türkçe	376. 744	Arnavutça	742
Ermenice	608	Bulgarca	654
Rumca	179	Fransızca	89
Arapça	47	İtalyanca	102
Farsça	63	İngilizce	30
Yidiş	463	Diğer	1. 564
Çerkezce	828		

MİLLİYETLER

Ankara'daki başlıca ulusların vatandaşlarının dağılımı aşağıdaki gibidir:

Türk	402.286	Macar	637
Alman	207	İtalyan	139
Arnavut	13	Polonyalı	18
İngiliz	26	Romen	31
Avusturyalı	180	Rus	57
Belçikalı	21	Sırp	44
		Diğer Avrupa ülkelerinin	
Bulgar	653	vatandaşlar	93
Fransız	37	Asya ve Afrika	208
Rum	16	Diğer ve Bilinmeyenler	54

HALK SAĞLIĞI

404. 720 kişilik bu nüfustan, 400. 482'ü sağlamdır; 494'ü kör; 299'u sağır; 1. 382'si bacaklarından sakat; 438'i çolak, 39'u kambur ve 1640'ı ise diğer sakatlıklardan muzdariptir.

1928'de bütçesi 86. 219 Türk Lirası'na çıkmış olan şehrin model hastanesi, 14.182 kişiyi ayakta, 1. 785 kişiyi ise yatırarak tedavi etmiş ve 4. 641 laboratuar analizi/tahlili yapmıştır.

Sıtma asgari düzeydedir ve günümüzde (1931) neredeyse tamamen yok olmuştur; işte, bu salgına karşı sarf edilen çabayı gösteren ve 1925 ile 1928 yıllarını kapsayan istatistikler:

Tedavi edilen kişiler	Kan tahlili
1925 ..... 40. 022	7096
1928 ..... 21. 511	5310

Hastalığa yakalanan kişiler	Dağıtılan kinin /kg
1925 9984	316 kg
1928 2118	73 kg

Bu sonuçlar bataklıkların kurutulması ile elde edilmiştir; Ankara'da Gar'ın çevresindeki 40.000 m²lik alan bile kurutulmuştur.

EĞİTİM

Ankara halkı 1927 yılında 320 öğretmen kadrosu ile 146 ilkokula sahipti. 6.886'sı erkek ve 3.590'ı kız öğrenci olmak üzere, toplam 10.476 öğrenci okula gitmiştir. Şehirde 61 öğrencilik bir anaokulu bulunmaktadır. Devlet okullarının, her yaştan ve her meslekten 6.359 öğrencisi mevcuttur. Okuryazarların sayısı 40.632 ve okuryazar olmayanlarınki 364.088 olarak hesaplanmıştır. Bu durumu iyileştirmek için, halihazırda insanüstü çaba sarf edildiğini ve 1933'e kadar elde edilen sonuçların bütün umutları meşrulaştırdığını söylemeye gerek yoktur.

TARIM

1927 yılında, 295.711 fertten ibaret 66.205 çiftçi ailesi mevcuttur. Buğday ekili alan 169.853 hektardır ve toplam üretim 58,178.566 kg olarak hesaplanmıştır. Başlıca tahıl ve bakliyatlar:

Buğday	58,178.566 kg	Bakla	12.257 kg
Arpa	20,640.436 kg	Bezelye	1.306 kg
Yulaf	310.49 kg	Nohut	203.280 kg
Çavdar	96.793 kg	Fasulye	34.521 kg
Kızılca buğday	28.756 kg	Acı bakla	3.768 kg
Pirinç	1,853.805 kg	Mercimek	73.161 kg
Darı	21.462 kg	Yabani fasulye	791.190 kg
Mısır	14.411 kg	Burçak	1,790.509 kg
Toplam	81,144.900 kg	Toplam	2,909.992 kg

Ankara'da yetiştirilen diğer ürünler şunlardır:

Patates	122.780 kg
Pancar	50.129 kg
Soğan	286.375 kg
Sarımsak	77.481 kg
Pamuk	28.479 kg
Susam	11.941 kg
Haşhaş	16.898 kg
Afyon	305 kg
Toplam	524.388 kg

SÜRÜ HAYVANLARI

1926 yılındaki sayıma göre, şehir sakinlerinin sahip olduğu hayvanlar aşağıdaki gibidir:

Öküz	109.338	Dişi manda	8.167
Manda	12.353	Malak	3.577
At	5.973	Manda boğaları	641
Kısrak	9.842	Eşek	52.940
Katır	1.487	Koyun	660.299
İnek	73.268	Keçi	55.692
Dana	24.201	Tiftik keçisi	705.369
Buzağı	37. 241	Deve	629
Boğa	4.704		

III. BÖLÜM

Anadolu Demiryolu Hattıyla Haydarpaşa'dan Ankara'ya

III. BÖLÜMÜN ÖZETİ

HAYDARPAŞA'DAN ANKARA'YA

Haydarpaşa. Pendik. Tuzla. Gebze. Diliskelesi. Tavşancıl. Hereke. Derince. İzmit. Büyük Derbent. Sapanca. Arifiye. Doğançay. Geyve. Pamukova. Mekece. Osmaneli. Vezirhan. Bilecik. Yayla. Karaköy. Bozüyük. İnönü. Çukurhisar. Eskişehir. Ağapınar. Alpu. Beylikova. Yalınlı. Sarıköy. Sazak. Biçer. Sazılar. Beylikköprü. Polatlı. Yenidoğan. Mahköy. Çubukova. Sincan. Etimesgut. Gazi. Ankara.

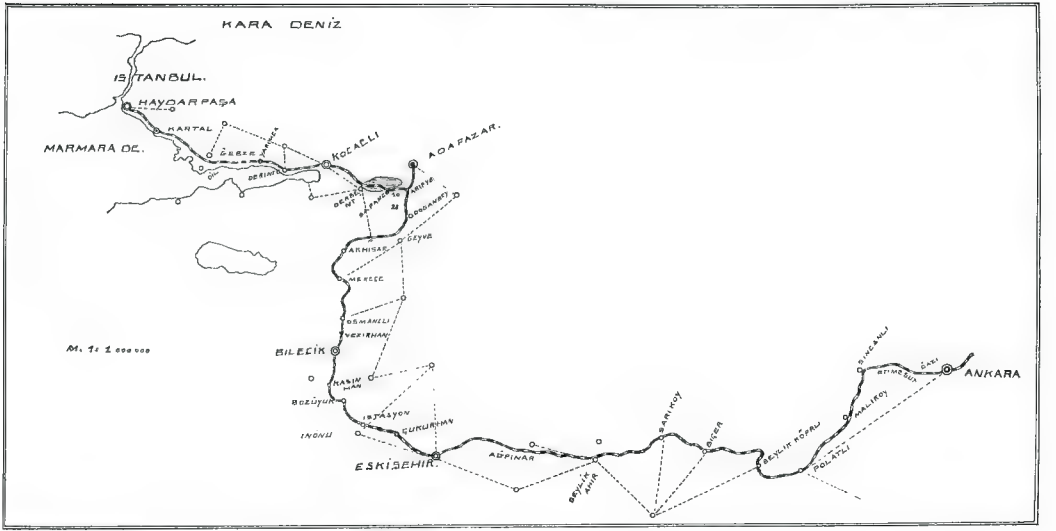

Haydarpaşa-Ankara tren hattı güzergâhı

HAYDARPAŞA'DAN ANKARA'YA

ANADOLU TREN HATTININ TARİHÇESİ

Haydarpaşa-İzmit hattı 1869'da bizzat Hükümet tarafından inşa edilmiş ve ilk tren seferlerine 1873 yılında başlanmıştır. 1888 yılında, Alman Bankası tarafından desteklenen ve Anadolu'nun en büyük şirketler grubu olan Osmanlı Demiryolu İşletmesi Haydarpaşa- İzmit hattını satın alır ve hattın İzmit-Ankara bölümüyle Arifiye-Adapazarı hattının işletmeciliğini de elde eder. 1890'da bu hat faaliyete girer ve 1892 yılında trenler Ankara'ya kadar ulaşırlar.

Mevcut Haydarpaşa Limanı 1899 yılından 1903 yılına kadar inşa edilmiştir. Mimar Cuno'nun planlarını çizdiği Alman Rönesans stilindeki gar binası Holzmann firması tarafından 1909 yılında yapılmıştır. 1917'de çıkan bir yangın sonucunda garın neredeyse tamamı yok olmuştur. 15 Ocak 1919 yılına kadar tren hattı Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi tarafından, kısa bir süre önce vefat eden genel müdür Ed. Huguenin yönetiminde işletilmiştir. Bu tarihte, tren hattı tamamıyla müttefik güçler ve özellikle de İngiliz askeri birlikleri tarafından işgal edilmiştir. Askeri kontrol idaresi süresince, Anadolu kanlı çatışmaların sahnesi olmuş ve tren hattının çeşitli bölümleri farklı askeri birlikler arasında el değiştirmiştir. 9 Eylül 1922'de, Türk Ulusal Güçleri'nin kesin zaferi sonrasında Gebze-Ankara ve Yenişehir-Yenice tren hatları yabancı işgalinden kurtarılmıştır. Bu tarihten itibaren, İngiliz Askeri Komisyonu yalnızca Haydarpaşa-Gebze hattının kontrolünü elinde tutabilmiştir. 2 Eylül 1923 yılında, Türk Hükümeti yabancı işgalcilerin elinde bulunan son hat olan Haydarpaşa- Gebze hattı ile Haydarpaşa Limanı'na sahip olmuş ve tüm işletme hakkı Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı etkin bir şubenin idaresine bırakılmıştır.

Eski trenler

Foto. H. Martin

Eskişehir'e kadar yaklaşık olarak Suriye'ye giden kervanların güzergâhını takip eden Haydarpaşa-Ankara demiryolu hattı 577,1 km uzunluğundadır. Bu hat, Ankara'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olmasıyla birlikte büyük bir önem kazanmıştır.

Son yıllarda, teknik açıdan mükemmelleştirilmiş ve modern çekme malzemesiyle donatılmış olan bu tren hattı Simplon-Ekspres'in Anadolu'daki doğal uzantısını oluşturmaktadır.

Hattın Ankara-Kayseri-Sivas uzantısından sonra bu yol, tüm Anadolu'nun bel kemiği haline gelmiştir. Tarihsel zenginliği olan, üstelik her çeşit ürünün bolca yetiştiği yöreleri bir uçtan bir uca geçmektedir. Tren hattının geçtiği bölgelerde bulunan ürünler şunlardır: büyük ve küçükbaş hayvanlar, kümes hayvanları, pastırma ve yumurta, taze ve kuru meyve, tahıllar ve baklagiller, yün ve tiftik, kereste ve maden filizi, afyon ve kökboyası, deriler ve kürkler, lületaşı ve halılar. Tüm bu ürünlerin İstanbul Boğazı kıyılarına ya da en büyük gemilerin hızlı bir şekilde yüklenmesi ve boşaltılması için gerekli olan hareketli ve sabit vinçleri, yanaşma iskeleleri, ambarları ve depoları olan Derince ve İzmit gibi modern limanlara taşınması en az iki günde olabilecektir.

Önemli uyarı. Kalkış-varış saatleri, bilet fiyatları, polisle ilgili işlemler ve yasaklı askeri bölgeler, bagajların ve köpeklerin taşınması gibi konuları içeren bilgiler için İstanbul'daki Yataklı-Vagonlar Şirketi'nin bürosuna, Natta, Turkisch-Travell's, Passe-rapide vb. acentelere başvurunuz.

MARMARA VE İZMİT KÖRFEZİ KIYILARI

HAYDARPAŞA Denizden uzaklık: 0. rakım: 3 m.

Garın mevcut konumu deniz kenarındadır ve denizden 500 m. içerdeki eski istasyon, kısmen eski Bizans kilisesi Azize Bessa'nın olduğu alan üzerine inşa edilmiştir.

Gardan ayrıldıktan sonra, tren yolu sağa döner ve 1922 yılında bir yangın sonucunda yıkılmış olan Haydarpaşa'nın günümüzde yeniden inşa edildiği tepenin ortasından geçerek bir çukura yönelir. Sağda Kadıköy görünür, ancak yakınlığından dolayı tren burada durmaz.

KADIKÖY-Kalkedon kıyısı üzerine kurulmuş olan Antik Kalkedonya-Bizans'tan daha eskidir ve Fenikeli bir koloni tarafından kurulmuştur. Kalkedonya adının Kartacalıların "Karki ve Don" (yeni şehir) sözcüklerinden türediği kabul edilmektedir. Bizanslı Dionisos'a göre, şehir bir yarımada üzerinde kurulmuş olup berzahın (Haydarpaşa ve Kurbağalıdere Ovaları) her iki tarafında bulunan limanlar sonradan doldurulmuştur. M.Ö. 685 yılına doğru, Archias bir grup Megaralı bir koloniyle Kalkedon'a yerleştiğinde hiç şüphesiz buranın önemli konumundan etkilenmiş olmalıydı. Ancak bu, yaklaşık 25 yıl sonra Bizans şehri olarak kurulacak olan Lygos'u seçmedikleri için Persli komutan Megabase'in ve Apollon'un onları "körler" olarak nitelendirmelerini engelleyememiştir. Bağımsız ve Bizans'ın rakibi olan şehir, maruz kaldığı Pers savaşları, Peloponnesos savaşları ve Büyük İskender'in savaşları nedeniyle Bizans'la hemen hemen aynı kaderi paylaşmıştır. Kalkedon, Bitinya'nın son Kralı III.

Nikomedes'in ölümünden sonra, M.Ö. 74 yılında Roma İmparatorluğu'nun topraklarına katılmış ve yorulmaz lakabıyla bilinen Pontus Kralı Mithridates'in bozguna uğrattığı birçok Roma ordusunun sığınağı olmuştur. Adı Konstantinopolis ya da Konstantin'in şehri olarak değiştirilen Bizans, Roma İmparatorluğu'nun başkenti olduktan sonra, Kalkedon Anadolu'ya bağlı küçük bir banliyö şehri olarak kalmıştır. 451 yılında, IV. Ekümenik Konsülü bu şehirde toplanmıştır. Konsül, Papa Aziz Büyük Leon'un gönderdiği elçilere rağmen, Konstantinopolis piskoposuna başkent piskoposu olduğu için özel yetkiler vermiştir. Papaların hiçbir zaman onaylamadığı bu karar, piskoposun Doğu dinine yönelme düşüncesinin tohumlarını ekmiştir. Kalkedon 608 yılında Persler tarafından saldırıya uğramış ve 616'da ele geçirilmiştir. 667 yılında bu defa Yezit Arapları tarafından ele geçirilmiştir. Kalkedon, Anadolulu birliklerin önemli bir rol oynadığı tüm devrimlerin merkezi olmuştur. 1097 yılında şehir, Birinci Haçlı Seferini ve Godfrey de Bouillon'u görmüştür. Şehir 1203'te, Dördüncü Haçlı Seferi'nin askerleri ve komutan Dandolo için Bizans'a karşı saldırı üssü olarak hizmet etmiştir. XIV. yüzyılda, muhtemelen 1350'lere doğru Osmanlıların yönetimine geçen ve Halıcı-Dünya (halılar ülkesi) olarak bilinen şehrin adı, Fatih Sultan Mehmed'in burayı İstanbul'un ilk kadısı olan Hızır Bey'e vermesinden sonra, kadının ilçesi anlamına gelen Kadıköy olarak değiştirilmiştir.

Eski şehirden günümüze hiçbir şey kalmamıştır. Limanları doldurulmuş, sirki, hipodromu, pagan tapınakları, sarayları, tanınmış kiliseleri, zengin manastırları hiçbir padişah tarafından yenilenmemiş ve hepsi iz bırakmadan yok olmuştur.

Tren hattı, yeşile gömülmüş sevimli ve güzel ilçelerin, birçok zengin ailenin ikamet ettiği ve tatilini geçirdiği lüks bahçelerin bulunduğu İstanbul'un Asya banliyösünden geçerken, bazı mesafelerde Marmara kıyıları boyunca uzanır. Sahil boyunca ilk olarak, Antik Hiera, yarımada biçimiyle Kalkedonya mezarlığı olan ve yakınlarında VI. yüzyılda Justinianus II, X. yüzyılda Konstantinos Porphyrogenitos'un ve XVI. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman'ın şatafatlı saraylar inşa ettirdikleri FENERYOLU (Phanaraki) (3,3 km.) görülür. Ardından, 451 yılında Dördüncü Ekümenlik Konsili'nin yapıldığı ve Rufinus'un eski bir mahallesi olan ERENKÖY (6,2 km.); eskiden Poleatikon olarak bilinen BOSTANCI (9,1 km.); eskiden Bryas denilen ve Dragos Tepesi'nin yamacında kurulan ve XVI. yüzyılın sonuna doğru yeri değiştirilen MALTEPE (14,3 km.); Bizanslıların Kartalimeni KARTAL (20,1 km.) ve büyük bir çimento fabrikasını geçtikten sonra PENDİK (24,5 km.) gelir. Marmara sahilinin karşısında ve birkaç kilometre uzaklıkta, dalgaların su yüzüne çıkarttığı 9 adadan oluşan Prens Adaları bulunur. En büyüklerini sayacak olursak, ilk önce, sağda KINALI ADA (Proti), daha sonra BURGAZ ADASI (Antigoni), HEYBELİ ADA (Halki), BÜYÜKADA (Prinkipo) ve TAVŞAN ADASI (Antirovithos) bulunmaktadır.

Karanın içinden dağların zirveleri görünür. V. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar adalar, tam bir inziva bölgesine dönüştürülmüş ve Bizans'ın keşiş yaşamında önemli bir rol oynamışlardır.

PENDİK uzaklık: 24,5 km.; rakım: 6 m.

İmparator Valenius zamanında, Theodosius tarafından Bizans'a taşınan Hz. Yahya'nın kesik başı, geçmişte Pantikion'un önemli bir kalesi (tamamı surlarla çevrili) olan Pendik'te saklıdır. Pendik kıyılarının karşısında bulunan Pavli adasında, 565 yılında burada ölen komutan Belisarios'a ait olduğu söylenen bir sarayın kalıntıları bulunur. 33. km.'de Tuzla'nın sindirimi kolaylaştıran mineral su kaynağı vardır.

TUZLA uzaklık: 34,9 km.; rakım: 20 m.

İlçe denize 2 km. uzaklıktadır ve tren hattı Gebze Ovası'na doğru yol almak üzere deniz kenarından geçer.

GEBZE uzaklık: 44,2 km.; rakım: 73 m.

2862 nüfuslu, verimli toprakların ve av hayvanının bol olduğu bir bölgenin ortasında bulunan kaza konumunda güzel ve zengin bir ilçedir. Gebze'de, Mimar Sinan tarafından 1519 yılında inşa edilmiş güzel bir cami ve I. Selim'in başveziri olan Çoban Mustafa Paşa'nın mezarı bulunmaktadır. Romalılar tarafından takip edilen ve yakalanmadan az önce içtiği zehirle M.Ö. 183 yılında intihar eden Hannibal'ın sığındığı Gebze, birçok yazara göre eski Libyssa ve Bizans dönemindeki Dakibyza'dır. Tren

Bizans dönemindeki Paleokastron Kalesi
Foto. E. Mamboury

hattının sol tarafında (trenden bakıldığında görülmeyen), ilçe ile deniz arasında "İki selvi" denilen bir yer vardır. Yaygın bir inanışına göre, burada bulunan bir mezarın iki köşesindeki iki selvi Hannibal'ın burada gömülü olduğunu göstermektedir. Th. Wiegand'a göre, Libyssa ve Hannibal'ın mezarı Diliskelesi'ndedir. İstanbul fatihi II. Mehmed 1481 yılında Gebze'den çok uzakta olmayan Hünkâr Çayırı'nda ölmüştür.

Gebze'den sonra tren hattı uzun bir viyadükten geçip aşağıya denize doğru iner. Sağ tarafta, Bizans'ın ilk dönemlerinde askeri mevki olarak kullanılmış girintili çıkıntılı yıkıntı şeklindeki Filokrini ya da Paleokastro Kalesi tarafından korunmuş Dakybiza

Limanı ile adını yakınında bulunan büyük bir çimento fabrikasına da veren ve küçük bir yerleşim yeri olan Eskihisar görülmektedir. İlçenin gerisinde, 1910 yılında ölen eski müzeler müdürü Hamdi Bey'in yalnız mezarı bulunur. Tren hattı deniz kenarı ve birçok nehir kıvrımı boyunca devam eder ve birçok tünelden geçer. Buradan geçerken ay ışığındaki kıpırtılar büyüleyicidir.

DİLİSKELESİ uzaklık: 55,2 km.; rakım:3 m.

Birbirine karşıt kıyılarda bulunan Diliskelesi Yarımadası ile Hersek Yarımadası, eskiden Olbianus, Astacenus ve Nicomedia olarak adlandırılan İzmit Körfezi'ni oluşturur ve kapatırlar.

Th. Wiegand'a göre, Libyssa kalıntıları, Diliskelesi Yarımadası'nın batısında, harabeleriyle zengin bir bölgede bulunmaktadır. M.Ö. 183 yılında zehir içerek intihar eden Hannibal'ın mezarı Afrika kökenli Septimius Severus tarafından (191-211 yılları arasında) güzel bir biçimde restore edilmiş, ancak 1906 yılında yapılan kazı çalışmalarında, mezarın yeri kesin olarak belirlenememiştir. Bizans döneminde İznik'e gitmek için Diliskelesi'nden (Aigiaoli) Hersek'e (Helenopolis) geçmek gerekiyordu.

TAVŞANCIL uzaklık: 59,4 km.; rakım: 6 m.

Yüzyıl önce kaplıcalarıyla tanınmıştır.

HEREKE uzaklık: 63,8 km; rakım:3 m.

Yeşilin ve bağların bol olduğu güzel bir ilçedir. Sultan Abdülmecid tarafından kurulmuş olan önemli kumaş ve halı fabrikası, 1931 yılında kısmen yanmış olup şu andaki mülkiyeti devlete aittir.

Hereke, Büyük İskender'in sarayının bulunduğu ve 337 yılında öldüğü Ancyron adlı yerleşim yerinin yakınındadır. Tepenin yamaçlarından bakıldığında bu sarayla özdeşleştirilebilecek kalıntılar hâlâ görülebilir. Tren yolu Hereke'den itibaren deniz kenarını takip eder.

DERİNCE uzaklık: 83,9 km.; rakım:7m.

Anadolu Tren Hattı'nın iyi araç ve gereçlerle donatılmış bölümünü oluşturan modern bir istasyonudur.

İZMİT uzaklık: 91,3 km.; rakım:2m.

Garda bir büfe vardır. Su içmekten kaçınınız. İzmit 14637 nüfusuyla, aynı isimle adlandırılan körfezin ucunda kurulmuş küçük şirin bir şehirdir. Yabancıların burada ikamet etmeleri yasak olup, kısa süreli konaklamalarda özel izin alınması gerekir. İzmit Körfezi'nin tamamı Gebze'yi de kapsayacak biçimde birkaç yıldan beri askeri bölge ilan edilmiştir. Trenle direkt geçiş hariç, yabancıların bu bölgeye girmesi kesinlikle yasaktır.

TARİHÇE. İzmit yüzyıl öncesine kadar İznikmid olarak adlandırılıyordu. Kökeni Yunanca iki sözcüğe, "eis Nikomedeia"'a dayanır ve son ekin atılmasıyla türetilmiştir. Şehir ilk olarak, Megaralıların lideri Astakus'un annesinin adı olan Olbya adıyla M.Ö. 712 yılında Megaralılar tarafından kurulmuştur. Bitinya Kralı Zipoites tarafından yeniden düzenlenen şehir, oğlu I. Nikomedes tarafından M.Ö. 264 yılında başkent olarak seçilir ve şehre adını I. Nikomedes verir. Kral, şehrin ikinci vakfı sırasında,

meydanın en güzel alanına fildişinden yapılma heykelini diktirir. Bu heykel daha sonra Traianus tarafından Roma'ya taşınır. Bitinya kralları şehri zenginleştirir ve gösterişli anıtlarla donatırlar. O dönemde, dağın tepesinde ve yamaçlarında kurulu olan şehrin surlarının kalıntıları istasyondan bakıldığında görülmektedir.

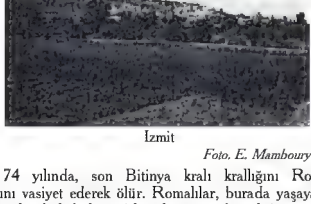

İzmit

Foto. E. Mamboury

M.Ö. 74 yılında, son Bitinya kralı krallığını Romalılara bıraktığını vasiyet ederek ölür. Romalılar, burada yaşayan halkı müttefik olarak kabul etmişler, kısa sürede şehri ovaya kadar genişletmişler, yollar, kanallar, sarnıçlar inşa etmişler ve ünlü gemilerin yapıldığı tersaneleri büyütmüşlerdir. Tarihçi Flavius Arianus M.S. 95 yılında burada doğmuştur. Traianus döneminde, 111 yılında Nikomedeia'ya yerleşen ve büyük olasılıkla 113'te yine burada ölen Bitinya'nın yargıcı Genç Plinius birçok sarayın, tapınağın, hamamın, sarnıcın, kuyunun, forumun ve su kanalının bulunduğu şehirden övgüyle söz eder. Büyük bir yangından sonra şehir eskisinden daha güzel hale getirilmiştir. Uzak bölgelere giden tüm imparatorlar buradan geçmiş ve 218 yılında Elagabalus burada konaklamıştır. 259'da, şehir Gotlar tarafından yağmalanmış ve ateşe verilmiştir. Yapı işlerine olan tutkusuyla Nikomedeia'da saraylar, tapınaklar, hipodrom, darphane ve yeni bir tersane inşa ettiren Diokletianus 284 de burayı başkent olma seviyesine getirir ve sarayını burada kurar. 292 yılında imparatorluğa katılan ve Diokletianus'un Hıristiyanlara karşı uyguladığı zulüm fermanını 303'de zorla alan Kral Galerius'un etkisi altındaki Diokletianus, hükümdarlığına ve ününe gölge düşürür. Diokletianus, uğradığı bu hakaretin sonucunda 305 yılında şehrin doğusundaki Hırvatistan (Salone) ovasına çekilmek zorunda kalır. Nikomedeia Perslerin istilası sırasında görülmemiş acılara maruz kalmış ve Gotlar tarafından kuşatılıp alınarak yerle bir edilmiştir. Sonrasında şehir hızla kalkınır, uzun bir dönem gençlik yıllarını Nikomedeia sarayında geçiren Büyük Konstantinos burayı daha da güzelleştirir, yıldırım düşmesiyle yıkılan eski kiliseyi yeniden inşa ettirir ve 337'de, Ankyron (Hereke) banliyösünde bulunan sarayında yaşamını yitirir. Ortodoksluk ile Arianusçu mezhep arasındaki din savaşlarının olduğu dönemde Nikomedeia, Arianus ve Eusebios'un müritlerinin toplanma merkezi olur. 358 yılında Nikomedeia'da bulunmuş olan yazar Libanius'a göre, Nikomedeia görkemi, yerleşim alanı ve nüfusu itibariyle Roma, Antakya ve

İskenderiye'den aşağı kalmamıştır. Şehir, aynı yılın 24 Ağustos tarihinde, II. Konstantius'un başkanlık ettiği piskoposlar konsülünden birkaç gün sonra meydana gelen bir depremle yerle bir olmuş, bir söylentiye göre, depremi 50 gün boyunca devam eden yangınlar izlemiştir. 362'de meydana gelen yeni bir deprem sonrasında Nikomedeia'da ayakta kalan son yapılar da yerle bir olmuştur. 325 yılında Konstantinopolis'in kuruluşuyla başkent olma konumunu yitiren Nikomedeia, askeri geçiş yolunda yer alan coğrafi konumu sayesinde önemini daima korumuş ve hemen Konstantin'in şehir yaşamını örnek almıştır. 366'da, Valenius, İznik ve Nikomedeia şehirlerinden hangisinin metropol olacağı konusunun tartışıldığı Arian Konsülü'ne başkanlık etmiş ve toplantının sonucunda Nikomedeia'nin Bitinya'nın başkenti ve İznik'in de birinci büyük şehri olmasına karar vermiştir. Peutinger'in coğrafi çizelgesi üzerinde Nikomedeia IV. yüzyılın sonunda hâlâ önemini korur. Zira şematik olarak içinde bir kilise (ya da tapınak) bulunan, 8 sütundan oluşan ve surlarla çevrili bir alan şeklinde gösterilir. Yeni bir deprem 447 yılında şehri beşinci kez yıkar ve şehir II. Theodosius tarafından tekrar inşa edilir. Nikomedeia, Maria Palaiologos'un kardeşi Kaloieanos tarafından şiddetli bir şekilde savunulmasına rağmen 1326'da Orhan Gazi tarafından ele geçirilir ve İznikmid adını alır. Orhan Gazi buradaki tüm kiliseleri camiye dönüştürür. Daha sonra, Kanuni Sultan Süleyman'ın veziri Pertev Paşa, Mimar Sinan'a deniz kenarında bir cami, bir kervansaray ve hamamlar inşa ettirir. Baş vezir Köprülü Paşa Gemlik tersanesiyle birlikte Osmanlı Donanması'na en değerli kadırgaları ve yelkenlileri sağlayan ünlü tersaneleri Nikomedeia'ya kurdurur. IV. Murat (1622-1648) şehre günümüze ulaşamayan bir saray yaptırır. Körfezin dibinde büyük tuz yatakları bulunan İzmit geçen yüzyılda tuz ve kereste ihraç etmekteydi.

Eski Nikomedeia'dan günümüze, dağın tepesinden görülebilen sur kalıntıları kalmıştır. İstasyon yakınında toprağın altından önemli kalıntılar çıkmakta ve neredeyse tüm bahçelerde Roma ve Bizans dönemine ait sur, saray ya da sarnıç kalıntıları görülmektedir. Şehrin doğusundaki bir sarnıcın Diokletianus'a ait sarayın yerini işaret ettiği de iddia edilir.

* * *

Tren hattı, iki taraflı sıralanmış evlerin ortasından ilerleyip aşağı şehri geçtikten sonra eski tuzlaları ve antik şehir Astakos'u sağında bırakarak doğuya doğru yoluna devam eder.

M.Ö. 712 yılında, Megaralıların lideri Astakus tarafından kurulmuş olan Astakos, Lysimakhos'un Zipoites'e karşı M.Ö. 324 -328 yılları arasında başlattığı savaş sonucunda yok edilmiştir. M.Ö. 264 yılında I. Nikodemes halkını yeni şehri Nikomedeia'ya taşımıştır. Her şeye rağmen şehir, Bizans döneminde de varlığını sürdürmüştür. Başiskele, harabeleriyle birlikte bu yeni yerleşim alanı içindedir.

BÜYÜK DERBENT uzaklık: 109,6 km.; rakım: 38 m.

Etrafı ormanlarla çevrili bölge av hayvanları bakımından zengindir ve bölgede mısır yetiştirilir. Karadeniz ve Marmara Havzaları'nın su bölümü çizgisi buradadır. Tren hattı Sapanca Gölü'nün

bataklık kıyılarını, ormanlarla kaplı dağları, tepelerden akan buz gibi dereleri içine alan bu bölge boyunca yoluna devam eder.

SAPANCA uzaklık: 123,5 km.; rakım: 36 m.

Güzel bahçelerin ve meyve ağaçlarının ortasında yer alan büyük bir ilçedir. İzmit'ten Osmaneli'ye kadar olan tüm istasyonlarda meyve satan seyyar satıcılara rastlamak mümkündür.

Sapanca Garı. Meyve satıcıları
Foto. E. Mamboury

Eski adı Sofhan olan ve gölü ile aynı adı taşıyan Sapanca antik kalıntılara sahip değildir.

Sırasıyla Sofhan, Sonan, (Sonensis), Buanes Gölü gibi isimler alan iğ şeklindeki Sapanca Gölü 16 km. uzunluğunda ve 5 km. genişliğindedir. Bol balıklı ve tatlı sularını Sakarya Nehri'ne döker. Sapanca Gölü Marmara ve Karadeniz arasındaki konumundan dolayı tarih boyunca adından sıkça söz ettirmiştir. Geçmiş yüzyıllarda, Boğaz'ı kullanmamak için, farklı krallar, altı kez Sakarya ile İzmit körfezi arasında Sapanca Gölü'nden geçen bir kanal inşa etmek istemiştir. Bitinya kralı, Traianus döneminde Genç Plinius gibi krallar, Kanuni Sultan Süleyman, III. Murat, IV. Mehmed, III. Mustafa gibi sultanlar tarafından başlatılan çalışmalar her defasında önemsiz nedenlerden dolayı sekteye uğramıştır.

ARİFİYE uzaklık: 131,5 km.; rakım: 37 m.

Tren yolunun Arifiye-Adapazarı hattının (12 km. uzunluğunda) başı olan Arifiye, yeşillik alanlarla kaplı bir ovanın ortasındadır. 22.549 nüfuslu ADAPAZARI bir ticaret şehridir. Arifiye'nin 3 km. kuzeyinde anıtsal bir köprü olan Beş Köprü bulunur.

Eski adı Sophan veya Pontogephyra Köprüsü olan Beş Köprü, birliklerinin geniş yataklı Sakarya Nehri'nden (Sangarius) geçişlerini sağlamak amacıyla 553-561 yılları arasında Doğu Roma İmparatoru I. Justinianus tarafından inşa ettirilmiştir. Neredeyse

hiç zarar görmeden günümüze kadar ulaşan köprü 429 m. uzunluğundadır ve 8 kemerden oluşur. Ortadaki kemerlerin açıklıkları 23 m., köprü ayaklarının genişliği ise 6 m. 50 cm.'dir. Günümüzde Sakarya Nehri'nin yatağı 3 km. doğuya kaymıştır. Tarihçi Paul Diacre bu durumu "köprü ayaklarının inşası sırasında Sakarya (Sangarius) Nehri'nin akış yönü değiştirilmiştir" diyerek açıklamaktadır. Köprünün yapay bir yatak üzerine inşa edilip, daha sonra nehir geçişinin sağlanmış olması olasıdır. X. yüzyılda nehir hâlâ köprünün altından geçmekteydi. Günümüzde ise köprünün altından Çark Deresi geçer. Köprünün batı ucunda zafer anıtı şeklinde bir kapı, doğu ucunda ise menzilhane veya savunma işleri için kullanıldığı varsayılan yuvarlak biçimli bir apsis bulunmaktadır.

Arifiye'den sonra tren yolu güneye doğru yönelerek, çokça meyve ağaçlarına ve zengin bitki örtüsüne sahip geniş bir ovanın ortasından durağan bir şekilde akan Sakarya Nehri boyunca devam eder.

Büyük Frigya topraklarının sularını Karadeniz'e döken Sakarya Nehri (Sangarius) yıllarca yanlış bilinmiştir. Sakarya, Seydi Çayı ve Ankara Çayı olmak üzere üç büyük akarsudan yalnızca günümüzdeki Sakarya eski coğrafyacılar tarafından aktarılmıştır. Anadolu'nun bu kesiminde yaşayanların, eskiden her üçüne birden Sakarya demeleri, Yassıhöyük (Gordion) ve Ballıhisar (Pessinus) gibi antik şehirlerin güzergâhlarının belirlenmesinde karışıklığa neden olmuştur. 1832 yılında Texier tarafından keşfedilen Pessinus, Karl Ritter'in yaptığı çalışmalar ve Strabon'un verdiği ayrıntılar, Sakarya Nehri'nin kaynaklarının Pamukova'nın batısındaki Belpınar dolayları olarak belirlenmesini sağlamıştır. Nehir, doğu yönüne doğru yaklaşık 100 km. aktıktan sonra kuzeye doğru yönelir ve Gordion'un neredeyse karşısında Eskişehir'den gelen Porsuk Çayı (eski Tembris) ile solda birleşir, ardından sağda Ankara'dan gelen Ankara Çayı ve Beypazarı'ndan gelen Kirmir Çayları ile beslenir, 100 km. aktıktan sonra batıya yönelir ve 120 km. sonra, Doğançay İstasyonu'nun biraz kuzeyine ulaşır. Nehir bu noktada, sol taraftan, doğudan gelen Karasu'nun sularını alır. Osmaneli'nden itibaren kuzey doğu istikametine yönelir, eski adı Melas olan Yenişehir'in Göksu Çayını sularına katarak, eskiden Gallus olarak bilinen Mudurnu Çayı'nı da dâhil ettikten sonra genişler ve Adapazarı yakınından geçerek sularını Karadeniz'e döker.

Bitinya ve Frigya tarihine yakından bağlı olan ve Sakarya'ya dönüşen Sangarius, 1922 yılında ulusal ordunun Yunan ordusunu kıyılarında püskürtmesiyle yeniden büyük bir zafer yaşamıştır. Haydarpaşa'dan Ankara'ya kadar uzanan tren hattı, Arifiye-Doğançay ile Sazılar-Beylikköprü arasındaki hatlarda Sakarya Nehri boyunca devam eder.

DOĞANÇAY uzaklık: 143,5km.; rakım: 50m.

Doğançay, Balaban Geçidi'nin ortasında küçük bir istasyondur. Buraya gelmeden önce bir tünelden ve Sakarya nehri üzerindeki demir köprüden geçilir. Alpler'de olduğu gibi, bu bölgede de pek çok ev kazıklar üzerine kurulmuştur.

GEYVE uzaklık: 156 km.; rakım:70m.

Geyve sol tarafta, Sakarya'nın öteki yakasında, nehrin 3 km. uzağında, ekili geniş bir ovanın ortasında bulunan 2201 nüfuslu büyük bir köydür.

Eskiden Tabaion (Tottoeum) adıyla bilinen köyde, kervanların Ankara'ya geçişini sağlamak amacıyla II. Bayezid tarafından inşa ettirilen eski bir köprü bulunur. Geyve 1640 yılında, IV. Murad döneminde, Sakarya Nehri'nin taşmasıyla sular altında kalarak tamamen yıkılmış ve yıkıntılarından hiçbir zaman tam olarak yeniden doğamamıştır.

Ak-Hisar (Pamukova)'dan geçen Sakarya Nehri
Foto. E. Mamboury

Tren hattı batıya yönelerek bereketli Pamukova'dan geçer.

AK-HİSAR (PAMUKOVA) uzaklık:167,6 km.: rakım:79 m.

Ovanın sağ tarafında tütün ekili önemli tarım alanlarına sahip şirin bir ilçedir.

MEKECE uzaklık:181,3 km.; rakım:86 m.

Sakarya'nın solunda yer alan küçük bir köydür. İznik'e giden 32 km'lik oldukça düzgün bir yolun hareket noktasıdır, ancak Osmaneli (Lefke) gar şefine telgraf yoluyla bildirilmediği takdirde bu yolda ne araç ne de at bulmak mümkündür. Tren hattı Mekece'den sonra birçok defa Sakarya Nehri üzerinden geçer ve vadi gittikçe daralır.

OSMANELİ uzaklık:195,4km.; rakım:103m.

Birkaç yıl öncesine kadar Lefke olarak adlandırılan şehrin Bizans dönemindeki adı Leukai'dir. Tren hattının sağında bulunan ilçe 2263 nüfuslu küçük şirin bir yerdir. Osmaneli'nden 10 km. sonra tren yolu Sakarya Nehri'ni terk ederek Karasu Deresi'ni takip eder.

VEZİRHAN uzaklık:214,1 km.; rakım:149 m.

Güzel bir doğası olan Vezirhan'da nefis meyve bahçeleri vardır. Bu istasyondan sonra, tren hattı Karasu'nun dar geçidine girer. Nehri sağlı sollu çevreleyen ve 100 m.'den daha yüksek olan kayaların çeperleri tren yoluna geçit vermezken hattın devam edebilmesi için birçok tünelden ve köprüden geçmesi gerekir. Her yerde kayalar yeşilliklerle kaplıdır ve gezinin en dikkat çekici güzellikte olduğu bölümü kesinlikle burasıdır.

Karasu dar geçidi

Foto. E. Mamboury

BİLECİK uzaklık:231,9 km.; rakım: 295 m.

Garda büfe bulunur: sıcak süt, 14 dakika mola. Bilecik şehri garın batısında ve Ahı Dağı'nın yaklaşık olarak 6 km. yamaçlarında kurulmuştur. 3581 kişiden oluşan nüfusu şehrin bölgede ilk sıraya yerleşmesini sağlar. Şehirde büyük oranda kereste, tahıl ve ipek böceği ticareti yapılmaktadır.

Yunan-Roma döneminde Agrilion, Bizans döneminde Belekoma olarak bilinen eski şehrin yıkıntılarının yakınında ve kuzey doğusunda kurulmuş olan şehir, 1296 yılında Osman Gazi tarafından ele geçirilir ve şehre Bilecik adı verilir. 1890 yılına doğru Bilecik adı Ertuğrul olarak değiştirilir, ancak halk arasında bu ad kabul görmez. Osman Gazi'nin, Belekoma tekfuruyla yapılan anlaşmaya göre, dağlara doğru çıkmadan önce, değerli mallarını çıkarmak için 39 ortağıyla birlikte kadın kılığına girerek yaptığı kurnazlık bilinmektedir. Oyun başarıya ulaşır ve Osman Gazi hem şehri hem de tekfurun nişanlısı Nilüfer

Hatunu ele geçirerek 12 yaşındaki oğlu Orhan'la evlendirir. Şeyh Edebali'nin ve Osman Gazi'nin karısı olan kızı Malhun Hatun'un mezarları Bilecik'tedir.

Bilecik'ten sonra, tren yolu Sorgun Irmağı üzerindeki iyi bir işçilikle yapılmış büyük bir su kemerinden geçer ve manzara olağanüstü bir güzelliğe bürünür. Bu bölgede sanat eseri değerindeki köprülerin ve tünellerin sayısı oldukça fazladır. Karasu Vadisi'nin sonunda, Türk-Yunan Savaşı (Başkomutanlık Meydan Muharebesi) sırasında yıkılmış, güzel bir ilçe olan Küplü bulunmaktadır. 1922 yılındaki bu savaş sırasında,

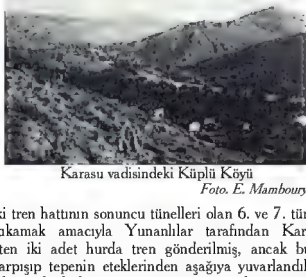

Karasu vadisindeki Küplü Köyü
Foto. E. Mamboury

buradaki tren hattının sonuncu tünelleri olan 6. ve 7. tünellerden birini tıkamak amacıyla Yunanlılar tarafından Karaköy ve Bilecik'ten iki adet hurda tren gönderilmiş, ancak bu trenler yolda çarpışıp tepenin eteklerinden aşağıya yuvarlandıkları için Yunanlıların planladığı savaş oyunu amacına ulaşamamıştır.

YAYLA uzaklık: 239,7 km.; rakım: 473m.

Yayla ilçesindeki dar vadi üzerinde bulunan büyük köprü 90 m. uzunluğunda ve 35 m. yüksekliğindedir. Tren yolu, olağanüstü güzellikteki Karasu Vadisi boyunca uzanır.

KARAKÖY uzaklık: 248,6 km.; rakım: 628 m.

İşlenmiş toprakların ortasında bulunan Karaköy, neredeyse Karasu Vadisi'nin tepesinde nezih bir ilçedir. Buradan Söğüt'e, Pazaryeri'ne (Pazarcık), Bursa'ya, İnegöl'e gitmek için otobüsle devam etmek gerekir. Söğüt, Osmanlı Hanedanı'nın beşiği olmuştur ve Osman Gazi'nin babası Ertuğrul Gazi'nin türbesi burada bulunur.

BOZÜYÜK uzaklık: 263,3 km.; rakım: 741m.

Büyük hızar atölyelerinin bulunduğu, 6734 nüfuslu bir sanayi şehridir. Şehrin yakınında Friglere ait mezarların bulunduğu eski bir höyük vardır. Bozüyük'ün Roma dönemindeki adı "Lamunia" olmalıdır. Burada Kasım Paşa tarafından yaptırılan XVI. yüzyıla ait güzel bir cami bulunur.

Tren yolu yokuş yukarı çıkmaya devam eder ve Akpınar Köyü'ne ulaşır. Köyün sağında, oldukça yukarda, bir dikilitaş

anıtı ve 1921 yılında Türklerle Yunanlılar arasında yapılan İnönü Muharebeleri'nde ölenlerin gömülü olduğu bir mezarlık vardır. Akpınar'dan sonra, hattın en yüksek noktası (uzaklık: 277,3 km.; rakım:863m.) olan, Porsuk Çayı ile Karasu'nun ayrıldığı yere ulaşılır. Tren yolunun sağlı sollu her iki tarafında çok sayıda höyük ve Friglere ait tümülüsler görülür.

İNÖNÜ uzaklık: 280,1 km.; rakım: 837m.

Domaniç Dağı'nın eteklerinde olan köy istasyona 2 km. uzaklıktadır. Köyün "inlerin önünde" anlamına gelen adı, Frigya dönemine ait olduğu düşünülen ve köye hâkim durumdaki kayalara kabaca yontulmuş mağara mezarlarından gelir. Ziyarete açık olan bu mağaralar, derebeylik döneminde ambarlara ve kalelere dönüştürülmüştür. İnönü'de, Ali Sultan'ın oğlu Yadigâr Hoca tarafından inşa edilmiş, dört antik kolon aksıyla desteklenen eski bir cami bulunmaktadır. Godfroy de Bouillon'un komuta ettiği Haçlılar ile Selçuklu Hükümdarı I. Kılıçarslan arasında İnönü ve Söğüt dolaylarında 1097 yılında Dorylaion Savaşı yapılmıştır. 11 Ocak 1921 yılındaki Kurtuluş Savaşı sırasında Venizelos'un düşüşü ve Kral Konstantinos'un yeniden tahta çıkmasıyla Yunanlılar Eskişehir'e doğru ilerleme teşebbüsünde bulunmuşlardır. Bozüyük ve İnönü-Bursa hattı arasında, İzzeddin Paşa'nın komutasındaki ulusal askeri birliklerle karşılaşırlar. Yunan ordusunu yenilgiye uğratılmış ve Bursa'ya püskürtülmüştür. I. İnönü Muharebesi'nde 18.000 Yunan askerine karşı yalnızca 6.000 Türk askeri savaşmıştır. Aynı yılın 27-31 Mart tarihleri arasında, tam olarak I. İnönü Muharebesi'nin yapıldığı yerde II. İnönü Muharebesi adında ikinci bir savaş yapılmıştır. Bu savaşta, Yunan askerleri 4 gün boyunca yoğun bir şekilde saldırmış, ancak İsmet Paşa komutasındaki yerel birlikler bu saldırılara direnerek Yunan ordusunu kanlı bir bozguna uğratmıştır.

ÇUKURHİSAR uzaklık: 294,4 km.; rakım: 813m.

Ekili toprakların ortasında ve yüksek bir höyüğün yakınındadır.

ESKİŞEHİR uzaklık: 313,4 km.: rakım: 972 m.

Bu istasyonda bir büfe bulunur ve lületaşından yapılma eşyalar satılır. 15 ile 35 dakika mola.

32.103 nüfusa sahip Eskişehir, aynı adlı vilayetin başşehri ve Temyiz Mahkemesi merkezidir. Eskişehir, Porsuk (eski adıyla Tembris) Çayı'nın sağında ve demiryollarının önemli bir kesişme noktasında bulunur. Bu konumundan dolayı İstanbul ve Avrupa ile; Ankara, Sivas ve Karadeniz ile; İzmir ve Akdeniz ile; Konya ve Suriye ile; Filistin ve Mısır ile doğrudan bağlantı sağlamaktadır.

Eskişehir, adının "eski şehir" anlamına gelmesine rağmen, kuruluşu ancak XIV. ya da XV. yüzyıllara dayanan yeni bir şehirdir. Eskiden Dorylaion olarak bilinen şehir, garın 3 km. kuzey doğusunda, Sarısu Nehri'nin güney kıyısındaki Şarhöyük yıkıntıları üzerine kurulmuştur. Başka bir bilgiye gereksinim duymadan, şehrin kuruluşunun Friglere dayandığını söyleyebiliriz, zira şehir antik dönemdeki tüm coğrafyacılar tarafından bilinmekteydi. Bizanslıların yolu üzerinde, İznik'ten Emirdağ'a (eski adı Amorium) uzanan askeri hattaki üçüncü büyük şehirdir.

Bizans döneminde oldukça gelişmiştir. İmparatorlar burada kaplıcalar ve saraylar inşa ettirmişler, sağlığa uygun iklimi ve mükemmel içme suları nedeniyle sıkça konaklamışlardır.

Surlarla yeterince güçlendirilmeyen Dorylaion, VII. yüzyılda Arapların eline geçmiş ve Dorylaion olarak adlandırılmıştır. Bizans İmparatoru IV. Romanos Diogenes ile Iranlı Selçuklu İmparatoru Alparslan arasında 1071 yılındaki ünlü Malazgirt Savaşı'ndan sonra, IV. Romanos Diogenes bir manastıra hapsedilmiştir. 1073 yılına doğru, Ankara'yla aynı zamanda, Dorylaion Selçuklu ya da Danişmend Hanedanı'na mensup Müslüman bir prens tarafından ele geçirilmiştir. Haçlı Seferleri döneminde, Dorylaion çok acı çekmiş olmalıdır. 1 Temmuz 1097 yılında (Dorylaion Muharebesi), İnönü ile Dorylaion arasındaki ovada yapılan savaşta Haçlıların komutanı Godfroy de Bouillon, Kılıç Arslan'ı bozguna uğratmıştır. 1101'de, Toulouse Kontu Raymond'un talimatıyla yeni bir Haçlı dalgası Anadolu'ya gönderilir ve bu Haçlılar önce Dorylaion'u ve daha sonra da Ankara'yı ele geçirirler. Daha sonra Dorylaion tekrar Müslümanların eline geçer. 1175 yılında I. Manuel Komnenos (1143-1180) şehri yeniden ele geçirir ve 40 günde yeniden inşa ettirir. Bugünkü şehrin içinden geçen Porsuk Çayı'nın üzerinde, o dönemden kalma 2 kemerli Bizans köprüsünü hâlâ görebiliriz. Şehrin tam olarak Bizans İmparatorları'nın elinde ne kadar süreyle kaldığı tam olarak bilinmese de şehir kısa bir süre sonra yeniden Selçukluların eline geçmiş olmalıdır. Şehrin bugünkü yerine taşınması ve yeni bir isim alması bu tarihe denk gelir, zira bugünkü Eskişehir, Selçuklu dönemi öncesine ait hiçbir kalıntıya sahip değildir. Hammer'a göre XIII. yüzyılın sonuna doğru şehir Osmanlılara aittir ve Sultanönü'ne bağlanmıştır; Osman Gazi kaplıcalara yakın bir yerde pazar yeri inşa ettirmiştir. Bununla beraber, I. Murat 1360 yılında Sivas'a düzenlediği akından dönerken şehri ele geçirmiştir. Eskişehir, 1402'de Timurlenk'in birlikleri tarafından yağmalanmış ve yok edilmiştir. 1515 yılında, Yavuz Sultan Selim'in veziri Çoban Mustafa Paşa şehri güzelleştirmiş ve Mimar Sinan'a kubbeli bir cami inşa ettirmiştir –Kurşunlu Cami. Bu büyük mimar daha önce de Gebze camisini yapmıştı. Ardından Eskişehir, 1890 yılındaki Haydarpaşa-Ankara ve Eskişehir-Konya demiryolu hattı çalışmaları öncesine kadar, tatlı bir huzur içinde uyumaktaydı.

Şehir üç bölgeye ayrılır: ilki, tepenin eteklerine kurulu olan ve daha ziyade nüfusun yoğunlaştığı yukarı bölge; ikincisi daha çok mağazaların, depoların, hamamların ve kükürtlü banyoların bulunduğu ticaret merkezi olan aşağı bölge; üçüncüsü ise yalnızca demiryolları işletmesine bağlı atölyeleri ve fabrikaları içine almakla kalmayıp, aynı zamanda tren yolunun her iki tarafına yerleşen göçmenlerin yaşadığı mahalleyi de kapsayan istasyon bölgesi.

Şehirde on adet cami vardır, Kurşunlu hariç diğerleri sıradandır. Kurşunlu Cami eskiden bir Mevlevi dervişler dergâhına aitti; iki farklı renkte kesme taşların ardışık olarak dizilmesiyle 5 kubbeli bir revağa sahip cami, caminin kare planı üzerine kurulu 16 köşeli çokgen bir plan üzerinde bulunan bir kubbeyle yükseltilmiştir. Hacı Alâeddin Camisi, şehir sakinlerine göre, Selçuklu

Sultanı I. Alâeddin Keykubad'a (1219-1237) aittir. Planı, sütun sırası ve kiremitle kaplı çatısına bakıldığında, caminin XIV. yüzyılda bu yörede kalabalık olan Ahiler tarafından inşa edilmiş olması olasıdır. Şehirde iki adet sıcak su kaynağı bulunur; biri kükürtlü su diğeri ise ancak soğuduğunda kullanabilen içme suyudur.

Civar bölgelerde, özellikle de şehrin kuzeyinde Sepetçi ve Kemikli'den, güneyinde Sarısu Ocağı'ndan çıkarılan lületaşı Eskişehir'in önemli ticaret ürünüdür. Lületaşı ya da magnezyum-silikat yerin farklı derinliklerinde bulunur, bu derinlik 71 m.'ye kadar ulaşabilir. 14 farklı değere ayrılmış yumrucuk biçimindeki bu ürün kırmızı killi toprakların damarlarında gömülüdür. Çıkarılan en büyük parçaların boyutları bile 15x15x30 cm. boyutundaki bir prizmayı geçmez. Çıkarılan silikat kesilir, temizlenir ve Avrupa'ya, özellikle de tütün kullanıcıları için çeşitli eşyaların yapıldığı Viyana'ya gönderilir. Eskişehir'de de lületaşı iyi bir şekilde işlenmekte olup, yolcular bu taştan yapılmış olan tespih, kolye, kemer, pipo, kitap gibi eşyaları gardan oldukça düşük bir fiyata satın alabilirler.

Eskişehir'in yaklaşık 8 km. batısında Karacaşehir ilçesi bulunur ve buranın yakınında Selçuklu sultanları tarafından inşa edilen Karacahisar Kalesi'nin kalıntılarını hâlâ görebiliriz.

Eskişehir'in 40 km. güneyinde, 1723 nüfuslu küçük bir şehir olan Seyitgazi'de eski adıyla Prymnessus- Bektaşi dervişleri tarafından terk edilen bir tekke ve Komutan Hüseyin Gazi'nin oğlu, Arapların Roland'ı, Seyit Battal Gazi'nin türbesi bulunmaktadır.

Eskişehir'den ayrılırken, tren yolu Porsuk'un solunda bulunan, ekili alanlarla kaplı geniş bir ova boyunca devam eder. Hattın sağında ve solunda çok sayıda höyük kendini gösterir. Hava Kurumu Eskişehir'e 4 km. uzaklıkta sağdadır. Daha sonra hat Porsuk Çayı'nı geçerek Ağapınar'a varır.

AĞAPINAR uzaklık: 339,5 km.; rakım: 774 m.

Ünlü lületaşı depoları bu garın kuzeyinde bulunur. Tren hattı, 9 km. ilerde, solda, Karahöyük adındaki Friglere ait bir höyüğün önünden geçer. İlk Frig Kralı Midas tarafından kurulan Midaeion adındaki antik şehri burada görmeyi bekleriz, ancak şehir Eskişehir'in güney doğusundaki Arapören köyündedir.

ALPU uzaklık: 352,6 km.; rakım: 774 m.

Bu bölgede çok sayıda höyük vardır.

BEYLİKOVA uzaklık: 374,6 km.; rakım: 756 m.
Beylikahır

Güney ormanlarından gelen köknar ticareti burada yapılmaktadır. Köy Porsuk üzerindeki tren yolunun güneyindedir. Bu çay'ın taşması sonucunda sıkça sular altında kalan ovaya kazlar ve leylekler akın etmiştir. İstasyondan sonra, solda mağaralarla oyulmuş beyaz tepeler görülür.

YALINLI uzaklık: 390,9 km.; rakım: 748 m.

SARIKÖY Denizden uzaklık: 405,8 km.; rakım: 736m.

Bu istasyondan Sivrihisar'a ulaşılabilir.

SAZAK (uzaklık:418,5 km.; rakım: 728m.)

Köy, Mihalıççık dağlık ormanlarının varış noktasıdır; 10 km. kuzeyde bulunur. Tarım için birçok yerde Porsuk Çayı'na set çekilmiştir. Çevredeki tüm dağlar yaylalarla kaplıdır.

BİÇER uzaklık: 432,3 km.; rakım: 708m.

Eğer köylü, İlkören ilçesinde olduğu gibi ekili alanlarını yeterince sulursa burada da önemli bir ölçüde tarım yapılabilir. Biçer'den güneye doğru gidildikçe Sivrihisar'ın tepeleri görülür ve Sivrihisar'a genellikle bu istasyon üzerinden ulaşılır.

SAZILAR uzaklık: 452,8 km.; rakım:687m.

Garın güneyinde, güneşte milyarlarca kristalin ışık saçtığı bir alçıtaşı tepesi bulunur. Buradan çıkarılan alçıtaşı Ankara'daki çimento fabrikasına taşınır. 1922 yılında Yunanlılar tarafından yıkılan Sazılar Köyü yıkıntılarından hâlâ kurtulamamıştır. Yeşil renkteki Porsuk kuzey yönüne doğru akar ve tren yolu güneye doğru Sakarya Nehri boyunca devam eder. Bu esnada, sol tarafta Gordion antik kentinin tümülüsleri belirir. (bkz. Rehberin VI. bölümü: Şehrin çevresi)

BEYLİKKÖPRÜ uzaklık: 467,1 km.; rakım: 688m.

İstasyon, Sakarya Nehri'nin sol kıyısında eski Bebi Köyü'nün yakınında bulunur. Nehir üzerinde demir bir köprü vardır. Gordion antik kenti ziyareti için hareket noktasıdır.

Sakarya cephesi üzerinde merkez konumunda olan Beylikköprü ve komuta hattını oluşturan demiryolu hattı, 22 gün boyunca gece gündüz aralıksız devam eden Sakarya Meydan Muharebesi'nin yapıldığı alandır. Ankara'ya ulaşmayı hedefleyen Yunanlıların saldırısı 10 Temmuz'da Kütahya- Eskişehir hattında başlamıştır. Bu saldırılar karşısında Türk ordusu 25 Temmuz'da Sakarya'nın doğusuna çekilmiştir. 23 Ağustos tarihinde, Türk ve Yunan orduları Beypazarı'nın güney batısında bulunan Çayırhan Köyü'nden Polatlı'nın güneyindeki Hacıömeroğlu Köyü'ne kadar olan 100 km.'lik bir cepheye yayılmış durumdaydılar. Aynı tarihin sabahında Yunan ordusu taarruza geçmiş, daha donanımlı ve sayıca üstün olan düşman askerleri tarafından sıkıştırılan Türk ordusunun sol kanadı adım adım geri çekilmiştir. 31 Ağustos'ta, savaş hattı Büyük Çalağıl Köyü'nden Ankara'nın 65 km. güneyindeki Çal Dağı'na ve Çile Dağı'na kadar uzanıyordu. 11 Eylül'de, sağ kanadını merkeze çeken Yunan ordusu Yunak kuzey, Haymana güneybatı, Eski Polatlı ve Polatlı batı (3 km.) hatlarını tutmakta idi. Tam da bu sırada, sağ kanadıyla karşı saldırıya geçen Türk ordusuna daha sonra sol kanadı ve öğleden sonra da merkezi birlikler katılmıştır. Şaşkına dönen Yunan ordusu her yerde çökertilmiş, birlikler çok ağır kayıplar vererek geri çekilmiştir.13 Eylül günü Sakarya'nın doğusunda tek bir Yunan askeri bile kalmamıştır.

Sakarya'nın dar geçitleri aşıldıktan sonra Gümüşlü Çayı'nın oldukça daralttığı bir vadi boyunca yola devam edilir. Polatlı'ya gelmeden önce sol tarafta ve tren yolunun birkaç metre uzağında Sakarya Meydan Muharebesi'ni temsil eden büyük bir anıt vardır.

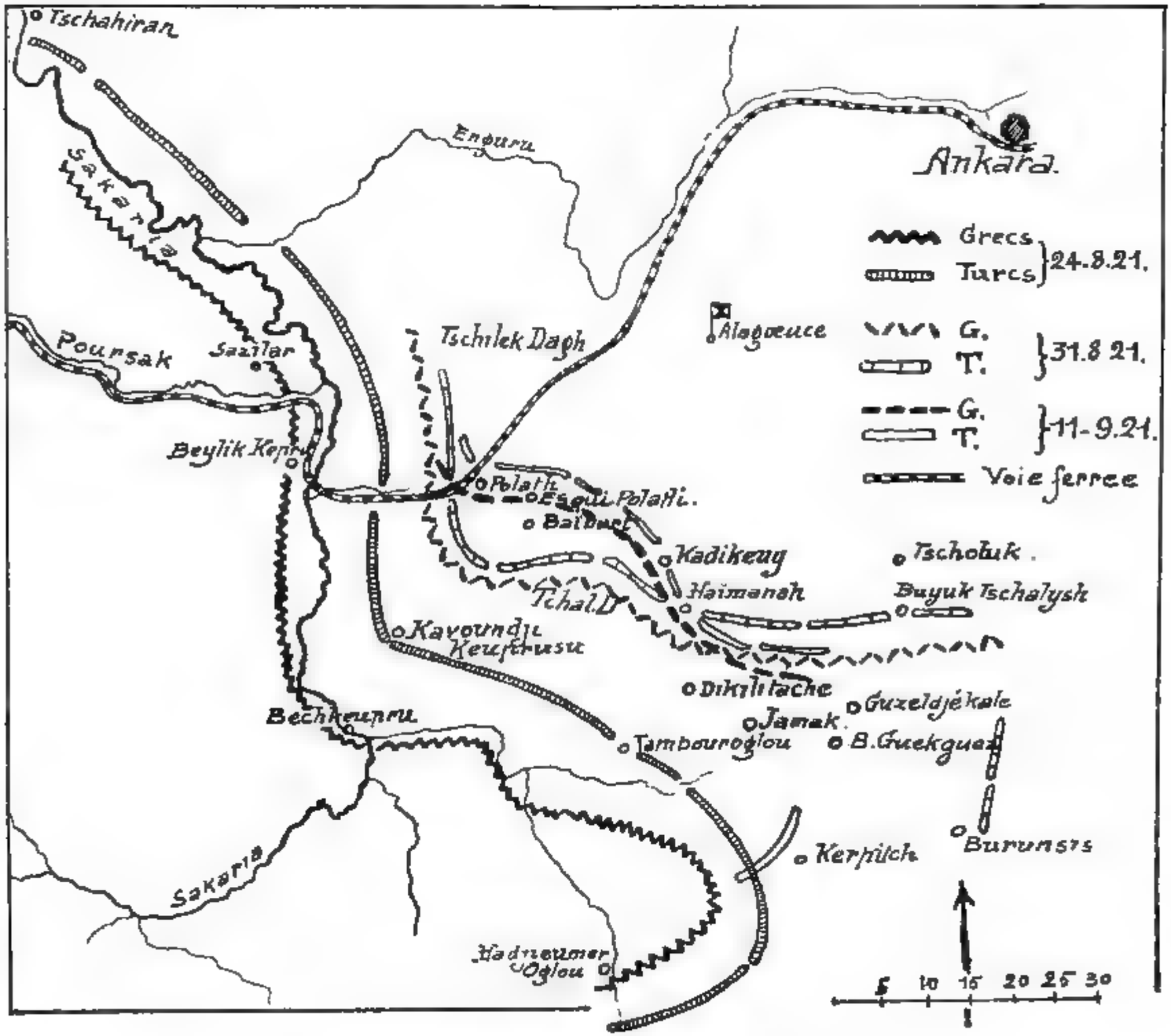

Sakarya Savaşı, 23 Ağustos-13 Eylül 1921

POLATLI uzaklık: 486,7 km.; rakım: 876 m.

Polatlı, daha ziyade garın etrafında gelişmekte olan 1541 nüfuslu önemli bir ilçedir. Seyyar satıcılar, tren boyunca, adım başı her yerde yiyecek satarlar. Polatlı yumuşak içimli, berrak ve soğuk suyu ile ünlüdür. Tüm hattın en yüksek noktası 926 m.'dir ve 491. km.'de suların ayrıldığı noktadadır. Buradan Sular Vadisi'ne inilmektedir.

YENİDOĞAN uzaklık:504,5km.

Tren yolu köyün uzağından ve oldukça geniş otlakların ortasından geçerek aniden aşağıya doğru inmeye başlar.

MALIKÖY uzaklık:521,7 km.; rakım: 740m.

Sular Çayı sularını, vadinin karşı tarafındaki tepelerin etekleri boyunca akan Ankara Çayı'na döker.

ÇUBUKOVA uzaklık:535,9 km.

Yeni bir istasyondur. Biraz ileride, Kesiktaş Köyü'nün meyve ve sebze ekili bahçeleri bulunur. Sola açılan vadinin karşısında, sağda tren yolu boyunca devam eden ve Kesiktaş olarak adlandırılan kayaların içinde küçük kiliseler ve evler görülür (Bkz. Zir, VI. Bölüm: Ankara'nın çevresi). Volkanik kayalardan oluşmuş ilginç piramit şeklindeki kayalardır.

Kesiktaş kayaları
Foto. E. Mamboury

SİNCAN uzaklık:551,4 km.; rakım:788 m.

Sincan adı, tren yolunun biraz gerisinde bulunan köyde Ermeni ve Katoliklerin yaşadığı dönemde Aziz Iohannes adına yaptırılmış olan bir çeşmeden gelir. Ankara Ovası buradan başlar.

ETİMESGUT uzaklık:558,5km.: rakım: 805m.

Yeni kurulan bir örnek köydür. İstasyonun solunda höyük bulunmaktadır. (Bkz. Etimesgut, VI. bölüm: Ankara çevresi).

GAZİ uzaklık:572,1 km.; rakım:835 m.

Gazi Çiftliği'ndeki çiçeklerin arasında bulunan, şık ve sade mimariye sahip şirin bir istasyondur. Gazi Çiftliği'nin ulaşımını sağlar. Bu istasyondan itibaren Ankara'nın siluetini görmeye başlarız.

-Örnek köy Etimesgut
Foto. E. Mamboury

-Gazi istasyonu

ANKARA uzaklık :577,1 km.: garın rakımı: 851m.
Rehberin I. bölümüne bakınız.

-Gazi Çiftliği'nden Ankara Ovası'nın görünümü

IV. BÖLÜM

Şehrin ve Çevresinin Ziyareti İçin Genel Bilgiler

Hareket Noktaları ve Güzergâhlar

IV. BÖLÜMÜN ÖZETİ

HAREKET NOKTALARI

Hareket noktaları listesi. Millet Meydanı, Kooperatif, Samanpazarı, Hisar Kapısı, Dışişleri Bakanlığı Kavşağı, Gazi Köprüsü.

GÜZERGÂHLAR

Güzergâhlar hakkında bazı bilgiler

A güzergâhı, arabayla, 3 saatte

B güzergâhı, arabayla, bir günde

C güzergâhı, yürüyerek ve otobüsle, 2 günde

HAREKET NOKTALARI

Bir kişinin şehirde rahatça gezip dolaşabilmesi ve yönünü bulabilmesi için kolayca bulabileceği belli *hareket noktalarını* belirlemesi gereklidir. Şehirdeki tüm yapılar belirlenen bir *hareket noktasına* göre konumlandırıldığında yerlerinin bulunması kolay ve hızlı olacaktır.

Aşağıdaki listede *hareket noktaları* birbirine bağlı olarak zincirleme devam etmektedir, başka bir ifadeyle belirlenen her bir *hareket noktası* her zaman bir sonraki *hareket noktasına* ulaşmaya yardımcı olmaktadır.

Geniş zamanı olanların şehirdeki gezintilerini kolaylaştırmak için, aynı *hareket noktasına* bağlı olarak konumlanan tüm yapılar aşağıda alfabetik olarak sıralanmıştır.

HAREKET NOKTALARI LİSTESİ

ve bu noktalara bağlı yapıların listesi

HAREKET NOKTALARI	ULAŞMAK İÇİN İZLENECEK GÜZERGÂH
Millet Meydanı C.2.a.	Arabayla: Millet Meydanı'na gitmek istediğinizi belirtiniz. Otobüsle: Şehre giden tüm otobüsler tüm hatların çıkış noktası olan Millet Meydanı'na gider.

Bu hareket noktasında bulunan yapılar.

Devlet Bankası
Ziraat Bankası
İş Bankası
Osmanlı Bankası
Maden ve Sanayi Bankası
Kulüp Sineması (Çankırı Caddesi)
Yeni Sinema (meydanda)
Belkıs Minaresi (Jülyen sütunu)
Sayıştay
Maliye Bakanlığı
Gazi Enstitüsü
Milli Eğitim Bakanlığı
Maliye Bakanlığı Bahçesi
Hükümet Meydanı
Büyük Millet Meclisi Bahçesi
Kuyulu Kahve Mescidi
Gazi'nin atlı heykeli
Augustus Tapınağı'nın Taş Müzesi
Büyük Millet Meclisi
Polis Merkezi
Akköprü

Başbakanlık
Augustus Tapınağı
Valilik

Kooperatif C.2.b.

Arabayla: "Kooperatif"'e gitmek istediğinizi belirtiniz.
Otobüsle: Millet Meydanı'ndan Samanpazarı yönüne giden otobüse binin ve ilk durakta (Kooperatif) inin.
Yürüyerek: Millet Meydanı'ndan ilk büyük dönemece kadar Anafartalar Caddesi'ni takip edin.

Bu hareket noktasında bulunan yapılar

Eski tabakhanelerin bulunduğu mahalle
Yetim ve Hayır Vakfı
Dış Kale
Bent
Deredeki Surlar
Haller
Ahi Yakub Mescidi
Tabakhane Mescidi
Adalet Bakanlığı
Dış Ala Kapı
Belediye

Samanpazarı D.3.c.

Arabayla: Samanpazarı'na gitmek istediğinizi belirtiniz.
Otobüsle: Samanpazarı hattının son durağında inip, Samanpazarı'nı sorun.
Yürüyerek: Kooperatiften, sağa döndükten sonra hafif yokuş olan Balık Pazarı Sokağı'nı takip edin. Yolun ilk kesişme noktasından sağa girin, ikinci kesişmede sola dönüp sol tarafta bulunan kubbeli küçük bir camiyi geçtikten sonra otobüs duraklarına kadar devam edin.

Bu hareket noktasında bulunan yapılar

Saraçsinan Mescidi (Roma Sukemeri)
Şengül Hamamı
At Pazarı
Kurşunlu Bedesten
Kurşunlu Han
Safran Han
Pirinç Han
Aslanhane Camisi

Ahi Elvan Camisi
Kurşunlu Cami (küçük olan)
Cenabî Ahmed Paşa Camisi ya da
Yeni Cami ya da
Kurşunlu Cami
Hacı Musa Camisi
İmaret Camisi
Mukaddem Camisi
Saraç Sinan Camisi (üstteki Roma Sukemeri'ne bakınız)
Sinagog, Yahudi Mahallesi

Hisar Kapısı D.3.d.

Yürüyerek: Samanpazarı'ndan sola doğru çıkan yolu takip edin (Koyun Pazarı) ve sokağı iki dar yola ayıran evin önüne kadar devam edin. Soldaki yola girin ve ikinci bir dar sokaktan geçtikten sonra At Pazarı Meydanı'na ulaşırsınız. Solda bulunan Çengel Han boyunca gidin ve 70 m. sonra sağda, Hisar Kapısı'nın ayağında bulunan saat kulesini göreceksiniz.

Bu hareket noktasında bulunan yapılar

Akkale
Şark Kalesi
Dış Kale
İç Kale
Çengel Han
Un Pazarı
Alâeddin Camisi
Ali Taşı
Hisar Kapısı
Genç Kapı
Parmak Kapı
Zindan Kapı
Saat Kulesi

Dışişleri Bakanlığı Kavşağı C.3.e.

Arabayla: Dışişleri Bakanlığı'na gitmek istediğinizi belirtin.

Otobüsle: a durağında duran tüm otobüsler (bkz. Millet Meydanı'ndaki otobüs durağı planı) buradan geçer, Dışişleri Bakanlığı'nı sorun.

Yürüyerek: Millet Meydanı hareket noktasından, ortasında ağaçlar bulunan Gazi Bulvarı'na inin ve gardan gelen yolla kesiştiği noktanın sol tarafında bulunan Dışişleri Bakanlığı'na kadar devam edin.

Bu hareket noktasında bulunan yapılar

Vakıflar
Halk Evi
Numune Hastanesi
İsmet Paşa Enstitüsü
Erkek Lisesi
Dışişleri Bakanlığı
Etnografya Müzesi
Gazi'nin atlı heykeli

Gazi Köprüsü (Sıhhiye demiryolu hattı) C.3.f.

Arabayla: Gazi Köprüsü'ne gitmek istediğinizi belirtin.
Otobüsle: a durağında duran, Dışişleri Bakanlığı'na ve Millet Meydanı'na giden tüm otobüsler Gazi Köprüsü'nün altından geçer. Gazi Köprüsü'nü sorun.
Yürüyerek: Dışişleri Bakanlığı'ndan ağaçlı Gazi Bulvarı'nı takip edin, hemen sonra Gazi Demiryolu Köprüsü'ne veya Gazi Köprüsü'ne gelmiş olursunuz. Yol, köprünün altından geçer.

Bu hareket noktasında bulunan yapılar

Askeri Hastane
Milli Savunma Bakanlığı
Sağlık Bakanlığı
Cumhurbaşkanlığı Köşkü
Elçilikler ve Temsilcilikler Semti
Sanayi semti
Kavaklıdere
Çankaya
Cebeci
Yenişehir
Gazi Heykeli

GÜZERGÂHLAR

Güzergâh, bir şehrin gezilmesi sırasında izlenecek yol demektir. Şehri en ince ayrıntısına kadar gezmek isteyen yolcu büyük bir dikkatle güzergâhı takip etmek zorundadır.

Herkes zevkleri, olanakları ve mevcut zamanı doğrultusunda bu Rehber yardımıyla kendi programını yapabilir. Bunun için kişi ilk önce, *Anıtların ve Sitelerin Resimli Dizini*'ni inceleyerek ne görmek istediğine dair bir seçim yapmalıdır, daha sonra seçilen yapıların yerlerini bulmak ve belirlenen hedefe ulaşmak için yönünü bulmada *Hareket Noktaları Listesi* ve *Şehir Planı*'ndan yararlanmalıdır.

Az çok acelesi olan yolcu, önceden saptanmış güzergâhlar arasından beklentilerine en iyi cevap vereni seçecektir. Farklı isteklere cevap vermek için elinizdeki rehberde, görülmesi gereken *en önemli anıtlar,* gezmek için ayrılan *gün sayısı* ve gezerken kullanılacak *ulaşım araçları* göz önünde bulundurularak 3 farklı güzergâh seçeneği sunulmuştur.

İşleri nedeniyle şehirde yeterince uzun bir süre kalabilecek yolcular ile yılın belli bir döneminde Ankara'da oturan kişiler *Hareket Noktaları Listesi* yardımıyla kendilerine bir güzergâh oluşturabilirler. Genel bir düşünceye sahip olmak için bir defalık C güzergâhını izlemeleri bu kişiler için ilgi çekici olacaktır.

* * *

Her güzergâh belirlenen ilk anıta veya siteye ulaşmak için gerekli bilgilerle başlamaktadır.

Sol kolonda, gezilecek anıtların ve sitelerin isimleri, seçilen yerlerin şehir planındaki konumlarının saptanmasını sağlayan bilgileri ve bu rehberde detaylı olarak anlatıldıkları sayfa numaraları bulunabilir. Sağ kolon ise bir anıttan başka bir anıta geçmek için izlenilecek yolu göstermektedir.

Anıtların ve Sitelerin Tanıtım Dizininde (kitabın V. bölümü) gezilecek olan anıtlara ve sit alanlarına ilişkin tarihsel, sanatsal ve arkeolojik bilgiler verilmektedir.

Hangi güzergâh seçilirse seçilsin, rehberde belirtildiği şekliyle tam olarak hareket etüği takdirde, yolcu zamanın ve araçların olanakları ölçüsünde *gezilmesi gereken* ve *gezilebilecek* her yeri gördüğünden emin olabilir.

Aynı gün veya aynı gezi içerisinde, tek bir hareket noktasından yola çıkarak tüm anıtları gezmek isteyen yolcuların, işlerini kolaylaştırmak amacıyla Hareket Noktaları Listesine bakmaları yararlı olacaktır.

A GÜZERGÂHI

Ekspres trenle sabah gelip akşam dönecek olan yolcular için hazırlanmıştır. Yolcuların belirlenmiş anıtlara ilişkin metni önceden okumuş olmaları yararlı olacaktır.

Otomobille 3 saatlik Gezi

Anıt ve müze gezileri araçtan inilerek (Y harfiyle gösterilmiştir) veya inmeden (A harfiyle gösterilmiştir) hızlı bir şekilde yapılmalıdır.

GEZILECEK ANITLAR		IZLENECEK GUZERGÂH
Gazi'nin Atlı Heykeli C.2.2.	(A)	Şoföre: "Millet Meydanı" deyiniz ve el hareketiyle bir daire çiziniz.
Jülyen Sütunu C.2.4.	(A)	Şoföre: "Belkıs Minaresi" deyiniz ve geldiğinizde "Dur" deyiniz. Sütunu hayranlıkla izledikten sonra "İleri" deyiniz.
Hükümet Meydanı C.2.5.	(A)	Şoföre: "Hükümet Meydanı" deyiniz. Solda Başbakanlık ve Maliye Bakanlığı, aşağısında Valilik sağda ise İçişleri Bakanlığı (geçici binası) ve Polis Merkezi bulunur.
Hacı Bayram Camisi C.2.6.	(Y)	Şoföre: "Hacı Bayram" deyiniz. Solda Hacı Bayram Camisi ve Türbesi, sağda ise Augustus Tapınağı ve Taş Müzesi vardır.
Bentler ve Deredeki kaleler D.2.13.	(A)	Şoföre: "Bent Deresi" deyiniz. Bent'e varıldığında (sağda) "Dur" deyiniz. Deredeki surları hayranlıkla izledikten sonra şoföre "Dış Ala Kapı" deyiniz.
Dış Kale, Dış Ala Kapı D.2.15.	(A)	Büyük oranda harap olmuş surlara ve kubbesi düşmüş olan kapıya bir göz atıp şoföre "Hisar Kapısı" deyiniz.
Hisar Kapısı D.3.d.	(A)	Kapıyı, aslan heykelini ve saat kulesini izledikten sonra şoföre "Zindan Kapısı" deyiniz.
Parmak ve Zindan Kapıları D.2-3.32	(Y)	Kapıya gelindiğinde şoföre "Dur" deyin ve araçtan inin. Çift kapıyı geçin ve her yol ayrımında sağdan devam ederek önünüzde dümdüz devam eden dar sokağa girin. Az sonra Akkale'ye ulaşacaksınız.
Akkale D.2.14.	(Y)	Şehrin ve çevreninin manzarasını izleyin. Dönüş için Zindan Kapısı'na kadar aynı yolu takip edin. Sağda, meydanda, kapıya gelmeden önce, Alâeddin Camisi bulunmaktadır. Otomobile binmeden önce, kapıyı koruyan iki kuleyi dolaşın. Burada heykeller ve yazıtlar vardır.

GEZILECEK ANITLAR		İZLENECEK GUZERGÂH
Aslanhane Camisi D.3.33.	(Y)	Araca binin ve şoföre "Aslanhane Camisi" deyin. Araçtan inin ve caminin kuzey kapısını hayranlıkla izleyin. Eğer Cami açıksa, (öğle saatleri gibi), çeşmenin yukarısında bulunan merdivenlerden yukarıya çıkın. Burada antik Yunan-Roma dönemine ait aslan heykeli, Bizans sütunları ve Ahi Şerafeddin Türbesi bulunmaktadır.
Yeni Cami D.3.36.	(A)	Şoföre: "Yeni Cami" deyiniz. Ulucanlar Sokağı'ndan geçerken, XVII. yüzyılda inşa edilen, ön cepheleri cumbalı ve vitraylı, eski Osmanlı evlerini görünüz.
Imaret Camisi D.3.38.	(Y)	Şoföre: "Imaret Camisi" deyiniz. Araçtan inip işlemeli kapıya ve çinili minareye bakınız.
Etnografya Müzesi C.3.26.	(Y)	Şoföre: "Etnografya Müzesi" deyiniz. Açıksa müzeyi baştan sona hızlı bir şekilde dolaşınız.
Gazi'nin Atlı Heykeli C.3.27.		Çıkışta Gazi'nin Atlı Heykeline ve Halk Evinin ön cephesine bakın.
Halk Evi C.3.25.		Araca binin ve şoföre "Millet Meydanı" deyiniz. Yolu çıkarken, solda Osmanlı Bankası, Ziraat Bankası ve Merkez Bankası bulunmaktadır. Sanat ve Zanaat Okulu, Posta ve Telgraf, Çalışma Bakanlığı (geçici binası) ve Milli Eğitim Bakanlığı (geçici binası) yer almaktadır.
Gazi Bulvarı C.3-4-5-6.		

B GÜZERGÂHI

Şehir gezisine bir gününü ayırabilecek yolcular için hazırlanmıştır. Gezi arabayla yapılacaktır.

Her yerde durmak kaydıyla, A güzergâhında belirtilen yol izlenir. Bent'teki ve Dere'deki surları gezdikten sonra, şehirde öğle yemeği yenir ve öğleden sonra güzergâha devam edilir.

C GÜZERGÂHI

Şehir gezisine iki gününü ayırabilecek yolcular için hazırlanmış güzergâhtır. Gezi, isteğe bağlı olarak kısmen yaya olarak, kısmen otobüsle ya da arabayla yapılabilir.

1. gün. Sabah

GEZILECEK ANITLAR	İZLENECEK GUZERGÂH
Sabah yaya olarak Gazi'nin Atlı Heykeli C.2.2.	Millet Meydanı

Belkıs Minaresi C.2.4.	Jülyen Sütunu olarak da bilinmektedir. İş Bankası yönünde Taşhan boyunca gidin. Bu yolun sağına girdiğinizde, sütun solda İş Bankası ile Maliye Bakanlığı arasındadır.
Hükümet Meydanı C.2.5.	Birkaç adım ilerledikten sonra meydandasınız. Solda Başbakanlık ve Maliye Bakanlığı; aşağısında Valilik; ilerisinde sağda İçişleri Bakanlığı (geçici binası); sonra, Hacı Bayram Karakolu ve Arşiv bulunur. Ortada akşamları ışıklandırılan su fıskiyesi yer alır.
Hacı Bayram Camisi D.3.6.	Su fıskiyesinin doğusundan ve karakolun solundan yukarıya doğru çıkan yoldan devam edin ve sağa dönün. İlk kavşağa gelindiğinde sola dönün ve minaresi görünen camiye gelene kadar yokuş yukarı çıkan geniş Hacı Bayram yolunu takip edin.
Augustus Tapınağı C.2.46.	Aynı bölgededir.
Taş Müzesi C.2.6.	Aynı bölgededir
Kaleden görülen manzara	Geziye devam etmek için, büyük Sidemara lahitinin karşısında durun ve *sağda* Taş Müzesi boyunca devam eden yolu çıkın. Yokuş aşağı inen sağdaki ilk sokağı dönün ve ikiye ayrılan sokak sağınızda kalacak şekilde ilerleyin. Muhteşem kale manzarasının olduğu Çarşı Sokağı'na varın. (öğle saatlerinden itibaren fotoğraf çekebilirsiniz).
Tabakhane Mescidi C.2.12.	Konsollu eski evlerle çevrili Çarşı Sokağı'nı sağdan takip edin. Solda oldukça ilginç bir çıkmaz sokak bulunur. Ana caddeye gelindiğinde sola dönün ve yokuş aşağı inen sokağa girin (Tabakhane Caddesi). Sağda bulunan camiyi geçerek yine sağ tarafa doğru meyleden küçük sokağa girin. Biraz yürüdükten sonra duvarları tuğla ve taştan örülmüş, merdivenli küçük bir binaya ulaşılır. Çevredeki evlerde, derilerin kurutulduğu uzun sepici alanlarını görmek hâlâ mümkündür.
Bent C.2.13.	Camiye kadar geri gelin ve ilk güzergâhtan devam edin. Köprüyü geçin, sağa yönelin ve

ikinci köprüye kadar Hatip Çayı boyunca yürüyün ve Bent'e ulaşın. (Fotoğraf öğleden sonra).

Dere'deki Surlar D.2.13. Bent'ten itibaren vadiye doğru yaklaşık 20 m. kadar ilerleyin ve sola dağ boyunca dolanan patika yola doğru girin ve Kürtlerin küçük evleri arasında yürümeye devam edin. İstediğiniz yükseklikte durun (bkz. 191. sayfadaki panorama).

Doğu yönünden Kale manzarası C.2.20. Vadiye geri inin, kalenin doğu yüzünün tamamını görene kadar akarsu boyunca devam edin.

Kuyulu Kahve Mescidi C.2.11. Öğle yemeği için şehir merkezine dönün. Anafartalar Caddesi'ne gelindiğinde Gazi Anıtı'na gidin. Oraya varmadan iki sokak önce, sağda Hükümet Konağı'nın köşesinde Kuyulu Kahve Mescidi ve biraz aşağısında

Zincirli Camisi C.2.10. öğle namazı için açık olan Zincirli Camisi bulunur (girişi arkadaki paralel sokaktan yapılmaktadır).

* * *

1. gün. Öğleden sonra.

Öğleden sonrası Kale gezisi için ayrılmıştır. Hareket saati 13. 30 olup yolda fazla oyalanmayınız.

Birinci Sur/ Dış Kale D.2-3. Kooperatif hareket noktasından itibaren Dere'ye doğru inin, ilk yol ayrımından yukarı doğru, sağa meyilli yola giriniz. Birinci sura gelindiğinde sola yönelin ve 161. sayfada verilen bilgileri takip edin.

Alâeddin Camisi D.2.18. Doğu Kalesi'nden sur boyunca batıya doğru gidin ve biraz sonra Parmak ve Zindan Kapıları'nın bulunduğu çift kapıya ulaşacaksınız. Kapılardan geçtiğinizde Alâeddin Camisi Meydanı'nda olacaksınız.

İkinci Sur/İç Kale D.2-3. Alâeddin Camisi Meydanı'nı çaprazlama geçiniz. Kuzey batı yönüne dar bir sokak açılmaktadır, bu yolu sürekli soldan takip ettiğinizde Genç Kapı'ya ulaşırsınız. Kapıyı geçin ve İç Kale boyunca sağdan devam ediniz. 165. sayfada verilen bilgilere göre hareket ediniz.

Akkale D.2.14	Dönüş. Akkale'den güneye doğru yönelen tek yolu takip ediniz; ikinci dönemeçten sonra sol tarafta küçük bir çeşmeye
Kale'den gün batımı D.2.	varacaksınız; sağda aşağıya doğru inen dar sokağa girin ve ikinci kez sağa döndükten sonra İç Kale'nin kapısı olan Genç Kapı'ya varacaksınız. Önceden yanmış olan mahalle boyunca dolambaçlı inen yolu birinci sur kapısı olan Dış Kale'deki Dış Ala Kapı'ya kadar takip ediniz. Buradan Balık Pazarı'na, Anafartalara ve Gazi Heykeli'ne ulaşmak için aşağıya inen yollardan birine giriniz.

2. gün. Sabah

Sabah otobüsle ve yürüyerek

GEZİLECEK ANITLAR	İZLENECEK GÜZERGÂH
Samanpazarı D.3.c.	Bu noktaya otobüsle ulaşmak için hareket noktası Millet Meydanıdır (b harfiyle belirtilen plan).
Ahi Elvan Camisi D.3.34.	Meydandan sola doğru yukarı çıkan Koyun Pazarı yolunu takip ediniz, soldaki 5. sokaktan sonra, sol tarafta caminin kalın duvarları karşınıza çıkacaktır. Sokağa giriniz. (Sabah ve öğlen açık)
Aslanhane Camisi D.3.33.	Ahi Elvan Camisi'nden yukarıya doğru uzanan yolu çıkın ve yukarıda ikiye ayrılan yoldan sağa dönün, Aslanhane Camisi 150 m. sonra sağ taraftadır (Sabah ve öğlen açık). Ahi Şerafeddin Türbesi'nin çevresini de gezmeyi unutmayınız.
Roma Sukemeri D.3.35.	Camiden, sağa dönen ilk yola kadar yürüyünüz, kaleye doğru uzanan ve bir kaya üzerine büyük bir kütle olarak yontulmuş Roma dönemine ait kanalizasyon boyunca uzanan sağdaki duvar ile soldaki Saraç Sinan Camisi arasındaki dar ve yokuş aşağı inen dolambaçlı yolu takip ediniz.
Yeni Cami (Cenabî Ahmed Paşa Camisi) D.3.36.	Avludan sağa dönün, sağdaki 3. sokakta önünde oluklu saçtan yapılmış barakaların bulunduğu cami karşınıza çıkar.

Eski Türk Evleri D.3.

Meydandaki çeşmeden caminin batısına kadar olan bir alanda bu evlere rastlanmaktadır, sırtınızı camiye dönün ve sol tarafta bulunan ara sokağa doğru yönelin, ilk kavşakta, sağ tarafta pencereleri vitraylarla süslenmiş, bir derhizli, ilginç bir ev karşınıza çıkar.

İmaret Camisi D.3.38.

Güzergâha dikkat ediniz. Geldiğiniz yolu takip edin, yolun kenarında eski bir Türk evinin bulunduğu sola doğru uzanan olağanüstü güzellikteki dar sokaktan devam edin ve sağdaki ilk sokağa girin. Mescidin etrafında, sağdaki ilk sokağa dönün. Yay gibi hafifçe kıvrılan bu yolu takip edin, oldukça büyük bir meydana çıkacaksınız. Orada birkaç yıl öncesine kadar büyük bir mezarlık bulunmaktaydı. Bu meydan boyunca yürüyün ve modern bir okulun önünden geçip "Hamamönü" denilen meydana ulaşın. Meydan adını sağda kuzeybatı yönünde bulunan Kara Mustafa Paşa Hamamı'ndan almaktadır. Meydanın sonunda, sol tarafta hamamın karşısında yol ikiye ayrılır. Bu ayrımdan sağa girin. İki sokak geçtikten sonra, önünde iki saçağı iki sütunla desteklenmiş bir çeşmenin bulunduğu bir camiye varacaksınız. Avlunun kapısı soldadır.

Hacı Musa Camisi D.3.37.

"Hamamönü" meydanına geri gelin ve buranın batısından hemen sola dönen büyük yola girin. Bu yol, önce sağa sonra sola döner ve yüksek kavak ağaçları arasında minaresi uzanan bir caminin önünden geçer.

Samanpazarı ve dönüş D.3.c.

Aynı yolu (Hacı Musa Caddesi'ni) izleyin ve ikiye ayrılan yolun yukarı çıkan kısmından (Mukaddem Bulvarı) sağa döndüğünüzde otobüse bineceğiniz Samanpazarı durağına varırsınız.

2. gün. Öğleden sonra

GEZİLECEK ANITLAR

İZLENECEK GÜZERGÂH

Halk Evi C.3.25.

Millet Meydanı'ndan ortası ağaçlı bulvara (Gazi Bulvarı) doğru devam ediniz. Yol üstündeki yeni binaları özellikle de Ziraat

	Bankası binasını hayranlıkla izleyiniz. Yola devam edin ve Dışişleri Bakanlığı'na (C.3.e) ulaştıktan sonra, gar yönünden gelen ve yukarıya doğru devam eden yoldan sola dönünüz (Mukaddem cad.). Sağ tarafta bulunan ilk köşk Halk Evi'dir.
Gazi'nin Atlı Heykeli C.3.27.	Halk Evi'nin ve Etnografya Müzesi'nin batısına hâkim olan alanda Gazi'nin Atlı Heykeli bulunmaktadır.
Etnografya Müzesi C.3.26.	Binanın arkasındaki alana giriniz. Müze salı, cuma ve Pazar günleri öğleden sonra saat 13.00 ile 17.00 arası açıktır.
Yenişehir ve Çankaya'da gezi C.4-5-6.	Dışişleri Bakanlığı önündeki kavşağa geri geliniz (C.3.e). Buradan Çankaya'ya giden bir otobüse bininiz. Önce Yenişehir'den ardından Kavaklıdere'de bulunan Elçilikler ve Temsilcilikler semtinden geçen Gazi Bulvarı'ndan ilerleyiniz. Çankaya durağında, güzel manzaranın keyfini çıkartmak ve Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nü görmek için otobüsten ininiz.
Millet Meydanı C.2.a.	Gün batımında otobüsle dönüş zamanı.

Not: Ankara'da uzun süre kalacak ve *Şehrin çevresini* gezmek isteyen yolcuların rehberin VI. bölümünde bulunan aynı adlı başlığa bakmaları gerekmektedir.

V. BÖLÜM

Şehrin anıt ve sit alanlarının açıklamalı ve resimli dizini

V. BÖLÜMÜN ÖZETİ

SUKEMERLERİ

Roma Sukemeri Osmanlı Sukemeri. Çubuk Barajı

HAMAMLAR

Şengül Hamamı. Sıhhi Banyo

KÜTÜPHANELER

Milli Eğitim Bakanlığı Halk Kütüphanesi Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi Halkevi Kütüphanesi

MEZARLIKLAR

Ermeni Mezarlığı Yunan Mezarlığı Yahudi Mezarlığı Selçuklu Mezarlıkları Ahi Mezarlığı Osmanlı Mezarlıkları Yeni Mezarlıklar Türbeler

KALE

Roma dönemi Bizans dönemi Danişmend dönemi Selçuklu dönemi Moğol dönemi Osmanlı dönemi Milattan beri kaleye ilişkin kronoloji taslağı Çeşitli özellikler Bursa ve İznik Kaleleri ile karşılaştırma

SURLARI ZİYARET

DIŞ KALE

Dış Kale'yi ziyaret Dışkapı, Hisar Kapı

İÇ KALE

İç Kale'yi ziyaret Genç Kapı Parmak ve Zindan Kapıları Doğu Kale

AKKALE

DERE TAHKİMATI

Bent; Gizli Kapı

JULIEN SÜTUNU

OKULLAR

ÇEŞMELER

KALE'DEKİ HANLAR

Bedesten, Kurşunlu Han, Yeni Han, Sofra Han, Pirinç Han, Çengel ve Çukur Hanları, Sulu Han

ESKİ YAZITLAR

ESKİ İBADET YERLERİ

ESKİ EVLER

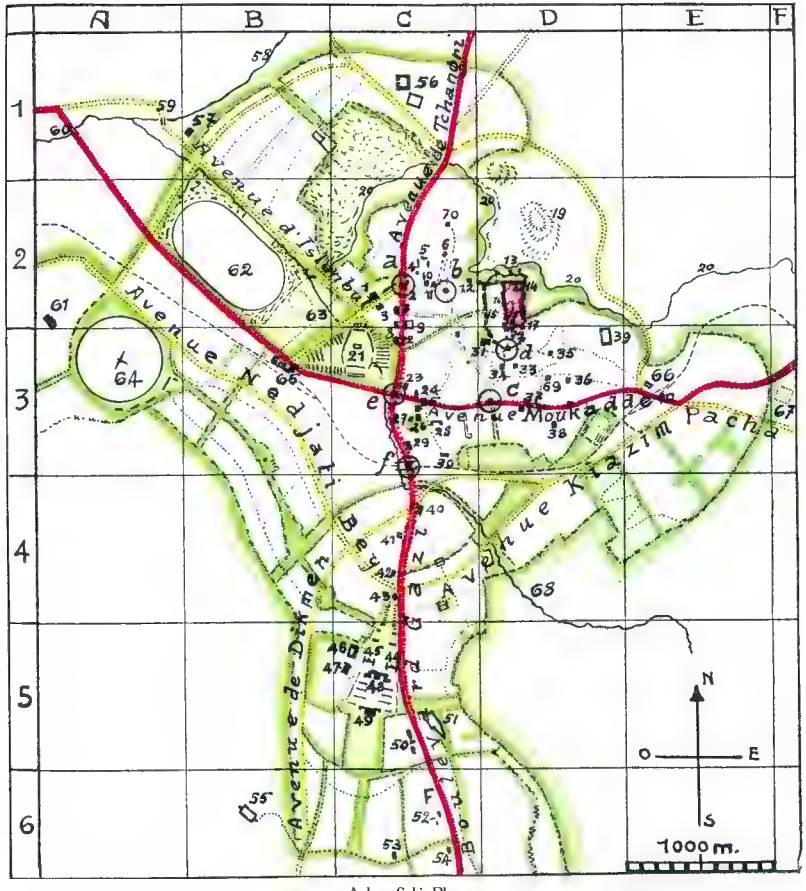

Ankara Şehir Planı
En önemli anıtların konumları.

ŞEHİR PLANININ AÇIKLAMALARI.

HAREKET NOKTALARI

C. 2. a. Millet Meydanı
C. 2. b. Kooperatif
D. 3. c. Samanpazarı
D. 3. d. Hisar Kapısı
C. 3. e. Dışişleri Bakanlığı Kavşağı
C. 3. f. Gazi Köprüsü

ANITLAR

C. 2. 1. Büyük Millet Meclisi Binası
C. 2. 2. Gazi'nin Atlı Heykeli
C. 2. 3. Ankara Palas
C. 2. 4. Julien Sütunu
C. 2. 5. Hükümet Meydanı
C. 2. 6. Hacı Bayram Camii
C. 2. 6. Augustus ve Roma Tapınağı
C. 2. 7. Merkez Bankası
C. 2. 8. Ziraat Bankası
C. 2. 9. Sanat ve Meslek Okulu
C. 2. 10. Zincirli Camii
C. 2. 11. Kuyulu Mescidi
C. 2. 12. Tabakhane Mescidi
D. 2. 13. Hatip Çayı Bendi
D. 2. 14. Akkale
D. 2. 15. Dış Ala Kapı
D. 2. 16. Genç Kapı
D. 2. 17. Doğu Kalesi
D. 2. 18. Alâeddin Camii
D. 2. 19. Timur Tepesi
D. 2. 20. Hatip Çayı
C. 3. 21. Park
C. 3. 22. Osmanlı Bankası
C. 3. 23. Dışişleri Bakanlığı
C. 3. 24. Ticaret Okulu
C. 3. 25. Halkevi
C. 3. 26. Etnografya Müzesi
C. 3. 27. Gazi'nin Atlı Heykeli
C. 3. 28. Hastane
C. 3. 29. İsmet Paşa Enstitüsü
C. 3. 30. Erkek Lisesi
D. 3. 31. Bedesten
D. 3. 32. Parmak ve Zindan Kapıları
D. 3. 33. Aslanhane Camii
D. 3. 34. Ahi Elvan Camii
D. 3. 35. Saraçsinan Camii
D. 3. 36. Yeni Camii
D. 3. 37. Hacı Musa Camii
D. 3. 38. İmaret Camii (Karacabey Camii)
D. 3. 39. Cezaevi
C. 4. 40. Sağlık Bakanlığı
C. 4. 41. Danıştay
C. 4. 42. Kızılay
C. 4. 43. Gazi Anıtı
C. 5. 44. Bayındırlık Bakanlığı
C. 5. 45. Adalet Bakanlığı
C. 5. 46. Milli Savunma Bakanlığı
C. 5. 47. Genel Kurmay
C. 5. 48. İçişleri Bakanlığı
C. 5. 49. Cumhurbaşkanlığı Köşkü
C. 5. 50. S.S.C.B. Büyükelçiliği
C. 5. 51. Havuz
C. 6. 52. Almanya Büyükelçiliği
C. 6. 53. Fransa Büyükelçiliği
C. 6. 54. Macaristan Büyükelçiliği
B. 6. 55. Askeri Okul
C. 1. 56. Tarım Enstitüsü
B. 1. 57. Mezbaha
B. 1. 58. Çubuk Çayı
A. 1. 59. Akköprü
A. 1. 60. Engürü Çayı
A. 2. 61. Gazi Enstitüsü
B. 2. 62. Stadyum
B. 2. 63. Spor Sahası
A. 3. 64. Havaalanı
B. 3. 65. Ankara Garı
E. 3. 66. Müzik Okulu
F. 3. 67. Mezarlık
D. 4. 68. İnce Çayı
D. 3. 69. Ağaçayak Camii
C. 2. 70. Ahi Yakub Camii

CAMİLER VE MESCİTLER

Genel özellikler. Yapılış tarihlerine göre camiilerin ve mescitlerin sınıflandırılması. İslamiyet döneminin temel anıtlarının, camiilerin, mescitlerin, çeşmelerin, türbelerin, köprülerin, hamamların listesi, kronolojik sıraya göre dönemleri ve kuruluş tarihleri. Belirli modellere göre mescit ve camiilerin sınıflandırılması. Mescitler. Camiiler. Ankara'nın ilk camii. Ağaçayak, Aslanhane, Ahi Elvan Camiileri, Ahi Yakub Mescidi, Alaaddin Camii, Kuyulu Kahve Mescidi (eski Hoca Paşa Mescidi), Tabakhane Mescidi, Hacı Bayram Camii; Hacı Musa Camii, İmaret Camii, Yeni Camii, (Cenabî Ahmed Paşa- Kurşunlu) Zincirli Camii.

SARAYLAR

Büyük Millet Meclisi. Halkevi. Cumhurbaşkanlığı Köşkü.

MÜZELER

Etnografya Müzesi. Hacı Bayram Müzesi.

KÖPRÜ

Akköprü.

GAZİ ANITI

Gazi'nin Millet Meydanı'ndaki Zafer Anıtı. Etnografya Müzesi meydanındaki Atlı Atatürk Anıtı. Mareşal Gazi Anıtı.

SİNAGOG

ROMA VE AUGUSTUS TAPINAĞI

Tarihçe. Augustus'un Eylemlerinin Listesi. Güncel Durum. Kazılar. Yeniden Yapılandırma. Augustus'un Eylemlerinin Listesinin Metni, Türkçe çevirisi.

ROMA SUKEMERİ

D.3.35

Roma dönemi. Hareket noktası. Samanpazarı. D.3.C.

Samanpazarı'ndan Ahi Şerafeddin Camii (sağdaki 6. Sokak) güzergâhını takip ederek Koyun Pazarı Sokağı'na çıkın. Camiinin minaresinin dibine ulaşınca, Kale'ye doğru çıkan sokağa girin ve aşağı inen ilk sokaktan sağa dönün. Beşinci sokaktan sonra, sağda, küçük bir mescit olan Saraç Sinan Mescidi bulunur. Mescidin karşısında, geçilen sokakta, sağda kayanın üstündeki dar bir geçidin içindeki bir duvarda Roma Sukemeri'nin kalıntıları görünür.

Galatia Roma eyaletine dönüştürüldüğünde, Romalılar Ankara'yı ileri görüşlü yönetimlerinin sağladığı olanaklarla donatmışlardır. Tapınak ve sarayların yanı sıra, hamamlar kurmuşlar ve şehre içme suyu sağlamışlardır. Eski adıyla Megaba, şimdiki adıyla Elmadağ'ın tüm şehre gerekli suyu sağlayabileceğini hemen keşfetmiş ve suyun yüksek basınçla şehrin yüksek kesimlerine ulaşabilmesi için kaleden daha yüksek bir noktadan gelen bir kanal

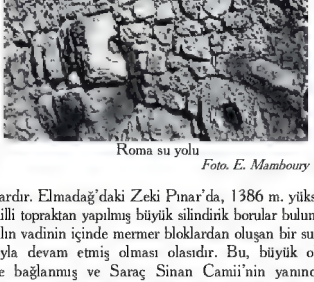

Roma su yolu

Foto. E. Mamboury

yapmışlardır. Elmadağ'daki Zeki Pınar'da, 1386 m. yükseklikte, pişmiş killi topraktan yapılmış büyük silindirik borular bulunmuştur; bu kanalın vadinin içinde mermer bloklardan oluşan bir su borusu aracılığıyla devam etmiş olması olasıdır. Bu, büyük olasılıkla birbirine bağlanmış ve Saraç Sinan Camii'nin yanında hâlâ görünen kayalığın üstüne yerleştirilmiş olan 7 mermer bloğundan oluşan Roma dönemine ait kanalın bir parçasıdır. Ayrılmış olan diğer bloklar duvarda yeniden kullanılmıştır. Sukemerinin kanalın izlediği yoldan şehrin yukarı bölümüne gittiği anlaşılıyor. Doğu mahallelerinde ve Cebeci'ye doğru olan kısımda dağınık parçaları bulunan bu kanal IX. yüzyılda yıkılmıştır. Bu dönemde bloklar kale duvarlarının onarımında yeniden kullanılmış ve kalenin bu yüzü, Güneydoğu'daki çokgen kuleden – Doğu Kalesi – kuzeydoğu-daki kaleye – Akkale – kadar kulelerin ve perde duvarların arasına yerleştirilmiş çok sayıda parçayı gösterir.

Şehrin batısındaki Hatip Çayı'nın yatağında, Yorgun Duvar ören mevkiinin yakınında Roma ve Bizans Hamamları'nın üstünde kurulmuş paralel iki çukura benzeyen ancak bazalttan yapılmış sütunlar bulduk.

Bununla birlikte söylendiğine göre, kalenin askeri birliği kuşatma durumunda, bir kısmı hâlâ var olan ve tam güzergâhını belirlediğimiz dik ve dolambaçlı bir merdiven aracılığıyla Hatip Çayı'ndan su tedarik etmiştir. Her ne olursa olsun, yukarı şehir belirli bir dönem iki farklı noktadan su tedarik etme olanağına sahip olmuştur.

OSMANLI SUKEMERİ

1928'de Şen Pınar'dan su taşıması gereken bir kanal kurulumu için yapılan çalışmalar sırasında, bu bölgenin yakınında, tonozla kaplanmış ve 0,70 m. genişlikte, 1,20 m.'den fazla yükseklikte, taş ve kum harçdan yapılmış bir kanal ortaya çıkarılmıştır. Bu yapı Osmanlı dönemine aittir (?) ve suyu şehrin aşağı mahallelerine götürüyor olmalıdır. Bununla birlikte Mordtmann 1859'da Ankara'ya geldiğinde, şehirde neredeyse hiç su yoktu. 1890'a doğru Vali Abidin Paşa Elmadağ'ın sularını Kırkpınar'da 1370 m.'lik bir yükseklikte toplamış ve pişmiş killi topraktan yapılmış bir kanal ile şehre taşımıştır. Bu kanal, Cebeci'ye ulaşmak için Hatip Çayı'nın ve İncesu'nun iki havzasının iki bölümünden geçer ve oradan Kale'ye, hâlâ Aslanhane Camii'nin kuzeyindeki okulun yukarısında bulunan bir taksime –suların dağılımının yapıldığı havza– çıkar, hâlâ daha şehrin yukarı çeşmelerinin büyük kısmına su dağıtan kanal bu kanaldır.

İkinci bir Osmanlı kanalı Hanım Pınar'dan (Kayaş Vadisi) başlar, Cebeci'ye geçer ve Balık Pazarı, Hamamönü, Hacı Bayram gibi mahallelere su sağlar. Debisi dakikada 150 litreyi aşmaz.

Bugün, Kısunlar'da, 965 m. yüksekliğe, vadi arasından geçecek, kapalı ve kirletilmesi mümkün olmayan filtre sistemine sahip bir baraj kurulması düşünülüyor. Bir başka proje Elmadağ'ın sularını biriktirmeyi ve suyu Çankaya, Kavaklıdere ve Yenişehir'den geçirerek şehre doğru yönlendirmeyi öngörüyor.

Her durumda, çok yakın bir gelecekte, Ankara başka hiç bir kaynağı aratmayacak içme suyu ve sanayi suyu hizmeti ile donatılmış olacak.

ÇUBUK VADİSİ BARAJI

Başkente sanayi suyu sağlamak amacıyla, Ankara Belediyesi bu dönemde (1933) Çubuk Vadisi'nde, aynı isimdeki çayın ve yakınındaki küçük vadilerin sularını tutmak için büyük bir baraj inşa etmektedir. Ankara'ya 12 km. tarihi Çubuk Ovası'nın girişine 8 km. uzaklıkta bulunan baraj, ortalama 17,000,000 m^3 su verebilecek. 225 m.'den 600 m.'ye ulaşan düzensiz bir genişlikte şekillenen bent, kilometrelerce uzunluğa yayılacak. Tabana kadar olan seviyesi 45 m. ve su yüksekliği 23 m. olmak üzere toplam yüksekliği 68 m. olacak barajın genişliği 225 m. yi bulacaktır.

Yaklaşık 100 m.'lik bir uzunluk üzerinde, taban kalınlığı 34-40 m. arasında olacak, bir yolun geçeceği üst kısmında ise yapılan indirmelerden sonra ancak 4 m. den fazla kalınlıkta olacaktır. Çubuk yolunun taslağı düzenlendi. Seviye farklılıklarından dolayı, şehrin tüm mahallelerine yüksek basınç altında sanayi suyu sağlanacak ve bu şekilde düzenlenen Çubuk alt su akıntısı tarım için geniş alanlar sağlayabilecek. Bu Ankara Belediye Divanı tarafından yapılan en önemli çalışmalardan biridir.

HAMAMLAR

Ankara'daki eski hamamların çoğu çalışır durumda değildir, bu hamamlar birbiri ardına terkedilmiş, kullanılmamış, yanmış ve ardından yıkılmıştır. Hükümet Meydanı'nda, XVII. yüzyılda yapılmış olan Hasan Paşa Hamamı bulunuyordu; bu hamam 1929 yılında meydanı genişletmek amacıyla yıkılmıştır. Geliri ile Zincirli Cami'nin bakımının sağlandığı bu hamamda eskiden kırk kişi bir akçeye (paranın 1/3 ü, 1 para kuruşun 1/40'lık kısmı) yıkanabiliyormuş. 1461-62'den (H. 866) kalan ve İshak Paşa tarafından yaptırılan Tahta Kale Hamamı 1929'daki Balık Pazarı yangınında yıkılmıştır. XIV. yüzyılın bir başka hamamı, Akşemseddin Mahallesi'ndeki, uzun süreden beri harabe halinde olan Yıkık Hamam da geçtiğimiz günlerde yıkılmıştır. Bir başka eski hamam olan Öksüzce Mahallesi'ndeki Viran Hamam ise günümüzde valiliğin deposu olarak kullanılıyor. Karacabey Hamamı, Hamamönü meydanında, 1427-28 (H.831) yılında İmaret Camisi'nin kurucusu tarafından yaptırılmıştır ve hâlâ kullanılmaktadır; birçok kez tadilat gören hamam eski biçimini kaybetmiştir.

Çankırı Kapısı'nda, Muhacir Mahallesi'nde, Millet Meydanı'ndan itibaren 5. sokakta, solda, Yorgun Duvar kalıntılarının yakınlarında, 1926'da gerçekleştirilen küçük tepeyi düzleştirme çalışmaları sırasında Roma ya da Bizans dönemine ait eski bir hamamın daire biçimli havuzları bulunmuştur. Bu havuzlar daha sonra Selçuklu döneminde yetişkinlerin gömüldüğü bir toplu mezar yeri olarak kullanılmışa benzemektedir. Bu bölgede yapılacak olan kazılar hamam planının düzenlenmesini ve bölgede bulunması olası diğer anıt, tapınak ya da sarayların da ortaya çıkmasını sağlayabilecektir.

Günümüzde en ünlü hamam Çocuklar Sarayı'ndaki Şengül Hamamı'dır, ancak bu hamam eski değildir. Lozan Palas ise locaları olan modern bir hamama sahiptir: Sıhhi Banyo (Temiz Hamam).

Gördüğümüz gibi Ankara Hıristiyanlık dönemi başında Galatia Salutaris'in başkentiydi ve adını bölgedeki birçok sıcak su kaynağından alan bu hamamlar bugün hâlâ, modern bir biçimde işletilmedikleri halde ünlüdürler. En önemlileri şunlardır:

Ayaş	kaplıca (tuzlu)
Beypazarı	kaplıca (tuzlu)
Haymana Yapan Hamam	kaplıca (tuzlu)
Zir (İstanos) Hamamı	kaplıca (demirli)

ŞENGÜL HAMAMI (TÜRK HAMAMI)
C.2.

Hareket Noktası. Saman Pazarı. D.3.c.

Saman Pazarı'ndan otobüsün geldiği Çocuklar Sarayı Sokağı'ndan aşağı inin; sağda, bir camiinin önünden geçtikten 150 m. sonra, soldaki sokağın aşağısındaki hamama ulaşacaksınız. Araçla "Şengül Hamamı'na" gideceğinizi söyleyin.

SIHHİ BANYO, ALAFRANGA BANYO
C.2.

Hareket Noktası. Millet Meydanı. C.2.a.

Ortasında bir ağaç sırası bulunan Gazi Caddesi'ne girin, 100 m. aşağıda, solda ilk sokağa dönün. Sıhhi Banyo bağlı olduğu Lozan Palas'a birkaç metre uzaklıktadır.

KÜTÜPHANELER

Ankara'nın kütüphaneleri oluşum aşamasındadır. Bununla birlikte, bugün geniş hizmetler sunarlar.

HALK KÜTÜPHANESİ MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI

Hareket Noktası. Millet Meydanı. C.2.a.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın (Maarif) zemin katında, Millet Meydanı ve Gazi Bulvarı'nın köşesinde bulunur.

Ankara ve çevresinde bulunan Tekkelerin kütüphanelerinin, İstanbul'un Helen Edebiyat Cemiyeti (Syllogos) Kütüphanesi'nin kitaplarından ve çeşitli resmi alımlar ile oluşturulan bu kütüphane şüphesiz şehrin en iyi kütüphanesidir. Bu kütüphanede yabancı dilde çok sayıda tarihi ve arkeolojik kitap vardır. Kütüphane her gün sabah ve akşam halka açıktır.

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ KÜTÜPHANESİ

Büyük Millet Meclisi Binası, Gar'a giden uzun sokakta bulunur; bu bina, Ankara Palas'ın karşısında sağdaki en son binadır. Meclisin idare amirliğinin özel izni ile girilebilen bu kütüphanede daha çok hukuk ve tarih kitapları gibi kitaplar bulunur.

HALKEVİ KÜTÜPHANESİ.

Konum ve güzergâh için bkz. Halkevi Binası, eski Türk ocağı.

Eski Türk Ocağı tarafından inşa edilmiş güzel binada bulunan ve özellikle gençlere yönelik olan bu kütüphane, bilimsel ve tarihi eserler bakımından zengindir ve her gün açıktır, danışmaya başvurunuz.

MEZARLIKLAR

Yaşıyanların ölülere olan saygılarından dolayı doğunun tüm şehirleri gibi Ankara'nın da çevresi mezarlıklarla çevrilmişti. Tıpkı kiliselerde olduğu gibi her camiinin kendi mezarlığı vardı ve çok sayıda mezar, şehrin çeşitli yerlerine yayılmıştı. Müslümanların mezar yerleri genellikle şehrin doğusunda, güneyinde ve kuzeyinde iken Gayrimüslümlerin mezar yerleri şehrin batısındadır. Bununla birlikte, Çankırı Caddesi'nin batısında Selçuklu mezarları bulunmuştur. 1931'de Tren Garını genişletme amacıyla yapılan çalışmalar bu bölgedeki VI. ve VII. yüzyıllardan kalan, Bizans dönemine ait bazı mezarları ortaya çıkarmıştır. Avrupa'da olduğu gibi, mezarlıklar sonunda şehrin dışına taşınmış (bkz. Plan No. 67), eski mezarlıklar yavaş yavaş gömüye kapatılmış ve alanları yaşayanların kullanımına devredilmiştir.

Arkeolojik olarak, Müslüman, Ermeni, Yunan ve Yahudi mezarlıkları, özellikle Çankırı Kapısı'ndan Namazgâh Kapısı'na ve liseye uzananlar, son yıllarda hâlâ büyük ilgi görüyorlar. Bu bölgede tepe pervazları, frizler, eşikler, direkler, mihraplar, mezar taşları gibi birçok antik parça gördük. Bu parçalar ovanın duvarlarından ya da Roma anıtlarından kalmışlar ve XVI. yüzyıldan itibaren mezar taşı olarak yeniden kullanılmışlardır. Çankırı Kapısı'ndaki Yorgun Duvar'ın kalıntılarının 1926'da Milli Savunma Bakanlığı'nı inşa etmek için yıkıldığı unutulmadı, bu bakanlık daha sonra Yenişehir'e taşınmıştır. Bir bahçenin kenarındaki bu tepe yapaydır, büyük bir kısmı Roma ve Bizans dönemi anıtlarının temellerinden ve kalıntılarından oluşturulmuştur. Meydanın bir kısmının düzenlemesi yapılırken bulunan kalıntıların da gösterdiği gibi bu bölgede hamamların olduğu düşünülmüştür. Kesin olmayan ancak Osmanlı döneminin başı ile çakıştığı düşünülen bir dönemde, bu anıtın odaları ve daha sonra bütün yapay tepe şehir mezarlığına dönüştürülmüş ve son çalışmalarda yan yana yerleştirilmiş yüzlerce yetişkin iskeleti bulunmuştur. Şüphesiz, bu bir kuşatma sırasında oluşturulmuş eski bir Hıristiyan mezarlığıdır. Zira Osmanlı şehitlikleri daha çok şehrin kuzeyinde ve batısında kurulmuştur. Burada da, fark edilebilir bir şekilde aynı kalınlıkta olan ve mezar taşı olarak kullanılmış yüzden fazla sütun parçası saydık. Bunların aynı mevkideki hamamlardan, Augustus Tapınağı'ndan ya da 1931 yılında, Çankırı Caddesi'ndeki mezarlık açıldığında bulunan Roma Kemeri'nden kaldığı düşünülüyor.

Ermenilerin, Namazgâh'ta, Ankara'da ölen az sayıda yabancının da gömüldüğü bir mezarlıkları vardı. Yüksek bir duvarla çevrilmiş ve küçük bir kilisesi bulunan bu mezarlıkta çok sayıda antik parça bulunuyordu. Bunun yanı sıra Ermenilerin, Etlik Yolu üzerinde bulunan, XII. yüzyılın ortasında yapılmış Vank Manastırı'nda, Roma dönemine ait yeniden kullanılan parçalarla dolu olan daha eski bir mezarlıkları da vardı.

En büyük mezarlık olan Yunan Mezarlığı ise şehrin batısındaki tepelerin bütün yamaçlarını kaplamıştır; burada bazılarının üzerinde eski yazıtlarda bulunan birçok mimari parça bulduk.

Yahudilerin mezar yeri Gazi Bulvarı'nın sağında, İsmet Paşa Enstitüsü'nün yakınında, Gazi Köprüsü'nden önce bulunur. Burada büyük blok biçimindeki eski parçalar öylesine sık yerleştirilmiştir ki adeta kötü düzenlenmiş bir döşeme izlenimi verirler; Yunanca ve Latince yazıtlara sahip bazı bloklar, Gazi Bulvarı'nın ortasına dikilmiştir.

Selçuklu dönemine ait büyük mezarlık kalenin doğu yokuşu üstünde ve bir kenar mahalle olan Kayabaşı'nda bulunur. Bu mezarlığın çevrelenmiş iki bölümü Molla Büyük Mahallesi'nin ev topluluklarından hâlâ görünüyor. En ilginç mezarlık ise ismini burada gömülü olan kırk kadıdan alan Kırklar ya da Kadılar Mezarlığı'dır. Aslanhane'den Molla Büyük Camii'ne giden yolun kenarında, solda bulunan bu mezarlıkta birisi 1247 tarihli olan birçok Selçuklu mezarı vardır. Arap tarzı süslemelerle ve Kuran'dan metinlerle bezenmiş dikey ve yatay mezar taşları bu halkın estetik duygusunu ne kadar özümsediklerini gösterir. Bu mezarlık Etnografya Müzesi'ne dâhil edilmiştir ancak günleri sayılıdır, birkaç yıl içinde tüm mezar taşları kaldırılmış olacaktır.

Molla Büyük Mahallesi'nde, yüz metre kadar güneyde Yediler Mezarlığı bulunur. Bu yaygın isim, kendisiyle aynı ismi taşıyan camiinin kurucusu olan ve 1382'de ölen Ahi Elvan'ın ailesinin yedi ferdinin yakın zamana kadar fark edilebilen süslemeleriyle dikkat çeken mezarlarından gelir. Ahi Elvan'ın mezar taşı bulunamamıştır ve onun mezarının da artık mezar taşı olmayan bu yedi mezardan biri olduğu düşünülüyor. Bu mezarlıkta artık az sayıda sağlam kalmış mezar taşı vardır; burada eski Roma ve Bizans parçaları olan kabartma kenarlı pervazlar, üzerinde Bizans haçı bulunan sütunlar ve üzerinde hâlâ Latince "SEZAR" yazılı olan bir parça bulunuyor.

Daha güneyde, bugün küçük mezarlığı neredeyse boş ancak musalla taşı sağlam olan Musalla Meydanı bulunur.

Tabakhaneye doğru ilerleyen ve Timur Tepesi'nin bir kolu olan Hıdırlık Tepesi'nde de, şehrin Müslümanlar tarafından fethinden kalan bir şehitlik vardır. Cebeci'nin öncesinde ve sağında, düzlükte şehrin doğusunda bulunan bölgede, İslamiyet dönemine ait önemli parçaların olduğu büyük mezarlıklar bulunmaktaydı. Samanpazarı çevresindeki Aslanhane, İmaret, Hacı Musa, Cenabi Ahmed Paşa ve Hacı Bayram Camileri'nde Müslüman yazıtları için çok önemli mezarlar bulunuyor. Bugün, büyük mezarlıklar şehrin dışında, Cebeci'nin kuzeyinde (Plan. 67. F. 3) kurulmuşlar ve özgünlük azalsa da halk sağlığına uygunluk artmıştır.

Şehirde çok sayıda yüce şahsiyetin türbesi vardı ancak bunların sayısı gitgide azalıyor. Bunlardan ancak İmaret camiinin sağındaki Karacabey, Ahi Şerafeddin, Hergele Meydanındaki ve Hacıbayramdaki v.s. türbeler sayılabilir. En eski tarihli mezar, Derviş Öksüzce Baba'nın, aynı ismi taşıyan mescidin önündeki, hicri 630 (1233) yılından kalan mezardır.

KALE

D.2-3

Son yıllarda yayımlanan ve Ankara'yı anlatan kitap ve gazete yazılarının neredeyse hepsi şehri anlatırken şehrin "Selçuklu Kalesi'nden" bahsetmişlerdir. Kısmen doğru olan bu adlandırma son 70 yılda, bu değerli ören yeri hakkında hiçbir bilgilendirme çalışması yapılmamış olması gerçeğinden kaynaklanıyor. Papalık Doğu Enstitüsü'nde profesör olan R. P. de Jerphanion, 1927 ve 1928'de Ankara'ya yaptığı ziyaretlerinde birçok not derlemiş ve birçok gözlem yapmıştır; bunları 1929'da yayımlamıştır (Anadolu Arkeolojisinden Seçmeler). Bu çalışma birçok defa Ankara Kalesi'nin Selçuklu yapısı olmadığını ancak bazı bölümlerinin Konya sultanları ve Osmanlı hükümdarları tarafından onarılıp yeniden yapıldığını kanıtlamıştır. Bununla birlikte, inşa dönemleri ve kurucular söz konusu olduğunda, R. P. de Jerphanion'un vardığı sonuçlar bütünüyle bizimkilerle uyumlu değildir.

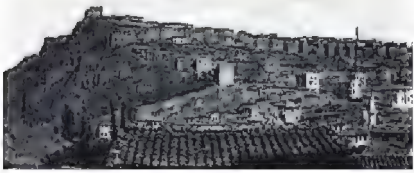

Hacı Bayram'dan Görülen Kale Manzarası
Foto. Sébah & Joaillier

Edebi ya da yazıtlara dair belgeler bulunmasa da, surlar üzerinde bile kolayca ayırt edilebilecek çok farklı dönemlerin izleri gözlemlenebilecektir. Müslümanlara ait olmayanlar belki Roma'ya ya da daha yüksek olasılıkla Bizans'a ait olacak ve Bizans'a ait olmayanlar Müslümanlara dolayısıyla Danişmend, Selçuklu, Moğol ya da Osmanlı dönemine ait olacaktır. Bu son durumda, tespit daha zor olacak ve hangisinin Selçuklu, hangisinin Osmanlı dönemine ait olduğu kesin olarak belirlenemeyeceği için ancak hangi dönemden kaldığı şüphe göttürmeyen mevcut yapılar üzerinden karşılaştırma yapılabilecektir.

Ankara yüzyıllar boyunca çok sayıda imparatora, sultana ya da hükümdara ait olmuştur. Dolayısıyla, bunların her biri döneminin ve çıkarlarının gerektirdiği ölçüde ve çalışmalarına getirdikleri farklılıkların ayırt edilebilmesini sağlamak için kendilerine özgü nitelikleri de katarak şehrin surlarını inşa etmiş ve onarmışlardır. Romalıların devamı olan Bizanslılar hemen hemen aynı malzemeleri kullanmışlardır ancak Bizanslıların işleri daha özensiz, büyük blokların taş dizinleri daha düzensiz, ek yerleri daha açıktır; Bizanslıların kırmızımtırak harçları, Romalılarınki gibi beyaz kum ve kireçten oluşmak yerine kireçli ve daha çok kum

karışımı olan kırık tuğla kalıntılarından oluşur. Yapı tekniği neredeyse aynı olsa da savunma yöntemleri zamanla değişmiştir; IX. yüzyıldaki onarımlar sırasında, Bizanslı imparatorlar, üst kalenin güney yüzüne Hıristiyanlığın sembolünü yerleştirerek dini şehir savunması ile doğrudan birleştirmişlerdir. III. Mikhail şerefine yazılan, eskiden Parmak Kapı üstünde bulunan ve şehrin savunmasından bahseden bir yazıtta "Sağlamlaştır, Tann'nın bastığı taşlar arasındasın" yazmaktadır. Şüphesiz, bunlar haç şeklinde oyulmuş, mazgal deliklerinin üstündeki en üst duvarın tüm güney yüzünde bulunan taşlardır. Bu taşlar Filistin'den mi gelmişlerdir? Mümkün. Ve İsa bu taşlar üzerinde yürümüş müdür? Yazıtın söylüyor gibi göründüğü budur ancak kesinliği yoktur.

Şehri ele geçiren çeşitli Müslüman sultanlar, hanlar ve hükümdarlar sadece var olan surların bakımını ve onarımını yaptırmışlardır. Bununla birlikte Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde özellikle Hatip Çayı'nın kenarında yeni surlar yapılmıştır.

Yapılan çok sayıda gözlemin sonucu olarak, Bizans döneminde kum karışımlı, ezik tuğladan oluşan beyaz-kırmızımtırak harç kullanılırken, İslamiyet döneminde (1173'den itibaren) yapılan bütün onarımlarda ve yükselen tüm yapılarda kum tanelerinden oluşan beyaz ya da kül grisi bir harç kullanıldığı ortaya çıkmıştır. Bir başka gözlem ise Ankara'da İslamiyet dönemi surlarında çok sayıda dikey ve yatay duvar gergisi bulunurken, Bizans surlarında hiç tahta duvar gergisi kullanılmadığını göstermiştir. Kalenin hanlarında görebileceğimiz gibi, Osmanlı döneminde özellikle ikili dikey ve yatay duvar gergisi kullanılmıştır. Öte yandan, tuğla ve taş kullanımları da oldukça farklıdır: Bizanslılar surları örmek için, 3-4-5-6 ya da 7 katman şeklinde farklı yüksekliklerdeki tuğlalar ve 5-4-3- ya da 2 katman şeklinde taş kullanırken Müslüman yapı ustaları sadece taş karışımı olan tuğla kullanmışlar ya da dekor olarak, göze hoş görünen bir motif elde etmek amacıyla bir ya da daha fazla taşla birbirini izleyen tuğları, yatay ve dikey olarak yerleştirmişlerdir. Topoğrafik taslakta, Ankara'nın yüzyıllar boyunca, birbiri ardına eklenen pek çok sura sahip olduğunu ve bildiğimiz üç surdan ikisinin hâlâ mevcut olduğunu gördük. Mantıklı varsayımlara ve az sayıdaki belgeye bakıldığında Ankara'nın başlangıçta, batı-doğu, kuzey-güney ve tersi yönde, dört büyük yolun birleşme noktasında bulunan bir kaleden ibaret olduğu görülüyor. Bu kale Ankara Çayı'nın düzlüğünde sona eren dar geçidi ve düzlüğün kendisini gözetleme amacı ile yapılmış olmalıdır. İlk haliyle, bugünkü kayalığın zirvesine kartal yuvası gibi yerleştirilmiştir. Ardından, yontulmamış bloklardan ve kerpiçten yapılmış surlarının korunası altında, etrafına birkaç derme çatma kulübe yapılmıştır; saldırı halinde bu kulübelerin sakinleri mallarıyla birlikte askerlere destek olmaya gitmişlerdir. Eski ve yeni Hititler, Frigler, Sümerler bu kaleden geçmişler ancak büyük olasılıkla kalede ve savunma araçlarında bir değişiklik yapmamışlardır. Bu konuda kesin olarak bir şey bilinmiyor. Zira kalenin zirvesindeki derin katmanlarda bulunan yeni toprak setlerinin, bu çok eski zamanlar hakkında bizden

neler sakladığını bulmak için hiçbir kazı yapılmamıştır. Büyük İskender Gordion'dan sonra M.Ö. 334 yılında bu kaleyi kuşatmış ve almıştır. Galatlar kaleye M.Ö. 278 yılında gelmişler, kırk yıl kadar süren ve yağma ile geçen varlıklarının ardından, o zamandan itibaren Galatia olarak adlandırılan, eski Frigya'nın bir bölümüne yerleşmişlerdir. Ankara, Galatların üç başkentinden biri olmuş ve Tektosaglar buraya yerleşmiştir. Tektosaglar gelenekleri gereği şehri "oppida" adı verilen ve büyük taşlardan yapılmış bir surla kuşatmışlardır. Eski Frig Kalesi'ni ve batıda, batan güneşe bakan yamaç üzerindeki yeni Galatia şehrini çevrelediğini varsaydığımız bu sur belki de genişlik açısından surların bugünkü alanına sahipti. Yerleşik hayata geçen Galatların başkenti alanını genişletmiş ve git gide ovaya yerleşmiştir. Roma birliklerinin başında olan Manlius, şehri fethettiğinde şehrin güvenliğini de sağlamıştır. Augustus'un Roma dönemiyle şehir gittikçe genişlemiş, kuzeye doğru yükselmiş ve bugün Roma ve Augustus Tapınakları'nın bulunduğu tepeyi kaplamıştır. Şehrin büyüyüp zenginleşmesinin sonucu olarak düşmanlardan korunmak amacıyla şehirde güçlendirme çalışmaları yapılmış; kale yeniden inşa edilmiş, şehir alanının etrafına sağlam bir sur yaptırılmıştır. Bazı kalıntıları bulunan bu sur, kalenin kuzey-batı köşesinden aşağıya doğru iniyor, bugünkü Tabakhane Mahallesi'ni dışarıda bırakıp, kendisine hendek görevi gören Hatip Çayı'nın mendereslerini takip ediyor, mezarlıkları kapıları dışında bırakan bir bataklığı içine alan ova boyunca güneye dönüyor, eski Namazgâh Kapısı civarına ulaştığında, bilinmeyen ancak şüphesiz Hisar Kapı'ya yakın bir noktadan kaleye doğru yükseliyordu. Bunlar büyük olasılıkla Caracalla'nın (211-217) onarımını yaptırdığı surlardır zira Ankyra Kral Yolu üzerindeydi; Perslere karşı sefere çıkan her imparator burada durakhıyor ve bir süre kalıyordu; bu imparatorlar şehre görkemli anıtlar bırakmış, şehri güzelleştirmiş, güçlendirmiş ve Ankyra, Küçük Asya'nın en önemli Roma Bulvarı olmuştur.

M.S. 324'de imparatorluğun başkentinin İstanbul'a taşınmasıyla ve 395'te Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesiyle Ankyra önemini kaybetmemiştir; Perslere yönelen bir kale olarak surları sağlam tutulmuştur. Gotların ve Perslerin işgali bu önemi İstanbul imparatorlarına hatırlatmıştır. Ankyra, Herakleios'un çabalarına rağmen Pers Kralı Hüsrev tarafından 620'de alınmış ve harap edilmiştir; Herakleios savaşı Pers Krallığı'na taşımış ve Ninova'da Şah'ın birliklerini başarılı bir şekilde bozguna uğratmıştır. II. Konstans, 659'da Ankara'yı işgal eden Araplara karşı savaşmış, üstün gelmiş, onları barışa zorlamış ve vergiye bağlamıştır. Bu sebeple, sürekli olan Arap tehdidi karşısında ilk sur hattını yapanın II. Konstans olduğu varsayılır.

727'de İznik'in duvarlarının bir kısmını da onaran İsauralı III. Leon, VII. ve VIII. yüzyıllardaki Arap akınlarından sonra surları yükseltmiştir. Bu surlar, İsauralı III. Leon'un Centeniers kulesinin yakınında yaptırdığı İznik Surları ile karşılaştırıldığında, üst kaleyi yaptıranın da yine İsauralı III. Leon olduğunu söylemek olasıdır ancak bunu kesin olarak bilemiyoruz. I. Nikephoros 805

yılında Harun el Raşit'le yaptığı savaşta surların onarımını yaptırmış ve şehri savunma konumuna getirmiştir; yeni bir yapı eklemek yerine yüzeysel bir onarım yaptırmış olması olasıdır ancak bunu da kesin olarak bilemiyoruz.

Sarhoş lakaplı III. Mikhail, ileride I. Basileios olacak Basileios'un yardımlarıyla 858'de İznik'in surlarının bakımını yaptırdıktan sonra 859'da Ankyra Kalesi'nin onarımını yaptırmıştır. Bu, elimizde kayıtlı bir belgesi olan tek onarımdır. Bizanslı tarihçiler bize III. Mikhail'in önemli çalışmalarından hiç bahsetmeyip onu utanılacak, içkiye, ahlaksızlığa ve sirk oyunlarına düşkün biri gibi gösterseler de Ankara surları, bir yüzyıl önce bütünüyle, bugün ise kısmen korunmuş olan ve bu imparatorun yaptırdığı onarım çalışmalarını gösteren dört yazıtı üzerinde barındırır. Yerleri saptanmış bu yazıtların haç şeklinde taşlarla aynı sur hattında olması ve bir arada bulunması, bu imparatorun çalışmalarının ayırt edilmesini sağlar.

Bu Bizans dönemine dair bildiğimiz tek şeydir.

Selçuklu döneminde, veliaht I. Keykubad'ın (1219-1237) Konya'nın meşru sultanı olan ağabeyi I. Keykavus'a başkaldırdığını, Ankara şehrini ele geçirdiğini, orada siperler oluşturduğunu ve üç yıl boyunca kardeşine karşı koyduğu görürüz. I. Keykubad surlara birçok defa onarım yaptırmıştır. 1240-50'de Konya Sultanı II. Keykavus, Dere surlarının onarımını yaptırmış, yeni korumalar kurdurmuş ve kalenin kuzeybatı köşesinin yakınındaki derenin gizli kapılarından birine bir yazıt bırakmıştır.

Sonrası hakkında, İbrahim Paşa'nın birliklerinin Kale'de ve Ankara çevresinde ordugâh kurduğu 1832-33 yıllarına kadar kesin bir şey bilinmiyor. Eski Ankaralılar ailelerinden duydukları, Mısırlılar tarafından özellikle kalenin batısında ve kuzeyinde yapılmış olan, bazı çalışmalardan bahsetmişlerdir ancak doğruluğu kesin kaynaklara göre Mısır birliklerinin tüm şehri baskından korumak için ovanın duvarlarının onarımını yaptırmışlardır.

O halde, tarihi verilere göre, Milattan itibaren aşağıdaki gibi bir tablo düzenleyebiliriz:

Roma dönemi M.Ö. 25 - M.S. 324.

Şehrin alt kısmı yeni Gallo-Roma şehrini koruyan bir dış surla çevrilmiştir.

Caracalla (211-217) şehrin surlarını onartmış ve yükseltmiştir.

Bizans dönemi 324-1173.

II. Konstans, 659-668 yılları arasında büyük olasılıkla tepenin orta yamacına dış suru yaptırmıştır. İsauralı III. Leon 720 ya da 740'da duvarların onarımını yaptırmış ve büyük olasılıkla üst kaleyi inşa ettirmiştir (727'de İznik). I. Nikephoros 805'te yeniden surların onarımını yaptırmıştır.

III. Mikhail ve Basileios 859'da surların onarımını yaptırmış ve yükseltmiştir. (858'de İznik)

Danişmend dönemi 1073-1143.

Bu dönem hakkında bir bilgi bulunmamaktır.

Selçuklu dönemi 1143-1308.

I. Keykubad (1219-1237) çok sayıda onarım yaptırmıştır. 1249-50'de kale duvarlarının onarımını yaptırmış ve derede yeni surlar yükseltmiştir.

Moğol ve Ahi dönemi 1308-1360.

Bu dönem hakkında bir bilgi yoktur.

Osmanlı dönemi 1360-1833.

Tüm kalenin onarımı yapılmış ve tüm şehrin etrafında ova duvarı kurulmuştur. Mısırlı Mehmed Ali'nin oğlu ve generali İbrahim Paşa 1832-33'de şehrin batı ve kuzey surları ile ova surlarının onarımını yaptırmıştır. Şimdi, kalenin herhangi bir kısmının inşası ya da onarımı kesin olarak herhangi bir imparatora, sultana ya da hükümdara atfedilebilir mi? Bu soru bize tehlikeli gibi görünüyor ve onarım yaptıran kişilerin isimlerinin yazılı olduğu duvarlar dışında söyleyebileceğimiz her şey teknik yapı ayrıntılarına, az çok doğru olan akıl yürütmelere, tarihi bilinen herhangi bir anıtla yapılan karşılaştırmalara dayalı olacaktır. Aşağıda surun güncel halinin farklı bölümlerinin atfedildiği belirli dönemleri gösteren bir tablo oluşturuyoruz ancak bu rehberi kullanacak olan okuyucularda bu atıfları doğruluğu kesin bir belge olarak değil genel tartışmaya bir katkı olarak görmelerini rica ederiz.

MİLATTAN İTİBAREN KALEYE İLİŞKİN KRONOLOJİ DENEMELERİ

Augustus dönemi?	Ovanın surları
Caracalla (211-217)	Şehrin surlarının yeniden yapılandırılması
II. Konstans 659 ve 668 arası	Kale'nin alt suru
Isauralı III. Leon (720 ya da 740)	Alt surun kulelerinin ve perde duvarlarının tuğlalarla yükseltilmesi Alt surun ön Hisar Kapısı'nın inşası
Ust sur I. Nikephoros (805)	Genel onarım
III. Mikhail ve Basileios (859)	Ust duvarın güney kısmının tamamının bakımı; Çak Kale burcunun güçlendirilmesi, güney-batı; genel onarım
I.Keykubad(1211)	Surların genel onarımı Ova surunun onarımı
II.Keykavus (1249-1250)	Güney batı köşeden Akkale burcuna giden kuzey sur, kayaların zirvesinden giden kuzey doğu sur. Bende inen sur, bent kulesi. Genel onarım
Osmanlı dönemi XVI. XV. yüzyıl	Dere korumalarının onarımı Bent Genel bakım. Şehir alanındaki yeni ova duvarı
İbrahim Paşa (1832-1833)	Dere surlarının, Akkale burcunun, ovanın Osmalı Surunun onarımı

ÇEŞİTLİ ÖZELLİKLER

Bugün gördüğümüz biçimiyle Kale çok farklı nitelikteki üç duvar sırasından oluşur: Art arda gelen ve birincisi yamacın ortasında, ikincisi ise dağ doruğunda olan iki sur doğuda aynı sur hattı üzerindedir; iki küçük sur dizisi yamaç duvarları ile dere kayalarının duvarları arasında kurulmuştur. Yamacın ortasındaki Dış Kale'nin duvarı dolambaçlı bir sıraya katılarak kuzeyde, güneyde ve batıda bulunur; üst surun doğu yüzünün iki ucundaki kale burçlarına bağlanır. Bu Dış Kale, bize göre bugün eksiktir; zira bu kalenin doğu yüzünde devam etmesi gerekiyordu. Büyük kare kulelerle donatılmış bu Dış Kale'nin, yarım daire şeklindeki kulelerle korunan iki kapısı vardır ve bu kuleler, en azından batıda olanları, İznik'te olduğu gibi, daha sonraki bir döneme aittir. Bu kapılar yıllar boyunca birçok defa onarılmış ve güçlendirilmiştir. Güneyde olan Hisar Kapı'nın 5 m. 40 cm. önüne, yarım daire şeklindeki iki kulenin arasına yerleştirilmiş, üzerinde yeni bir kapı bulunan ikinci bir perde duvar inşa edilmiştir. Bu ikinci kapının mimarisinin üst kaledeki Zindan Kapısı'nınkiyle olan benzerliği, iki kapının da aynı dönemde yapıldığını belirtmek için yeterlidir. Öte yandan, ön perde duvar dikkatle incelendiğinde duvarın iki ucunun yarım daire şeklindeki kulelere dayandığı dolayısıyla bağlı olmadığı görülür. Diğer tüm saptamaların önüne geçen bu saptama, alt surun üst surdan önceki bir dönemde yapıldığını gösterir. Bu Dış Kale, eskiden büyük ölçüde, İç Kale'yle aynı hatta; doğu yüz üzerinde devam ediyor olmalıydı ancak kuşku yok ki Dış Kale'nin bu kısmı yıkılmış ve İç Kale'nin inşası sırasında onunla aynı şekilde ve aynı hat üzerinde yeniden yapılmıştır. Kullanılan malzemelere bakıldığında, az sayıda bazalt bloğu ve yıkılan eski anıtlardan kalan çok sayıda mermer blok kullanılmıştır; az sayıda yazıt, daha da az sayıda heykel kalıntısı bulunmaktadır ve var olanlar da ilk yüzyıllara aittir. Parçalanmış büyük tuğla tanelerinden yapılmış kireçli harç, derin kısımlar ve taş köşeleri haricinde eklemelerde artık kullanılmamaktadır ve bloklar zamanla yıpranarak yuvarlaklaşmışlardır. Blokları kendi aralarında birleştirmek için demir kanca kullanılmamıştır. Belirli bir yüksekliğe kadar tüm sur, büyük taş dolgudan yapılmış ve buradan itibaren tuğlalarla yükseltilmiştir. Bununla birlikte, bu sur İstanbul'da Blakernai'den hâlâ görünen Herakleios'un surlarıyla karşılaştırıldığında göze çarpan benzerlikler bulunmuştur. Kalan birkaç kulede, başlangıçta bu kuleleri donatan mazgallar hâlâ görülebilir. Her iki dönemde mazgalların çok aşağıda kaldıkları düşünülmüş ve perde duvarlar gibi bu mazgallar da kulelere eski mazgallara yerleştirilen pencerelerle aydınlatılan iç istihkâmlar yapılarak, tuğlalar yardımıyla yükseltilmiştir. Bütün bu çalışmalar Bizanslılara aittir zira tuğlalardan yapılmış büyük eğri bir haç, Batı kapısı olan Dış Ala Kapı'nın solunda bulunan kulenin ön sol mazgal siperinin tuğla işçiliğiyle hâlâ görülebilmektedir. Dere tarafındaki kale duvarları dizisi şu şekilde kuruludur: Duvar dizisi kuzey batıdaki köşe kuleyi terk ettikten sonra doğuya doğru zirvenin kuzey yamacı boyunca gider, İç Kale'nin kuzeybatı başlangıcını oluşturan kulede sonlanır; ardından doğu yönünü takip ederek Dere'nin yamacını iner, kendisinin yerini

alan tepedeki kayaya ulaşır, kayalık üzerinde devam eder ve kuzey doğu üst kale olan Akkale'nin kuzeyinde çıkıntılı bir köşe oluşturarak kuzey doğuda bir noktada sonlanır. Oradan güneye doğru çıkar ve üst kalenin bazalt ucunda kaybolur. Kayalık seviyelerinin oluşturduğu eğrilikler takip edildiğinde, bu hattın arazi yapısının tüm elverişli bölümünü kaplayan tek hat olduğunun hemen farkına varılır, bu temel ayrıntının yapı ustasının görüş keskinliğinden kaçmadığı kesindir. Ayrıca, bu kalenin kuzeye doğru yay biçiminde düzenli bir kemer oluşturarak savunma gücünü artıran girinti ve çıkıntıları vardır. Bizans surunun kalıntıları her yerde görülmektedir ancak hiçbir yerde, art arda yapılan onarımlar burada olduğu gibi yapının ilk özelliklerini değiştirmemiştir.

İç sur ya da İç Kale, tepenin doruğunda bulunur; en yüksek noktası 973 m.'dir, yani nehirden 110 m. ovadan 130 m. yüksektedir. Bu sur, dış sur tarafından çevrelenir ve batıda, kuzeye yönelen neredeyse doğrusal bir yüz gösterir; güney yüzü de düzdür ve önceki ile dik açılı bir köşe oluşturur. Doğuda, tahmin ettiğimiz gibi dış surun yolunu takip eder ve onun yerine geçer; kuzey yüzü ise dış surun kuzey yüzü ile kurulmuştur. Bu sur birçok kapı ve gizli kapı ile donatılmıştır: batıda, biri küçük ve biri büyük olan iki gizli kapı, güneyde, dolambaçlı yol üzerinde yapılmış çift girişli büyük kapı ve doğuda, üç gizli kapı bulunur. Batı ve güney yüzlerde, kuleler aynı genel özellikleri gösterir. Doğuda, kuleler çok düzensizdir; bazıları beşgen, bazıları duvara doğru çok genişlemiş, bazıları ise daha incedir; akarsu yolunun karşısında olan bir kule karedir, diğerleri belirsizce yuvarlaktır; değişiklikler hissedilir. Kuzey tarafta, Selçuklu dönemine ait olan yüksek bir sur, tepe hatına eklenir; bu sur aşağıdaki ilk duvarla birlikte, bir kaya duvarla sınırlandırılmış küçük bağımsız bir toprak parçası oluşturur.

Bazı yazarlar bu surun en eski sur olduğuna inanırlar, ancak hiçbir metin bu konuyu aydınlatmaz. Yedinci yüzyıldan itibaren, saldırılar sıklaşmış ve Konstantinopolis'e sık sık akınlar düzenlenmiştir. Ankara, Şarhöyük, Eskişehir, İznik, Bursa başta olmak üzere Anadolu'nun tüm şehirleri güçlendirilmiştir. Ancak yapılan güçlendirmeler, bu şehirlerin İslam orduları tarafından bir biri ardına ele geçirilmesini önlememiştir. Öte yandan, Bizans İmparatorluğu zayıflamakta, devletin hazinesi boşalmaktaydı, hükümdarlar uzun seferler yerine acil seferlere çıkmakla yetinmek zorunda kalıyorlardı. Bu nedenle, dış surun içine yeni bir sur yaptırılmıştır; eğer bu sur dışarı yaptırılsaydı, çok sayıda konutun kamulaştırılması gerekecek ve daha büyük ancak daha pahalı olacaktı. Ardından sur sağ hat üzerine inşa edilmiş, içeri ya da dışarı açılan köşeleri düzenlemek için zaman olmamıştır. Kulelerin sayısı çoğaltılmış, perde duvarların uzunlukları kısaltılmış, savunmayı geliştirmek için kayalı taş dizileri kullanılmış, bu da kulelerin yüzeyde eşit olmamasına sebep olmuştur. İnşa çalışmalarında, tamamı yıkılmış ya da harap olmuş Roma anıtlarının büyük parçaları kullanılmıştır, bu kalenin duvarlarında, ikisi çok geç bir döneme ait olan çok sayıda blok ve yazıt bulunmasının nedeni de budur.

İki kale, savunma birliklerinin yerleşebilecekleri ve talim yapabilecekleri kadar geniş bir alanla, bir tür çevre duvarla birbirlerinden ayrılırlar. Üst kalenin 720 ya da 740'a doğru İsauralı III.

Leon (717-741) tarafından yaptırıldığını tahmin ediyoruz. Arapların saldırıları durmuş, Anadolulu tüm unsurlar ortadan kaldırılmış, şehirler harap edilmiş, kaleler yıkılmıştır. Doğudan gelecek tehdit varlığını korusa da, hayat yavaş yavaş normale dönmüş, huzurlu bir dönem hüküm sürmüştür. III. Leon, İznik'i yeniden kurmuş, İstanbul Kapısı ve Göl Kapısı arasındaki bütün surları yeniden inşa etmiştir; bu çalışmalar bir yazıtla doğrulanmaktadır; III. Leon'nun yükselttiği duvar şüphesiz yıkılan Roma anıtlarından kalan ve düzenli taş dizileri biçiminde yerleştirilmiş büyük mermer bloklardan oluşmaktaydı. Bu duvarın yapısal özellikleri Ankara'nın üst kalesininkine çok benzer. Bu sebeple, bu kaleyi inşa edenin de aynı imparator olduğunu düşünüyoruz. Her durumda kesin olan bir şey var: Her iki kale de çok eski bir geçmişte inşa edilmemiştir.

IX. yüzyılın ortasında, tam olarak 859'da, III. Mikhail surların onarımını yaptırmıştır; özellikle şehrin en iyi savunma hattını oluşturan, ancak Harun el Raşit'in saldırılarından çok fazla zarar görmüş olan üst kalenin onarımını üstlenmiştir. III. Mikhail bu kalenin güney kısmını tamamen yeniden inşa etmiş ve değişiklikler yapmıştır; güney doğu köşeyi güçlendirmiş ve buraya çalışmalarının yazılı kanıtlarını bırakmıştır; bu güney yüz, kulelerin alt köşelerinin mazgal deliklerini kaplayan ve başka hiçbir yerde bulunmayan haç şeklindeki taşlarıyla dikkat çeker. Üst kalenin yapılışı ile III. Mikhail tarafından onarımı dönemi arasında çok yılın geçtiğine inanmak imkânsızdır zira kalenin bütünü aynı döneme ve aynı mimari fikre ait olan belirli bir yapı birliğini korur. Bu İç Kale'ye kuzeydoğuda bazalt kayalıkların tepesinde bulunan üçüncü bir küçük kale bağlanmıştır. Aslında, batı yüzü Kale'nin batı sırasına bağlı olduğu için, bu kalenin üç taraftan bağımsız olması gerekirdi, temellerinin olduğu gibi genel planı da Bizans dönemine ait gibi görünmektedir; kuleleri, üst kalenin kulelerine benzer; doğrudan kayalıklardan kaçabilme umudu olan garnizonun kalan kısmının ya da komutanların en önemli sığınağını oluştururlar. Akkale olarak adlandırılan bu kale zemininin altında, karanlık yeraltı odaları olarak yorumlanan, yağmur suları için yapılmış su depolarına sahipti. Bu kalede İslamiyet döneminde birçok defa onarım yapılmıştır ve hâlâ batı yüzünde, üstü yazılarla dolu olan iki mermer plakayı tutan, harçdan yapılmış, dikdörtgen biçiminde iki çerçeve görülmektedir. Doğu Kalesi olarak adlandırılan güney batıdaki çok köşeli kale burcu da, çeşitli dönemlerde önemli değişikliklere uğramıştır. III. Mikhail, bu kale burcunu, doğu yüz üzerinde devam eden çok köşeli bir dış kemerle güçlendirmiştir. Düzenlemenin niteliğini anlamak için bu burcun gizli kapısının ve güney yüzünün kare şekilli güçlendirmesi üzerinden görünen seğirdim yolunun eski kapısının alınlık tablaları, Parmak ve Zindan Kapıları'na yakın kapıların alınlık tablaları ile karşılaştırılabilir. Kale burcunun zirvesinde, doğuya doğru, duvarın bu bölümünü onaran sultanın şerefine bir yazı içeren harçdan bir çerçeve görülmektedir.

859'dan sonra hiçbir Bizanslı yazar ve hiçbir yazılı metin duvarlara yapılmış olabilecek diğer çalışmalardan bahsetmez ve bu konuda yeni bir belge bulmak için Selçuklu dönemine gitmek gerekir.

Dere tarafındaki Dış Kale'nin kaya setlerinden yararlanarak Dere'nin dik yamaçlarını indiğini unutmadık. Duvarın bu bölümüne sık sık onarım yapılmıştır ve geçtiği bütün yol boyunca eski taş dizileri hâlâ görülmektedir. Selçuklu sultanları en büyük çalışmalarını bu tarafta yapmışlardır; Alâeddin Keykubad (1219-1236), Konya sultanı olan kardeşi İzzeddin'e karşı ayaklanmış, Ankara'yı ele geçirmiş ve burayı uzun yıllar süren bir kuşatma altına almıştır; dolayısıyla öncelikle kalenin hasarlı bölümlerini onarmak zorunda kalmıştır. II. Keykavus, kuzey batı köşenin yakınında, silmelerden yapılmış gizli kapı üzerinde bulunan bir yazıtın da gösterdiği gibi, 1249-1250 yıllarında Dere'nin surlarının onarımını yaptırmıştır. Tam olarak ne yapmıştır? Bunu kesin olarak söylemek kolay değildir; bununla birlikte yapısal özellikler gözlemlendiğinde, Dış Kale'nin kuzey kısmının tamamının onarımını yapmış ve buraya çok köşeli bir kule kurmuştur; İç kale ile Akkale arasına, kuzeydeki üst tepe noktası boyunca bir duvar eklemiştir. Aynı zamanda derenin ucunda, bende giden küçük alt suru yaptırmıştır. Birkaç bölüm dışında çok köşeli kule ve bütün duvarlar düzenli taş dizilerinin oluşturduğu taş dolgulardan yapılmıştır; kumlu harcı beyazdır. Hepsi yaklaşık 1.80 m. uzunluğundaki selvi hatulları uzunlamasına, ikili olarak yerleştirilmiş ve böylelikle tuğla sıralarının yerini almışlardır. II. Keykavus da iki üst surun onarımını yaptırmıştır, yeniden yaptırdığı duvar yüzleri hemen hemen her yerde fark edilir.

Dere tarafında, yamaçtaki duvar dizisi eski duvar ve yenileri arasında kapalı bir suru muhafaza eder. Kayalık bir bölmeyle ikiye ayrılan sur, kısmen daha eski olan iki çıkıntı ile donatılmıştır. Burası, nöbetçiler her zaman bir sürprizin gelebileceği taraftaki kayalıklardan düşmanların hareketlerini izleyebilsinler diye yaptırılmıştır. Bunlardan birisi yıkılmıştır, hâlâ iyi durumda olan en uzunu ise uç uca yerleştirilmiş ve her biri bir kule ile sonlanan, farklı dönemlere ait iki yapıdan oluşur. Gözetleme amacının dışında, bu yapının görevi kaleden çaya açılan, başlangıçta kapalı olan gizli kapının alt ucunu korumaktı. Bu son kalıntı şu anki hali ile Osmanlı dönemine aittir, duvarları dikey ve yatay hatıllardan oluşur, harcı ise grimsidir.

Kaleden Dere'nin ucuna açılan kapalı bir gizli kapıdan bahsettik. Uzunluğu üzerinden bu kapının yolunu belirledik. Kapının Bizans kökenli olduğu konusunda hiç şüphe yoktur. Günümüzde bloklarla ve çerçöple kapanmış çıkış noktası üst surun içinde, kuzey batı köşenin yakınında bulunmaktaydı. Daha aşağıda, 27 m. uzunluğunda olan bir tünel vardır. Bu tünel kimi yerde kayalık içine oyulmuş, kimi yerde 40 derece eğime sahip yokuş yönünde yerleştirilmiş tuğlalardan oluşturulmuştur ve kuzey Bizans surunun Selçuklu kulesinin yakınında bulunur, tünelin çıkışındaki tuğla çatlaklarından bakıldığında geçişin tamamen kapalı devam ettiği anlaşılmaktadır. Buradan birkaç metre sonra, doğuya doğru döner, iki kaya bölmesinin arasına girer, ikili çıkıntının ucuna ulaşır, dolambaçlı bir biçimde kuzey doğuya doğru döner ardından kayalığın, geçidin korunmasına da uygun olan kenarlarına bağlanır ve kayalık boyunca gider. Kaya içine

yontulmuş ya da tuğladan yapılmış merdiven basamaklarıyla donatılmış bu geçit hâlâ birçok yerde görünen üç tuğla dizisinden yapılmış bir tavanla gizlenmiştir; bütün bu taş duvarlar, aslında, başlangıçta askerler görünmeden aşağı kadar inebilsin diye toprak ve taşlarla gizlenmiş olmalıdır.

Doğu Anadolu'nun bir dizi şehri arkeologların aklını karıştıran benzer tünellere sahiptir. Bu tüneller hep aşağı doğru tıkandığı için tam olarak nereye açıldıkları bilinmiyor. Bu tünellerde kuyular, depolar, gizli yerler görülmek istenmiştir ancak büyük olasılıkla bu tünellerin amaçları başkaydı. Bizce bu tüneller, kuşatmaya uğrayanların, özellikle geceleri düşmanın yaklaşma girişimlerini önlemelerine ve düşmana saldırmalarını sağlayan gizli kapı görevi görüyor olmalıydı. Ankyra'ya gelince, nehrin yakınlığı göz önüne alındığında, bu tünel su taşıma amacıyla kullanılmış olmalıdır. Bu olasıdır, ancak yine de bu ihtimal düşüktür zira şehir Elmadağ'dan su getiren yeraltı kanalları ile donatılmıştı. Potern şüphesiz, bir deprem sebebiyle kısmen yıkıldığında ya da hasar gördüğünde de, kullanılmaya devam edilmiştir ve tünel yolu boyunca giden ve gizli kapıya geri dönenleri korumak amacını taşıyan ikili çıkıntının kuzey tarafı büyük olasılıkla bu dönemden kalmıştır.

Dere'nin savunma sistemi, ilk inşası Selçuklu dönemine dayanan ve kör kayalarla vadinin dibine kadar inen kulelerle donatılmış bir duvarla çevrelenen küçük bir kaleyle tamamlanır.

Dere'nin ucundaki beşgen kule, güney batıya doğru kaya bölmeler boyunca zikzak yaparak çıkan bu duvarla bağlantı noktası görevi görür. Tüm bu sur bugün, yapısı, yatay ağaç hatılları, malzemeleri, harcı ve alt kule kapısının sivri kemeri ile Osmanlı'dan kalma gibi görünmektedir. Alt kule temellerinin Bizans dönemine ait olduğu ileri sürülse de bundan emin değiliz. Şehrin 1839'da Binbaşı Vincke tarafından yapılan planına göre, bu kule ve bent, Timur Tepesi'nin güney batı yamaçlarını çıkan ve bugün Hıdırlık olarak adlandırılan alt çıkıntı tabyanın üzerine kurulu çok köşeli bir kuleye varan bir dış duvarın başlangıç noktasını oluşturur. Bu duvar ne işe yarıyordu? Büyük olasılıkla, bugün üzerinde Tabakhane'nin iki köprüsünün bulunduğu Hatip Çayı'nın kolunu şehrin surlarının içinde tutmak için yapılmıştı; böylece şehrin duvarlarının dışında olan tüm Tabakhane Mahallesi de çevrelenmiş oluyordu. Bentten itibaren duvar ve Hıdırlık Tepesi'nin çok köşeli kulesi şüphesiz taş ocaklarının açılmasıyla kaybolmuştur.

Roma dönemine ait olduğu sanılan bent Osmanlılara aittir ve büyük olasılıkla XVI. yüzyılda inşa edilmiştir. İçinde muhafaza edilen üç savak bir savunma unsuru görevi görmez; bu bent, barış zamanında tabakhanelerin ihtiyaçlarını karşılamak için Hatip Çayı'nın akışını düzenlemeye yönelik bir yapıdır. Sağlam bir yapı olduğu için Roma'ya ait olduğu düşünülmüştür ancak Osmanlılar da yapı kurmayı biliyorlardı; İstanbul'un ve diğer şehirlerin camilerini, kervansaraylarını, imaretlerini hatırlatmaya gerek yok. Öncelikle, bent Roma'ya ve Bizans'a ait olmayan kuleden sonra yapılmış ardından bağlanmaksızın bu kuleye dayandırılmış; daha sonra yükselen yüzün blokları tüm Osmanlı mimarların XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar büyük yapılarında yapmaya alışkın

oldukları gibi birbirlerine demir çengellerle bağlanmışlardır. Öte yandan çok önemli olmayan bu bendin, Mimar Sinan tarafından, Ankara'da Cenabî Ahmed Paşa Camii'nin inşa edildiği dönemde yapıldığı ileri sürülebilir zira bentte olduğu gibi bu camide de ortak ve aynı ölçüde demir çengeller saptadık. İslamiyet döneminin savunma girişimlerinin Dere'nin kıyısında gelişmiş olması yapılan genel bir gözlemdir; bu durum kolaylıkla anlaşılabilir zira hafif giysiler ve silahlar kullanan Asyalı toplulukların karşısında, dik kayalıklar her zaman güvenilir engeller oluşturmaya yetmiyordu ve şüphesiz şehir bu taraftan birçok kez işgal edilmişti. Üst duvarların cephelerine yapılacak doğrudan bir saldırı ancak her tür kuşatma aracına sahip bir ordu tarafından yapılabilirdi. Büyük bölümü çoğu zaman süvari ve güçsüz piyade bölüklerinden oluşan İslam toplulukları, askerlerini ilerletebilmek için savunmanın en zayıf noktasını aramak zorundaydılar.

* * *

Ankara Kalesi'ni Bursa Kalesi ile karşılaştırırsak, büyük dizilerdeki sistem farklılığı ile yapısal ayrıntılardaki benzerlikler hemen fark edilir. Bursa'da Olympia kenarından Pınarbaşı'na kadar eksiksiz olan savunma sistemi İstanbul'unkine biraz benzemektedir. Önünde büyük bir çevre duvarın bulunduğu, kare kulelerle güçlendirilmiş bir duvar, sonra duvarınkilerle birlikte dolambaçlı yol üzerine yerleştirilmiş çok köşeli kulelerle korunan set ve son olarak dağın sularıyla dolan bir hendek. Duvarın kuleleri büyük taş dolgulardan oluşur ve burada birçok eski heykelin kalıntıları bulunur. Kale duvarı ve kuleleri basit, düzensiz taş dolgulardan ve tuğla katmanlarından oluşur ancak burada neredeyse hiçbir eski kalıntıya rastlanmaz.

Ankara'da kare kuleleri olan sur dıştadır, çok köşeli kulelerle çevrilen sur ise içtedir dolayısıyla birbirlerinin tersidirler. Ayrıca, çok sayıda kalıntı özellikle üst suru süsler. Ankara'da kare kuleleri olan kalenin bir kale duvarı ile çevrildiği kesinlikle söylenemez; batı tarafından kare kulelerin önünde bulunan kalın bir duvar görülmektedir ancak bu duvarlar gördüğümüz biçimiyle İslamiyet dönemine aittir; sadece Hisar Kapı'nın yakınında, Un Pazarı'nda, kalenin önünde, kale duvarı olabilecek eski bir duvar bulunur.

İznik'te savunma sistemi yeteri kadar gelişmiştir: Duvar, çevre duvar, kale duvarı ve hendek bulunur ancak duvarın kuleleri kale duvarınınki gibi yarım daireseldir.

Gördüğümüz üzere, Ankara'nın Dış Kale'sinin kapılarının İznik'inkileri andırdığı söylenebilir zira Ankara'da sadece bir tane çift kule serisi varken, İznik'te her çıkışta, sıralı üç kapı sistemi vardır: Bizans dönemine ait iki kapı ve bu kapılar arasındaki Roma dönemine ait kapı; bu üç kapı İslamiyet döneminde iyice elden geçirilmiştir; iki dış duvarın ikisi de yarım dairesel kulelerle çevrelenmiştir.

Bahsettiğimiz şeylerden, kesin olan bazı bölümlerin dışında, Ankara Kalesi'nin tarihinde birçok belirsizlik olduğu sonucu çıkarılabilir. Bize bu çok değerli eski anıt, genç bir başkentin ölümsüz süsü hakkında, daha kesin bilgiler verecek araştırmalar ve kazılar düzenlenmesini umuyoruz.

SURLARI ZİYARET

2 ½ saat

DIŞ KALE

Bizans Yapısı. Hareket noktası. Kooperatif b.G.2

Tabakhane Sokağı'ndan yirmi metre kadar aşağıya inin, başlangıç yönünde devam ederek, hafifçe sağa çıkan ve kaleye ulaşan yola girin; sonra alttaki Dış Kale'nin kuzey batı köşesine gidin.

En eski kale olan Dış Kale, kuzey batı kuleden güney doğudaki Doğu Kale'ye kadar 725 m. uzunluğa; oradan güney doğu köşesine kadar 400 m. ve dere boyunca 375 m. uzunluğa sahiptir. Dolayısıyla başlangıçta 1500 m.'lik bir gelişim gösterir. Hâlâ, üçü kapılarda yarım dairesel olan 15 kulesi ve 12 kare kulesi bulunmaktadır. 1839'da bu kale hâlâ sağlam gibiydi. Dış Kale'nin inşasını, suru 659'dan sonra yükselten imparator II. Konstans'a (642-668) atfediyoruz. Bu sur, başlangıçta büyük bloklardan oluşan düzenli taş dizilerinden kabaca inşa edilmiş ve duvarın üzeri ile mazgallar tuğladan yapılmıştı, ardından tuğla işçiliğiyle yükseltilmiş ve birçok defa yeniden düzenlenmiştir. Kuleler cephelerde genellikle 10 m. yaklaşık 25-30 m. uzunluğu olan perde duvarlar üzerindeki çıkıntılarda 7,5 m.'dir.

Derenin duvarını takip edip, üzerinde Arap harfleriyle yazılmış bir yazıt bulunan alçak silmelerden bir kapıya ulaşınca ziyarete başlanır. Bu kapı köşe kuleye bağlanmadan yanlamasına dayanan Selçuklu duvarının içine, köşedeki kuleye karşı yapılmıştır; Dere'nin eski Bizans duvarı biraz daha geride olmalıydı.

II. İzzeddin Keykavus Kapısı
Foto. E. Mamboury

Kemer taşları büyük ölçüde aşınan kapı duvara dikeydir, ancak aniden sola dönen ilk kuleden kaçınarak yine bu ilk kulenin yan duvarı boyunca ilerler. Silmelerden oluşan kemer taşlarının üstünde ve biraz solda, kısmen yıkılmış olan tuğla kemerin altında, iki döşeme taşından oluşan Selçuklu yazıtında şöyle yazar:

"647 (1249-1250) yılında dünyayı halife ile paylaşan Keyhüsrev'in oğlu Fatih Keykavus'un babası Büyük Sultan İzzeddin Keykavus'un hükümdarlığı döneminde en çok hor görülen köle, baş jandarma Kaya beyin oğlu Muhammed tarafından (inşa edilmiştir.)"

Kapıdan sonra, doğuya doğru, ince kabartmadan, Kayseri'de olduğu gibi Selçuklu savunmalarında sık sık görülen, dikdörtgen bir temel üzerine yerleştirilmiş zayıf kabartmalı bir köşe ve ardından Selçuklu ya da Osmanlı döneminde yapılmış eski çerçeveli gizli bir kapı vardır. Kapının tepe pervazı üzerinde, iç tarafta, 5 ahşap tirandan oluşan boş alan görülür. Bu gizli kapıdan biraz daha yüksekte olan duvardaki bir delik ve öndeki taş duvarlar geçmişte burada eski kare bir kule olduğunu düşündürürler. İç Kale'nin başlangıcına kadar olan bütün duvar Selçuklu dönemine aittir ve Osmanlı döneminde büyük onarımlar geçirmiştir. Bununla birlikte neredeyse her yerde antik temeller de görülür. Kemeri olmayan bu gizli kapının içinden tekrar aşağıya doğru duvarın üzerinden gidildiğinde birçok onarımın izini gösteren köşe kulenin içine ulaşılır. Bu noktadan, Dış Kale'nin yolu iki sur arasındaki tüm alanı ve bunların yanı sıra Dere'nin surları ile bendi görülür. Duvarın üzerinde güneye doğru gidildiğinde, ikinci kuleden önce sağda küçük bir patika 1. Kule'nin dibine ulaşmayı sağlar. Bağlama taşı ve kesme taşı biçimli büyük bloklardan oluşturulmuş bu kule, kulenin tepesinin onarılan bölümünde hâlâ kapısı görünen bir seğirdim yolu aracılığıyla batıda konumlandırılan kule ile iletişimi sağlıyordu. Batıdaki kuleyi birleştirdiği gibi bu iki kuleyi de birleştiren duvar Selçuklu temelleri üzerine kurulmuş bir Osmanlı yapısıdır.

1 numaralı kuleden, Dış Kale boyunca güneye doğru gidiyoruz; perde duvarın kuzeyi Selçuklular döneminde sağlam bir şekilde onarılmıştır ve bu perde duvarın önünde aynı döneme ait bir duvarla çevrilmiş bir çevre duvar bulunur.

Perde duvar 4-5

Foto. Séhah & Joailler

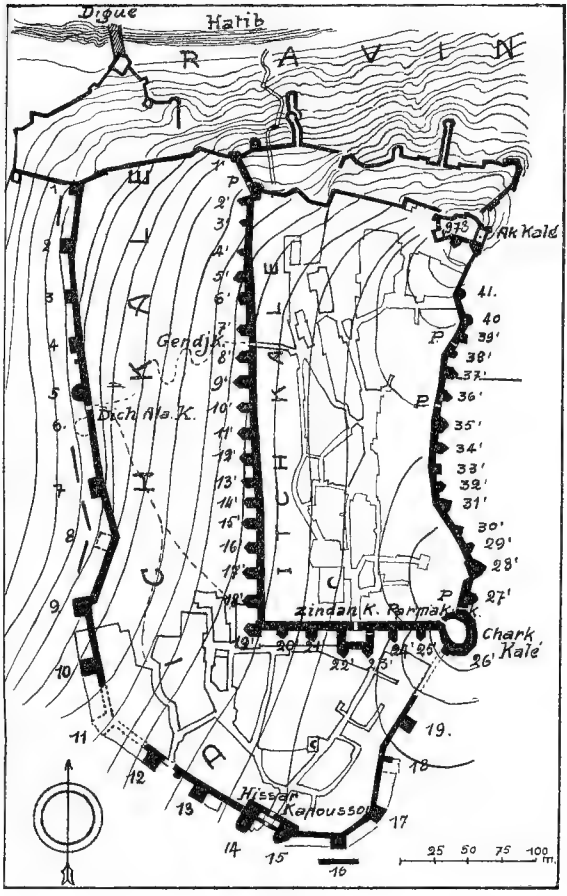

Kale

Çizim: E. Mamboury

35,50 m.'lik bir aralık 1 ve 2 numaralı kuleleri ayırır. Oldukça iyi durumda olan 2 numaralı kulenin, tıpkı diğer tüm kulelerin olduğu gibi, 10.80 m. cephesi, 7,70 m. derinliği ve 9 m. yüksekliği vardır. Bu kulenin etrafı toprakla iyice çevrilmiştir, 2-3 numaralı perde duvar 26 m.'dir. Bu perde duvar kısmen yıkılmıştır, 3 numaralı kule ise oldukça zarar görmüş durumdadır; cephesinin ön yüzünde, Roma ve Augustus Tapınakları'nınkine benzer bir saçak bulunmaktadır. 3-4 numaralı perde duvarın üzerinde Osmanlı döneminde yapılmış bir yenileme çalışması yer almaktadır. 4 numaralı kule ise diğerlerine göre biraz daha alçaktır; kulede hemen hemen her döneme ait yenileme ve tamir izleri görülür. 4-5 numaralı perde duvarın eski bir payandası vardır. Solda, Dış Ala Kapı'nın yanında bulunan yarım daire şeklindeki kuleye varılır. Bu kule, diğer kulelerinkilere göre çok daha küçük, orta boylu 15'li taş blok dizisi, ardından gelen 7'li tuğla katmanı, ardından 7'li taş dizisi, ardından ise 17 tuğla yüksekliğindeki ilk mazgalları destekleyen 7'li tuğla dizisinden inşa edilmiştir. İçlerinde 3 adet pencere yer alan mazgallar kapatılmıştır. Kule, kapının perde duvarı üzerinde öte yandan görülen tuğlalar yardımı ile yükseltilmiştir (bkz. Fotoğraf). Sol aşağıda yer alan mazgal arası siperi, yapının Hıristiyanlık dönemine aidiyetini adeta onaylayan, yaklaşık 90 cm. yüksekliğinde, eğik ayaklı, tuğladan bir haç ile süslenmiştir. Bu kule, surların yapımından sonra, yükseltilmelerinden ise önce gelir. 4-5 numaralı perde duvarın tamamı ve yuvarlak kule, 1917 yılı yangınından önce Rum-Ermeni Mahallesi'nin ortasında yükselen Gregoryen Ermeni Kilisesi'ne aitti. Rum Kilisesi biraz yukarıda, ama kapının sağında bulunuyordu.

Dış Ala Kapı

Foto. Sébah & Joailler

5 numaralı kule, Dış Kapı'nın (ya da Dışarı Ala Kapı) savunmasına yönelik inşa edilen bölümün bir parçasıdır. Bugün oldukça kötü bir durumda olan bu kapı, 4.70 m. kalınlığındaki

duvarın içerisinde yer alır. Kapının 1.85 m. açması vardır. Bu mesafe iç kısımda 3.50 m.'dir. Bu kapı çok sayıda saldırıya maruz kalmış olmalı; üzerindeki onarımların izlerinden bunu anlamak mümkün; kapının çerçevesinin iki temel büyük bloğu hâlâ mevcuttur ve kapının pervazı toprağa gömülmüş vaziyettedir. Bunun bir inerçikar kale kapısı kepenginin yuvası olduğu anlaşılmaktadır. Kemer yıkılmış ve Selçuklular döneminde hâlâ sağ ayağı görünür durumda olan beyaz harçlı tuğladan bir kemer ile güçlendirilmiştir. Dış kaplama taşı tamamen yok olmuştur ve iri parçacıklı Bizans harcı ile örülmüş duvarın içi görülmektedir. Kapıdan geçtikten sonra, yukarıya doğru çıkan oldukça dar bir sokak, surların ardında oluşan yoğun toprak birikimini görmeye olanak sağlar; bu sur başlangıçta iki taraftan da toprağın dışında yer alıyor olmalıydı ve seyirdim yoluna da muhtemelen bugün toprak altında kalmış merdivenler yardımıyla ulaşılıyordu. Çok sayıda kuşatma, deprem ve yangın, içeride yer alan evleri yıkarak altı metre yüksekliğinde böylesi bir toprak birikimine neden olmuştur.

Planda 6 numarayla gösterilen kapının 2. kulesi tamamen yıkılmıştır, ancak kalıntılar hâlâ görülebilir. Bu kule 1839 yılında hâlâ mevcutmuş; 6-7 numaralı perde duvar çok kötü durumdadır ve dış kaplama taşı boydan boya sökülmüştür; burada yeraltına yeni bir mahzen yapılmıştır. Perde duvarın önünde, kaya üzerine inşa edilmiş bir duvarın izleri görülür. 7 numaralı kulenin 15 m.'lik bir cephesi, kuzeyde 8 m.'lik, güneyde 10.50 m.'lik bir derinliği vardır. Kule çok sayıda değişikliğin izlerini taşır; sol yanı Osmanlı'nın son döneminde tamamen yeniden yapılmıştır ve yukarı kısmı çok sayıda gözle görülür yenileme izi barındırır.

7-8-9 numaralı perde duvarlar iki kenarı yaklaşık 37-38 m. olan bir geniş açı oluştururlar. Bugün var olmayan 8 numaralı kule 1839 yılında bu geniş açının tepe köşesinde yer alıyordu. Bu perde duvar, sol kısmında bir zamanlardaki görünümünü korumuştur ve 70 cm. yüksekliğindeki taş dizileriyle bu taş dolgu oldukça görkemli durur. Selçuklu döneminde yenilenen üst bölüm, kısmen seğirdim yolunu gösterir. Perde duvarın sağ bölümü oldukça kötü durumdadır. Kısmen yok olmuş 9 numaralı kule ise dış köşenin en üst kısmında yer almaktadır; dış köşenin yanındaki kuzey cephesinin bloklarından biri, aşağı meydanda bulunan, bilinmeyen Yunanca bir yazıtı gösterir. Bu kule büyük bir önem arz ediyor olmalıydı, çünkü tepesinden Dış Kale Kapısı tarafındaki surların alt tarafları tamamen gözlemlenebiliyordu.

Surun üzerine ulaşabilmek için, komşu ev boyunca gidip bayırın etrafından dolaşmak gerekir. Güney batıya doğru yanlamasına devam eden kale duvarı, 1917 yılı yangınından kurtulan evlerin arkasında kısmen gözden kaybolur, ancak 9-10 numaralı perde duvar arkasında bulunan eski Osmanlı Bankası Binası'nın arkasında 2.10 m. kalınlığında perde duvar araşmanları görülür. Arnavut kaldırımlı taş sokak boyunca ilerlerken, çok geçmeden solda, büyük taş dolgulu, aralarında eski mazgalların görüldüğü, üzerinde tuğlalar bulunan 10 numaralı kule görülür. Yol boyunca uzanan ev kümelerinin arkasındaki 10-11 numaralı perde duvar, 11 numaralı kule, 11-12 numaralı perde duvar muhtemelen yerle

bir olmuştur. Bir kısmı yıkılmış olan 12 numaralı kule, Hisar Kapı'ya çıkan Sinan Paşa Sokağı'nın kenarındadır. Kısmen yıkılmış durumdaki 12-13 numaralı perde duvar enine bir sokağa çıkar; bu perde duvar alçak bir yükseklikte, Roma dönemine ait bir mezar taşı ile Yunanca bir yazıtın görüldüğü eski bir payanda ile desteklenmiştir. 13 numaralı kule iyi durumdadır; kısmen tuğlalar ile süslenmiş 16'lı taş dizisi ile çepeçevre sarılı bu kule kayaya dayanır, 13-14 numaralı perde duvarın üzerinde kısmen evler bulunur.

HİSAR KAPI

Solda, Hisar Kapı'nın yanında bulunan 14 numaralı kuleye ulaşıyoruz. 13.5 m. çapı ve 11 m. duvar çıkıntısıyla bu, devasa bir kuledir. Başlangıçta 10'lu tuğla katmanı ve 15 tuğla sırasından oluşan tuğla-mazgal arası siperler yükseltilen 15 taş katmanı ile benzerlerinden ayrılır; kulenin yükseltilmesi sırasında savunma amaçlı yapılan küçük bölmeyi aydınlatması gereken pencerelerin açıldığı eski mazgallar tam olarak görülmektedir. Bu kulenin üzerinde, kadranları hemen hemen her yerden görülen bir saat ile bezenmiş, sekizgen biçiminde küçük bir kule yükselir. Bu kulenin adı Saat Kulesi'dir. Bir sonraki kule olan 15. Kule, bir önceki kule ile benzer özelliklere sahiptir, ancak daha küçük bir çıkıntısı vardır, daha yüksektir ve 15-16 numaralı perde duvara doğru yanlamasına genişler; kule başka bir döneme aitmiş gibi görünür.

Saat Kulesi ile Hisar Kapı
Foto. Sébah & Joailler

Taşlarının arasında, oldukça aşınmış bir haç bulunan bir taş göze çarpar; iki kule de simetrik bir çerçeve oluşturmaktan uzaktır ve bu durum, arka arkaya yapılan değişikliklerin sonucudur.

15-16 numaralı perde duvar aynı zamanda Ala Kapı, Büyük Kapı, Cümle Kapı da denilen Hisar Kapı'yı kapsar. Bu perde duvar soldan, kısmen bir karakol ile kapatılmıştır. Eğer perde

duvarın sağ köşesine gidilirse, daha önce de belirttiğimiz gibi, bu perde duvarın iki kule arasına sıkışmış olduğu, kulelere bağlı olmadığı anlaşılacaktır. Kapı, aynı şekilde, bu perde duvarın Osmanlı'nın iyi bir döneminde, (16. yüzyıl) alçak bir yarım daire şeklinde kemer ve mermerden ve iki renkli bazalttan V biçiminde oyulmuş bir çerçeve ile bezendiğini gösterir. Osmanlı yapımı pervazın üzerinde, aşağıda yer alan iki tanesi içerisine doğru uzayıp giden, üçüncü bir bloğa sahip tympanumu süsleyen, silmelerle süslenmiş kemer taşlı Bizans usulü yarım şekilli kemer görülmektedir.

Daha yukarıda, daha eski ve oldukça büyük bir oyukta, 1330 yılına (Moğollar dönemi) ait Farsça bir yazıt vardır. Bu yazıt halkın, vergilerin toplanmasına ilişkin şikâyetlerinin ardından, vergilere dair yeni bir ödeme biçimini göstermek amacıyla dikilmiştir.

Hisar Kapı

Bu Farsça yazıt daha eski bir yazıtın yerini tutuyor olabilir. Kapıdan geçildiğinde, Osmanlı usulü pervazın gerisinde, inerçıkar bir parmaklığın oluğu görülecektir. Bu noktada, iki kapı arasında kalan bir iç avlu da vardır.

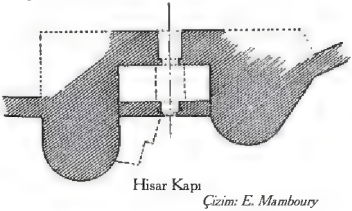

Hisar Kapı

Çizim: E. Mamboury

Sağda ve solda, iki perde duvar, kuleler ve sokak arasında kalan alana yerleştirilmiş iki küçük ev bulunur. Geriye dönüldüğünde ise, kapının üzerinde tuğladan büyük bir kemer göze çarpar. Birinci kapının 5.40 m. uzağında, ikinci perde duvar ve ikinci kapı bulunur; burası ilk Kale'nin eski girişidir. Bu kapı önceki kapıya göre gerek toprak eğimi bakımından, gerek boyutları bakımından (3.50 m. yerine 3.90 m.'dir) daha yukarıda yer alır. İçinde bulunduğu duvar da aynı şekilde daha kalındır. (2.35 m. yerine 4.80 m'dir) Büyük bloklardan inşa edilmiş olan bu duvarı bugün kırık durumda olan ve demirlerle ahşap bir boyunduruğa tutturulmuş bir duvar ayağı oluşturur. Bu ikinci kapının üzerinde bulunan tuğladan yapılmış kemer yıkılmıştır; girerken solda, içerisinde sol pencere kanadının döndüğü bir oyuk ve ikisi, kiriş ve sol kolonun güney cephesinde iki Yunanca ve ikinci kapıyı geçince hemen sağda yer alan bir Latince yazıt olmak üzere toplamda üç yazıt görülür.

Birinci kapının önünde, çömelmiş, çocukların hoşuna giden, Yunan-Roma dönemine ait bir aslan figürü adeta nöbet tutuyor gibidir.

Daha sonra, surlar boyunca dışarıda yol alıyoruz; bir ev ve bir avlu 15-16 numaralı perde duvarı kısmen gizler; avluda, Roma ve Augustus Tapınağı'ninkine benzeyen, nehir kıvrımı şeklinde güzel bir mimari süs görülür. Üzerinde bir ev bulunan 16 numaralı kule çok alçaktır ve Osmanlı döneminde doğu köşesinden tamir görmüştür. 16-17 numaralı perde duvar bağımsızdır ve iyi bir biçimde örülmüştür. Taşlarının arasında bir triglif ve bir Roma mezarının kapısı görülür. Sur doğuya doğru döner; kulelerin önünde, sokağın diğer yakasında, içerisine antik parçalar yerleştirilmiş büyük taş dolgulu bir duvar bulunur.

Un Pazarı

Foto. E. Mamboury

Un Pazarı'nın geri planını oluşturan bu duvara, yalnızca Hisar Kapı önünde bulunan evin etrafından dolaşılarak ulaşılabilir. Bu duvar muhtemelen daha önce, batıda gördüğümüz peribolosu koruyan Roma dönemi kale duvarından bir parçadır. Un çuvalları gizlemiyor olsa, solda Yunanca güzel bir yazıt sağda ise Hellenistik Dönem'e ait bir hurma dalı motifi hâlâ görülebilir, ancak tüm bunlar un çuvallarının arkasında gizlenmişlerdir.

17 numaralı Kule terasa dönüştürülmüş, kuzey-doğu köşesi ise yenilenmiştir. Sahipleri tarafından tamir edilen 17-18 numaralı bu perde duvar evlerle çevrelenmiş, bir avluya kapatılmıştır.

18 numaralı kule artık mevcut değildir, ancak sol araşmanı görülebilir. Yine aynı şekilde, üzerinde evler bulunan 18-19 numaralı perde duvar, hemen her dönemde çok sayıda tadilat görmüştür. Bu duvarın sık saldırıların görüldüğü bir yer olduğu düşünülmektedir. Kesme kaplama taşının üzerinde Yunan-Roma tarzında güzel bir kıvrımdal bezeme vardır. Üzerinde bir ev bulunan 19 numaralı kule, oldukça düzenli taş blok dizilerinden oluşur, üst bölümü küçük tuğlalı 14'lü taş dizisi ve 4'lü taş sırası ile süslenmiştir; baştan aşağı çatlamış bir durumda olan bu kule, surun bu bölümünün tamamının kuşatmalardan çok zarar görmüş olduğunu gösterir. 19-20 numaralı perde duvar yıkılmıştır ve bu perde duvara ait izler zorlukla görülebilir. Dış Kale, muhtemelen İç Kale ile desteklenmiştir. Buradan aşağı surun yapılan son sur olduğu sonucuna varılmaktadır; daha önce saptanan olgulara şu gözlemler de eklenebilir: İç Kale'nin güney ve doğu cephelerini yükseltmek için Dış Kale Suru'nun doğu yüzü kısmen yıkılmış ve malzemeler yeniden kullanılmıştır; böylelikle Yukarı Kale'ye bir yapı ve güç birliği verilmek istenmiştir. Yukarıdaki sur bitirildikten sonra, "Doğu Kalesi" denilen çok köşeli kale burcu ile İç Kale'yi Dış Kale'ye bağlamak gerekmiştir. Oysa bu çalışma arka arkaya iki kez, farklı dönemlerde yapılmış olmalıdır zira, bu kale burcu 859 yılında III. Mikhail döneminde çok köşeli bir duvar ile dışarıdan güçlendirilmiş, bu duvara da güneyden kare kule şeklinde, Dış Kale'nin duvarları ile birleşen bir payanda eklenmiştir; bu iki yapı birbirlerine yalnızca alt bölümden ve oldukça zayıf bir şekilde bağlanmış olmalılar, öyle ki bu da iç surun duvarının yakınlarındaki hızlı yok oluşu açıklar.

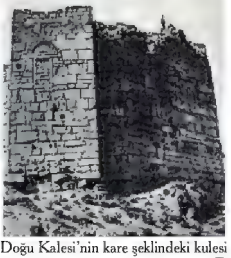

Doğu Kalesi'nin kare şeklindeki kulesi

Foto. E. Mamboury

İç Kale'den Dış Kale'ye iletişimi ve ulaşımı sağlamak için, iç surun seğirdim yolunun üst tarafına, kare payandanın üstünde hâlâ görülen sağlam çerçeveli ve çift boşaltma kemerli bir kapı inşa edilmiştir.

Bu kapı, daha önce mevcut olan bir kuleye açılmaz ancak payanda ile aynı zamanda, ani ve belirli bir kullanım amacıyla açılmıştır.

(Eğer geziye devam etmek ve İç Kale ziyaret edilmek isteniyorsa, devamına bu başlık altında bakınız).

İKİNCİ SUR (İÇ KALE) VE AKKALE

D. 2-3 ve D. 2.14

Bizans dönemine ait. Hareket noktası. Kooperatif. b. C. 2

Güzergâh. Balık Pazarı Sokağı boyunca yürüyün ve soldaki ilk küçük sokağa girin. Birkaç metre sonra, sağa doğru giden ve Kale'ye doğru çıkan dolambaçlı bir yol karşınıza çıkacak; yukarıya kadar bu yolu takip edin; açılan sokakta 15 m. kadar yürümeye devam edin, sonra sola dönüp Dış Kale'nin Kapısı'na kadar devam edin, Dış Kale Kapısı birazdan solda, bir evden sonra belirecektir. Bu kapıdan geçin, soldan, yangında tahrip olmuş mahallenin içinden geçen zikzak şeklinde bir patikayı İç Kale'ye kadar takip edin, soldan Dere'ye kadar yol boyunca devam edin.

Daha önce gördüğümüz gibi İç Kale, şehre hâkim olan tepenin zirvesini süslemektedir; 740 yılına doğru, İsauriali III. Leon tarafından yapıldığını düşündüğümüz bu sur, 859 yılında III. Mikhail ve Basileus tarafından yenilenmiştir. 1150 m.'lik çevre genişliği ile 50.000 m^2'lik bir alanı korumaktadır; genel olarak dikdörtgen şeklindedir. Batı ve güney cepheleri düz bir çizgi halindedir ve bir dik açı çizer; oldukça girintili çıkıntılı olan doğu cephesi dıştan içeri doğru eğilmiştir ve diğer iki ucuna göre daha aşağıdadır; kuzey cephesi ise Dış Kale'nin kuzey cephesinin bir kısmıyla oluşturulmuştur. Kalenin iç kısmı düz değildir ve en önemli olanı batıya ve ikincisi kuzeye doğru eğilen iki eğik düzey oluşturur. Selçuklular döneminde, iki düzey arasına ikinci kuleden başlayan ve Akkale'nin kuzey cephesi ile birleşen bir tepelik duvarı inşa edilmiştir. Hâlâ 42 dış kulesi ve güneydoğusunda yer alan açıda Doğu Kalesi denilen çok köşeli ve çok yüzlü bir kale burcu vardır; içerisinde kuzey-doğu cephesinin yanında, biri kare, ikisi beşgen 3 kule ile donatılan Akkale, en yüksek noktasında (973 m.), kale duvarının doğu cephesine bağlanır. Hatip Çayı 865 m. yükseklikte olduğu için, surun bu bölümü, yaklaşık 110 m. yukarıdan vadinin tümünü görür.

Üç istisna dışında, son derece eğri büğrü olan kulelerin tamamı beşgen bir yapıya sahiptir. Perde duvarlara bağlanan duvarların yüzleri çoğu zaman geniş ağızlıdır. Dış köşe her zaman diktir. Bu kuleler, yüksekliği yaklaşık 7 m.'ye varan, sıkı taş duvarlı, beşgen temelli prizmalar oluştururlar. Ardından, alt tarafı, ön tarafa yerleştirilmiş bir ya da iki atış mazgalı ve üst tarafı ise tüm köşelere yerleştirilmiş 4 ya da 5 küçük pencere ile aydınlatılan, dikdörtgen şeklinde, üst üste iki küçük bölüm yapılmıştır. Batıda, perde duvarlar 8 m.'den 16 m.'ye kadar olan aralıklarıyla düzensizdirler; doğudakilerden bazıları 5 m.'den daha alçaktır. Genel olarak surun yüksekliği her yerde aynı değildir. Batıda ve güneyde 14-16 m. yüksekliğindeki sur, doğuda 10-12 m. yüksekliği geçmez. Duvarların kalınlığı temelde 5 m.'ye, tepede ise yaklaşık 4.50 m.'ye erişir.

Kulelerin, özellikle tuğla ve taş katmanları üzerinde yoğunlaşan bir duvar şevliği – ya da dikey olana göre daha üstte bulunan kısmın çekmesi – vardır; bu duvar şevliği kulelere oldukça özel bir nitelik kazandırır.

Genel olarak 8 - 10 m. yüksekliğe inşa edilmiş olan sur, bu yüksekliğe 12 ile 16'lı taş dizilerinden oluşan, oldukça düzgün şekilde sıralanmış, büyük bazalt ya da mermer taş bloklar ile ulaşır. Surun iç yüzü orta büyüklükte kare, taştan, duvarı ise tuğla parçacıkları karıştırılmış kireç harcının içerisinde adeta kaybolmuş moloz taşından oluşuyordu. Surun üst kısmı, yükseldikçe tuğla katmanı sayısı artan ve yükselti arttıkça taş katmanı sayısı azalan almaşık taş ve tuğla katmanlarından oluşmaktaydı. Duvarın bu kısmı çok hasar görmüştür ve bazı bölümleri dışında neredeyse artık mevcut değildir; sadece 20 numaralı kule, mazgallarının bir kısmını koruyabilmiştir ve bize yapının gerçek yüksekliğini gösterir. Sur, bugün hâlâ gördüğümüz üzere, güneyden iki kapı, batıdan bir kapı ve bir gizli kapı ve doğudan üç gizli kapı ile donatılmıştır. Dış Kale'nin inşası sırasında kurulan ve Dere'nin dibine inen gizli kapının açıldığı kapalı geçidin sonu kuzeybatı köşesine varmaktaydı. Tüm bu duvarlar sistemi arasındaki iletişim tuğla ve küçük taş dolgulardan oluşan duvarın içine yerleştirilmiş kurşun tutmaz bir yoldan sağlanmaktaydı; bu yol aynı zamanda aşağı ve yukarı istihkâmlardan da geçiyordu; kulelerin ve perde duvarların en üst bölümleri mazgallarla donatılmış bir seyirdim yolu ile birbirine bağlanmaktaydı, bugün toprağın gizlediği merdiven rampaları duvarların üzerine çıkılmasına olanak tanıyordu.

Bu surun cepheleri bazı ayırt edici özellikler sergilerler ve birleştirilmiş mermer bloklarla yükseltilmişlerdir. Batı cephesinin, yapı tekniksel tüm unsurlarını koruyan ve arkeoloji bilimi ve tarihçiler açısından en ilginci olan güney cephesi, yaklaşık 80 yıl öncesine kadar III. Mikhail döneminde yapılan yenileme çalışmalarını anlatan 4 yazıta sahipti. Oldukça dik yamaçların tepesine yerleştirildiği için çok daha az bakım görmüş olan doğu cephesi muhtemelen Dış Kale duvarının kalıntısının üzerinde yine bu duvarın malzemelerinden oluşturulmuştu ve mimarisinde bazalt bloklar ağırlıktaydı. Genel olarak, mermer her yerde bulunmaktaydı. 7. yüzyıl ve 8. yüzyılın başları istilalardan çok zarar görmüştür; defalarca tahrip edilen şehir Roma döneminden kalma ünlü yapılarının yavaş yavaş yıkılışına tanıklık etmiştir. Saraylar, hipodromlar, pazar yeri, hamamlar, tapınaklar sadece birer taş yığını haline gelmişlerdir; tehdit yakındı, hızlıca inşa etmek gerekmekteydi; üst surun örülmesi sorunu ortaya çıktığında, zengin malzemelerin hepsi kale duvarını örecek kişilerin hizmetine sunulmuştu. Kusursuzca kare biçimine getirilmiş bu malzemeler hatırı sayılır düzenlemeler yapılmasına olanak sağlamıştır. Bu kadar çok sayıda silme, figürlü lahit, pervaz, saçak, çeşitli sütun başlığı, duvar ayağı, sütun ayağı, sunak, yazısı okunabilir ya da okunamaz durumda olan mezar taşı parçaları başka nerede bulunabilir? Batı ve güney cepheleri arkeologlar için paha biçilemez bir hazine sunar; silmeleri bir boğanın başına dayanan, iki kemerin sütun başlığının üzerinde bulunan şu başlangıç

bloğuna bakın. Bu başlangıç bloklarından Yukarı Kale'nin içerisinde on beş adet, şehrin muhtelif yerlerine saçılmış iki ya da üç adet saydık. Bunlar büyük olasılıkla Roma dönemine ait bir revakın parçalarıdır. Güney cephesinde, atış mazgallarının üzerinde, Pagan dönemi yapılarından kalan taş blokların ortasında heybetlice duran, haç şeklindeki taşlara bakınız! Batı cephesi daha az önem arz etmesine rağmen, çok sayıda delikli mermer bloğu ile Elmadağ'dan Kale'nin tepesine basınçlı su getiren Roma Sukemeri'nin kalıntılarını sunuyorlar. Küçük caminin karşısında, Saraçsinan'nın yakınında, batık yol oyuğunun içindeki bu sukemerinin hâlâ yerinde olan bir bölümünü yeniden bulduk. Şehrin tarihi için çok büyük değere sahip ve hemen hemen yer yere yayılmış durumda olan yazıtlar bize ünlü kişilerin adlarını söyler, bilinmeyen olayları anlatır, Roma lejyonlarından bahseder! Bu ulu duvarlar olmasaydı, biz de pek çok şeyi bilemeyecektik.

Yukarı surun batı cephesi

Foto. Sébah & Joailler

Bu kale duvarının etkileyici bir şekilde sıralanmış 19 geminin pruvalarına benzeyen 19 kuleli batı cephesini ilk kez gören bir kişi, bu inanılmaz görüntü oyununu bir daha unutamaz. Başarılı bir savunma için her şeyin çok iyi hesaplanmış gibi göründüğü bu surların ve kulelerin ilerleyişinin seyrine dalan insan bir güç ve güvenlik hissine kapılmaktadır. Bununla birlikte, böylesine yüksek, böylesine güçlü ve defalarca kahramanca savunulan bu kale duvarları yüzyıllar boyunca kim bilir kaç defa acımasız güce, saldırganın zalim arzusuna katlanmak zorunda kalmışlardır. Bu nedenle, bizim için daha güzel, daha asil ve daha saygıdeğerdirler.

SUR GEZİSİ
D. 2 – 3

Dere'nin kuzeybatı köşesinde bulunan kale duvarının başlangıç bölümü, farklı dönemlerde, çok sayıda değişiklik yapıldığını kanıtlıyor. Hemen hemen düz çizgi halindeki duvarın bütünlüğü bu noktada kesintiye uğrar, kurucunun niyetini anlamlandırmak zordur zira duvarın bu kısmı, daha küçük kuleleriyle, başka yerlerdekilere göre daha az güçlendirilmiş gibi gözüküyor.

Bugün yarısı Dere'ye doğru yıkılmış bir durumda olan 1′ numaralı kule diğer çok köşeli kulelere benziyordu; tıpkı 1′-2′ numaralı perde duvar ve 2′ numaralı kule gibi büyük onarımlar geçirmiştir. Zamanında buranın çok sayıda sert saldırıya maruz

kaldığı sezilebilir. Bu 1′ numaralı kule belirli bir öneme sahip olmalıdır, zira Dere'nin duvar dizisi içerisinde yer alan bu kuleye karşı yeni bir sur dayandırılmıştır.

Bu kule Selçuklular döneminde yeniden inşa edilmiştir; düzenlenmiş bu kulenin harcı kumlu beyazdır. Eski yüksekliğine uygun olarak yenilenmemiştir. En üst noktasında, İslamiyet dönemine ait, tuğlalardan örülmüş bir yapı vardır. İçeriyi gösteren yıkık kısım, yapılmış çok sayıdaki değişikliği de gösterir.

Gizli kapılı 1′-2′ numaralı perde duvar ve Gizli Kapı
Foto. E. Mamboury

1′-2′ numaralı perde duvar ve bu duvarın içerisinde bulunan gizli kapı, Bizans dönemine aittir; üst kısmı tamamen yok olmuştur ve arka kısımdaki Osmanlı yapımı mazgalların arkasında bulunan seyirdim yolu, gizli kapının eğişinden yalnızca 5 m. yukarıdadır. Bu kadar düşük bir yükseklik, yapının yeniden yapımının, daha geç ve göreceli olarak daha sakin bir döneme denk geldiğini gösterir. Perde duvar 4.10 m. kalınlığındadır; kısmen kırık durumda olan su boşaltım kemeri ve tympanumu dolgu taşı ile değiştirilmiş olan mermer pervazın altında yer alan gizli kapı bu duvarın içinde yer alır. Gizli kapı, arkadan, Selçuklu döneminde yapılmış olan duvara ait bir payanda ile kapatılmıştır. Diğerleri ile aynı yönde olmayan bu perde duvar 2 numaralı kule ile keskin bir iç açı oluşturur.

Biraz yükseltilmiş olan 2′ numaralı kule, yaklaşık 3.50 m. yüksekliğe sahiptir; üzerine inşa edildiği kaya hâlâ görünür durumdadır. Kulenin 1′-2′ numaralı perde duvara bağlı durumdaki kuzey cephesinin tamamı temelden itibaren Selçuklu dönemine aittir.

3.50 m. yüksekliğindeki kayayı gösteren 2′-3′ numaralı perde duvar, yanında bulunan kulelere oranla daha az derindedir; yeniden kullanılan mermer bloklardan oluşan bu perde duvar, ortasında, kayanın üzerinde, duvarın ise dibinde, muhtemelen seyyar bir merdivenin ulaştığı nokta olan küçük bir platform barındırır.

Üzerinde, yine 2.50 m. yüksekliğindeki kayayı gördüğümüz 3′ numaralı kulenin yalnızca 4.50 m. genişliği ve 4 m. çıkıntısı

vardır. Yüksekliği ise yaklaşık olarak 12 m'dir. Büyük taş dolgunun üzerindeki kısım, yine iki perde duvarla bağlı olan, 5'er tuğlalı beş katman ve 3'er taşlı beş katmandan oluşur. Bu ilk üç kule ve bu kulelerin perde duvarları yalnızca antik mimariye ait az miktardaki kalıntıyı gösterir, yazıt yoktur.

3' - 4' numaralı perde duvar hiç şüphesiz en ilginç olan duvarlardan biridir. Aralarından sokakların bile geçmediği bir evler topluluğu tarafından kısmen kapatılan bu perde duvar yine de surun genel özelliklerinin incelenmesine olanak tanır. Temelini oluşturan taşların üzerinde, genellikle mermerden yapılmış, yükseklikleri 10 m.'ye varan ve oldukça düzenli dizilmiş büyük bloklar bulunur; devamında sırasıyla beşli tuğla yatağı ve belirli aralıklarla, hâlâ bu mekâna hâkim olan eski kapalı seyirdim yolunun üç penceresini içinde barındıran, üçlü taş dizisi bloğu gelir. Duvar, açık seyirdim yoluna kadar yükselir. Sağ taraftaki yenileme çalışması ve yok olmuş kale duvarı delikleri hariç, perde duvar eski halindedir. Alışılmışın tersine, bu perde duvar, kulelerin ve perde duvarların aynı yükseklikte – yaklaşık 14 m. – olduğunu gösterir.

Öncekilere göre biraz daha geniş olan 4' numaralı kule, diğerleri ile aynı özellikleri taşır.

3' - 4' numaralı perde duvar

Foto. Sébah & Joailler

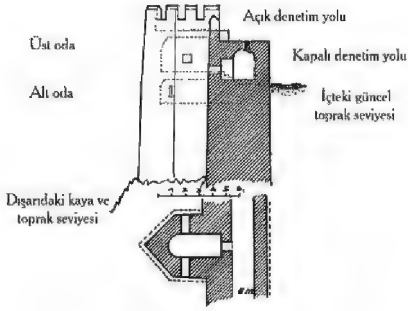

3 numaralı kule (Rekonstrüksiyon) 3'-4' numaralı perde duvar Ayağa kaldırma ve planı

Çizim: E. Mamboury

İyi durumdaki 4' - 5' numaralı perde duvarın büyük bir bölümü yeniden kullanılan mermer bloklardan oluşur; bu perde duvarda özellikle baştaban parçaları ve bir boğa başı ile süslenmiş çift başlangıç kemeri bloğu görülür. 5' numaralı kule, ağzı duvara doğru genişleyen ilk büyük kuledir; bu kulenin güney cephesinde, Latince bir yazıtın gömülme boşluğunun yer aldığı kaide parçası ve bir mezar taşı, iki pencerenin lombar deliği ve tavan taşıyıcısı, geç döneme ait iki adet Yunanca yazıt vardır. Mermer ve bazalt bloklardan oluşan 5' - 6' numaralı perde duvar diğerlerine göre daha dardır. Üst kısmında ikamet edilen 6' - 7' numaralı kulelerin ve 6' - 7' numaralı perde duvarın dikkate değer pek bir özelliği yoktur.

İçerisinde Genç Kapı'nın yer aldığı 7' - 8' numaralı perde duvara ulaşıyoruz. 2.30 m. genişliğinde, özensizce yerleştirilmiş, yeniden kullanılmış bloklarla çevrelenmiş bu perde duvarın, boşaltım kemeri ve tympanumu İslamiyet döneminde bir taş dolgu ile değiştirilmiştir. Bu perde duvar önemli bir yenileme çalışmasını gösterir; tamir edilen bölümün aşağısında Ion dönemine ait bir sütun başlığı görülür. İçeride, kapının iki çan tokmağının mil yuvası, eski bir su borusu deliğinin bulunduğu mermer bloklar, set şeklindeki tuğladan oluşturulmuş tonozun üst kısmı göze çarpar. 7' numaralı kulenin dibinde kurumuş Genç Kız Çeşmesi bulunmaktadır.

8 numaralı kule, yeniden kullanılmış çok sayıda mermer bloktan inşa edilmiştir; yaklaşık 7-8 m. yüksekliğindeki kule, art arda gelen sekizli tuğla ve taş katmanlarıyla tamamlanmıştır. 8' - 9' numaralı perde duvar, kayadan toprağa kadar yeniden düzenlenmiştir. Oldukça dar olan bu kule, mermer bloklardan inşa edilmiştir. 9' numaralı kule ve 9' - 10' numaralı perde duvar, ikisi boğa kafalı olmak üzere çok sayıda mermer bloğu bünyesinde barındırır. Surun bu kısmının üzerinde evler bulunmaktadır.

Genç Kapı

Foto. Sébah & Joailler

10′ numaralı kulede çok sayıda eski mermer bulunur ve güney cephesinde iki Yunanca yazıt vardır. Bu kulenin durumu gayet iyidir. Engebeli arazide, arazinin el verdiği ölçüde duvardan uzaklaşırken, farklı arazi yapısına rağmen, hâlâ duvarın en büyük kısmını oluşturan büyük taş dolgunun yüksekliğinin her yerde aynı olduğu görülür. Bir zamanlar bu noktadan seyirdim yolunun görünmesine olanak sağlayan bu taş dolgu muhtemelen yatay bir konumdaydı. Yapı her yerden gerek tuğlalardan ve taşlardan oluşan üst kısmından, gerek antik bloklardan ya da genellikle kesme kaplama taşı şeklinde yerleştirilmiş bazalt bloklardan oluşan alt kısımdan, homojen bir formda görünür.

10′ - 11′ numaralı perde duvar ve 11′ numaralı kule büyük ölçüde bazalttan inşa edilmiştir. Hemen hemen tamamen yıkık durumdaki 12′ numaralı kuleye oranla 11′-12′ numaralı perde duvar, kısmen yıkılmıştır. Mermer ve bazalt bloklardan oluşan 12′-13′ numaralı perde duvar ve 13′ numaralı kule kısmen iyi bir şekilde korunmuştur. Üst kısmı ise git gide daralan bir yapıda olan kule, hâlâ yaklaşık olarak 15 m. yüksekliğindedir. Kulenin üst kısmının güneye bakan tarafında, gül motifli tuğla bezemeleri vardır ve bu kulenin onarımını III. Mikhail'in yaptırdığı düşünülmektedir. Sağdaki pek yüksek olmayan 13′ - 14′ numaralı perde duvarda oldukça silinmiş Yunanca bir yazıt yer alır. Takip eden 14′ numaralı kule ve perde duvar oldukça iyi muhafaza edilmiştir. 15′ numaralı kulenin güney cephesinde iki adet Yunanca yazıt, üzerinde boğa başı bulunan bir adet taş blok, Roma mezar taşı şeklinde işlenmiş bir taş plaka bulunmaktadır.

15' - 16' numaralı perde duvar kısmen yıkılmış durumdadır ve yeni bir duvar bu perde duvarın yerini almıştır. 16' numaralı kule arka bölümünden kısmen yıkılmıştır ve takip eden perde duvarın, büyük bloklardan oluşan kesme kaplama taşı artık bulunmamaktadır. 17' numaralı kulede, sol ön tarafta, yan yana iki adet Yunanca yazıt, 18' numaralı kulede ise saçak parçası üzerinde kısmen çekiçle dövülmüş Yunanca bir yazıt bulunur.

Bu kuleden Parmak Kapı'ya kadar olan duvarın bu kısmı özel mülkler arasında kalmıştır. Mülk sahipleri genellikle, tanrı misafirlerine kapılarını açacak kadar nazik kimselerdir.

Çok uzaklaşmadan, daha önce yukarıda da belirttiğimiz gibi, tek sıra halinde ilerleyen 19 gemi pruvasına benzettiğimiz bu kale duvarları silsilesinin manzarasının keyfini biraz daha çıkarmak için yangında tahrip olmuş mahalleye biraz inmek gerekmektedir.

19' numaralı kule, surun en ilginç kulelerinden biridir; batı cephesinin sonunda yer alan kule, diğer kulelere göre daha düzenli bir şekildedir ancak güney cephesine göre, iç surun bu bölümünün kulelerine adeta sırtını dönmüş bir havası vardır. Onarımlar ya da tadilatlar ilk biçimlerini değiştirmedikçe, güneybatı açısını oluşturan bu kule, köşe kulesi özelliklerini pek de taşımaz. Güney duvarı, dışarısından bir çıkıntı oluşturduğu 18' - 19' numaralı perde duvara dayanır ve 19' numaralı kule iki kale duvarının oluşturduğu köşeye yanlamasına bağlanır. Epigrafik açıdan, bu kule, kulelerin en ilginçlerinden biridir; ön kuzeybatı cephesinde ters bir şekilde yerleştirilmiş Latince bir yazıt bulunmaktadır. Güneybatı cephesinde ise bir atış mazgalının üzerinde epey yüksekte bulunan, kemerle çevrelenmiş, imparator Mikhail'e yönelik bir kutlamayı ifade eden haçın etrafındaki Yunanca yazıt yer almaktadır; güney cephesinde, bir atış mazgalının ve bir frizin üzerinde, benzer bir haç Spatharokandidatos Basileios'a edilen bir dua ile çevrelenmiştir. Burada yine iki adet boğa başlı blok, kare şeklinde bir duvar ayağının sütun başlığı, kıvrıkdal biçiminde bezemeler ve çok sayıda yeniden kullanılmış mermer blok görülür. Parmak Kapı yazıtı konusunda M. Grégorie'nin yeniden gözden geçirdiğimiz araştırmalarına göre, bahsedilen İmparator Mikhail bu ismi taşıyan üçüncü imparator olur (842 – 867) ve Spatharokandidatos Basileios ise gelecekte I. Basileios (867 – 886) olacaktır. 858 yılında Nicaea[1] surlarını onartan III. Mikhail bu girişiminin dışında bir de 863 yılında Andrianopolis[2] ve Selybria[3] surlarını da yükseltmiştir. Yazıtların kale duvarının büyük taş dolgularının içerisine yerleştirilmiş olmasıyla bu kulenin hemen hemen tamamen yeniden inşa edildiği düşünülür.

Güneybatı dik açısının yer aldığı noktadan itibaren, sur doğuya doğru yönelir. Sola sapıp, her evin avlusunda yer alan duvar boyunca ilerleyerek Devdiran Yokuşu sokağında yukarı doğru çıkılır. İlk ev 19' - 20' numaralı perde duvara açılır; 19' numaralı kulenin gerisinde yer alan duvarın üzerinde ve perde duvarın sol

1 Bursa ilinin İznik ilçesinin eski adıdır. (ç.n.)
2 Edirne ilinin eski adıdır. (ç.n.)
3 İstanbul'un Silivri ilçesinin eski adıdır.(ç.n.)

köşesinde, ikincisi bir mermer dikme taşın üzerinde iki adet Yunanca yazıt bulunur. Bu perde duvarın sol üst kısmı kötü durumdadır ve düşen taşlar buranın sakinleri için tehlike oluşurlar. Aynı şekilde, 20′ numaralı kule de oldukça ilginçtir. 12 m. üzerinde bir yüksekliğe sahip bu kule ne yazık ki evler nedeniyle görülmez. Eksiksiz gibi görünen üst kısım ise, dönemin yapı özelliklerinden birini ortaya koymaktadır: art arda gelen 12 tuğla ve taş katmanından oluşur ve tuğla katmanları çoğalarak 5 tuğladan 6-7 tuğlaya geçerken taş katmanları azalarak 3'ten 2'ye düşer. Ön batı cephenin üzerindeki çatıların üst bölümünde tuğlanın içerisinden geçip 12 ışına ayrılan güneş ışığı görülmektedir. Bu kulede, ikisi 19′ - 20′ numaralı perde duvarın köşesinde, diğeri ise bu perde duvarın ön cephesinde olmak üzere, gözle görülür durumda olan üç adet Yunanca yazıt parçası bulunmaktadır.

Duvarın güney cephesinin hemen hemen tüm atış mazgallarında olduğu gibi, güneybatıdaki atış mazgalının üzerinde de bir haç vardır; aynı cephede, yakın zamanda eski mazgallardan birinin içine yapılmışa benzeyen bir pencere bulunmaktadır. 20′-21′ numaralı perde duvar hemen hemen tamamen bazalt bloklardan yapılmıştır. Bu perde duvarda zarif bir mezar kaplama taşı bulunur. 21′ numaralı kule, tıpkı 21′-22′ numaralı perde duvar gibi tamamen gizlenmiş durumdadır.

PARMAK KAPI VE ZİNDAN KAPI

Duvarın, içinde ana kapının yer aldığı bölümüne varıyoruz. Burada, diğer burçlara benzeyen, ancak neredeyse üç misli bir çıkıntısı olan bir burç bulunur; iki paralel perde duvar ve iki kule arasında yer alan bir iç avlu, zikzaklı yola yerleştirilmiş iki kapının yapımına olanak tanımıştır. Bu iki kapının oluşturduğu bütüne Kale Kapısı denir ancak dışta yer alan Parmak Kapı, diğer kapı da Zindan Kapı'dır. Bu isimler, üst Kale'nin uzun zaman boyunca savaş esirlerinin ve yasaların cezalandırdığı mahkûmların konulduğu bir zindan olarak kullanılmış olmasından ileri gelir; o dönemlerde iki kapı arasındaki iç avluda muhafızlar yer almaktaymış.

22-23 numaralı perde duvar
Foto. Sébah & Joaillier

21'-22' numaralı perde duvar üzerindeki 22' numaralı kule 21 m. yüksekliğe erişir. Ön güneydoğu cephesi üzerinde yalnızca tek bir Yunanca yazıt vardır. 22' numaralı kulenin köşesinin görülmesine engel olduğu ön perde duvar oldukça ilginçtir. Güzel mermer malzemelerden yapılmış bu perde duvarda şunlar görülür: sunaklara benzeyen eksiksiz temel taşı dizisi, daha aşağıda, Priapos taş dizisi katmanı, hemen hemen tam üzerinde, aralarında savaşçılara ait olduğu göze çarpan lahitlerin parçaları, Yunanca bir yazıt vb. Yukarı kısımda, 3 taş ve 4,5 ve 6 tuğla ile değiştirilmiş 11 adet taş dizisi yer almaktadır. Önceki gibi konumlandırılan 23' numaralı kulede, beş tanesi Yunanca, biri ters şekilde konulmuş Latince olmak üzere toplamda 6 adet yazıt, haç, insan başı gibi kimi heykel parçaları, taçlı bir boğa başı vb. bulunmaktadır. Parmak Kapı'nın baktığı köşeye bakan atış mazgalının üzerinde, biri üst üste geçmiş bir çember içerisinde yer alan İsa'nın monogramı şeklinde, diğeri daha küçük olan iki ayaklı haçı taşıyan mermer bulunur. Duvarın bu kısmı kesinlikle her açıdan duvarların en ilginçlerinden biridir.

Sola dönünce, Parmak Kapı'ya erişilir; kısmen tahrip edilmiş yarım daire biçimindeki boşaltım kemeri ve tympanumun olduğu kadar bunların üzerinde bulunan duvarın tamamı ve kapının sağ tarafına dikey konumda bulunan perde duvar da restore edilmiştir. Girmeden evvel, sağdaki perde duvarlara bir göz atalım.

Parmak Kapı ve arkasındaki Zindan Kapı
Foto. Sébah & Joaillier

Üst kısımda, sağda, 24' numaralı kulenin yanında 10 mısradan oluşan, ölçü ile yazılmış bir vakıf yazıtının üç parçası bulunur. Geçtiğimiz yüzyılda henüz bütünlüğünü koruyan bu yazıt, Perrot ve Hamilton tarafından yeniden yazılmıştır. Bugün, iki uzun satır halinde yazılmış dört buçuk mısradan başka bir şey kalmamıştır. Bu yazıt, muhtemelen Parmak Kapı üzerinde Hz. İsa'nın bir ikonunun üzerine konuşlandırılmıştı. Geçen yüzyılda surun bu kısmı tarihi dokuya bağlılık endişesi taşımaksızın yeniden inşa edilmiştir. Diğer parçaların, duvarın yapımında kullanıldığı neredeyse kesindir. Bu yazıt ve bugün hâlâ Parmak Kapı'nın kemerinin üzerinde yer alan ancak birbirinden ayrılmış iki mermer bloğun üzerindeki 15 satırlık diğer metin, Kale'nin tarihi için en önemli belgelerdir. Bu yazıtlar üzerinde son günlerde çok sayıda bilim insanı çalışmıştır.

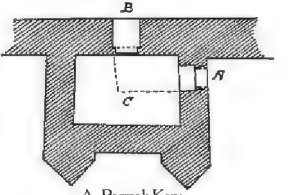

A. Parmak Kapı
B. Zindan Kapı
C. Kapılar arasında kalan avlu
Çizim: E. Mamboury

Henri Grégorie, iki sütun parçası üzerindeki yazıtta, Jülyen takvimine göre yazılmış olan ve günümüzün tarihlendirme sistemine göre 859 yılına tekabül eden 10 Haziran 6367 tarihini okumayı başarmıştır. Bu yazıtta adı geçen Mikhail ise, "Sarhoş" III. Mikhail'dir. Ankyra El - Mutasım tarafından 838 yılında alınmıştır ve muhtemelen bu tarihte önemli yağmalamalara ve tahribatlara maruz kalmıştır; diğer taraftan III. Mikhail, Anadolu'yu tehdit eden, Halife Mütevekkil'in Arap orduları ve Divriği'den gelen Paulusçularla yaptığı savaşlarda geri çekilme hattını kaybetmemek için Ankyra Kalesi'ni onartma gereksinimi hissetmiştir. Peki, III. Mikhail tam olarak ne yapmıştı? Arkeologlar bu konuda uzlaşmaya varamamışlardır; ancak III. Mikhail'in Kale'nin tamamını ve özellikle de üst kalenin güney cephesini restore ettirdiği neredeyse kesindir; öyle ki "Tanrı'nın üzerinde yürüdüğü taşların yerleştirdiği" güney cephesi, surun sadece bu kısmında bulunan haç şeklindeki taşları andırmaktadır.

Parmak Kapı 4.45 m. kalınlığında 2.95 m. genişliğindedir. Vaktiyle iki sütun gövdesi arasında desteklenmiş bir inerçıkar kale kapısı kepengi ile donatılmıştır. Bu kapı, bugün içinde kısmen evlerin bulunduğu çıkmaz sokaktaki bir iç avluya açılır. Bu kapıyı zorlayan saldırganlar ikinci kapıya ulaşmadan önce, duvarların tepesinden gelen ve her yere etki eden saldırıları

bertaraf etmek zorundalardı. Bu ikinci kapı, İç Kale'nin Hisar Kapısı'yla büyük benzerlik gösterir; silmelerle süslenmiş büyük bir kemer taşı, içerisinde Dış Kale'nin güney bölümünün tüm kapılarında bulunan basık ikinci bir boşaltım kemerinin görüldüğü tuğladan bir alınlık tablasını çevreler. Iki dikmesi, dikey olarak yerleştirilmiş kemer parçaları, yekpare dikmeli lentosuyla kapı, büyük taş dolgunun içerisinde yer alır. Burada, farklı iki zamanda yenileme çalışması yapılmıştır. Zindan Kapı'dan geçiyoruz; bu kapının bir zamanlar iki kanadı varmış ve hâlâ millerin üst bölüm yuvaları görülmektedir. Kapının üzerinde bulunan kirişin iç kısmında Trajan adına yazılmış Yunanca bir yazıt bulunmaktadır; kaleye girmeden önce sağdaki direğin üzerinde Yunanca yazılmış başka bir yazıt daha görülür. Geziye devam etmek için ilk kapıya geri gelmek ve duvarı dışarıdan takip etmek gerekir.

24′ numaralı kulenin atış mazgalının üst kısmında yer alan taşın üzerinde bir haç bulunmaktadır. İyice doldurulmuş 24′ - 25′ numaralı perde duvar seyirdim yolundaki Osmanlı dönemine ait yenileme çalışmalarından başka pek de özel bir şey sunmamaktadır. 25′ numaralı kulede, aralarında bir Medusa başının da bulunduğu birkaç adet antik parça bulunmaktadır. İzleyen perde duvar toprakla doldurulmuştur ve üzerinde bir adet Yunanca yazıt bulunmaktadır.

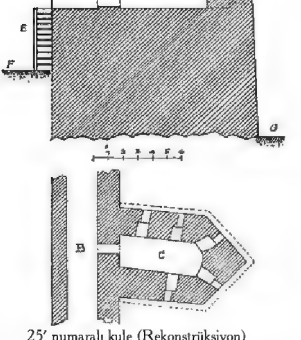

25′ numaralı kule (Rekonstrüksiyon)
A. Seyirdim Yolu B. Kapalı geçit C. Üst İstihkam D. Alt İstihkam E. Ahşap Merdivenler F. Kale'nin içi G. Dış bölüm
Çizim: E. Mamboury

Çok köşeli burç türündeki Doğu Kalesi'ne varıyoruz. Kare şeklindeki küçük payanda eski sura dayanır. Temelinde ise bu payandayı Dış Kale'nin duvarına bağlayan kimi taşlar görülür; yukarıya doğru baktığımızda, ise seyirdim yollarının arasındaki iletişimi sağlayan kapı mükemmel konumdadır, ancak bu kapının kapalı olduğu görülür. Bir kayanın üzerinde bulunan burç mükemmel bir şekilde korunmuştur; aralıkları ise hâlâ harç ile doludur. Yukarıya doğru olan bölümde ise mavi renkle çevrelenmiş harçdan oyukta hiç şüphesiz önemli bir restorasyonu anlatan Osmanlıca bir yazıt bulunmaktadır.

Doğu Kalesi Şark Kalesi

Foto. E. Mamboury

Çokgenin altı cephesi, Roma su kanallarından gelen birçok mermeri, bir sunağı küçük kanatlı bir figürü olan taçlı bir lahiti, bazı eski mimari parçaları ve Latince ve Yunanca iki yazıtı içerir. Duvar 8 m. kalınlığındadır.

Doğu Kalesi'nin gizli kapısı

Foto. E. Mamboury

Burcun çevresinden dolaşarak içeriye giriş olanağı olan gizli bir kapıya ulaşılır. Kısmen toprağa gömülü bir durumda olan Latince zarif bir yazıt, sağ dikme taşının dibinde yer almaktadır. 8.45 m. uzunluğundaki bu gizli kapıdan girildiğinde, duvarın bu kısmının çift yapılı olduğu görülür, zira önünüzde kirişi Yunanca uzun bir yazıtla bezenmiş eski bir gizli kapının dış kapısı bulunur. Bu eski gizli kapı, diğerine göre daha alçak ve daha dardır ve başka bir Yunanca yazıtı daha içermektedir.

Timur Tepesi ve doğudaki sur dizisi
Foto. Sébah & Joailler

Gizli kapıdan geçip iç duvarların dibine varıyoruz; solda, duvardaki bir diğer yarık ise sizi, belli belirsiz bir elips şeklinde olan kulenin içine götürür. Sağdan seyirdim yolunun üstüne kadar çıkın, soldan bölgenin genel görünümüne hâkim olunan noktaya kadar dümdüz devam edin.

Doğu Kalesi'nden Cebeci Semti'nin görünümü
Foto. E. Mamboury

Kemer şeklindeki sur dizisi, kuzeye doğru, aşağıya inerken iç kısımda çukurlaşmakta ardından, sağda, Telgraf istasyonunun kapıkulelerinin önünde kalan Timur Tepesi'nin zirvesi Akkale'ye

doğru yeniden çıkmaktadır. Doğuda, Hatip Çayı'nın iki yakası yeşilliklerle bezelidir ve Mamak, Hüseyin Gazi tepesinin eteğinde bir ağaç buketi gibi görünmektedir. Güneydoğuda 1850 m.'lik yüksekliği ve engebesiz yamaçları ile Elmadağ yer alır; Kale'nin eteğinde ise Kayabaşı mahallesi, büyük hapishane, mezarlık, şehrin güneydoğusundaki mahalleler, Cebeci semti vs. yer almaktadır.

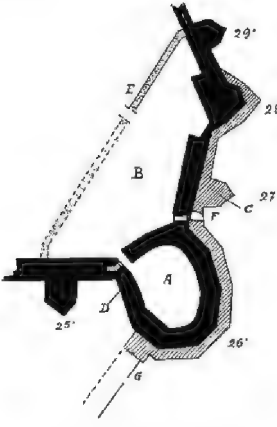

Şark Kalesi ya da Doğu Kalesi
A. İç kısım B. Dış avlu C. Güçlendirme (IX. yüzyıl) D. VIII. yüzyıl Selçuklu dönemi duvarı E. Gizli kapı F. İlk duvarın suru
Çizim: E. Mamboury.

Bulunduğumuz tepeden burcu inceleyecek olursak, çok geçmeden, güneybatı cephesi hariç çevresinin iki katına çıkarıldığını görürüz. Burcun doğusunda yer alan ikinci kule, özellikle bu bakımdan ilginçtir. Dıştan düzensiz çok köşeli şekli olan bu burcun ortası ovaldir. Bu burç ve Selçuklu dönemine tarihlenen bir duvarın kapattığı iç acil girişleri, Mısır savaşı sırasında esir alınan Fransız mahkûmların tutulduğu yeraltı geçitlerinin bir kısmını oluşturur. Eğer güneybatıdan burcun seyirdim yolunun etrafı dolaşılırsa, güney perde duvarının zirvesi boyunca ilerleyip, birbiri ile kesişmeyen iki katının dikdörtgen iç yerleşimi görülen ilk kuleye (25' numaralı kule) varılabilir. Geri gelip geziye devam etmek için gizli kapıdan geçmek gerekir. İzleyen perde duvarın, neredeyse tamamı yıkıntılarla kapanmış bir gizli kapısı vardır. 36 numaralı kulenin üzerinde ise birkaç tane işlenmiş antik parça bulunur. İzleyen perde duvarın ise hâlâ iki adet mazgalı vardır.

27′ numaralı kule güçlendirmeyle oluşturulmuştur; izleyen perde duvarı, 28′ numaralı kule gibi, dışardan sağlamlaştırılmıştır; bu sonuncusu, üç tane Yunanca yazıta sahiptir. Sur, bu kuleden itibaren yön değiştirir ve içerde eğim yapar; 29′, 30′ ve 31′ numaralı kulelerin, gitgide çoğalan kanalizasyon mermerleri dışında, özel hiçbir tarafları yoktur. 32′ numaralı kule bir evin üzerinde yükselmektedir; boğa başlı iki blok içerir ve hemen hemen bütün diğer kuleler gibi 2 oda katı vardır. 32′-33′ numaralı perde duvarı, kanalizasyon mermerleriyle döşenmiştir. 33′ numaralı kule alçak ve kare biçimlidir, vadinin en alçak kısmına tekabül etmektedir. 34′ numaralı ile 2 Yunanca yazıt ve çıkıntı yapan bir aslan başı içeren 35′ numaralı kuleler, evlerle taçlanmışlardır. Bunu takip eden

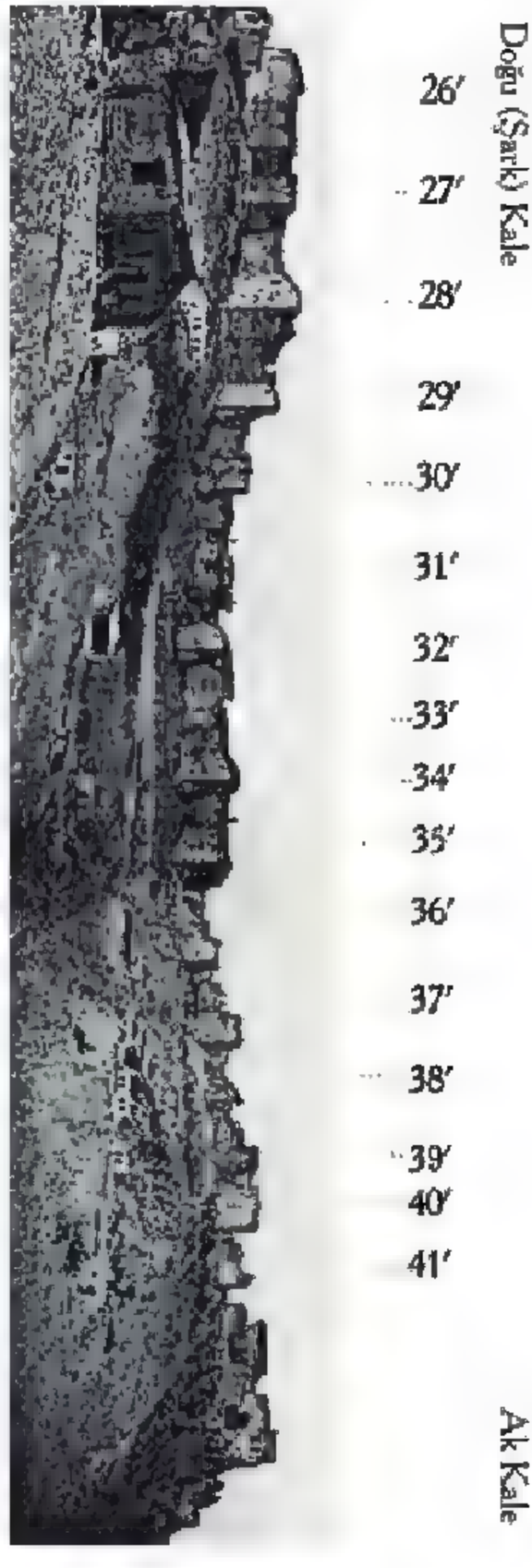

Kale'nin doğu yüzünün Kaya Başı'ndan görünümü

Foto. Sebah & Joaillier

perde duvarı neredeyse tamamen bir poterne (yer altı geçidi) sahiptir. Yıkıntılarla kapanmış; 36' numaralı kule bazı eski heykeltraşlık parçalarını barındırır ve bunu takip eden perde duvar yine iki mazgallıdır.

32' numaralı kule
Foto. E. Mamboury

34' - 35' numaralı perde duvar
Foto. E. Mamboury

Bu bölge 1931 yılından itibaren, kule diplerine kadar Kürt nüfusa ait küçük evlerle sarılmıştır. Öyle ki, bu gecekondular kulelerin diplerine bile yapılır olmuşlardır. Yapılan bazı kazılar, kulelerin oldukça yüksek kaya dizileri üzerine inşa edildiğini ve surların alt bölümlerini kirleten toprağın, kale surları üzerinden atılan dökütülerden oluştuğunu göstermektedir.

37′ numaralı kulenin üst kısmında, Kürt evlerinin çevresinden dolaşmak gerekir; surun bu kısmının tamamı kötü durumdadır. 38′ numaralı kulenin üzerinde Yunanca bir yazıt bulunmaktadır. 38′-39′ numaralı perde duvarın bugün tamamen yıkılmış durumda olan bir gizli kapısı vardı. 40′ ve 41′ numaralı kuleler belli belirsiz yuvarlak bir şekle sahiptir. Surun bu kısmının tamamı, en azından üst kısımları, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine aittir.

Akkale ve sarp bazalt kayalıkları.
Foto. E. Mamboury.

Başlarımızın üzerinde yükselen ve düzensiz bloklar ve dikilitaşları andıran sarp bazalt kayalıklar içerisinde bulunan Akkale'nin aşağı kısmına varıyoruz. Kayalar üzerine kurulan surun bu kısmı bir resim gibidir ve el değmemiş bir haldedir. Mavi devedikenleri, üzerlikler – eski evlerde kullanılan klasik bir bitki – kıvrımlı yüzeylerin hemen hemen her yerini kaplarlar. Bu bitkiler zamanla kahverengileşmiş bazalt tonlarında büyüleyici şekiller oluştururlar.

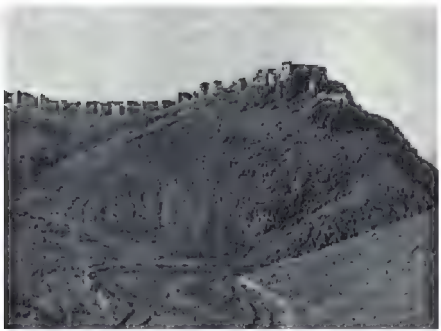

Dere'den Kale'nin görünümü (doğudan)
Foto. H. Martin

Cesur olmayanlar için gezi burada sona ermektedir ve geziye katılanlar, buluşma noktası olarak belirlenen Akkale Ali Taş Sokak'a varmak için surun çift kapısından geri dönebilirler. Ancak, kayalıklardaki küçük merdivenden ve eski surlardan korkmayanlar bizi takip edebilirler. Belli belirsiz bir patika kayalıkları çevreler. Çok geçmeden yüksek sarp kayaların üst kısmından aşağı doğru inen, duvar desteği şeklinde bir duvara varılır. Bu duvar Dış Kale'ye aittir ve surun kuzeydoğu köşesini oluşturur. Sağ taraftaki uçuruma çok fazla bakmadan sur boyunca, kayanın üzerine tırmanmak gerekir; hemen ardından, tüm vadiye hâkim olan duvara varılır. Buradaki manzara oldukça güzeldir ve harcanan çabanın hakkını verir. Yukarıda, kaya duvarları üzerinde adeta asılı gibi duran Akkale, bazaltların içinde yer alan çelik ara parçaları ile birbirine bağlanmış temel bloklarını gösterir. Üzerinde yer alan mazgallar siyahımtırak yapının siluetini diş diş keser ve bu dişler Akkale'yi havalandırır. Hatip Çayı vadide kıvrıla kıvrıla ilerler ve iki yakası yeşilliklerle kaplı su yatağı Mamak ve Kayaş'a doğru devam eder. Solda, Hüseyin Gazi Tepesi yükselmektedir. Sağda Kayabaşı kenar mahallesi, ardından ise sivri minaresiyle Ahmed Paşa Camii'nin gümüş renkli kubbesi, kavakların arkasında Haritacılık Enstitüsü ve tatlı dalgalı görüntüsü ile Elmadağ yükselir. Karşıda, Timur Tepesi ve taş ocakları bulunur.

Surlarda yer alan duvardan inip, duvarın yukarısına doğru uzanan patikayı takip etmek gerekir. Burada, insan böylesi bir kalenin heybetinin farkına varır; duvardaki bir çöküntüden, eskiden bir gözetleme kulesi ile sona eren yıkık bir çıkıntı görülür. Patika sağa doğru çıkar ve bizi, istihkâm sırtının Selçuklular döneminde yapılan duvarının aralarından geçerek, Akkale'nin önüne götürür. Şehrin görüntüsü göz kamaştırıcıdır.

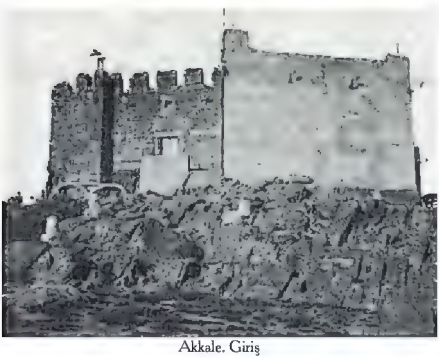

Akkale. Giriş

Eskiden, ovada, Kale'nin tepesinden fark edilmeden kalabilen hiçbir şey olamazdı. Dolayısıyla, birbiri ardına gelen böylesi farklı halkların burayı neden bu kadar tercih ettikleri anlaşılıyor.

Akkale, adını, bir zamanlar kireçle boyanmış olmasından alır. Eğer Kaleyi ziyaret etmek için daha önceden izin aldıysanız (Müzeler Müdürlüğü, Maarif Bakanlığı) karşıdaki küçük kulübede oturan bekçi size kaleyi açacaktır. Kalenin etrafından dolaşalım; bekçinin kulübesinin yanında, belirli belirsiz oval şekilli mermer bir blok görülür; bu taş, sokağa adını veren Ali'nin taşıdır. Efsaneye göre, önceden bu yöreye hiç gelmemiş olan Ali, bu mermeri, Timur Tepesi'nin zirvesinden, Araplar tarafından kuşatılan şehrin surlarına doğru atmış. Kayalıklarda, Roma döneminden kalan bir de aslan görülür.

AKKALE

Planın açıklaması

A. Giriş
B. İslamiyet dönemine ait olmayan antik eserler eski müzesi
C. İslamiyet dönemine ait antik eserler eski müzesi
D. Sarnıç deliği
E. Depo
F. Depo
H. Dere Surları, I. Bizans dönemi duvarı
İ. Kale'nin içi
J. Selçuklu dönemi duvarı
K. Girişin önündeki kayalık alan
L. Özel bahçe
M. Sarp kayalık

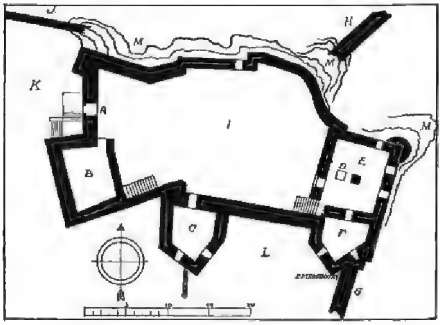

Akkale

Çizim: E. Mamboury

Akkale'nin Alçak kapısının üzerinde tuğladan sivri tepeli bir kemer bulunan cephesi, muhtemelen Osmanlı dönemine aittir; eski temelleri hariç, bu cephedeki duvarların üst kısmında, içerisinde bir zamanlar kaleye yapılan yenileme çalışmaları ile ilgili iki adet Osmanlıca yazıtın yer aldığı, iki adet harç yuvası görülür. Bu iki yazıt uzun zaman önce yok olmuştur. Kare şeklindeki kule, eskiden büyük boyutlarda çizilmiş bir Osmanlı İmparatorluk arması taşıyormuş.

Akkale'nin iç avlusu

Foto. E. Mamboury

Güney köşesi, çok köşeli iki kule ile donatılmıştır ancak bu iki kule, dört bir taraftan özel bir mülk tarafından çevrelendiği için, ziyaret edemiyoruz. Kale'nin iç kısmı uzunlamasına bir avludan oluşmaktadır; en dipte görülen ve sivri kemerli bir kapısı bulunan bir top yuvası yağmur suyu sarnıcının üzerine inşa edilmiştir. Bu sarnıcın içerisinde, Dere'nin kapalı geçidi ile haberleşmeyi sağlayan karanlık bir yeraltı geçidi olduğu düşünülmektedir. Sağda, üç kulenin içinde, eskiden değerli eşyaların konulduğu diğer kazamatlar yer alır. Seğirdim yolundaki merdiven rampalarının birinden çıkarak, şehrin en güzel manzaralarından birinin tadını çıkarabiliriz. Akkale, akşamları elektrikle aydınlatılır.

YUKARIDA

Akşamüzeri, Kale'den güneşin batışı öyle güzeldir ki, Ayaş Tepeleri üzerinde parıl parıl parıldayan, dağların eteklerinde adeta yuvarlanan güneş, batarken yerini yavaş yavaş morumsu renklerin bir karışımına bırakır. Ufuk ışıklar içerisinde yitip gider; parlak kırmızı bir hal alan gökyüzü son kez parlar ve kırmızı, altın sarısı, yeşil ve mavi renklerini bir ateş rengi içinde birleştirir. Yer, leylak renklerini, aşıboyalarını, lilalarını hafiften gölgelendirerek gökyüzüne doğru yükseliyor gibidir. Gündüzün tanrısı artık kaybolmuştur; geriye yalnızca, güneş ışınlarının süslediği adeta bir haleye benzeyen tacı kalır. Daha sonra güneş

ışınları ortadan kaybolur, gökyüzünün görüntü oyunları artık yoktur. Akşam dağların üzerine çöker, ova şimdiden akşamın dinginliği içerisindedir.

Ayaklarımızın ucundaki canlı ve gürültülü şehir çok geçmeden aydınlanır. Ancak, tan vakti uzun sürer. Müslüman seramikçilere kuşkusuz ilham vermiş olan bu mavi-turkuaz renk, gökyüzünde daha uzun süre kalır. Bununla birlikte, Kale, toprak üzerindeki ışığın son sığınağıdır. Karanlığın içerisine yavaş yavaş giren şehir, elektrik ışığı ile aydınlatılırken, burada, yani yukarıda, dar sokaklar pek hoş bir morumsu renk alır; ancak, Kale'nin cephelerinin üst kısımları ve Akkale, batmakta olan hükümdarlığın yıldızından aldıkları muhteşem şarap tortusu rengini uzun yıllar boyunca korumuş ve daha da koruyacaklardır.

DERE'DEKİ SAVUNMA HATLARI. BENT. GİZLİ DEHLİZ
D.2.13.

Hareket noktası. KOOPERATİF, b.C.2

Soldan Tabakhane Mahallesi'ne doğru inin; köprüyü geçin ve bir sonraki köprüye kadar nehir boyunca ilerleyin. Önünüze Dere'nin alt duvarları çıkacaktır.

Surun başlangıç noktasına kuzeybatı kuleden göz atmak için, ikinci köprüden geçip, surun mevcut durumu ile Osmanlı olan bu kule daha eski dönem üstüne oturur; üzerine inşa edildiği kayalar boyunca ilerleyen dar sokaktan çıkılır.

Eski tabakhanelerin bulunduğu mahalle ve Kale
Foto. E. Mamboury

Sébah & Joaüller

Surların Dere'den görünümü
Noktalı çizgiler gizli dehlizi göstermektedir

Kule, şehri çevreleyen Bizans dönemi Aşağı suruna aittir; bu kısmın 1832-1833 de Mısırlı İbrahim Paşa tarafından, restore edildiği söylenir. Duvar, el değmemiş mazgallarıyla güzelliğini koruyan bu kuleden başlar, birkaç kör kaya aracılığı ile vadinin dibine iner ve bendin alt kulesine dayanır; ardından üç kule ile güçlendirilmiş duvar zikzaklar çizerek yamaç boyunca tekrar yukarı doğru çıkar ve dik bir yamaca bağlanır. Köşe şeklindeki bu

küçük, etrafı çevrili yerleşim bölgesi ahşap duvar güçlendirmeleri göz önüne alındığında, Osmanlı dönemine aittir, ancak Selçuklular döneminde, 1249-1250 yıllarında II. Keykavus tarafından yaptırılmış olabilir. Bu bent, hiç şüphesiz, bu surların dışında kalan Tabakhane Mahallesi'ni savunma amaçlı inşa edilmiştir. Şehrin 1839 yılında subay von Vincke tarafından çizilen haritasında, aşağı kuleden başlayan bir baraj duvarı, bendin üzerinden geçer, Timur Tepesi'nin güneybatı yamacına kadar uzanır, batıya doğru dik bir açı yapar, Hıdırlık denilen ve bir duvar desteğinin üzerinde yer alan çok köşeli bir kule ile sonlanır. Başlangıçta muhtemelen çok daha bütün halde olan ancak bugün hiçbir izi kalmamış bu duvar yayılımı, Selçuklular ya da Ahiler döneminde, Hatip Çayı'nın bir kıvrımını ve şehrin su ihtiyacını karşılamak için nehir boyunca, ovadaki surun dışına yerleşmiş Tabakhane Mahallelerini şehrin içinde kalacak şekilde çevrelemek amacıyla yapılmış olmalıdır. Şehrin bu kısmının savunulmasına yönelik iki nokta dikkat çeker: 1- Toprağın engebesi nedeniyle saldırganlar hiçbir durumda nehrin suyunun yönünü değiştiremeyeceklerdir. 2- Dere'nin dibi, her ne pahasına olursa olsun surlarla kesilmesi gereken bir yol ya da önemli bir geçit oluşturmayacaktır. Buradan Dere'nin savunulmasının ilk başta kuşatılmış olan bölgeye yönelik tek bir amacı olduğu sonucu çıkar: şehrin, kayalar labirentinin arasından tüm saldırılara karşı korunması; su kanallarının yok edilmesi, şehrin dışında, nehir boyunca tabakhanelerin kurulması ve zamanla Dere suru kendinden beklenilen bir şekilde genişlemiştir. Böylece, suyun ve tabakhanelerin korunması gibi ikinci bir amaca da hizmet etmiştir. Bu gelişimin İslamiyet döneminde gerçekleştiği düşünülmektedir. Zira bildiğimiz hiçbir Bizans belgesinde Ankyra'nın tabakhanelerinden bahsedilmez. Alt kısımda yer alan çok köşeli kule, bugünkü haliyle, kesinlikle ilk temellerinin üzerinde yükselmez, bu kesindir; bununla birlikte, bu kule Osmanlı dönemine aittir. Temelindeki Yunanca yazıta bakılmalıdır. İç kısmında, Bizans yapıtı olmadığını kanıtlayan, tympanumu sivri tepeli bir kemer ile bezenmiş bir giriş kapısı yer alır.

Üst sur, alt kısımda yer alan bu iç toprak parçası ile olan iletişimini, üçü istihkâm sırtı üst duvarının üzerinde hâlâ görülmekte olan çok sayıda kapı aracılığı ile sağlamaktaymış. Bu iç toprak parçasının olduğu bölüme, ya aşağı taraftan, yani bendin oradan kayalıkların üzerinden doğu duvarının etrafından dolaşarak, ya da yukarıdan iç surun kuzeybatı köşesinden ve batı suru boyunca inerek varılabilir. Bu iç toprağın ortasında, duvarların ve Bizans dönemi tonozlarının kalıntıları hâlâ görülür.

BENT

Kabul gören ilk tespit, bendin kuleden sonra yapıldığıdır, zira bent, kulenin köşesine sıkıca bağlanmıştır. Eğer kule, bizim de söylediğimiz gibi, Osmanlı ya da Selçuklu dönemine ait ise, bent, daha önceden de ima edildiği üzere, ne Roma ne de Bizans yapımı olabilir. Şu haliyle bu bent Osmanlı dönemine aittir, ancak eski bir yapı üzerine yapılmış olabilir.

Su bendi ve aşağı kule
Foto. E. Mamboury

29 m. uzunluğunda ve 7.75 m. genişliğindeki bendin yüksekliği 5 m.'dir. Bu bent, bendin kulesinden başlayan ve Hıdırlık Tepesi'nin batı mahmuzunun üzerinde yer alan çok köşeli bir kuleye bağlanan bir duvarın temeli olarak kullanılmış başka bendin yerini almıştır. Başlangıçta, batısından, bugün artık yok olmuş, eğik bir payanda ile bezenmiştir. İçerisinde, biri yukarıda diğer ikisi aşağıda olmak üzere tesviye havuzlu üç kanalı bulunan bu bendin suları düşük seviyede tutmak gibi bir görevi varmış. Suyun yükseldiği dönemlerde, bu üç kanal, suları, izleri hâlâ görülmekte olan mermerden yuvarlak bir su havuzuna boşaltıyorlardı. Dolayısıyla, geçmişte daha büyük önem arz eden bent savunmaya yönelik değildir. Bu bent bir barış dönemi eseridir, zira belirli bir dönemde, şehri ve bendin hemen arkasında, nehrin solunda konuşlanmış, eski deri kurutma yerleri hâlâ görülen çok sayıda tabakhaneyi besliyor olmalıydı. Düzgün kesilmiş bazalt bloklardan muhteşem bir şekilde inşa edilmiş olan bendin taş dizileri oldukça düzenlidir; yeniden kullanılmış eski bloklar sayıca azdır, bununla birlikte, sağ taraftaki kanalın üzerinde, doğu yüzü bir bazalt bloğun üzerinde bulunan, oldukça silinmiş Yunanca bir yazıt görülür ve Korint usulü bir sütun başlığı, kumla karıştırılmış kireçli beyaz harç ile bağlanmış iç duvara yerleştirilmiştir. Diğer bir ilginç gözlem ise, suyun geldiği yöndeki cephenin kesme kaplama taşı halindeki blokları birbirlerine 25 cm. uzunluğunda bugün oldukça iyi durumda olan demir vidalar ile bağlanmıştır. Oysa Konstantinopolis'in fethinden bu yana, tüm Osmanlı mimarları demir vidalar kullanmıştır. Bu bağlamda çok sayıda örnek verilebilir; bent Osmanlı yapımıdır, Cenabî Ahmed Paşa Camii'nin ve Isfahanı Tekkesi'nin inşası için Ankara'ya gelen Mimar Sinan bu bendi yapan kişidir, zira

caminin ve özellikle de minarenin duvarlarında blokları birbirine bağlayan, bendinkilerle tamamen aynı boyutlara sahip demir vidaları görülür. Bu yüzden burada, Dere'yi kapatan ve suların zarar verdiği Selçuklulara ait duvarı da, Osmanlılar döneminde yapılan restorasyon çalışmalarını görmek gerekir.

GİZLİ DEHLİZ

Güzergâh. Bent kulesinden itibaren kayalıkları takip edin; çıkıntı biçimindeki iki kuleyi geçip aşağıya vardığınızda doğu taraftaki ilk kulenin eteğine ulaşmak için yamaçtan inin. Gizli kapının tuğla parçalarından kalıntısını göreceksiniz. Oradaki dar geçitten geçin ve çok köşeli kulenin solundaki, surda görünen boşluğa kadar tırmanın.

Bu gezinti dağcılık alışkanlıkları yoksa kadınlar için uygun değildir; sağlam ayakkabıların giyilmesi gerekir ve kayalıklardaki tutunma noktaları güvenlidir. Yanınıza mum alın.

Anadolu'da çok sayıda örneğine rastladığımız bu kapalı geçit kendisinden çok bahsettirmiştir, zira geçite dair izler kaybolmuş gibidir. 1928 yılında, vadinin alt tarafında bu geçidin yerini saptadık; başlangıçta tamamen üç katlı tuğla sıralı eğik tonozla kaplı, toprak ve çalılarla gizlenmiş olan geçit garnizonun dar vadinin dibinde kazılmış bir kuyudan su gereksinimini karşılamasını sağlamış olabilir ancak özellikle, kuşatanların kampında gece saldırıları hazırlanmasına ve başlatılmasına olanak vermiştir. Geçidin izlediği ve kayalıklar boyunca zikzaklar çizen yol, düşmanın zorladığı ve geçidin yokuşunun da düşmanın yukarı çıkmasına olanak verdiği durumlarda savunmayı kolaylaştırmıştır. Kayanın üzerine yerleştirilmiş ya da içine kazılmış olan geçit, kayalığın içine yontulmuş ya da tuğladan örülmüş yüksek merdivenlerle donatılmıştır ve 1,35 m. ile 1, 90 m. arasında değişen düzensiz genişliğe, 40 ile 50 derece arası eğime sahiptir. Açılan ilk avlu ile aynı zamanda inşa edilmiş olan bu kapının tam olarak ne zaman yıkıldığı bilinmiyor. Kapı Kale duvarı yüksekliğinde tamamen kesilir ancak sökmeleri duvarda görülür. Yaklaşık 27 m uzunluğa, 2,50 m. yüksekliğe ve aşağı yukarı 15 m. dikey açıya sahip tünel kısmına, duvar tuğlalarının yatay olarak değil eğim açısına göre yerleştirildiğini fark ederiz ki bu tünelin yıkılmasını ve çökmesini kolaylaştırmış olmalıdır. Tünelin üstü tuğla yığınları ve toprak ile tıkanmıştır.

Yeraltı geçidinin içinden çıktığı duvar, şimdiki haliyle Bizans'a ait olsa da sağ taraftaki kule taşlarının oldukça düzenli örülüş biçimiyle Selçuklulara aittir. Bu kule büyük olasılıkla daha önceden yıkılan bir kulenin yerine yapılmıştır. Duvar boyunca doğuya doğru gidildiğinde çıkıntıdaki çift kuleye, surun üzerine çıkıldığında ise Bizanslılara ait gizli bir kapıya ve üst yerleşim bölgesine götüren 14 basamaklı merdivene ulaşılır; 2,20 m. kalınlığı ile duvar, kırılmış büyük tuğla parçalı, Bizans dönemi harcı ile bağlanmış, iç taş dolgusunu gösterir. Gelişmiş yapının iç kısmı gözle görülebilir ve ne amaçla inşa edildiğini anlamamızı sağlar.

Ziyaret sona erdi; gelinen yerden inmek ya da yamacı ve suru tırmanıp tepedeki duvarın aşağısında bulunan evlerden birinden geçmek için izin almak gerekir ki bu geçiş ev sahiplerinin orada olmama ihtimalinden dolayı her zaman kolay değildir.

JULİEN SÜTUNU- BELKIS MİNARESİ
C.2. 4.

Bizans dönemine ait. Hareket Noktası. Millet Meydanı C.2.a. Taş Han ile İş Bankası otelinin arasındaki sokaktan geçin, 80 m ilerde, Julien Sütunu, solda İş Bankası ve Maliye Bakanlığı arasında, Hükümet Meydanı'nın üçra bir köşesinde görünür.

Ne tarih ne de yerel gelenek bize bu sütunla ilgili kesin bilgi verir. Anıtın üzerinde yazıt yoktur, dolayısıyla 362 yılında İmparator Julianos'un gelişi (361-363) anısına dikilmiş olabileceği tahmin ediliyor; Julianos, kendisini paganizmi dirilten kişi olarak onurlandırmak isteyen Augustus ve Roma Tapınağı'nın papazları tarafından büyük bir saygıyla karşılanmıştır. Sütun her ne olursa olsun kaba işlemesi ile Roma mimarisinin çöküşü dönemini yansıtır.

Julien Sütunu

Foto. Sebah ve Joailler

14.50 m. yüksekliğinde olan sütun, demir kesme aleti yardımıyla yatay olarak üst üste konmuş ve silmelerle süslenmiş 15 kubbe kasnağından oluşur. Kubbe kasnaklarının birleşme yerleri yatay silmeler içinde kaybolduğundan tek parça olarak görülmektedir. Kare biçimindeki tabanı, sütun ile orantısızdır. Başka bir yerden alınıp buraya dikilmiş gibidir. Sütunun, Julien onuruna yazılmış olan ancak Hıristiyanlık döneminde kaldırılan bir pagan ithaf yazıtı taşımış olması olasıdır; görünümü paganizmi anımsatmadığı için anıtın kendisi büyük olasılıkla korunmuş olmalıdır. Oldukça zarar görmüş ve yönü doğuya doğru çevrilmiş 15. kubbe kasnağı, bir zamanlar üstünde bulunan başlık tablası gibi Bizans dönemine ait olan ve doğu tarafından kırılmış bir başlık ile sona erer. Kendi üzerinde dönen bu başlık, köşeleri olan dikenli kenger yapraklarının yanı sıra cephelerinde, üzerlerinde kartallar, bronz monogramlar ya da amblemlerin yerleştirilmiş olabileceği gömme boşluklar görülen 4 yuvarlak kalkan taşır. Sütun yaklaşık 30 cm batıya doğru eğimlidir. Başlığın üzerini taçlandıran leylek yuvası sütuna pitoresk bir görünüm kazandırır. Julien Sütunu, Türkçede Süleyman Peygamber'in eşi ya da Saba Kraliçesi Belkıs'ın minaresi anlamına gelen Belkıs Minaresi olarak adlandırılır. Halk, sütunun genç bir kızın mezarını gizlediğine inanır.

İsmet Paşa Enstitüsü

Foto. Sébah & Joailler

Gazi Enstitüsü

OKULLAR

Ankara henüz, bir başkentin sahip olması gereken halk eğitim kurumlarının tamamına sahip değildir ve bu nedenle hâlâ daha bir geçiş dönemi içindedir. Ancak özellikle zorunlu ilköğretim ile ilgili kanunun yürürlüğe girişi ve birçok orta ve yüksek öğretim kurumunun açılışıyla birlikte Anadolu gençliği, öğrenim arzularını gerçekleştirebilmekte.

Erkek Lisesi

Foto. Sebah ve Joailler

İlköğretim çok sayıda karma sınıfın yanında, kızlar için, erkekler için bir ilkokulu ve ortaokulları kapsar. Lise eğitimi Erkek Lisesi (C. 3.30) ve Kız Lisesi'nde verilir. Mesleki eğitim, Tarım Yüksekokulu, Ticaret Okulu (C. 1. 56.), İsmet Paşa Meslek Okulu (C.3. 24), Sanat ve İş Okulu'ndan (C.3. 29) oluşur. Yükseköğretim tam anlamıyla bir üniversitede değil(C.2. 9), Öğretmen Okulu, Yüksek Öğretmen Okulu, Müzik Okulu'ndan oluşan üç bölümlü Gazi Enstitüsü'nde (A. 2.61) ve Hukuk Okulunda gerçekleştirilir.

Çankaya'da bir ilkokul

Okul binaları sağlık koşullarına uygun olarak inşa edilmiştir. Eğitim konularıyla ilgilenen kişiler için bu binalar görülmeye değer. Şehrin doğusunda kırlık bir alanda bulunan Gazi Enstitüsü gerçek bir saraydır ve eğitim araçları tamamen yenidir.

Ankara'nın okulları çok daha önceden tanınmıştır, eski tarihçiler, Mustafa Paşa, Ömer Seyfeddin ve ansiklopedist denilen Taşköprülüzade'ninkileri sayarlar.

ÇEŞMELER

İstanbul'un görkemli imparatorluk çeşmeleri Ankara'da yoktur, bununla birlikte Ankara çeşmeleri de oldukça güzel ve gösterişlidir. Bunda şaşılacak bir şey yoktur, zira Doğu'da, Kuran'a göre "su hayatın kaynağıdır". Öte yandan, Türk yazar Celal Esat'ın söylediği gibi "kalıcı bir eser bırakmak isteyen her Müslüman kendi ruhunun ve ölmüş anne ve babasının ruhlarının huzuru için, içinden temiz ve içilebilir su akan bir çeşme yaptırırdı".

Ankara'da su kaynakları, yalnızca, suyun kovalarla taşındığı "çeşme" biçimindedir. Yoldan geçenin susuzluğunu gidermesi için sürekli olarak sebilci tarafından doldurulan, suyun zincirlerle tutturulmuş bakır taslardan içildiği sebiller (Allah'ın yolu) yoktur. Cami avlularında ya da çevresinde abdest almak için yapılmış çok sayıda çeşme ile şadırvan olarak adlandırılan çeşmeler bulunur.

Ankara'daki çeşmelerin görünüşleri oldukça farklıdır. Bazalttan yapılanlar sağlam yapılmış olup sade bir şekilde süslenmiştir. Kireç taşından yapılanların ise geniş bir gölgeliği vardır. Yalnızca Hacı Bayram Camii yakınlarında bulunan Şeyh Mehmed Efendi'nin annesi Nezihe Hanım için yaptırdığı çeşme fayansla kaplanmıştır. Genellikle eski malzemelerden yapılmış çeşmeleri, Hacı Ilyas Mescidi yanında bulunan çeşmede olduğu gibi antik yazıtlara sahiptir.

Şehirdeki antik çeşmelerin nasıl olduğu konusunda fikrimiz yok; zira hiçbiri günümüze kadar ulaşmamıştır. En eski çeşme Hacı Musa Mahallesi'ndeki 1233-1234 tarihli Mustafa Efendi Çeşmesi'dir. Türk tarihçiler, Ankaralı Şeyhülislam Mehmed Emin Efendi'nin (1618-1686) yirmi beş tane çeşme yaptırdığını anlatırlar. 1980 yılında Vali Abidin Paşa, Elmadağ'ndan şehre bir su şebekesi kurmuş ve çok sayıda çeşme inşa ettirmiştir. Bu çeşmelerden bağımsız olarak son yıllara dek halkın kullanımına açık çok sayıda çeşme yapılmıştır. İşte bu dualı çeşmelerin anlamını açıklayacak Kuva-yı Milliye Caddesindeki çeşmenin yazıtının çevirisi şöyledir:

"Çeşmeyi yeniden yaptıran Hacı Dayı'nın ruhuna dua ediniz."

"Bütün canlıları sudan yarattık" (Kuran) 1327. (1908)

"Hacı Mustafa Bey'in bağışıyla yaptırılan bu güzel Üçyüzlü Çeşme için Allah'a Hamdolsun!"

Bu Bey'in niyeti halka açık bu çeşmeyi yaptırarak karısının ruhunun şad olmasını sağlamaktır.

"Bu çeşmeden kana kana su içenler Hacı Fatma Hanım'ın ruhu için dua etsin."

"Dört seçilmişler"den yola çıkarak bu tarihi (kronogram) düşündüm.

"Kalbin acısını dindiren balözlü bu ulu çeşmeden için."

1316-(1898)

Açıklayıcı not. Bu çeşme 1898 yılında inşa edildi ve 1908'de onarıldı. 1316 (1898) tarihi yani bu kronogram son dizedeki bütün Arap harflerinin toplam sayısal değeri sayesinde verilir. Bu değerlerin toplamı 1320 eder. 4 azaltırsak çeşmenin yapılış tarihi olan 1316 tarihi ortaya çıkar. Dört seçilmişler dört büyük halife'dir: Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali.

KALENİN HANLARI

D.3

Osmanlı dönemine ait. Hareket Noktası Saman Pazarı, D.3.c. Saman Pazarı'ndan Koyun Pazarı Caddesi'ne çıkın ve soldaki üçüncü sokaktan dönün. İki yüz m. sonra, sağda hanları göreceksiniz.

Ankara'yı anlatan yabancı yazarların hemen hepsi Kale'nin Selçuklu dönemine ait hanlarından bahsetmiştir. Ancak şehrin bu bölümündeki hanların hepsinin Osmanlı dönemine ait olduğunu anlamak oldukça kolaydır. Osmanlı döneminde inşa edilen İstanbul ya da Bursa hanlarını gören kişi, Ankara'daki hanların hangi döneme ait olduğunu hemen anlar ve Anadolu'da hemen hemen her yere dağılmış Selçuklu hanlarını gören kişi bu yanılgıya düşmez.

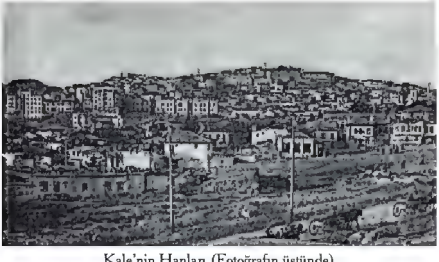

Kale'nin Hanları (Fotoğrafın üstünde)
Foto. Sebah ve Joailler

Bu hanların hepsi başlangıçta ticari amaçlıdır. Günümüzde, tamamen harap ve kullanılamaz halde olan en eski hanlar artık terk edilmiştir. Hanlardan biri askeri hapishaneye dönüştürülmüş, son yapılanlar ise ilk yapılış amaçlarını korumuştur. "Han" sözcüğü Farsçada "ev" anlamına gelirken Türkçede, yaklaşık elli yıl önce, "kervansaray" ve "eşya ambarı" anlamlarına geliyordu. Eski tarz hanların neredeyse tamamı kaybolmuştur; hâlâ ayakta olanlar ise ortasında geniş bir avlusu olan, etrafında ambarların bulunduğu, kare biçiminde taştan yapılmış büyük yapılardır. Katlar, sütunlarla destekli tavanları olan uzun koridorlarla birbirine bağlanan eşyalı odalarla doludur. Kapalı geçit tarzında olan bu koridorlar iç avluya açılıyordu. Bu hanlar, özellikle yolcu

tüccarların konaklamaları ve eşyalarını güvenli bir yere koyacakları ambarları kiralayabilmeleri için yapılmıştır. Tüccarlar anlaşmalarını ve alım-satım işlerini bu hanlarda gerçekleştirirlerdi.

BEDESTEN (İÇİ KURŞUNLU BEDESTEN) Ð.3.31.

Han topluluğunun batısında bulunan ilk han Bedesten'dir (Arapça "bez" ya da "yün kumaş" anlamına gelir). Mükremin Halil Bey tarafından 1929 yılında yayımlanan ve yorumlanan, Paris Ulusal Kütüphanesinde bulunan bir elyazmasına göre (Eski Türk Arşivleri No: 250, Düstur-Name-i Enveri) Bedesten, Fatih Sultan Mehmed'in (II. Mehmed) vezir-i azamı Mahmud Paşa tarafından yaptırılmıştır. Başka kaynaklar ise 1464 yılında Mahmud Paşa'nın İstanbul Kapalıçarşı'ya yakın yerde yaptırdığı camiye vakıf olarak Bedesten'in yapıldığını söyler.

Bedesten

Foto. H. Martın

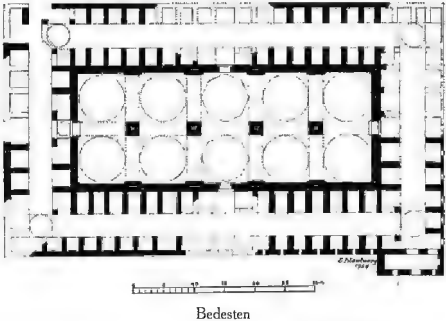

Bedesten

Çizim: E. Mamboury

Mahmud Paşa 1471 yılında öldüğüne göre, Ankara Bedesten'i, 1464 ile 1471 yılları arasında yapılmış olmalıdır. Yarımküre biçimindeki 15 kubbeyi destekleyen 8 sağlam direk üzerinde kurulu İstanbul Bedesten'i daha geniştir. Bu Bedesten eskiden içerisinde yine tüccarların bulunduğu koridorun 4 cephesi üzerinde, eksenli 4 kapı aracılığıyla içeriyle bağlantı kuran iki dizi sütunla çevriliydi. Ankara Bedesten'inin içindeki düzen aynıdır ancak bina aynı büyüklükte değildir. 1928 yılında oluşturduğumuz üstteki plandan binanın özelliklerini görürüz. Avlunun ortasında, ikisi sekizgen, diğer sekizi ise yarımküre biçimde olan ve bir zamanlar kurşunla kaplı bu 10 kubbeyi destekleyen 4 sağlam direk vardır. Tüm çevresinde köşelerde bulunan, her taraftan küçük dükkânlarla çevrilmiş dört tane kubbeli koridor 4 eksenli kapı aracılığıyla içeriyle bağlantıyı sağlar. XIV. ve XV. yüzyıl Bizans yapılarındaki gibi yuvarlak, sivri kemerli kapıların almaşık dizili mermer ve tuğladan oluşan kemertaşları bulunur. Bedesten'in altında geniş bir mahzen vardır. Dış cephe gibi kubbeler de büyük ölçüde harap olmuştur. Ankara'nın yaşlıları, boyalı ve silmelerle süslenmiş dolapları, bir şehir için gerekli her şeyi barındıran dükkânları ile Bedesten'in o güzel görünüşünü hâlâ anımsarlar.

Herkesi sevindirecek resmi bir karara göre, Bedesten yakında yeniden onarılacak ve eski Devlet arşivlerine tahsis edilecektir.

KURŞUNLU HAN
(Kurşun Kaplı) D.3.

Bedesten'in bitişiğindeki bu han, kuzeydoğu köşesiyle doğrudan Bedesten'e bağlıdır. Daha önceden da bahsi geçen "Kurşunlu" ismini, kubbelerinin kurşun ile kaplı olmasından alır. Karasu Han olarak da adlandırılır. Kimin tarafından ve tam olarak hangi tarihte yapıldığı bilinmiyor. Yapı özelliklerine göre, XV. yüzyıl sonuna aittir. Han Etrafında binaların bulunduğu bir avludan oluşuyordu. Alt tarafta ambarlar vardı. Üst taraf ise kervanlarla yolculuk eden tüccarlara ayrılmıştı (kervanlar için Kervansaray-han).

Kurşunlu Han (İç görünüş)
Foto. E. Mamboury

Yeraltında geniş ahırlar vardı. Günümüzde oldukça kötü durumda ve uzun süredir terk edilmiş olan bu han, gösterişli havasını korumuştur. Doğruluğu teyid edilemez bazı kaynaklara göre bu hanı da Mahmud Paşa yaptırmıştır.

YENİ HAN D.3

Yalnızca güneybatı cephesinin kaldığı Yeni Han, dar bir sokakla Kurşunlu Han'dan ayrılır. Yeni Han ismi halk tarafından artık bilinmiyor. Han XVI. yüzyıla ait olmalıdır.

SOFRA HAN D.3 (SAFRAN HAN)

Şehrin iki ya da üç mescidine gelir sağlamak için Hacı Mehmed tarafından yaptırılan Sofra Han, Yeni Han'ın bitişiğindedir. Ancak yapılış amacına uygun kullanılmamıştır. Günümüzde askeri hapishane olarak kullanılmaktadır. Sağ tarafta tuğlalarla dekore edilmiş alınlık tablalar, pencereleri ile ilgi çeker. Han, yakın zamanda onarılmış olmalıdır, zira farklı renkte kemertaşlı kapısı ile Hisar Kapısı'nın Osmanlı onarımına çok benzer. Sofra Han da Yeni Han gibi XVI. yüzyıla ait olmalıdır. Kapı pervazının sağ köşesinde Yunanca yazıt taşıyan bir dikme taş vardır.

PİRİNÇ HAN D.3

Aynı yönde ilerlediğimizde bir çukurda yer alan Pirinç Han'a (önceden pirincin satıldığı han) varırız. Sadece giriş kapısı ilginçtir. XVIII. yüzyıla aittir.

ÇENGEL HAN VE ÇUKUR HAN D.3

Birbiriyle bitişik bu iki han, tam olarak At Pazarı Meydanı'nda bulunur. Hisar Kapısı'ndan kolaylıkla buraya ulaşılabilir. XVIII. yüzyıla aittir. Ankara'da ticari işlerin büyük bölümü Pirinç Han'la birlikte bazı hanlarda hâlâ yapılmaya devam etmektedir.

SULUHAN C.2.

Hacı Doğan Mahallesi'nde, Hacı Doğan Camii'nin yanında bulunur. 1929 yılındaki Balık Pazarı yangını ve yeni sokakların açılması hana zarar verdiği için han çok kötü durumdadır.

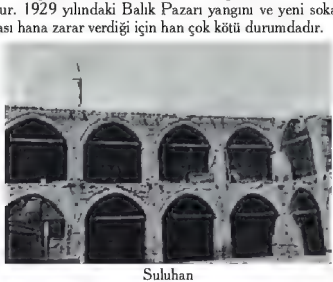

Suluhan

Foto. E. Mamboury

Bu hanı, Hasan Paşa yaptırdığından Hasan Paşa Han'ı da denilmektedir. 1685'te hanın geliri Şeyhülislam Cevvar Zade Mehmed Emin tarafından Zincirli Camii'nin vakfı olarak kullanılmıştır. Hatta avlunun ortasına mescit bile yaptırılmıştır. Günümüzde sebze hali olarak kullanılmaktadır.

ESKİ YAZITLAR

Tournefort, *Seyahatname*'sinde (Amsterdam,1717), "(Kale'nin) dış surunun tümü ayaklıklarla ve yazıtlarla doludur. Bunlardan Angora'nın neresinde yoktur ki? Yetenekli bir eski eserler uzmanı, bir yıl boyunca burada transkripsiyonunu yapacak malzeme bulur" der.

Gerçekten de Ankara, gezginlere en fazla eski metni sunan Küçük Asya şehirlerinden biridir. 1454 yılında gelen Baron Busbeck'ten sonra çok sayıda kişi Ankara'ya gelmiş ve neredeyse her yerde görülen yazıtları okumuşlardır. Gördüğümüz gibi bu yazıtların bazıları, yüzyıllar içinde kaybolmuş ya da yapı malzemesi olarak yeniden kullanılmıştır. Buna karşılık her gün yeni bir yazıt keşfediliyor. Biz de Ankara'da yaptığımız çeşitli yolculuklarda birden fazla yazıt saptadık.

Kale'nin surlarını betimlerken, genellikle İslam, Yunan ya da Latin yazıtlarının yerini işaret ederek okuru buralara yönlendirdik. Bunların dışında şehrin içine dağılmış bazı yazıtlar vardır. Fakat bunların sayısı azalmaktadır. Kaybolmaya yüz tutmuş eski mezarlıklardaki yazıtlar, Eski Eserler Müzesini zenginleştirecektir. Bunun yanında cami avlularında, mescid duvarlarında fazlaca eski metinler vardır. Özellikle belirtilmesi gereken yazıtlar arasında şunlar sayılabilir: Aslanhane Camii'nde 4 yazıt (sol mezarlık, merdiven gölgeliğinin alt iki tarafı ve mezar avlusu),

Hergele Meydanı. Lahit kapağı ve türbe
Foto. Robert Koller

Alâeddin Camii'nde 4 yazıt (solda, Zindan Kapısı yönünde, Ali Taş caddesindeki 2 ayak direği, camiiden önceki avlunun korkuluğundaki 2 ayak direği), Balık Pazarı'nın yanındaki Hacı Doğan Camii'nde 2 yazıt (giriş direkleri), Saraç Sinan Camii'nde 2 yazıt, Hacı İlyas Mescidi'nin yanındaki çeşmede bir yazıt, Hacı Doğan Mahallesi'nde Hergele Meydanı'nda lahdin devrilen kapağında bir yazıt, Safra Han'ın girişinde sağda bulunan dikme taşın üzerinde bir yazıt, Hacı Bayram Camii'nde 2 yazıt, Akköprü'de VIII. Lejyona ait bir yazıt, İsmet Paşa Enstitüsü'nün yakınında, Gazi Bulvarı'nın ortasına dikilmiş taşların üzerinde de çok sayıda yazıt örnekleri vardır.

Meraklılar, araştırmacılar özellikle yeni binalar için yapılan kazılarda yayınlanmamış başka metinleri kolaylıkla bulabilirler.

Özellikle Ankara'da bulunan yazıtları ele alan yayınları öğrenmek isteyen okurları kaynakçaya yönlendiriyoruz.

ANKARA'NIN ESKİ İBADET YERLERİ: TAPINAKLAR, HAVRALAR, KİLİSELER, CAMİLER

Eski yazarların, genellikle tapınaklarla ilgili olarak verdikleri çok sayıda bilgi, bize bunlar hakkında kısa alıntılar vermekten öteye gitmez. Yunan tanrılarını hemen benimseyen Galatların, Galyalı atalarının yaptığı gibi ökseotunu kesmek için yılda bir kez meşe ormanının ortasında, "Drynementum" denilen bir yerde toplandıklarını biliyoruz. Daha az siyasi sıkıntılardan dolayı yapılan tapınakların yanında, Roma dönemine ait Augustus, Nerva, Traianus, Caracalla, Antoninus Tapınakları da Ankara'da bulunur. Yüzyılın başında, Galatia'da fazla sayıda bulunan Yahudilerin bir sinagoglarının olması gerekirdi; Aziz Petrus kuşkusuz bu sinagogun önünde ya da içinde vaaz vermiş olmalıdır. 51 yılında, Aziz Paulus ve Aziz Timoteos Ankara'da bir havari kilisesi yaptırmıştır. Yazılı metinlerden Büyük Melekler Kilisesi (Archanges), teolog Aziz Johannes Kilisesi ve şehrin koruyucu azizine dönüşen İskenderiyeli Aziz Klemens'in koruması altındaki Ankara'da, Diocletianus hükümdarlığı sırasında yapılan İskenderiyeli Aziz Klemens Kilisesi gibi birçok kilisenin varlığını biliyoruz.

Nüfusun büyük bir bölümünün Müslümanlığı benimsediği XIII. yüzyıl başına kadar Hıristiyanlar oldukça yoğun bir nüfusa sahiptir. İlk Müslüman fethinden önce 8 piskoposluğu olan Ankara şehri, XV. yüzyılın sonuna kadar Kayserya, Efes ve Ereğli'den sonra dördüncü sıradaki yerini korumuştur. XV. yüzyıldan sonra Yunanca ayin yapan köylerin papazları dışında Yunan nüfusu yavaş yavaş Yunancayı kullanmayı bırakmıştır. Bu konuda Namazgah'taki Eski Yunan mezarlığında, Yunan alfabesiyle yazılmış Türkçe yazıtları okuduk.

Surun üst kısmında Yunanlılara ait bir Aziz Klemens kilisesi, Dış Ala Kapı'nın yanındaki yanmış surda Ermenilere ait bir kilise vardı. Çocuklar Sarayı ile Mimar Sinan Caddeleri arasındaki Adalet Bakanlığı'nın yakınında şu anda tamamen harap olmuş bir başka Aziz Klemens Yunan Kilisesi bulunmaktaydı (1931). Bu kilise, II. Murat döneminde 1438 yılında Ahmed

bin Hızır Yegen Bey tarafından camiye dönüştürülmüştür. 1711 yılında Tournefort, 1200 yıl önce yapılmış Ermeni Apostolik Kilisesi'nden ve XII. yüzyılın ortasında inşa edilen, şehrin 2 km uzağında ve kuzeyinde bulunan, günümüzde Vank Manastırı olarak bilinen Aziz Marie Ermeni Manastırı'ndan bahseder. Ermenilerin XVIII. yüzyılda yedi kiliseleri vardı. Yahudilerin günümüzde Samanpazarı'ndan önce, sağda, Yahudi Mahallesi'nde XVIII. yüzyılda yapılmış bir sinagogları vardır.

Ankara çevresinde IX. yüzyıla ait olması gereken, üç grup kaya kilisesi vardır. Bunlardan ilki Kesiktaş yamaçlarında oyulmuş, birbirlerine merdivenlerle bağlı Zir (İstanos) Kiliseleri, diğeri Ankara'nın yaklaşık 45 km uzağında, göllerin güneyindeki Kürklü Kiliseleri ve sonuncusu ise Ayaş yakınlarında, köyün kuzeybatısında, Sivri Tepe yamacındaki Kirmir Vadisi'nde bulunan Güdür Kilisesi'dir. Merdivenlerle birleşen 5-6 odalı Güdür Kilisesi, 30-40 m. yükseklikte dikey bir duvar üzerinde bulunur. Zir kilise leriyle çok fazla benzerlik gösterir.

Müslüman işgalinden önce de Müslümanların Ankara'da bir ibadet yerine sahip oldukları neredeyse kesindir. Ancak eski tarihçiler bu konuda açık bir şey söylememişlerdir. Danişmendliler Müslüman'dı, dolayısıyla XII. yüzyılın sonundan itibaren ibadet yerleri kurmuş olmalıydılar. 1295 yılına doğru İslam dinini kabul eden Pers Moğolları da camiler yapmış olmalıdır. Özellikle Selçuklu döneminde ve Ahilerin hüküm sürdüğü zamanda, Ankara camiler ve mescitlerle donatılmıştır. İlk Kale Cami, Aslanhane Cami, Hocapaşa Cami, Ahi Elvan Cami, Ahi Yakub Cami, Kızılbey Cami gibi camiler bunların en önemlilerindendir. Genellikle camiler ve mescitler şahıslar tarafından yapılmıştır.

Bursalı ve Edirneli Osmanlılar, sırasıyla İmaret Cami ve Hacı Bayram Cami'ni yaptırmışlardır. Cenabî Ahmed Paşa'nın XVI. yüzyılda Mimar Sinan'a yaptırdığı Kurşunlu Cami denilen, kurşunla kaplı şahane cami dışında hiçbir sultan Ankara'da cami yaptırmamıştır. Son yaptırılan camilerden biri XVIII. yüzyıla ait Tabakhane Cami'dir. XX. yüzyılda yeni bir cami yapılmamıştır.

(Ayrıntılı bilgi için Camiler bölümüne bakınız)

TARİHİ OSMANLI EVLERİ

Anadolu'nun tüm şehirleri gibi Ankara da çok sayıda tarihi eve sahiptir. Ne yazık ki geçmişin sanatsal anılarıyla dolu bu evlerin artık zamanı dolmuştur. Elektrik, gaz lambasının yerini alırken, sık kafesli küçük boşluklar ve vitray kaplı tavanarası pencereleri yerlerini büyük pencerelere bırakmıştır. Çıplak ve birleştirilmiş büyük yüzeyler, işlenmiş ince silmelerin ve çiçekli dekorların yerini almıştır. Her geçen gün tarihi bir ev, yerini modern yaşama ve sağlık koşullarına uygun yapılan bir konuta bırakarak yok olmaktadır.

Ankara hâlâ daha sadece mimari yapılarıyla eski sayılabilen evleri içinde barındırır zira bu tip evler, çok fazla biçim değiştirmeksizin yüzyıllar boyunca varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Tamamen taştan yapılmış tarihi evler çok daha nadirdir. En sık karşılaşılan ana parçaları tahtadan yapılmış, boşlukları sıkça

görülen dekoratif amaçlı, görünüş çiğ ya da pişmiş tuğlalarla doldurulmuş olan evlerdir. Bu evler dıştan, cumbalara yatay olarak yerleştirilmiş çok sayıda kirişle desteklenen pervazlı evler ile silmelerle süslenmiş konsollarla desteklenen pervazlı evler olarak ikiye ayrılır.

Genel bir kural olarak üst katlar çoğu zaman zemin kattan dışarı taşar bu da sokakların ve caddelerin gökyüzüne doğru daralmasına neden olur. Tarihi evler kimi zaman iki hatta üç katlıdır. En sık rastlananı ise yalnızca tek katlı olanıdır. Bazen demir parmaklıklı pencerelerle aydınlatılan ve üzerinde ince alçıyla yapılan desenlerle süslü kenar şeritlerine sahip rengârenk vitraylı ikinci bir küçük pencere sırası ile yükseltilen geniş salonu destekleyen bu cumbalı evler, sokaktan rahat bir mekân gibi görünür. Pencereler dışarıdan çoğunlukla parmaklıklarla ve dolap kapıları gibi pencereleri kapatan iç panjurlarla donatılmıştır.

Zemin katta, küçük bir avlunun ve ahırın bulunduğu çeşitli eklentüler vardır. Sokak tarafında pencereleri, avlu tarafında da tahta sütunları (Plan E) olan birinci kata, genellikle örtülü bir balkona (Plan. C.) çıkan dış merdivenle ulaşılır.

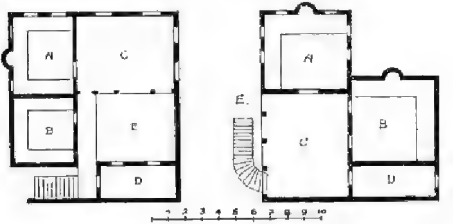

XVIII. yüzyılın başındaki tarihi Osmanlı evlerinin birinci katı.
1. Hacı Ilyas Cami'nin karşısındaki ev
2. Hisar Kapısı sokağındaki camiinin karşısındaki ev.
A. Selamlık. B. Haremlik. C. Salon. D. Kadın Hizmetçilerin Odası. E. Avlu

Sokak tarafından sedirlerle süslenmiş özellikle de yazın ailenin toplanma yeri olan bu odanın üzerinde, genellikle üç oda yani selamlık (erkekler için) (Plan A), haremlik (kadınlar için), (Plan B) ve hizmetçi odası (Plan D) bulunur. Genellikle son iki oda koridora açılır. Sedirlerle donatılmış haremlik ve selamlıkta yalancı mermerden yapılmış şirin birer şömine vardır. Büyük dolaplar duvar içine yerleştirilmiştir. Odanın etrafında kısa konsollarca desteklenen omuz hizasında dar bir raf, bir iskemle kimi zaman da bir masayla tüm mobilya tamamlanır. Duvarlar kireç badanalıdır, ancak kapılar, kepenkler, doğramalar, tavan gibi tahtadan yapılan herşey tutkal kalemişi olarak çoğu koyu zemin üzerine açık renk ile yapılmış çiçek bezekleriyle kaplıdır.

Yeni Camii Mahallesi'ndeki evler
Foto. E. Mamboury

Çoğunlukla silmelerle süslenmiş tavan, Kuran'dan ayetlerle çevrilmiş, kabartmalı, çok köşeli, geometrik desenli ana bir motifle zenginçe dekore edilmiştir. Tavanın geri kalan yeri küçük çiçeklerle bezenmiş üçgen, kare ya da çokgen şeklinde ince silmelerle süslenmiştir.

Hacı Bayram Mahallesi'ndeki ev
Foto. E. Mamboury

Cumbalı evler XVII. yüzyıla kadar uzanır ve resimler Zincirli Caminin motiflerine çok benzer. Kale, Yeni Cami, Ulucanlar, Mukaddem ve Hacı Doğan Mahalleleri'nde bu özellikleri taşıyan otuz tarihi evi bulduk ve gerek kullanım gerekse de dekorasyon açısından büyük bir birlik gösterdiklerini saptadık. Kuşkusuz bunların hepsi, iki Nakkaş İbrahimlerin ya da aralarında, XVII. yüzyılın sonunda Zincirli Caminin kapısını imzalayan Ankaralı ressamın da bulunduğu nakkaş ekolünden gelenlerin eseridir. Genel bir sanatsal bakışla (bu başlığa bakınız), dekorun özellikle çiçeklerden oluştuğunu görürüz. Çiçek panolarına ve vazo içinde buketlere sıkça rastlanır. Bununla birlikte Kuran ayetleri kapı üstlerinde, tavanlarda, kubbeler arasında, rafların aşağısında yer alır.

Mukaddem Mahallesi'ndeki evler
Foto. E. Mamboury

Edinilen izlenim abartısız, renkli ve sıcaktır zira çiçekler sadece süslemek ve hoş bir izlenim vermek için basitçe çizilmiştir.

Mescitlerin karşısında ya da yanında bulunan ve bu ibadet yerlerinin kurucularına ait evler aynı sanatkârlar tarafından dekore edilmiştir. Enver Zade İbrahim Ağa, 1720 tarihli konağı yaptırmadan önce, 1704 yılında karşı tarafa Babası Hacı İlyas Altunizade'nin adını taşıyan Buryacı Mescidi'ni yaptırmıştır. Hisar Kapısı'ndan Zindan Kapısı'na giden sokakta soldaki camiyle aynı hizada bulunan karşıdaki ev de oldukça ilginçtir. Günümüzde Ağaçayak Camii olan mescidin yanına inşa edilmiş Hanım Oğulları Konağı 1705 tarihlidir.

Hacı Doğan Mahallesi'ndeki evler
Foto. E. Mamboury

Bu örneklerden de anlaşıldığı gibi, mescidin yapımı konağının yapımından her zaman önce gelir. Bu son mescitler ve konaklar, usta Nakkaş Mustafa'nın son öğrencilerine aitmiş gibi görünüyor.

Konsollu evler, özellikle Hacı Bayram ve Hacı Doğan Mahalleleri'nde bulunur; XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başına ait olan bu evler, genellikle çok geniştir ve iki hatta üç katlıdır; bu evlerden çok azı, bir zamanlar çok sıradan olan iç dekorasyonunu korumuştur.

CAMİLER VE MESCİTLER

Eskiden Müslümanlara ait ibadet yerlerinin hepsine "secde edilen yer" anlamında "mescit" denilirdi. Günümüzde şapelle eşdeğerdeki "mescit" kelimesi, Avrupa dillerinde "meschita", "mosque", "moschee", "mosquée" olarak değişikliğe uğramıştır. Devamında Cuma namazları ile iki bayram namazının kılındığı en büyük mescitlere, Arapça "toplanma yeri" anlamına gelen "Mescid-i Cami" ya da kısaca "Cami" denilmeye başlandı.

Alâeddin ve Ahi Şerafeddin (Aslanhane) Camileri dışında Ankara'da bulunan Müslüman ibadet yerlerinin hepsi özel kurumlardır ve "Cami" ve "mescit" olarak iki gruba ayrılmışlardır.

Ankara'nın ilk camileri şunlardır: Alâeddin Camii, Aslanhane Camii, Ahi Elvan Camii, Cenabî Ahmed Paşa Camii, Hacı Bayram Camii, İmaret Camii, Zincirli Camii vs. Orta büyüklükteki bu yapıların, İstanbul'da olduğu gibi revaklı avluları yoktur. İki bayram görkemli bir şekilde buralarda kutlanır. Bayram ve Cuma namazları da burada kılınır. Bazılarında hâlâ yapanın ya da bağış yapan kişinin mezarı vardır. Eskiden tekkeler (Müslüman manastırı) çoğu zaman caminin bitişiğinde olurdu.

Oldukça fazla sayıda olan mescitlerin en önemlileri şunlardır: Kuyulu Kahve, Yeşil Ahi, Tabakhane, Mukaddem, Saraç Sinan vs. Bu mescitlerde haftanın yalnızca altı günü namaz kılınır.

1927 sayımı sırasında Ankara'da 78 cami ve mescit bulunmaktaydı. İstanbul'daki ibadet yerlerinin görkeminden uzak olan Ankara'daki ibadethaneler, halka daha yakın olduğu için ilginçtir. Müslümanlar günde beş vakit namaz kılarlar; ilki tan yerinin ağarmaya başlamasından itibaren güneşin doğuşuna kadar olan zamanda kılınan namaz, ikincisi öğle vaktinde, üçüncüsü öğleden sonra, dördüncüsü güneş battıktan sonra akşam vaktinde kılınan namaz, beşincisi ise yatsı namazıdır. Namaz vakitleri, minarenin tepesinden yavaş adımlarla bulunduğu yerde dönerek billur gibi sesleriyle Ezan (namaza çağrı) okuyan müezzinler tarafından bildirilir: "Tanrı uludur (4 defa söylenir). Şüphesiz bilirim bildiririm Tanrı'dan başka tapacak yoktur (2 defa söylenir). Şüphesiz bilirim bildiririm Muhammed Tanrı'nın elçisidir (2 defa söylenir). Haydi namaza (2 defa söylenir), haydi feraha (2 defa söylenir), Tanrı uludur (2 defa söylenir). Tanrı'dan başka tapacak yoktur." yani "Allah en büyüktür, Allah'tan başka ilah olmadığına şahadet ederim. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şahadet ederim. Haydi namaza. Haydi kurtuluşa. Allah en büyüktür. Allah'tan başka ilah yoktur!" Müezzin, sabah ezanında "Namaz uykudan daha hayırlıdır" cümlesini ekler.

Bir camiye girildiğinde, göze çarpan ilk dini unsurlar şunlardır: 1. Ana kapının karşısında, duvarda küçük bir girinti biçiminde yapılmış Mihrap. Tek işlevi Mekke'nin yönünü göstermesidir. Namaz sırasında imam genellikle burada durur. 2. Çoğunlukla girişte caminin sağ tarafına yapılmış müezzin kürsüsü (Müezzin mahfili). 3. Solda vaazların verildiği yüksekçe kürsü. Cuma namazlarının kılındığı büyük camilerde, her zaman girişte, mihrabın birkaç metre uzağında, sağ tarafta bulunan ve "minber" denilen ikinci bir kürsü vardır. Gösterişli ve yüksek bu kürsünün her zaman 15 ila 23 basamağı bulunur. En yüksek yerde dini konuşmanın yapıldığı (Hutbe'nin okunduğu) sivri, gölgelikli örtüsü vardır. Mihrabın her köşesinde genellikle camii yaptıranların bağışladığı iki büyük şamdan bulunur. Köşelere yerleştirilmiş ve seçkin Müslümanlara ayrılmış ayaklar üzerine yerleştirilmiş "Maksure" denilen küçük bölmeler vardır. Genellikle duvarlar boyalıdır ya da çini ile süslenmiştir. Duvarda, genellikle yuvarlak çerçeveler içinde sekiz büyük yazı olduğu görülür. Bunlar, Allah'ın, Muhammed'in, Dört Halifenin (Ebubekir, Ömer, Osman, Ali), Ali'nin oğullarının (ilk imamlar, Hasan ve Hüseyin) isimleridir. Bunlardan başka, Kuran'dan ayetler, Mekke'den Kâbe'nin görünüşü bu dekoru tamamlar. İslam'ın kesin olarak yasakladığı boyalı ya da yontulmuş figürlerle ya da resimlerle karşılaşmayız. Camilerde bank ya da sandalye yoktur. Olsa olsa Kuran okumak için X şeklinde yapılmış rahle denilen küçük masalar vardır. Namazlar, ayakta durarak, diz çökerek, çömelerek, alın yere değerek belli bir düzene göre kılınır. Yer kışın halıyla, yazın da hasırla kaplanır. Asla ayakkabılarla girilmez. Müminler abdest aldıktan sonra camiye girerler. Abdest, sırasıyla üç defa elleri, yüzü, kolları, başı ve ayakları yıkayıp, ağzı

çalkaladıktan sonra burna su çekip sümkürerek alınır. Müslümanlar caminin içine girer girmez, toplumsal bir birlik içinde, mihraptan giriş kapısına kadar soldan sağa sıraya girerler. Sadece imam yüksek sesle dua okur, müezzinler cevap verir, müminler yüksek sesle sadece "amin" diyerek duayı bitirirler.

CAMİ VE MESCİTLERİN YAPILIŞ TARİHİNE GÖRE SINIFLANDIRILMASI

Gördüğümüz gibi, iki örnek dışında, Müslüman ibadethaneleri, kişiler tarafından kendilerine ait alanlarda, evlerinin yanında yaptırılmıştır. Hemen belirtilmesi gereken bir konu da Ankara'daki camilerin ve mescitlerin büyük bölümünü Ahilerin yaptırmış olmasıdır. Ahiler, Selçuklu ve Osmanlı Dönemleri'nde yaşadıkları için, ibadethaneleri daha çok Selçuklulardaa egemen olan mimari bakış açısına göre inşa etmişlerdir. Eşsiz yontmacılığı ve çinili süslemesi ve muhteşem kapılarıyla Konya, Kayseri, Sivas, Aksaray gibi şehirlerin güzel mimari izlerini burada boşuna ararız. Yine de benzer planlar, mihraplar ve aynı tarzda minberler, benzer kapılar ve doğramalar buluruz. Anadolu'nun diğer şehirleri gibi Ankara'nın da yalnızca taşra sanatı vardır. Çünkü Ankara nüfusunun yoğunluğu fazla değil ve maddi imkânları azdı. Sultan ve haremi, birkaç istisna dışında, burada oturmazlardı. Dahası Selçuklu İmparatorluğu sınırları içinde bulunan Ankara, farklı Müslüman hükümdarlar arasında sürekli bir anlaşmazlık ve savaş konusu olmuştur. Şehir sürekli hükümdar değiştiriyor ve bu kuşatmalar, yağmalamalar eserlerin varlığını tehlikeye sokuyordu. Tüm bu özel tarihi durumlar, Ankara'da Anadolu'nun diğer şehirleri gibi görkemli anıtlarının olmayışının, ancak kendine özgü bir yaşantının ve sanatın olmasının nedeni gibidir.

Selçuklu mimarisi Aslanhane, Ahi Elvan, Ahi Yakub Camileri ve Tabakhane Mescitleri'nde varlığını sürdürürken, dini sanat anlayışıyla İstanbul'un, Ankara camilerinin biçimi üzerinde hiç etkisi olmamıştır. Genç Osmanlı İmparatorluğu ilk mimari başyapıtlarını İznik ve Bursa'da, çok daha sonra Edirne ve İstanbul'da verirken, İmparatorluğun tamamlayıcı bir parçası olan Ankara, Osmanlı Sanatı'nın hızlı bir şekilde ilerlemesi sonucu art arda gelen tüm etkilere maruz kalmıştır. İznik ve Bursa'nın etkisiyle, Ankara'da İmaret Camii yapılmıştır. Ancak bu caminin kubbesi ve çinisi yoktur. Hacı Bayram Camii de yapı elemanlarını buralardan almıştır ve gerek Yeşil Cami'de gerekse de Yıldırım Bayezid Cami'sinde türbenin penceresi ve kapısı taklit edilmiştir. Mimar Sinan dönemi, mükemmel sanat eserleri olan muhteşem minareli ve kubbe kasnaklı Cenabî Ahmed Cami ve Samanpazarı'ndaki Küçük Kurşunlu Cami ile temsil edilir. XVIII. yüzyılın başından itibaren, cami inşa edilmemiştir, bu nedenle çeşmelerdeki belli belirsiz nadir izler dışında Ankara'da, uzun yıllar boyunca eski Osmanlı Sanatı'nın tamamen yerini alacak rokoko stili örnekler yoktur.

İSLAMİYET DÖNEMİ'NE AİT BAŞLICA ANITLAR LİSTESİ

CAMİLER, MESCİTLER, ÇEŞMELER, TÜRBELER, KÖPRÜLER, HAMAMLAR, HANLAR

Hicri	Hıristiyanlık	
594	1197-1198	Alâeddin Camii. Restorasyonlar 1361-62 (H.763) ve 1433-34 (H.837)
	XIII. yüzyıl başı	Aslanhane (P.Wittek'e göre)
619	1222-1223	Akköprü
631	1233-1234	Hacı Musa Mahallesi'nde Mustafa Efendi Çeşmesi
647	1249-1250	Dere'nin yanındaki II. İzzeddin Keykavus Kapısı
VII. yüzyıl ortası	XIII. yüzyıl ortası	Kuyulu Mescidi (Eski Hocapaşa)
667	1268-1269	Baklacı Camii
687	1288	Saraç Sinan Mescidi
699 öncesi	1290 öncesi	Yeşil Ahi Camii
689	1290	Aslanhane (Mübarek Bey'e göre)
699	1299-1330	Kızılbey Camii (yıkılmıştır)
731	1330-1331	Ahi Hüsameddin İmareti (Türbenin üzerinde yalnızca Ahi Şerafeddin yazılıdır)
750	1349-1350	Şeyh İzzeddin Türbesi
751	1350	Ahi Şerafeddin Türbesi
779	1377-1378	Taşköprü (1932 yılında yıkılmıştır)
784 öncesi	1382 öncesi	Ahi Elvan Camii, 1413-14 yılında restore edilmiştir. (H. 816)
794	1391-1392	Ahi Yakub Camii
802'e yakın	1400'e yakın	Hacı Bayram Camii
825	1421-1422	Hacı Musa Camii
831	1427-1428	İmaret Camii
845	1441-1442	Hacı Mustafa Çeşmesi
847	1443-1444	Gecik Camii
848	1444-1445	Karacabey Türbesi
848	1444-1445	Tabakhane Mescidi
854	1450-1451	Mukaddem Mescidi
866	1461-1462	Tahtakale Hamamı (1929'da yıkılmıştır)
868 ile	1464 arası	
875	1471	Bedesten.
902	1496-1497	Hallaç Mahmud Camii
973	1565-1566	Cenabî Ahmed Paşa Camii
993 (?)	1685 (?)	Zincirli Camii
1116	1704-1705	Hacı Ilyas Camii
1117	1705-1706	Ağaçayak Camii

BELİRLİ STİLLERE GÖRE CAMİLERİN VE MESCİTLERİN SINIFLANDIRILMASI

MESCİTLER

Mescitler oldukça basit mimarili, yalnızca bir odalı, genellikle 5x6 m. ya da 7x 9 m. ölçüleri olan küçük yapılardır. Önünde, kalabalık günler ve gecikenler için bir ya da iki mihrabın bulunduğu kapalı ve örtülü bir avlu vardır. Dışarıdan çok dikkat çekici değillerdir. Genellikle minareleri yoktur ve çatıları dört yöne eğimlidir. Duvarlarda başka yerdeki çalışmalardan çıkartılan Latin ve Yunan yazıtları, yontular, Roma ya da Bizans mimarisine ait kalıntılar hemen hemen her zaman bulunur. Bu yüzden mescitlerin, Romalılara ya da Bizanslılara ait eski yapıtlar üzerine inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir. İçeride, nerdeyse tüm duvarlar kireçle kaplıdır ve çini izleri yoktur. Mihraplar yalancı mermerden yapılmıştır. Kapı, pencere doğramaları ile sütunlar boyalı ve zarif biçimde çiçek motifleriyle dekore edilmiştir. Minber yoktur. Aynı şekilde tavanlar resimlerle süslenmiş ve belirgin bir kiriştен oluşmuştur. Geometrik motifli zarif vitraylar pencereleri süsler. Cuma namazları mescitlerde kılınmaz.

CAMİLER

Ankara'da bulunan camilerin ölçüleri İstanbul'dakiler gibi değildir. En büyüğü yalnızca 24 m. uzunluğunda 21,50 m. genişliğindeki Aslanhane Camii'dir. İmaret Camii dışında camilerin hepsi sadece tek odalıdır. Dışarıdan, birbirlerinden oldukça farklıdırlar. Fakat hepsinde, daha önce mescitlerde gördüğümüz gibi, Romalılara ya da Bizanslılara ait eski malzemelerin yeniden kullanımı söz konusudur. Çoğu caminin üst tarafı Hacı Bayram ve İbadullah (Hacı Doğan) (Balık Pazarı) Camileri'nde olduğu gibi kırmızı ve yeşil renklerde vernikienen tuğlalardan inşa edilmiştir. Minarelerde de Aslanhane, İmaret, Hacı Bayram vs. gibi camilerde olduğu gibi vernikienen aynı tuğla dekorlar vardır. Belki de badanayla kapatılan vernikienmiş tuğla dekorlu camiler de vardır. Minareler genellikle tuğladan yapılmıştır. Eski camilerin minareleri çok yüksek ve şerefeye kadar oldukça geniştir (Aslanhane, İmaret). Diğerlerinin, Osmanlı döneminde yapılan camilerde olduğu gibi ince uzun minareleri vardır. İki şerefeli Hacı Bayram ve Resul Efendi Camileri dışındakiler genellikle tek şerefelidir. Cenabî Ahmed Paşa ve kurşunla kaplı yarımküre biçiminde kubbeleri olan Küçük Kurşunlu Camileri dışındaki tüm camiler dört yöne eğimli çatılarla örtülüdür. İçeride, biri diğerinden oldukça farklıdır. Çok sayıda sütunlarıyla Aslanhane ve Ahi Elvan Camileri'nin hatılı tavanları Konya, Sivas, Kayseri gibi şehirlerdeki Selçuklu camilerini hatırlatır. Çini dekor yalnızca Aslanhane Cami'nin mihrabında ve Hacı Bayram Cami'nde görülür. İç duvarların tümü beyaz badanalıdır. Tahtadan yüzeyler, sütunlar, tavanlar, kapılar, pencereler boyalıdır ve çiçek motifleriyle dekore edilmiştir. Mihraplar, çoğunlukla Kuran ayetleriyle kuşatılmış sarkıt nişli yalancı mermerden yapılmıştır. Aslanhane Camii'nin

mihrabı çini mozaiklerle dekore edilmiştir. Minberler Alâeddin, Aslanhane ve Ahi Elvan Camileri'ndeki, gibi silmelerle süslenmiş ve yontulmuş ya da Hacı Bayram, Zincirli ve Ağaçayak Camilerindeki gibi boyalı ve alçılıdır.

Model A

Bursa camilerinden alınan çok odalı bir cami modeli

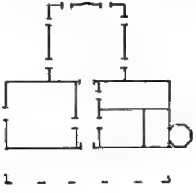

İmaret Cami

Model B

Bu model Konya, Kayseri ya da Sivas'ta çok sayıda örneği bulunan Selçuklu Cami modelidir. Tahtadan yapılan sütunlar, mermer başlıklıdır. Tavan cumbalıdır. Yalnızca tek odalıdır.

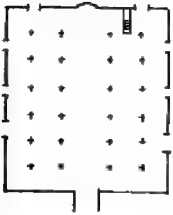

Aslanhane.
Ahi Elvan.

Model C

Varyantlı tek oda modelli cami

C.1.

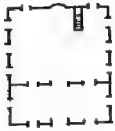

Zincirli
Hacı Musa
Hacı Doğan

C.2.

Hacı Bayram

C.3.

Sultan Alâeddin
Ağaçayak

C.4.

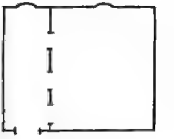

Hacı Yakub

C.5.

Hocapaşa (Kuyulu)
Erkubi

C.6.

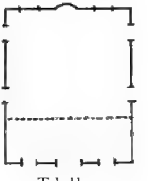

Tabakhane

Model D

İstanbul camilerinden alınan, bu camilere adını veren "kurşunlu" adının geldiği kurşun kaplı, kubbeli ve tek odalı bir cami modeli

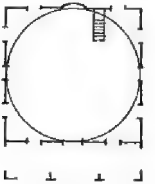

Cenabî Ahmed Paşa
Samanpazarı'ndaki Kurşunlu
(çok küçük bir model)

ANKARA'NIN İLK CAMİSİ

Ankara'nın, Bizanslılardan, Selçuklu ya da Danişmendli hükümdarı tarafından 1073 yılından hemen sonra alındığından bahsetmiştik.

1101'de, Toulouse'lu Raymond yeniden ele geçirmesiyle Ankara, Bizanslıların eline tekrar geçmiştir. Fakat hemen sonra Danişmendlilerin eline geçmiştir. 1143 yılında, Ankara Selçukluları'nın hâkimiyeti altına girer. 1280'e doğru, Ahi Kardeşliği'nin başı Hüsameddin Hüseyin şehrin yönetimini ele geçirmiştir. Yaklaşık 1295'ten beri Müslüman olan Pers Moğolları, 1304'te şehri ele geçirmiş ve Türk Uygur Devleti'nin hükümdarı olan Aleaddin Eretna'nın bağımsızlığını ilan ettiği 1336 yılına kadar ellerinde tutmuşlardır. Süleyman oğlu Orhan 1354'te ve 1360'ta I. Murat bu tarihten sonra kesin olarak Osmanlıların hâkimiyetinde kalacak olan şehri ele geçirmişlerdir. Yaklaşık 1073 yılından itibaren Ankara Müslüman bir şehirdir, ancak XI. yüzyıla ait bilinen bir cami ya da mescit yoktur. Bu tarihten itibaren şehrin üst kaleye yerleştirilmiş Müslüman bir garnizonu vardır. Kuşkusuz burada bir ibadethane olmalıydı, fakat neredeydi? Bu ibadethanenin şimdiki Alâeddin Camii'nin yerinde, ancak planının oldukça farklı ve Selçuklu camilerine yakın olduğu var sayılmalıdır. Camiin ön cephesini destekleyen ya da etrafında bulunan çok sayıda tarihi sütunun olduğu düşünülür. Müminlerin özel girişimiyle büyük dini bayramların kutlandığı Ulu Cami ya da Cami-i Kebir yapılmış olmalıdır ve bu caminin tam olarak ne yapanın ne de yapılış tarihin bilindiği Aslanhane Camii olduğu düşüncesi haklıdır. Aslanhane Camii XIII. yüzyılın başına ait olmalıdır. Zira 1290 tarihli minber, yapılan bir onarım çalışmasından bahseder. En eski tarihli olan diğer camiler genellikle küçüktür. Biri Ulusal Banka'nın yakınlarında bulunan ve Gazi Bulvarı'nı genişletmek için yıkılan Kızılbey Camii'dir. Diğerleri ise hâlâ ayakta olan Hocapaşa ve Baklacı

Mescitleri ile Saraç Sinan Camii'dir. Ankara'daki Müslümanların ibadet yerlerinin küçük olması buradaki Müslüman sayısının diğer yerlerdekinden daha seyrek olduğunu da kanıtlayabilir.

AĞAÇAYAK CAMİSİ
D.3.69.

Osmanlı dönemine ait. Hareket Noktası. Samanpazarı D.3.c. Güzergâh. Samanpazarı'ndan solda yokuş yukarı çıkan Koyun Pazarı Sokağı'na girin ve dördüncü sokağa (Ulucanlar) dönün. Camii bir meydancıktan hemen sonra sağda göreceksiniz.

Yusuf Akbaş Mahallesi'nde bulunan Ağaçayak Camii, yakın bir zamana kadar sıradan bir mescitti. Ayırt edici özelliği duvarların ağaçtan ve tuğladan yapılmış olmasıdır. Tek odalı planı oldukça basittir, ancak camiinin içindeki, ressam Nakkaş Mustafa'nın bir öğrencisine ait resimli bir süsleme ilginçti. Dekoratif motifler, alçıyla sıvanmış tahtadan yapılmış minberin, kapıların ve sütunlar ile şerefe tavanın tüm ahşap kısımlarını kaplıyordu. Badem yeşili zeminde hayranlık uyandıran leylaklar, şebboylar, papatyalar, goncalar, nar ağacı çiçekleri bir araya gelmişti. Ne yazık ki beceriksizce yapılan onarım, süslemelere ve yazıtlara büyük ölçüde zarar vermiştir.

Mimarı, caminin karşısında bulunan "1705-06, (H.1116) tarihli Hanımoğulları" Konağı'nı yapan kişi olmalıdır.

ASLANHANE YA DA AHİ ŞERAFETTİN CAMİ
D.3.33.

Selçuklu dönemine ait. Hareket Noktası. Samanpazarı D.3.c. Samanpazarından yokuş yukarı çıkan Koyun Pazarı Sokağı'na girin ve sağda altıncı sokaktan dönün. Çıkarken sağda, biraz yukarda camii göreceksiniz. Arabayla gideceksenız "Aslanhane" demelisiniz.

Hasan Fehmi Bey'e ve Mübarek Bey'e göre, Aslanhane Camii, Selçuklu Sultanı II. Giyaseddin Mesud döneminde (1283-1298), 1296 yılında ölen Yeşil Ahi de denilen Ahi Hüsameddin tarafından inşa edilmiş olmalıdır. Ancak Ankara ve Aslanhane Camii tarihi üzerine yapılan yakın tarihli çalışmalara göre, M. P. Wittek yazıt metinlerini inceleyerek, gerçek bir Ulu Camii (Büyük Camii) sayılan bu caminin yapılış tarihinin XIII. yüzyılın başı olması gerektiği sonucuna varmıştır. M. P. Wittek, güneybatı yönlü küçük giriş kapısının sağında bulunan kabaca yapılı, yontulmuş yazıt örneğini dikkatli bir şekilde inceleyerek, daha önce "Şerafeddin" olarak okunmuş "Emir Seyfeddin" ismini çözmeyi başarmış ve bundan caminin mimarının "Emir Seyfeddin" olduğu sonucu çıkarmıştır. Ankara iki tarihi ismi, iki emir'in anısını saklamıştır. Bunlardan biri I. İzzeddin Keykavus (1210) döneminde şehrin alınmasında rol oynayan Çeşnigir Atabeğ Emir Seyfeddin, diğeri ise yıkılan Kızılbey Camii'nin mimarı ile özdeşleşmiş Melik-ül-Ümera Seyfeddin Emir Kızıl'dır.

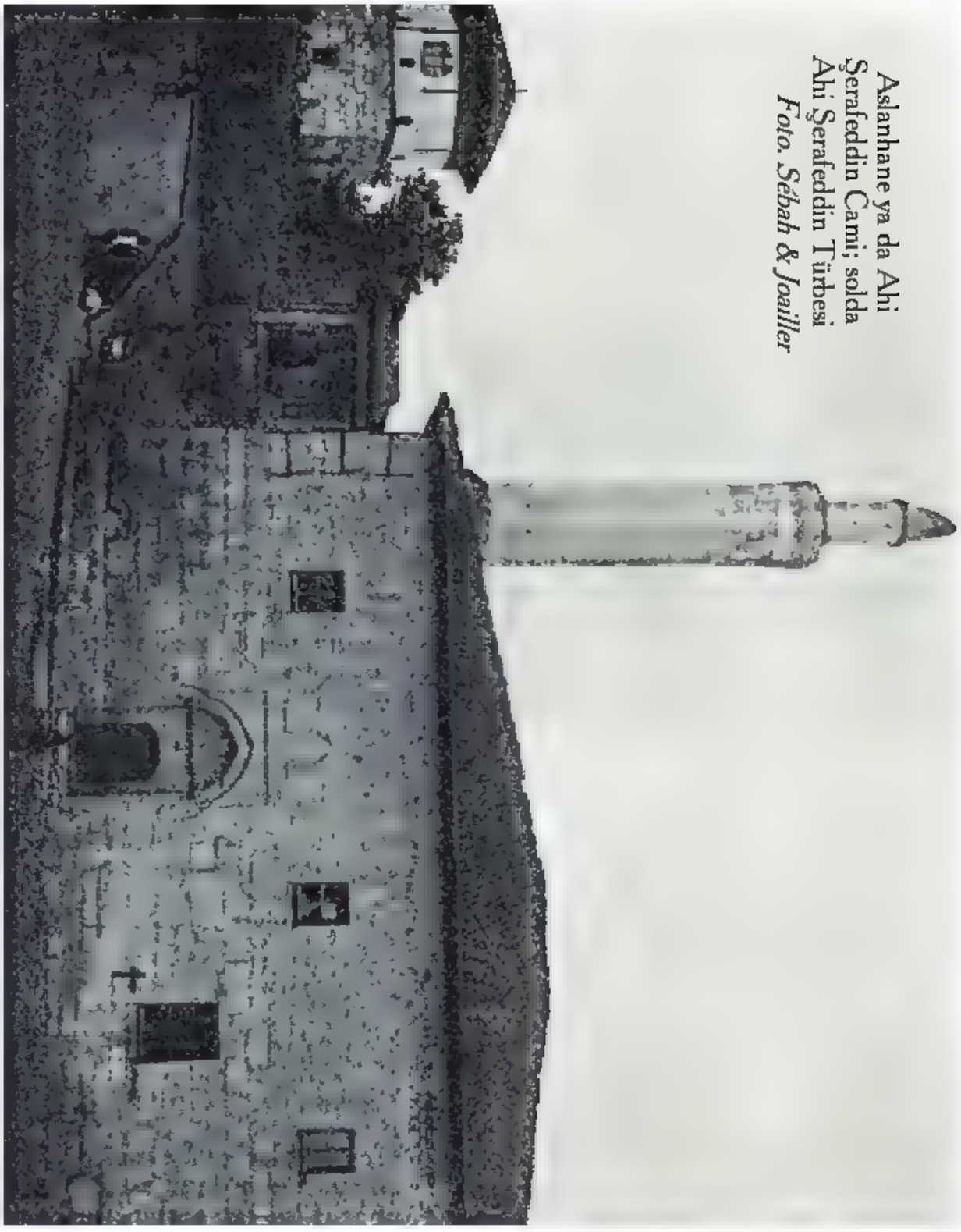

Aslanhane ya da Ahi Şerafeddin Cami; solda Ahi Şerafeddin Türbesi
Foto. Sébah & Joaillier

Caminin muhteşem minberi 1239 (H. 689) tarihlidir; bazıları Ahi olan iki erkek kardeş tarafından yapıldığını söylerken diğerlerine göre ise bu kardeşler tarafından restore edildiğinden R. Wittek, "büyük olasılıkla bu tarihte yapılan cami oldukça kötü durumdaydı ve 1330-31 yılında caminin karşısına yalnızca dini bir yapı yaptıran iki erkek kardeş Ahi Şerafeddin'in babası Ahi Hüsameddin ve amcası Ahi Hasan tarafından cami onarılmıştır" der. Cevdet Bey'e göre, Ahi Şerafeddin'in babası Ahi Hüsameddin, camiinin ne yapanı ne de onaranıdır. Genel kanıya göre caminin kurucusu Ahi Şerafeddin'dir. Cami etrafında çok sayıda küçük taştan yapılmış aslan bulunduğundan, Aslanhane ismiyle de anılır. Kesinlikle şehrin en ilginç camidir. Giriş, güneybatıdaki küçük kapıdan yapılır.

Aslanhane Camii'nin İçi

Foto. Sébah & Joailler

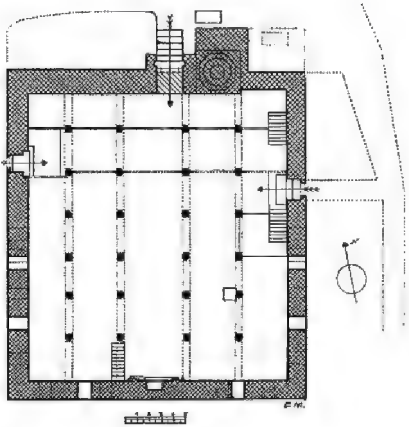

Aslanhane Camii

Çizim: E. Mamboury

Bu bölümün aynı adı taşıyan başlığı altında gördüğümüz gibi, Aslanhane Camii Selçuklu mimarisine aittir. 24 m. uzunlukta, 21,50 m. genişliğindedir; aralarında ilginç Korint sütun başlığının da olduğu Bizans ve Roma Dönemleri'ne ait mermerden sütun başlıkları ya da zeminden yükselen boyalı 4 sıralı 6 ahşap sütun üzerine konulan cumbalara yatay olarak yerleştirilmiş kirişlerden oluşan hatılı tavanı vardır.

Aslanhane Camii. Mihrap
Foto. Sebah ve Joailler

Üst üste iki sıra pencereyle aydınlatılan camiinin üç kapısı vardır. En önemlisi günümüzde kapalı olan, direk üst balkona çıkan kapıdır. Oldukça ilginç, beyaz, siyah ve mavi renklerde parçalara ayrılmış çini mozaikli yalancı mermerden yapılan mihrap, bu dönemdeki alçı işçilerinin yeteneğini gözler önüne serer. İnce silmelerle ve küçük sütunlarla süslü zarif niş, Kuran'dan ayetler ve çiçekli bir şeritten oluşan yalancı mermerden bir pervazla çevrilidir. Yontulmuş ceviz ağacından yapılan ve sol yüzeyinde camiinin heykeltıraşı Ebubekir oğlu Zanaatçı Mehmed'in imzası olan, mihrabın sağında bulunan şık minber, H.689 (1290) tarihlidir. Camiinin dip tarafı küçük tırabzanlarla ayrılan alt bölümlerle kaplıdır. Camii Ahi Elvan Camii'ne ve Tabakhane Mescidi'ne benzer.

Doğuda ve kuzeyde mezarlarla çevrili olan camiinin dışı da çok ilginçtir. Camiiyle aynı yükseklikte olan ve günümüzde kapalı sarkıt

nişli büyük kapı kadınlara ayrılan bölmeye bakardı. Merdiven basamakları yeniden kullanılan eski büyük parçalardan oluşmuştur. İnce ve sivri şerefeli kalın ve yüksek minare eski görünüşünü korumuştur. Bazı sırlı tuğlalar hâlâ fark edilir. Minare, yapımında çok sayıda eski heykel kalıntılarının kullanıldığı kare kaideli bir piramide dayanır. Aşağı köşelerinde tümü çok sağlam, kabartma kenarlı, yumurta biçimli, kenar süslü, yatık iki başlık vardır. Üst köşelerinde kabartma kenarlı, başka uzantı kalıntıları bulunmaktadır. Ortasında ise, üzerinde Bizanslılara özgü girişik süslemelerden oluşan bir levhanın gömülü olduğu Bizanslılara ya da Paganlara ait bir trabzan kalıntısı vardır. Minarenin önünde, biri (sağda) Korint, diğeri Roma dönemine ait iki ters çevrilmiş sütun başlığının desteklediği mermer parçasından yapılmış masa şeklindeki "musalla" taşı vardır. Cenaze törenlerinde ölünün vücudu kirli olduğundan tabut camiilerin içine sokulmaz, buraya konurdu. Zemin hizasının batı yüzeyinde büyük karakterlerle Yunan yazıtı görülür.

Minarenin yakınında, kuzeydoğuya doğru, çeşmenin üst tarafında Yunan yazıtlı mermer duvar ayakları üzerine dayanmış tahta sütunlarla desteklenen bir tenteyle kaplı merdivenle, Ahi Şerafeddin'in türbesine ve camiinin mezarlığına gidilir. Merdiven boyunca giden duvar eski kalıntılar, aslanlar, konsollar vs. ile süslüdür. Girişten geçilir ve üzerine mezarın yapıldığı söylenen Roma anıtlarından parçalarla döşeli avluya girilir.

Ahi Şerafeddin Türbesi'nin avlusu. Yunan-Roma dönemine ait Aslan

Foto. Sébah & Joailler

Sağda, türbe uzunluğundaki duvarda, Bizans dönemi korkuluk duvarından yontulmuş muhteşem bir dökme taşı ve iki kolonu üzerinde seksen isimli bir liste bulunan uzun bir yazıt vardır. Bu yazıtta şöyle yazar: "Claudius Stratonicus, masrafları kendisine ait olmak üzere Senyör Augustus'a bir heykel yaptırmıştır. Heykelin ayağına üstteki yazıtı yazmış ve hepsini din adamına vermiştir". Bu avluda hâlâ çok sayıda tarihi kalıntılar bulunmaktadır. Türbenin alt kısmında, son sahibi Ahi Şerafeddin'e sanki göz kulak oluyormuş gibi duran, arka ayakları üzerine oturmuş Yunan-Roma dönemine ait kocaman bir aslan vardır. Kapı ve pencere çevreleri eskimiş olan türbe kapalıdır ve türbeye girilmesi yasaktır. Yüzeyinde bulunan, alt tarafı prizma şeklinde, üstü tarafı sekizgen biçimindeki yazıtta ölüm tarihi olarak, H.751 (1-X-1350) yazar. Dış duvarın üst kısmı aralarında kabartma kenarlı frizler bulunan, Romalılara ait dört adet yuvarlak silmeyle süslenmiştir. Türbenin yakınındaki uzun mezarın üzerine çıkarak pencereden Ahi Şerafeddin'in yontulmuş tahtadan yapılmış muhteşem türbesi gözükür. Kuşkusuz diğerleri 1372'de ölen kızı Devlet Hatun, babası Ahi Hüsameddin, amcası Ahi Hassan vs. gibi aile bireylerine aittir. Bu yontular Mehmed oğlu Abdulllah tarafından yapılmıştır.

Kale'nin yanındaki mezarlıktaki oldukça pitoresk görünümlü kubbeli türbe, söylentiye göre Ahi Şerafeddin'in süt annesine aittir.

AHİ ELVAN CAMİİ
D.3.34.

Selçuklu dönemine ait. Hareket Noktası. Samanpazarı. D.3.c. Samanpazarı'ndan Koyun Pazarı Sokağı'na çıkın. 5. Sokaktan sonra Koyun Pazarı Sokağı'nın kenarında caminin büyük kübünü solda göreceksiniz.

1382'de ölen El Hacı Nizameddin'in küçük oğlu Ahi Elvan ya da Hacı Elvan Mehmed Bey tarafından yaptırılan bu cami, 1382 yılından önce Aslanhane Camii ile aynı mahallede bulunmaktaydı ve aynı tarza sahipti. Çelebi Sultan Mehmed tarafından, 1413-14 (H.816) tarihinde planında değişiklik yapılarak onarılmıştır. Dikdörtgen biçimindeki caminin uzunluğu 21,40 m. genişliği ise 15,20 m.'dir. Hatılı düz tavanı, tahtadan yapılmış, kırmızı, sarı ve yeşil renklere boyalı 12 çok köşeli sütunla desteklenmiştir. Bu sütunların Romalılara ve Bizanslılara özgü mermerden yan yatmış altlıklar ya da başlıklar vardır. Eskiden caminin 16 sütunu olmalıydı. I. Mehmed'in onarımı sırasında, Koyun Pazarı Sokağı tarafındaki yaklaşık 3,50 m.'si, 4 sütun sırasını yok edecek şekilde yıkılmış olmalıdır. Bundan eminiz zira mihrap artık camiinin ortasında değildir. Minare, XV. yüzyıla aittir, zira bu minarede Ahiler dönemi minarelerinin hantallığı yoktur. Cami, üst üste 2 sıra şeklinde düzenlenmiştir ve mihrabınkileri vitrayla süslü pencerelerle aydınlatılır. Sokak tarafından alttaki pencerelerin ve mihrap pencerelerinin üzerinde Kuran ayetleri yazılı ve geometrik şekillerle süslü, yontulmuş iç kepenkleri vardır. Zengin bir şekilde dekore edilmiş mihrap, badanalı yalancı mermerden yapılmıştır. Nişin içinde Kâbe

örtüsünden bir parça vardır. Minbere gelince, bu minber güzel Selçuklu minberlerinden biridir; işlemeleri incedir, girişik süslemeleri ustalıklıdır, düz silmeleri zarif bir şekilde oyulmuştur; ne yazık ki, minber kötü durumdadır ve onarıma ihtiyacı vardır.

Ahi Elvan Camii
Foto. E. Mamboury

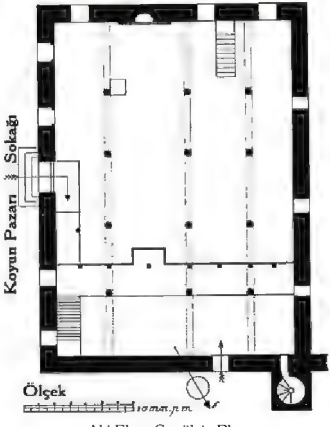

Ahi Elvan Camii'nin Planı
Çizim: E. Mamboury

Harput'lu Bayezid'ın oğlu Mehmed'in Arap harfleriyle yazılan imzasını ve 1413-14 tarihini taşır; "neshi osmani" ile yazılan bir diğer yazıt, I. Bayezid'in oğlu, I. Mehmed'ten bahseder. Caminin dip tarafında, alçak iki kerevet ve kadınlara ayrılmış bir bölüm vardır.

AHİ YAKUB MESCİDİ
C.2.70.

Selçuklu dönemine ait. Hareket Noktası. Kooperatif. C. 2. b. Yetim ve Hayır Vakfı Binası'nın sol cephesi boyunca uzanan Çarşı Sokağı'na girin. Solda, 7. sokağa gelindiğinde, üçgen şeklindeki küçük meydana varılır, Ahi Yakub Mescidi burada soldadır. 4. sokağın üst tarafından güzel kale manzarası görülür.

Bu mescit 1391-92 (H. 794) yıllarında yapılmıştır ancak Selçuklu dönemine ait özelliklere sahiptir. Eski malzemelerle inşa edilen bu mescit kısmen yıkılmış gibi görünür; çatısı artık o döneme ait değildir; minaresi yok olmuş ve revağın ön çatısı altında rustik bir örtülü balkon ile değiştirilmiştir; alçıdan hoş bir mihraba sahiptir. Bitişikteki boş alanda, eskiden bu bölgede bolca bulunan ve kuşkusuz Augustus Tapınağı'ndan gelen sütun parçalarıyla çevrelenen, bir dedeye ait mezar vardır. Burada, 1932 yılında, günümüzde Hacı Bayram Hitit Müzesi'nde yer alan kanatlı, muhteşem bir Hitit sfenksi bulunmuştur.

ALÂEDDİN CAMİİ
D. 2. 18.

Selçuklu ve Osmanlı dönemine ait. Hareket Noktası. Hisar Kapısı. D. 3. d.

Hisar Kapısı'nı geçin ve Parmak Kapı'ya kadar sokak boyunca ilerleyin, çift kapıyı geçin ve sol duvar boyunca gidin: cami duvarın sonunda soldadır.

Alâeddin Camii

Foto. Séhah & Joailler

Araba ile: "Parmak Kapı"da arabadan inin ve çift kapıyı geçin, sütunların yerleştirilmiş olduğu sol duvar boyunca ilerleyin, cami duvarın sonunda soldadır.

Bu cami hakkında ilginç bir sorun vardır, caminin adı, kökeni ve ustası hakkında farklı görüşler bulunur. Bu cami genel olarak Alâeddin Camii olarak adlandırılır, ancak 1219 ve 1303 yılları arasında üç Alâeddin olduğuna göre, camiyi inşa ettiren bunlardan hangisidir?

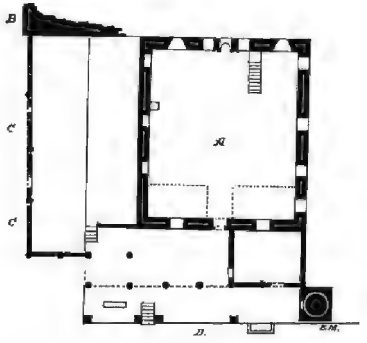

Alâeddin Camii
A. Cami. B. Zindan Kapısı. C. Ali Taşı Sokak. D. Meydan
Çizim E. Mamboury

Diğer taraftan, camide bulunan oymalı muhteşem minber 1197-1198 tarihlerini taşır ve "Anadolulu heykeltraş Ebubekir'in oğlu, İbrahim'in yapıtı" olarak imzalanmıştır. Oysa, o tarihte, Ankara'da, 1190 yılında topraklarını 11 oğlu arasında paylaştıran II. İzzeddin Kılıç Arslan'ın oğlu Muhiddin Mesud hüküm sürüyordu. Bir Türk tarihçi minberin 1197-98 (H. 594) tarihli değil, 1176-77 (H. 574) tarihli olduğunu ileri sürer; bu tarih Ankara valisinin babasının otoritesinden kurtulduğu döneme denk düşmektedir ki bu, 1190 yılında gerçekleştirilen toprak paylaşımının yıllardan beri varolan bir durumun kabul edilmesinden başka bir şey olmadığı anlamına gelecektir. Aynı Sultan Muhiddin Mesud'un Ankara'da basılan 1201 tarihli parası vardır. Bu iki olaydan, eğer adı gerçekten bu Alâeddin'i kast ediyorsa camiinin XIII. yüzyıla ait olduğu ve 1197-1198 (H. 594) tarihli minberin XII. yüzyılın sonunda Muhiddin Mesud tarafından inşa edilen ve yıkılan bir başka camiye ait olduğu sonucu çıkar. Kesin olan şey, Selçuklu döneminde, Kale'nin üst kısmında garnizon için bir cami bulunduğu ve caminin bugünkünden çok uzakta olmadığıdır. Ancak Selçuklu sultanlarının inşaat tekniklerine göre, bu cami Aslanhane ve Ahi Elvan Camileri gibi, çok sayıda sütun üzerine

kurulmuş olmalıydı. Bugünkü 13 m.'ye 15 m. ölçülerinde tek bir bölmeden oluşur, ancak önünde kadınlara ayrılmış bir bölümü destekleyen Roma dönemine ait sütun başlarıyla yükseltilmiş, mermer sütunlu bir giriş bulunur. Diğer sütunların ve komşu duvarlarda gömülü olanların içinde, Muhiddin Mesud tarafından inşa edilen eski camiinin kalıntılarını görmeyi deneyeceğiz. Çeşmenin yanındaki, Osmanlı dönemine ait minarenin alt köşelerinde, yeniden kullanılan iki Korint düzeninde sütun başlığı görülür ve sütunlu girişin trabzanının iki direğinde de Yunan yazıtları bulunur. Giriş kapısının üstünde bulunan iki yazıta göre, camii ilk olarak 1361-62 yıllarında Lulu Paşa tarafından, ikinci defa ise 1433-34 yıllarında II. Murat döneminde, Ankara'nın hatırı sayılır kişilerinden birinin karısı olan filozof Şerife Sümbül Hatun tarafından yeniden inşa edilmiştir. Olasılıkla camiinin tamamını kapsayan bu ikinci inşaat, sıklıkla kendisini belirtmek için Muradiye adını bırakmıştır. Bununla birlikte halk Alâeddin Camii adını korumuştur. Minberin yanında, şüphesiz surlara ulaştırması gereken kapalı bir bölüm bulunur.

KUYULU KAHVE MESCİDİ (ESKİ HOCA PAŞA MESCİDİ)

C. 2. 11.

Selçuklu dönemine ait. Hareket Noktası. Millet Meydanı. C. 2. a.

Meydandan, Anafartalar Sokağı'na çıkın, soldaki 2. sokağa girin; yaklaşık 20 m. ilerleyin, caminin girişi soldaki 1. sokağın köşesindedir.

Selçuklu etkisinin görüldüğü caminin, kim tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmiyor, ancak XIII. yüzyılın ortalarına ait olması gerekir. Cami, geçmişte Hoca Paşa Mescidi olarak adlandırılıyordu. Alçı mihrap hoş bir işçiliğe sahiptir; bölmenin altı ve tavanın kirişi, İranlı ya da Selçuklu bir ressam tarafından çok sanatsal bir şekilde yapılan çiçek süslemeleriyle kaplıdır. Mescidin ustalıkla işlenmiş eski oyma kapıları, ziyarete açık Etnografya Müzesi'nde korunmaktadır.

TABAKHANE MESCİDİ

C. 2.1 2.

Selçuklu dönemine ait. Hareket Noktası. Kooperatif. C. 2. b.

Hatip Çayı'na doğru inin. Köprüden önce, sağda bir camiyle karşılaşılır; camiden biraz ilerleyin ve sağda, küçük bir sokak içine girin, eski derici mahallesinde bulunan Tabakhane Mescidi'ne ulaşacaksınız.

Mescide büyük taşlardan oluşan bir merdivenle girilir. Göze çarpan tuğla ve taşlarla oluşturulmuş binanın cephesi badanalı değildir ve dönemin izini iyi bir şekilde korumuştur; eskiden çok süslü olan iç kısım çiçek süslemelerinin kalıntılarını gözler önüne serer. Büyük kirişleri olan tavanın küçük parçaları, Ahi Şerafeddin ve Ahi Elvan Camileri'nkine benzer. Mescidin minaresi yoktur, ezan merdivenlerin yukarısından okunmak zorundadır. Abdül Kadir Isfahani bu camii 1444-45 (H. 848) yıllarında mahalledeki deri işçileri için yapmıştır.

Tabakhane Mescidi

Foto. Sébah & Joailler

Ova surunun dışında yer alan mescit, tıpkı sepi yerleri gibi, Hatip Çayı'nın kollarının birini şehrin içine almak için bent kulesinden çıkan ve Timur Tepesi'nin ileri mahmuzunu aşan surlar tarafından çevrelenir.

HACI BAYRAM CAMİ
C. 2. 6.

Osmanlı dönemine ait. Hareket Noktası. Millet Meydanı. C. 2. a.

Anafartalar Sokağı'ndan soldan ikinci sokağa kadar çıkın, bu sokağa dönün ve 40 m. sonra sağa yokuş yukarı giden sokağa dönün. Cami, yokuşun üzerinde, Augustus Tapınağı'nın solundadır.

Hacı Bayram'ın Hayatı

Eski bir belgeye göre, Hacı Bayram 1352 (H. 753) yılında, Ankara yakınlarında Çubuk Ovası'nın bir köyünde doğmuştur. Çiftçi babası Koyunlucalı Ahmed oğluna Numan adını vermiştir. Çocukluğu bilinmiyor ancak eğitim yaşına geldiğinde Ankara'da

bir medresede, Bayram adıyla ilahiyat eğitimi verdi. Bilinmeyen bir nedenle derslerini bıraktı, 791 yılında (1389), Bursa'daki büyük Yıldırım Bayezid Cami'nin kutsaması sırasında ortaya çıktı. Önemli bir kişinin ardından Mısır ve Kutsal Topraklar için yola çıkmıştır ve bu kişinin ölümünden sonra "Bayrami" adını alacak olan tarikatın kuruluşunda çalışmak için Ankara'ya geri dönmüştür. Öğretisinin hızlı yayılması, o zamanlarda Edirne'de bulunan sultanın ve sarayın dikkatini çekmiş ve çok sayıda yandaş edindiği için saraya çağrılmıştır. Din ve ahlak konusundaki derin bilgileri, tarikatı için önemli ayrıcalıklar ve imtiyazlar kazanmasını sağlamıştır. Sıkı ahlakı, yenilikçi ruhu, yabancı entelektüel eserlerin yayılmasına düşman bir ortamda kuşkusuz ki fark edilir. Öğrencilerine Arapça ve yabancı dillerde yazılan büyük felsefi yapıtları çevirmelerini tavsiye ediyordu. Aynı zamanda, ahlakın ebedi ilkelerini, anne, baba, kardeş ve eş sevgisini, büyüklere karşı saygıyı, merhameti ve bu dünyanın mutsuzlarına ve fakirlerine yardımı öğretmiştir.

CAMİ

Caminin yapımının XV. yüzyılın başlarına denk gelmesi gerekmektedir. Eskiden minarenin dibinde bulunan bir mezar, ustasının adını veriyordu: "Ebubekir Hamdani'nin oğlu Mehmed".

Hacı Bayram Camii
Foto. E. Mamboury

Cami, XVI. yüzyılda, büyük olasılıkla minareyi kendi narin oranlarıyla yeniden yapan Mimar Sinan tarafından onarılmıştır; caminin Mimar Sinan tarafından yapıldığına inanılmasının sebebi de budur. İç süslemesi, aynı yüzyılda yenilenmiş ve Sinan'ın arkadaşı olan XVI. yüzyılın Ankaralı ressam ustası Nakkaş Mustafa'ya mal edilmiştir. 1927 yılında, Hacı Bayram Türbesi'ni ve Augustus Tapınağı'nın *pronaos*'unu çevreleyen mezarlar kaldırılmıştır.

Bugün, cami, iki bölmeli minaresi ve alt tarafındaki türbesi ile ince silueti uzaktan görünen şık bir bütünlük oluşturur. Cami, Augustus Tapınağı'nın *pronaos*'unun sol *ante*'si[4] üzerine dayanır. Bu durum İslam dininin koruması sonucu günümüze kadar ulaşan tapınağı kurtarmıştır.

Hacı Bayram Türbesi

Foto. Sébah & Joailler

Güzel kakmalı kapısı 1932 yılında Etnografya Müzesi'ne nakledilen ve penceresi Bursa'daki Yıldırım Bayezid Cami'ne benzerliğiyle dikkat çeken caminin önünde, Hacı Bayram Türbesi bulunur.

Camiye, bölmelere girişi sağlayan bir ek yapının altında, solda bulunan bir tür revaktan girilir. Binanın cephesi, kırmızı tuğlalarla zıtlık yaratan kenarları yeşil mine sırlı tuğlaları ile ilgi çekicidir. Yeşil çinilerin üstünde ve iç pencerelerin arasında Arapça büyük bir yazıt bulunur. (Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammet O'nun peygamberidir). Duvarın abdest çeşmesinin yanındaki yüzünde Augustus Tapınağı'nın kiliseye dönüştürülmesi sırasında yıkılan kısmından gelen menderes motifli mermer parça vardır; bunun hemen yakınında da iki adet Yunanca mezar taşı bulunur. Caminin solunda pitoresk bir mezarlık bulunur. Genellikle, bölmenin altındaki yan kapıdan

4 Ante: Mimarlıkta bir yapının ana kütlesinden dışa doğru uzanan bir duvarın hafifçe kalınlaştırılmış uç kesimi ya da bu duvarın ucuna yerleştirilmiş gömme sütun (ç.n.).

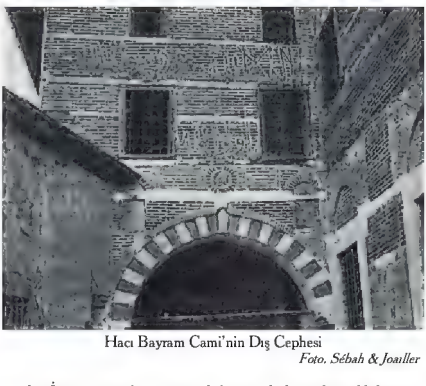

Hacı Bayram Cami'nin Dış Cephesi
Foto. Sébah & Joaıller

girilir. İçerisi, üstü dört yöne eğik bir çatıyla kapatılmış dikdörtgen biçiminde tek bir odadan oluşur; duvarlar, çini ile kaplıdır, vaktiyle renkli olan alçı mihrap, beyaz renge boyanmış ve minber, çiçek resimleriyle bezenmiştir.

Üst üste yer alan iki sıra pencere salonu aydınlatır; pencerelerin çerçeveleri ve duvar doğramaları zarif çiçek resimleriyle süslenmiştir. Salonun dibinde kadınlar için ayrılmış bir bölüm bulunur. Etnografya Müzesi, camiinin oymalı eski kapılarından birini ve kütüphanesinden gelen bir dizi kitabı muhafaza eder. Meydanda, karo fayanslı bir çeşmenin yanında, küçük bir altıgen yapı bulunur. Bu yapı, Yozgat eski milletvekili İsmail Fazıl Paşa'nın gömülü olduğu eski bir türbedir.

HACI MUSA CAMİ
A. 3. 37.

Osmanlı dönemine ait. Hareket Noktası. Samanpazarı. D. 3. c. Samanpazarı'ndan, yeni Mukaddem Caddesi'ne girin, sola inin; merdiven basamaklarıyla donatılan sağdan ilk sokağa dönün (Arap Şeyhi Sokak). Soldan ikinci sokağa dönüp (Hacı Musa) 200 m. kadar ilerleyin; camii kavakların arkasında sağdadır.

Girişteki yazıta göre; 1421-22 (H. 825) yılında, Hacı Musa oğlu Hacı Seyfeddin tarafından inşa edilen cami daha sonra onarılmıştır zira yüksek kavakların çevrelediği zarif minare ilk şeklini koruyamamıştır. Caminin sokağa bakan yüzü üç küçük pencere ile yükseltilmiş üçlü bir sivri kemer görünümündedir. Eskiden dikkat çekici bir büyüklüğe sahip olan iç giriş kapısı, bazı büyük onarımlara rağmen büyüklüğünü korumaktadır. Kırmızı leylağın hakim olduğu iç cephe süslemesi ilgi çekicidir ve diğer camilere örnek teşkil etmiş gibi görünür. Arap tarzında, Kuran ayetleriyle süslenmiş renkli alçıdan mihrabı çok hoştur.

İMARET CAMİ
C. 3. 38.

Osmanlı dönemine ait. Hareket Noktası. Samanpazarı. D. 3. c. Samanpazarı'ndan, sola inen yeni Mukaddem Caddesi'ne girin; merdivenle donatılan sağdan birinci sokağa dönün (Arap Şeyhi Sokak). Aynı yönde devam ederek (Mil sokak) ilk sokağı geçin (Hacı Musa), sokağın sonundan sola, meydana (Kara Musalla Meydanı) dönün (meydanın köşesinden sola çıkmamaya dikkat edin) ve karşı tarafa açılan sokağa girin (bir ev topluluğunun arasında kalan Mescid Sokağı). Sağdan üçüncü sokaktan dönün. Girişte solda karşıda göreceğiniz, iki eski sütun tarafından taşınan bir çatıya sahip duvarlarla çevrili yer camiidir.

Giriş kapısındaki yazıt şöyle der: "Bu camii inşa eden İslam âlemi için büyük bir iş yapmıştır. Ünlü usta Ebubekir oğlu Ahmed'in oğlu usta Sinan".

İmaret Caminin Girişi
Foto. E. Mamboury

Ve caminin yanında yer alan mezarın üstünde de şu okunur: "Burada bu bölgelerin kralı, soyluların efendisi, saygıdeğer Karaca Bey yatmaktadır 1444-45 (H. 848)."

Bu iki yazıttan, camii yaptıranın Karaca Bey, camii yapanın da Ahmed oğlu Sinan Usta olduğu ortaya çıkar. Karaca Bey sık sık, Sultan I. Mehmed'in 848 (1445) yılında Varna'da ölen oğlu Karaca Paşa ile özdeşleştirilir.

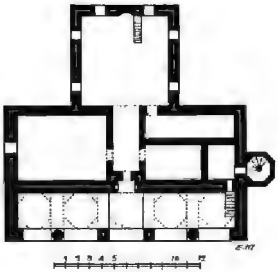

İmaret Camii

Çizim: E. Mamboury

İmaret Camii'nin Kapısı

Foto. Sébah & Joailler

1427-28 (H. 831) tarihli bu cami, plan olarak Bursa camileriyle aynı sınıftandır, II. Murat döneminde (1421-1451) inşa edilen Hamza Bey Camiine benzer, ancak İmaret Camii, kubbeli değildir. Önünde, eski başlıklı sütunlar ve direklerle desteklenen daire biçimli, sekizgen, beş kubbeye sahip bir avlusu bulunan orta kubbe, eşkenar dörtgen şeklindeki sarkıtlardan oluşur; kapı boşluğunun üzerinde boyanmış sarkıtlı bir yarım kubbe bulunur, yan direklerin üzerinde geometrik şekilli levhalar ve inceden inceye elle işlenmiş nişler vardır. Üzerinde eski kilitler bulunan, ahşaptan yapılmış oymalı kapı şehirdeki en ilginç kapılardan biridir ve tek başına bile görülmeye değerdir. Görülemeyen iç kısım, en dipte ibadete ayrılan odalara bölünmüştür. Birkaç sene önceki onarım sırasında iç cephe başlangıçtaki süslemesini kaybetmiştir. Alttan sekizgen biçimli ve üstten onikigen biçimli ve hantal görünümlü minare, alt kısmında levhalar ve çinili burma saçaklar muhafaza etmiştir.

Sekizgen biçimli, duvarları tuğla ve taş malzemeden yapılan Karaca Bey'in mezarı caminin sağında yer alır. Karaca Bey iki de hamam yaptırmıştır. Bu hamamlardan biri Hamamönü'nde caminin yakınında yer alır ve Karacabey'in şehrin doğusunda yaptırdığı Hacet Tepesi Tekkesi'ne vakfedilmiştir. Karaca Bey'in vakfın ilk yöneticisi olduğu ve ardından yerine gelen oğlu Ahmed Çelebi'nin de görevi başarıyla yerine getirdiği söylenir.

YENİ CAMİ
C. 3. 36.

Osmanlı dönemine ait. Hareket Noktası. Samanpazarı. D. 3. c. Koyun Pazarı Sokağı'nı çıkın ve dördüncü sokaktan sağa dönün (Ulucanlar); yaklaşık 700 m. ilerledikten sonra solda, çeşmeli, küçük bir dikdörtgen meydana varılır; burasın dibinde üç sokak açılır, sağdakine girin; 150 m. sonra sağda cami görülür.

Kurucusu ve Sultan Süleyman'ın büyük veziri olan, Cenabi Ahmed Paşa'nın adıyla anılan bu cami, kubbesi kurşunla örtülü olduğu için Kurşunlu Cami olarak da adlandırılmıştır. 1565-66 (H. 973) yılında Mimar Sinan tarafından yapılan cami, Ankara'nın Osmanlı dönemine ait hoş camilerinden biridir. İstanbul'daki anıtlarla benzerlik gösteren büyük boyutlara ya da ustaca hazırlanmış bir plana sahip değildir. Öte yandan yapımında eksiksiz bir işçilik bulunur, çok iyi çevrelenen taşlar kusursuz bir biçimde kendi aralarında demir kancalarla birleştirilmiştir ve eklemleri kusursuzdur. Caminin mermer sütunlar tarafından taşınan üç kubbeli bir girişi vardır; kapının küçük kubbesi sarkıttandır; tek şerefeli minaresi çok köşelidir. Dış duvarlara dayanan bir kubbe tarafından kaplanan tek bölmeli camiler dizisine aittir. Kubbenin kasnağı, çok iyi ışık veren 16 pencereden oluşur. Cephenin alt pencereleri kemerlidir, diğer pencereler de kırmızı ve beyaz taşlardan oluşan Türk tarzı kemerlere sahiptir. (Şimdilik içerisi ziyaret edilemiyor).

Yeni Cami

Foto. Sébah & Joailler

ZİNCİRLİ CAMİ

Osmanlı dönemine ait. Hareket Noktası. Millet Meydanı. C.2.a.

Anafartalar Sokağı'nı çıkın, soldaki ilk sokağa arkından da ilk sağa dönün, camii iki sokağın köşesindedir.

Zincirli Cami, IV. Mehmed döneminde 1685 yılında, Şeyhülislam Ankaravi Mehmed Emin Efendi'nin aracılığıyla yapılmıştır. Ankara doğumlu bu Şeyh, şehir için büyük iyilikler yapmıştı, şehrin velinimetiydi; 1618 yılında doğan ve 1686 yılında ölen Şeyh, ortasına bir mescit ve Ahmed Paşa Hamamı'nı da yaptırdığı Sulu Han'ın vakif gelirlerini aktararak camisini zengin bir biçimde donatmıştır. Cami, Osmanlı dönemine ait olsa da mimarisi ve süslemeleri bakımından küçük Selçuklu camilerinin soyundan gelir. Alçak bir dam çatısı ile örtülü, dikdörtgen biçimli tek bir bölümden oluşan camide kadınlara ayrılan bir kısım mevcuttur. Zincirli Cami ilgi çekicidir çünkü kapısının üzerinde, caminin süslemesini yapan ve Bursa'da gömülü olan Ankaralı ressam Nakkaş Mustafa'nın adı yazılıdır. Bu süsleme hoş etkileri olan çiçek motiflerini içermektedir; eskiden daha fazla çiçek motifi olmalıydı ancak öyle pek çok güzel şeyleri yok eden korkunç badana burayı da tahrip etmiştir.

MÜZELER

Ankara, şimdiden, zamanla büyük önem kazanacak olan birçok müzeye sahip olmaktan gurur duyuyor. Neolitik Döneme ait çok sayıda kalıntıya sahip, uzun zamandan beri üzerinde

yaşanılmakta olan bir alan üzerinde kurulu taze başkent, yakın zamanda, hemen hemen her yerde yapılacak olan çok sayıdaki kazıda bulunacak objelerle müzelerinin dolacağını görecektir.

Günümüzde, şehirde çeşitli yerlere dağılmış olan Eski Eserler Müzesi ve Etnografya Müzesi'nden oluşan toplam iki müze vardır. Birkaç yıl içinde, Eski Eserler Müzesi, Çankırı Kapısı'nda yapılacak geniş bir bina içine yerleştirilecektir.

ETNOGRAFYA MÜZESİ

Modern Döneme ait. Hareket Noktası. Dışişleri Bakanlığı kavşağı. C. 3. e.

Sağda bakanlık boyunca yokuş yukarı giden Mukaddem Caddesi'ne girin, Halk Evi'nin arkasındaki ilk sokaktan sağa dönün, ikinci görkemli bina Etnografya Müzesi'dir. Giriş, Gazi heykeli tarafında batıda yer alır.

Bina, üstünde tam ortaya yerleştirilmiş kubbesi, iç avluyu süsleyen havuzu ve çiçekler arasından görünen sütunlarıyla oldukça zariftir. Bu iç avlunun bir kısmı, sergi salonu yapılmak üzere kapatılacaktır. Müze; cuma, pazar ve salı günleri öğleden sonra saat 2'den 5'e kadar açıktır.

Etnografya Müzesi

Foto. Sébah & Joailler

MÜZE ZİYARETİ

1. Salon, girişte sağda

Kuzey Amerika'dan gelen çeşitli kıyafetler, silahlar, maskeler, kap kacak takımları; Avustralya'dan gelen balık avlama malzemeleri, çeşitli Osmanlı silahları, Amarant, Fiji, Samoa vb. adalardan objeler bulunur.

2. Salon, 1. Salonun devamında

Türk folklorüne ait çeşitli objeler; ökiiz kağnısı, tarım aletleri, köylerde kullanılan çeşitli objeler ve kap kacak takımları bulunur.

3. Salon

Bu salon; Çanakkale, Kütahya, Niğde'ye ait çeşitli ev eşyaları, vazo, mangal, küçük kazan, "Bülbül" denen Beykoz camları, gümüş nesneler, kemerler, süslemeler, kolyeler vb. parçaları içerir. Hacı Bayram Türbesi ve Baklacı Mescidi'nin (Anadolu Otel'in

yanında bulunur) iki kanatlı kapıları ile Alâeddin Camii ve Kuyulu Mescid'in (Eski Hoca Paşa) bir kanatlı kapıları da burada bulunur.

4. Salon, 3. Salonun devamında

Hemen hemen her yerde özellikle de Kırşehir ve Seyit Gazi'de bulunan ve 1924 yılında kapatılan Mevlevi, Rufai, Bayrami, Bektaşi Tekkeleri'nden gelen bayraklar, büyük şamdanlar, vazolar, başlıklar ve çeşitli dinsel objeleri içeren nesneler mevcuttur.

Malatya'daki Delaporte kazılarından (1932) gelen 5 Hitit parçasının bulunduğu avluyu geçin.

5. Salon

Çok değerli nakışlar ve Anadolu kostümleri vardır. Girişte, sağda, Kafkas halısı, solda, dikkate değer pembe boyalı Uşak halısı bulunur. Dipteki kapının üstünde eskiden Seyit Gazi'nin mezarını örten bir "çatma" vardır. Türk ressamların tabloları da burada yer alır.

6. ve 7. Salonlar

Hashöyük (1931), Boğazköy (1931-32) Kül Tepe'den gelen eski Hitit parçaları vardır. İstasyonun yanında, gazhane yapımı sırasında, Gazi Çiftliği'nde bulunan çeşitli bronz parçalar, Terzili-Hamam, Mucur ve Ankara'nın Çankırı Kapısı'nda bulunan Bizans ve Roma Dönemleri'ne ait demir, bronz ve taştan objeler bulunur.

8. Salon

Alişar Salonu; Hitit parçaları; M.Ö. 3500 yıllarına ait vazolar; M.Ö. 2400, Bronz Çağı ve M.Ö. 2400 – 1200 yılları arası döneme ait vazolar, süs eşyaları, bronz objeler ile mühürler, tabletler, mezar anforaları bulunur.

M.Ö. 1100 yılından 700'e uzanan Frigya döneminden demir malzemeler, süs eşyaları, seramikler, demir ağızlı yarı tahta silahlar mevcuttur.

HACI BAYRAM MÜZESİ

2. 6.

Hareket noktası. Millet Meydanı. C. 2. a.

Güzergâh için, bkz. Hacı Bayram Camii

Hacı Bayram Müzesi de geçici yerindedir ve bugün orada gördüğümüz bütün heykeller, daha sonra Çankırı Kapısı'ndaki büyük müzeye gidecektir. Müze iki kısımdan oluşur:

1. İç taraftaki tapınak çevresi
2. Meydanda bulunan alan

İÇ BÖLGE VE TAPINAĞIN KENARLARI

Tapınağın içi: Kastamonu'dan gelen Yunan-Roma boğaları, stelleri, Ankara'nın stel ve sütun başlıkları yer alır.

Tapınağın girişlerinin arasında, Ankara'dan gelen çeşitli Bizans ve Roma heykelleri (sağda), Kütahya, Eskişehir ve Ankara'dan gelen, son yüzyılda Ermeni ve Yunanlılar tarafından yeniden kullanılan Yunan ve Roma mezar taşları bulunur (solda).

Hacı Bayram Müzesi. Hitit Heykelleri
Foto. E. Mamboury

Tapınağın sağında, yakın zamanda yeniden düzenlenen en güzel ve en önemli Hitit heykelleri koleksiyonu hayranlık vericidir. Burada Anadolu'da yapılan çeşitli kazılardan gelen çok önemli tarihsel ve arkeolojik 106 parça bulunur: Boğazköy, (kralın ya da kraliyet kapı askerinin ünlü alçak kabartması); Höyük (Sfenksli kapının 13 alçak kabartması); Ankara (Ahi

Hacı Bayram Müzesi. Hitit Heykelleri
Foto. E. Mamboury

Yakub Camii'nin kanatlı sfenksi ve Gazi Çiftliği'nin gagalı sfenksi); Etimesgut, (Hitit-Frig aslanı); Sivas, (Havuzköy aslan sütunu); Kommagene, Urfa, Antep, Malatya (Delaporte kazısı, Etnografya Müzesi'ndeki 5 parça), Cerablus, Kayseri, av ya da savaş sahnelerindeki aslanlar, geyikler, develer, askerler, dansçılar, krallar ile kutlama sahneleri ve çok sayıda hiyeroglif yazıt vb.

Hacı Bayram Müze Meydanı. Şuhut lahdi
Foto. Sébah & Joailler

Hacı Bayram Müze Meydanı. Çeşitli parçalar
Foto. Sébah & Joailler

MEYDANDAKİLER

Synnada'da Buckler tarafından bulunan ve Ankara'ya getirilen Sidamara tipindeki lahitin muhteşem bir örneği mevcuttur, birkaç baş kırılmıştır ancak genelinde etkileyici bir havası vardır; Roma heykel parçaları, mimari parçalar, sütunlar, başlıklar, frizler, üst yapı elemanları, steller, yazıtlar vs. bir dizi halindedir.

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

2. 1.

Modern Dönem'e ait. Hareket Noktası. Millet Meydanı. C. 2. a.

Meydandan istasyona giden Meclis Caddesi'nden aşağıya inin, Meclis Binası, Ankara Palas'ın karşısında sağda, sıranın sonunda bulunur.

29 Ekim 1923'te Türkiye'de Cumhuriyet ilan edilmiştir ve Ankara başkent seçilmiştir, bu iki önemli karar, iki toplantı oturumunun yapıldığı eski Halk Partisi'nin Millet Meydanı üzerinde bulunan binasının büyük salonunda alınmıştır. 1924

Foto. Sébah & Jaaller

Büyük Millet Meclisi

Eski Halk Partisi Binası

Foto. Sébah & Joailler

Büyük Millet Meclisi'nin Havuzundan Görünümü

Foto. Sébah & Joailler.

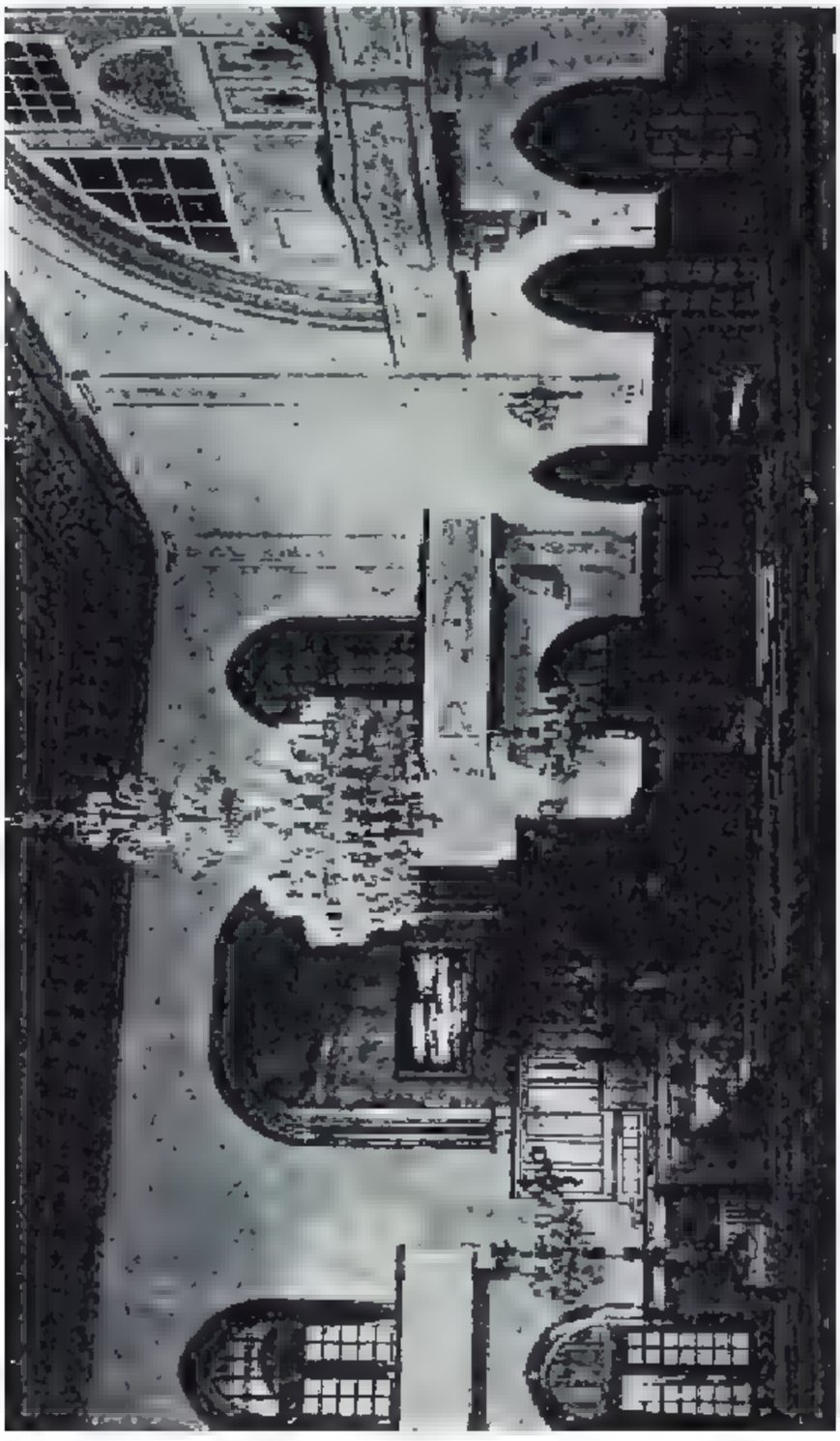

Büyük Millet Meclisi'nin Oturum Salonu (sağda başkanlık locası, geride diplomatik loca)

yılının ilk oturumu da burada toplanmıştır ve Büyük Millet Meclisi ancak 15 Ekim'deki ikinci oturum sırasında şu anki binasında toplanmıştır.

Meclis, toplantı salonlarının yanı sıra karşılama ve komisyon salonlarından, kütüphaneden oluşan çok sayıda salona sahiptir. Toplantıları izlemek için meclis üyeleri ile görüşmek gerekir. Saray, çağlayan biçiminde güzel bir havuza sahip bir park ile çevrilidir.

HALK EVİ
C. 3. 25.

Dışişleri Bakanlığı kavşağı. C. 3. e.

Modern Dönem'e ait. Hareket Noktası. Bakanlıktan sonra soldaki dik sokağa girin ve sağdan ilk sokağa dönün; saray hemen sağdadır.

Halk Evi, 1931 yılında, daha çok gençliğe yönelik bir kültür kurumu olarak Türk Ocağı'nın mirasını devralmıştır. 1912 yılında kurulan Türk Ocağı, Türkler arasında etnik bilinci güçlendirmek, sosyal ve entelektüel seviyeyi arttırmak, dili arıtmak ve ekonomik refahı yükseltmek için çalışmayı amaçlıyordu. 1930'da bu derneğin 32.000 üyesi ve 257 şubesi vardı. 1931'den itibaren Türk Ocağı kapanmış ve Halk Evi adını almıştır; Dernek, Halk Partisi yönetimine bırakılır ve Türk Ocağı Binası, bu partinin merkez kürsüsü olur.

Halk Evi

Foto. Sébah & Joailler

Türk – Mağrip stiline uygun olarak mermerden inşa edilen bu görkemli bina şüphesiz ki Ankara'nın en güzel binalarından biridir. Binanın, geniş odaları, büyük toplantı yerleri ve salonlarının yanında, 630 kişinin parterde ya da balkonlarda rahatlıkla oturabildiği süslü bir tiyatro salonu vardır. Devlet başkanının özel bir locası bulunur. Kışın burada en iyi Türk oyunları sergilenir; topluluklar alkışlanmak için buraya gelir. Her cuma öğleden sonra, başkanlık orkestrası 60 müzisyenle konserler verir. Batılı sanatçılar gibi yerel sanatçılar da burada sanatsal, tarihi ve bilimsel konferanslar ya da resitaller verirler. Bina, her türden sanat eseri ile doludur; resimler, heykeller, seramikler vs. Merdivenlerde, büyük bir resim dikkat çeker: bu, ünlü gök bayrak ile Semerkant'taki Timurlenk'in mezarının içidir. Gazi Paşa'ya, Rus hükümetinin bir armağanı olan bu tablo, Cumhurbaşkanı tarafından Türk Ocağı'na teslim edilmiştir. Kuzeybatıya bakan kare biçimindeki büyük karşılama salonunda, birçok güzel şeyin arasında Rus ressam Burs'un Timurlenk'in mezarını temsil eden göz kamaştırıcı tabloları görünür. Salonun ortasında Kırşehir'den gelen, kaymaktaşından güzel bir vazo bulunur. Salonun kendisi de tavanı,

vitrayları, mobilyaları, duvar doğramaları, şöminesi ile ilgi çekicidir; bunların hepsi Osmanlı dönemine ait eski bir Erzurum evinin büyük ölçekli bir kopyasını oluşturur.

CUMHURBAŞKANLIĞI KÖŞKÜ

Modern döneme ait. Hareket noktası Gazi Köprüsü. Gazi Bulvarı'na girin ve yokuşun ortasındaki kavşaktan sola dönüp tepeye kadar devam edin.

Cumhurbaşkanlığı Köşkü, Ekselansları Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın özel ikametgahı, Çankaya tepelerinden ovaya ve şehre hakimdir. Bu simgesel konum, çağdaş Türkiye'yi kuran ve her gün barışçıl köşkünün üzerinden ülkesine göz kulak olan Adam'ın gerçek konumunu gerektiği gibi ifade eder.

Cumhurbaşkanlığı Köşkü (Kuzey cephe)

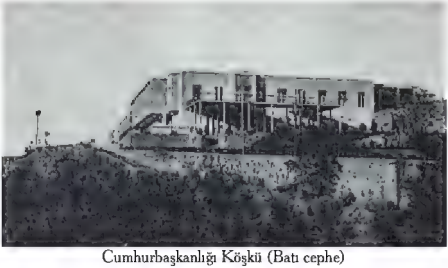

Cumhurbaşkanlığı Köşkü (Batı cephe)

Ultra modern bir kuruluşa sahip köşk, kavakları, suyun kıvrımlarında şurda burda ortaya çıkan Kavaklıdere Çayı'nı sonlandıran yüksek taraçaların üzerinde yükselir.

KÖPRÜLER

İlkbaharda ırmağa, yazın dereye dönüşen küçük çayların aktığı yüksek ovalar şehri Ankara'nın çok fazla köprüsü yoktur. Bununla birlikte şehirde çok ilgi çekici bir köprü bulunur.

AKKÖPRÜ A. 1. 59.

Selçuklu dönemine ait. Hareket Noktası. Millet Meydanı. C. 2. a.

Güzergâh. Büyük Millet Meclisi'ne götüren caddeden inip; hemen sağa dönün, bunun ardından geniş İstanbul Caddesi boyunca ilerleyin; 20 – 25 dakika sonra köprüye ulaşacaksınız.

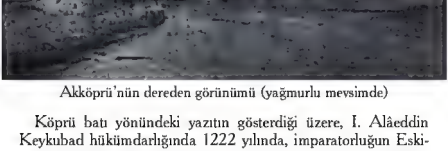

Akköprü'nün dereden görünümü (yağmurlu mevsimde)

Köprü batı yönündeki yazıtın gösterdiği üzere, I. Alâeddin Keykubad hükümdarlığında 1222 yılında, imparatorluğun Eskişehir'e kadar yayıldığı Selçuklu Sanatının en parlak döneminde inşa edilmiştir. O dönemde Ankara artık bir sınır kalesi değildi ve toprakları üzerinden geçen büyük ulaşım yolu kışın oldukça yükselen Çubuk Çayı'nı aşmak zorundaydı. Köprü, hepsi farklı yüksekliğe ve genişliğe sahip oval şeklinde 7 bazalt kemerden oluşur, şehre gelirken 3. ve 4. kemerler en yüksek olanlardır. Geçmişte eşeksırtı biçimi daha belirgindi ancak ova etrafındaki yolu yükseltme çalışmalarıyla aynı dönemde gerçekleştirilen yakın tarihli bir onarımla köprünün her iki ucu yükseltilmiştir. Köprü, eski anıtlardan sökülen büyük mermer bir platform üzerine kurulmuştur ve kemer ayaklarının tümü uzun başkiriş bloklarının üzerine oturtulmuştur, bunlar şüphesiz aynı anıttan gelen ve Çankırı Kapı Caddesi'nin açıldığı sırada 1932 yılında bulunanlara benzerdir. Daha önce de gördüğümüz gibi, şehrin nüfusu hâlâ XIV. yüzyılın başındaki gibi büyük ölçüde Hıristiyandı ve hemen hemen bütün sanatçılar bu dinden olmak zorundaydı. Dolayısıyla, köprünün taşları üzerine oyulu Yunanca baş harflerin ya da monogramların taş oymacılarının isimlerine ait olması olağanüstü bir durum değildir.

İlk kemerin batısında, birkaç adım uzakta, yarısı toprağa gömülü olan ve 8. Roma Lejionu onuruna yazılmış Latince bir yazıta sahip mermer bir blok vardır. Ehlice yapılan bakımlar sayesinde köprü, iyi korunmuş durumdadır.

GAZİ HEYKELLERİ

Cumhuriyet'ten önce, Müslüman Türk dünyasında, sultanların ya da büyük insanların heykellerinin yapılması kabul edilmiyordu. Günümüzde, Türkiye'nin her şehri bu konuda büyük bir çabayla yarışıyor ve Ekselansları Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in daha yaşarken tunçtan çok sayıda heykeli olacaktır. Ankara'da ulusal kahramanın, ikisi atlı, biri ayakta üç heykeli vardır.

MİLLET MEYDANI'NDAKİ ZAFER ANITI
C. 2. 2.

Modern Dönem'e ait. Hareket Noktası. Millet Meydanı. C. 2. 2.

Avustralyalı sanatçı Krippel'in maketine uygun olarak 1926 yılında yapılan heykel, tamamıyla batıya dönüktür. Zafer Anıtı 3 kaide üzerinde yaklaşık 6 m. yüksekliğindedir. Heykelin temel kaidesi yukarıya doğru uzanan düzensiz çokgen biçimindedir ve tırtıklı bir çıkıntı tabyayla son bulur; temel kaidenin ortasında, kesilmiş ve lehimlenmiş dörtgen biçiminde üç piramitten oluşan yeni bir kaide yükselir ve bunun üzerinde de güzel Marmara mermerinden yapılmış sivri köşeli, dikdörtgen temelli üst kaide yükselir. Zafer Anıtı'na, temel kaide üzerinde bulunan ikisi önde biri arkada üç ayrı heykel ve üst kaide üzerine oyulmuş alçak kabartmalar eşlik eder.

Gazi'nin Atlı Heykeli; Millet Meydanı
Foto. Sébah & Joailler

Atlı Heykel

At sırtındaki üniformalı Gazi, sol elinde yuları tutar, sağ kolu hafif arkadadır ve eli eyerde oyluğuna dayalıdır, derin düşüncelerle ve dikkatli gözlerle batıya doğru bakar; Sakarya'nın sularının yansıması olan bakışlarından, büyük taktik sorunlarıyla

meşgul olduğu hissedilir. Ayakları önde, sol arkadaki ayağı ve yere doğru eğilen başı ile atı, onu anlıyor görünür ve o anın önemini paylaşır.

Anıtın Sağındaki Heykel

Yürümeye hazır, sırtında çantası olan piyadenin sol elinde namlulu süngü tüfeği vardır, sağ eli ise gözlerini güneşten korumak için kaskında siperlik gibi durur; devriye gezer ve düşmanı bulmak için o da batıya bakar.

Anıtın Solundaki Heykel

Yerel kıyafetli asker, yürüyüş pozisyonunda; namlulu süngü tüfeğini önünde sağ eliyle tutar, sola doğru zarif bir hareketle canlanan, arkaya doğru kalkık sol kolu, ayrılmış parmakları, neşe ile dolu anlamlı bakışları ile arkadaki arkadaşlarını çağırır çünkü o, düşmanı görmüştür.

Anıtın Arkasındaki Heykel

Şalvar giymiş, halktan köylü bir kadının, gövdesinin etrafında önünde düğümlenen büyük kumaş bir kemer vardır, çıplak ayaklarıyla kayaların üzerinde yürüyen kadın, sol omzunda top mermisi taşır. Bu; imkansız ve neredeyse ulaşılamaz yerlerde orduya cephane sağlayan Türk kadınının yurtseverliğine ve fedakarlığına duyulan minnetin ifadesidir.

Kaidenin Sol Yanındaki Alçak Kabartmalar (Heykelin Anlamı)

Yukarıda: Mücadelenin sembolik epizotu: 4 Türk askeri, aşağılanmış durumda bulunan, böğürlerine süngülerini dayadıkları 4 Yunan askerini yakalamışlar. Biri, yerde gözleri dikili ölü, diğer üçü dalgalardan anlaşıldığı gibi denize doğru sürüklenmiş.

Aşağıda: Etkili bir vücut hareketiyle ayakta duran Gazi, İsmet ve Fevzi Paşalara batıyı gösteriyor; Fevzi Paşa elinde bir harita ve pusula tutuyor; sağda 2 subay oturuyor ve hemen sonra arkada, yürüme düzeninde başları batıya yönelmiş bir alay asker önlerinde subaylarca batıya yöneliyorlar. Heykeltraş, Gazi'nin Dumlupınar Savaşı'ndaki sözlerini ölümsüzleştirmek istemiştir; "Düşmanın temel unsurları yok edilmiştir. Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!".

Kaidenin Sağ Yanındaki Kabartmalar

Yukarıda: Bir grup subayın başındaki Gazi, birliklerin önüne geçer. Altta. Sağ kolunun üzerinde bir çocuğu tutan çarşaflı bir kadın, bir kağnıyı çeken öküzleri yönlendirir. Küçük bir evden çıkan yaşlı bir kadın, genç bir oğlana tüfek uzatır ve omzunda tüfeğiyle cepheye doğru yola çıkan yaşlı babasına eşlik etmesi için onu yüreklendirir.

Bu anıt, Yunanistan'a karşı yapılan Kurtuluş Savaşı Destanı'na aittir. Sanatçının dışa vuran yansımasından daha büyük olan figürlere uzaktan bakılmalıdır. Akşamları, anıt elektrikli projektörlerle aydınlatılır.

ETNOGRAFYA MÜZESİ MEYDANI'NDAKİ ATLI ATATÜRK ANITI

C. 3. 27.

Hareket Noktası. Dışişleri Bakanlığı Kavşağı. C. 3. e.

Dışişleri Bakanlığı'nın sağındaki dik caddeye girin ve sağdan ilk sokağa dönün. Heykel, Etnografya Müzesi'nin batısındadır.

Heykel, 1927 yılında, İtalyan sanatçı P. Canonica'nın maketine göre yapılmıştır. Yine, batıya dönük bu atlı heykel, alçak kabartmalarla süslü sert yapı taşından dikdörtgen bir ilk kaide üzerinde durur, köşelerden dışarı taşan kılıç ve taşlarla çevrelenen çelenklerle süslü mermerden ikinci kaide üzerine yerleştirilmiştir.

Gazi'nin Atlı Heykeli. Etnografya Müzesi Meydanı
Foto. Sébah & Joailler

Geceleri elektrikle aydınlatılan heykel, geniş taş bir kaide üzerine yerleştirilmiştir. Seçilen yer olağanüstüdür çünkü heykel her yerden görünür. Önde, yürüyüş hareketiyle at çok canlıdır, savaşların kokusunu içine çektiği söylenilebilir. Üniformalı, pelerini atın sağrısı üzerinden dökülen Gazi, dümdüz önüne bakar; uzakta belirsiz bir nokta görür, bu ilerleyen düşmandır ve Gazi, kartal bakışlarıyla durumu değerlendirir.

(Anıtı Anlama), Soldaki Kabartma

Güneş, kalesi yandan siluet olarak görünen Ankara üzerinde yükselir. Bu, Cumhuriyet Çağı'dır.

Sağdaki Kabartma

Savaş alanı sahnesi, topçu sınıfının durumu.

Öndeki Madalyonlar: Sağda, Yunan Generali kılıcını Gazi'ye teslim eder; solda, Ankara'da kalabalığın Gazi'yi çiçeklerle karşılaması yer alır.

Arkadaki Madalyonlar: Sağda, deniz kenarında askeri bir sahne; solda, milletvekillerinin tören oturumu yer alır, Gazi kürsüdedir.

MAREŞAL ATATÜRK ANITI; YENİŞEHİR. GAZİ BULVARI
C. 4. 43.

Hareket Noktası. Gazi Köprüsü. C. 3. f.

Gazi Mustafa Kemal Paşa Bulvarı boyunca, Zafer Meydanı'nın yer aldığı ikinci yuvarlak yol kavşağına kadar gidin.

Canonica'nın eseri olan Mareşal Atatürk Anıtı, mermer bir temelin üzerine yerleştirilen, çiçekten çelenklerle süslü, sert yapı taşından prizma şeklinde yüksek bir kaide üzerinde durur. Gazi uzun subay mantosunu giymiştir; kımıldamaksızın, telaşsız bir şekilde, güney-batı ufkundaki küçük tepelere doğru bakar, iki eli, önünde, düşey olarak tuttuğu kılıcının kılıfı üzerinde durur. Heykelin sakin, düşünceli tavrı, büyük sadeliği, güçlü ve büyük bir etki bırakır.

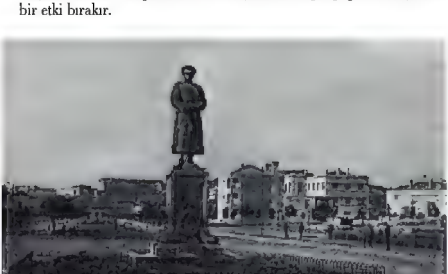

Mareşal Gazi Anıtı

Foto. Sébah & Joailler

SİNAGOG VE YAHUDİ MAHALLESİ

Modern Dönem'e ait. Hareket Noktası. Samanpazarı. C. 3. e. Samanpazarı'ndan, otobüslerin geçtiği Çocuklar Sarayı Sokağı'na girin, sağdaki kurşun kubbeli camiiye (Kurşunlu Camii) kadar 200 m. inin. Aşağıya doğru devam edin oldukça dik bir merdivenle başlayan soldaki ilk sokağa girin; bu sokak ve devamındaki sokak sinagoga çıkar.

Yahudi Mahallesi'nin ortasındayız, mahalle, şehrin diğer mahallelerinden tamamıyla ayrılır, her yerde, kapıların eşiklerinde çalışan, nakış işleyen, kumaş diken kadınlar vardır. Bu mahalle yaklaşık 100 aile barındırır, yani yaklaşık nüfusu 500 kişidir. Yahudi okulu, sinagoga göre biraz daha aşağıdadır.

ROMA VE AUGUSTUS TAPINAĞI
C. 2. 6.

Roma dönemine ait. Hareket Noktası. Millet Meydanı. C. 2. 2. Güzergâh. Millet Meydanı'ndan, Anafartalar Sokağı'na çıkın ve soldaki ikinci sokağa girin: büyük kavşaktan, hafif sağa doğru sapan dik sokağa girin. Tapınak, Hacı Bayram Cami'nin sağındadır ve değerli taşların görülebileceği küçük bir açık hava müzesi için merkez görevi görür.

TARİHÇE

Tüm Roma tarihinin en büyük dönemi olan Augustus yüzyılı, egemenlik altına alınan halkların ve yöneticilerinin yardımları sayesinde imparatorluğun geniş topraklarının anıtlarla dolduğunu görmüştür. Ölümünden önce Roma halkının dalkavukluğu ve bayağılıyla tanınlaştırılan ve kültü imparatorluk içinde hızlıca yayılan Augustus, Roma kültünün kendisininkiyle birleştirilmesi koşuluyla tapınakların yapılmasını kabul etmiştir. Galya, Yunanistan, Mısır, Küçük Asya imparatora ve başkente adanmış özgün şekillerdeki çeşitli tapınaklarla kaplanmıştır. Bu tapınaklardan Pisidia'da, Frigya Apollonia'sında (Bursa yakını) ve diğer şehirlerde bulunur. Bütün bu ünlü tapınaklar arasından zarif mimarisi, iyi oranları ve Augustus'un eylemlerini anlatan ve gerçeğe aykırı olarak "Augustus Vasiyetnamesi" olarak adlandırılan iki dilli yazıtın bulunduğu Ankara'daki tapınak şüphesiz ki en önemlisidir.

Galatia, M.Ö. 25 yılında imparatorluğa katılmıştır; tarihi miladın başlangıcına dayanan tapınak Tiberius'un hükümdarlığının başlangıcına (M.S. 14'ten 37'ye) adanmış olmalıdır. Oldukça yaşlı olan Augustus, 14 yılında ölmüştü. 76 yaşındayken, Augustus ölümü hakkında yazmıştır ve bunu Vesta Rahibelerine bırakmıştır: Cenaze töreninin düzenlenmesi, imparatorluk yönetiminin genel bir özeti ve gelecek nesiller için hayatının bütün eylemlerinin listesi; tunç tabletler üzerine kazınan bu metin, Roma'da mozolesinin önüne yerleştirilmiştir. Galatia yönetimi, kendisine bir kült adamış olduğu büyük imparatoru daha da onurlandırmak için Augustus'un eylemlerine ilişkin metni *pronaos*'un *ante*'lerinin iki iç yüzüne kopyalamış, Galya – Yunan halkı okuyabilsin ve Augustus'un hayatının kısa hikayesini anlayabilsin diye metni Yunancaya çevirtip güneydoğu revağının yüzüne yazdırmıştı. Mermer ve metnin gravürüne göre eklemlerin düzenlenmesi işinden bir süre sonra iki yazıtın eklendiği anlaşılır. *Pronaos*'un sol *ante*'si pek çok kez oyulan uzun bir yazı taşır. Her 5 yılda bir olan oyunların kutlaması sırasında, buraya birkaç satır ekleniyordu; işte Texier tarafından verilen çeviri;

Augustus ve Roma Tapınağı'nın Galatialı rahipleri, açılış töreninin kutsamalarını yaptıktan sonra, bu tapınağı Tanrısal Augustus'a ve Roma tanrıçasına adamışlardı (imparatorluğun sahibi Konsül Loilianus otoritesi altında) ... boğa ve vahşi hayvan avı düzenledi, ardından halka ziyafet verdi; gösteriler ve bir av düzenledi; M. Loilianus (bu şölenlere başkanlık etti).

Kral Amyntas'ın oğlu Pylaemenes, iki kere halk şöleni verdi, iki kere gösteri düzenledi, süvari erlerinin ve iki tekerlekli arabaların hareketli mücadelesini gösterdi; boğa güreşi ve bir de av düzenledi, şehrin yanında Sebasteion'un (Augustus Tapınağı) inşa edildiği, halkla ilgili kararların alındığı ve yarışların yapıldığı (hipodrom) yeri kutsadı.

Ateporix'in oğlu Albiorix, bir halk ziyafeti verdi ve Sezar ve Iulia Augusta'nın heykellerini vakfetti.

Gaesatodiastes'in oğlu Amyntas, iki kere halk ziyafeti verdi, yüz sığırı kurban etti, gösteriler düzenledi, her yurttaşa beş kilo buğday dağıttı. (Diogenes'in oğlu Hermias) bu şölenleri yönetti.

Ateporix'in oğlu Albiorix, Frouton (tarafından yönetilen) ikinci bir ziyafet verdi.

Dorylaus ailesinin ve Menemachus'un evlatlık oğlu Metrodore halk ziyafeti verdi ve dört ay boyunca yağ dağıtı. Articnus'un oğlu Musinus halk ziyafeti verdi.

Seleukos'un oğlu Seleukos halk ziyafeti verdi ve dört ay boyunca yağ dağıttı.

Kral Amyntas'ın oğlu Pylamenes, üç halka (iki kere halk ziyafeti) verdi; ayrıca Ancyra'da yüz sığır kurban etti; gösteriler ve bir ayin düzenledi; aynı zamanda boğa güreşi düzenledi, anısına töreni düzenledi, yirmi iki çift gladyatörü dövüştürdü, bütün yıl boyunca halka yağ dağıttı; vahşi hayvanları savaştırdı. M. Loilianus (bu şölenleri yönetti).

Philodalios, Pessinus'ta halk ziyafeti verdi ve yirmi beş çift gladyatörü dövüştürdü. Bütün yıl boyunca Pessinus'taki iki halka yağ dağıttı (oyunlar için); Pessinus'ta heykeller adadı.

Philodalius'un oğlu Seleukos, iki şehirde iki kere ziyafet verdi; bütün yıl boyunca iki halka yağ dağıttı ve gösteriler düzenledi.

(Julius Ponticus halk ziyafeti verdi; yüz sığır adadı; bütün yıl boyunca yağ dağıttı.)

..... bütün yıl boyunca halklara yağ dağıttı.....

Marcianus'un oğlu Quintus Gallius, iki kere halk ziyafeti verdi, Pessinus'ta kutsadı (bir zafer vesilesiyle); halklara yağ dağıttı.

..... Philon'un oğlu Ides halk ziyafeti verdi; yüz sığır kurban etti; bütün yıl boyunca yağ sağladı.

..... orada .....'ya adadığı bir sunak yaptırdı.

Menas'ın oğlu Pylamenes, iki halk ziyafeti verdi; yüz sığır kurban etti ve üç yüz çift gladyatörü dövüştürdü; (bütün yıl boyunca yağ) sağladı.

..... (son iki satırdakiler çevrilmek için çok silikler)

Bununla (onlar) şereflendirildiler...

Oyunun beş kutlamasını kapsayan bu yazıt, tamamıyla M.S. 15 ve 35 yılları arasında yazılmış olmalıdır; eskilerdeki, vakfetme kutlamalarının az bulunan eksiksiz örneklerinden biridir; ayrıca bu şölenlerin ve mücadelelerin sayısı, Ankara'nın önemi ve refah içindeki nüfusun zenginliği hakkında fikir verir. Burada, Amyntas'ın oğlu, Galatların son Kralı Pylamenes'in tapınağının, agoranın ve

hipodromun yakınında ve şehrin dışında ama şehre yakın inşa edildiği görülür. Yazıtın bu bölümü, şehrin eski topoğrafyası açısından değerlidir, zira şehrin bu dönemde kalenin batı yamacından ovaya kadar uzandığını kanıtlar. Aynı zamanda, Tiberius zamanında 25 yıllarına doğru, Galatia prenslerinin çocuklarına Roma ya da Yunan isimleri vermek için Galya isimlerini bıraktığını gösterir. Sağ giriş aşağıya doğru iner, büyük rahiplerin II. ya da III. yüzyılda tapınağın mermer çatılarına yaptıklarını anlatan çok kısa bir yazı vardır; bu yazıda hâlâ şu okunur : "Keios Seleukos, Tanrı Augustus'un büyük rahibi ..... mermerden".

Paganizm, I. Konstantin tarafından ortadan kaldırılmıştır ve bütün tapınaklar Hıristiyanlara geçmiştir; Ankyra, 314 ve 358'de iki konsül barındırmıştı. Roma ve Augustus Tapınağı, 362 yılında yaşamaya devam ediyordu, zira tapınağa bağlı papazlar, paganizmi canlandırmak için Julien'e gitmişlerdi. Julien

Foto. Sébah & Joailler

Augustus Tapınağı'nın içi, üç pencereli iç avlu

tapınak şerefine oyunlar düzenledi. Sozomene (400-443), kilise tarihinde bize, o dönemde yaşayan büyük papaz Arsakios'u anlatır. Tapınak tamamen kiliseye dönüştürülürken, hıristiyanlar iç mekanı genişletmek için, dipteki duvarı yıkmışlardı; arka girişler arasında bulunan iki sütunu kaldırmışlardı ve iki renkli bazalttan, basamakların sınırına kadar genişleyen bir koro yeri inşa etmişlerdi. *Cella*[5] seviyesini, kapının eşiğini testereyle biçerek ve yeni kilisenin giriş sahınını oluşturan basamakları *pronaos* seviyesine yükselterek düşürmüşlerdi. İçlerine taş dizisi eklenen ispanyoletler oyularak duvar içine açılan yarım daire biçimindeki kemerli 3 pencere hâlâ görülür.

Yapının oturtmalığına girerken solda görülen ve yarısından fazlası yıkılmış yazıt, 1813 yılında Macdonald Kinneir tarafından tam olarak okunmuştur. Gregorius, ortaya çıkarılan farklı kopyalar yardımıyla hemen aşağıdaki metni oluşturmuştur. Bu metin, süvari bölüğünü yöneten eyalet beyi yardımcısı Ortodoks Patriği Eustathe tarafından imzalanmıştır ve yazıtın IX. ya da X. yüzyıla dayanıyor olması gerekir. İşte çeviri:

Yükseklere çıkmış insanların
Ne yazık ki daha sonra devrileceklerini bilerek,
Sana yalvarıyorum, her şeyin yaratıcısı.
Bu büyük haksızlıkların ağırlığından beni kurtar.
Eşsiz Tanrı
Kim kanunları ve günah zincirlerini ortadan kaldırma ve çözme
Gücüne sahiptir?
Yeryüzünde benim buyruğumda, silahların ve kılıcın işleyişine
yiğitçe alıştıran
Ölüm işini bana yaptıran
Beni tehlikelerden koruyan kim.
Ancak sonunda, hastalıktan yenilmiş olarak
Bütün ölüler arasında ben Tanrı'ya yöneldim
Dünyevi bedenimi taşıyarak,
Ve çok acı gözyaşlarımla selam durarak
Yakınmadan içimde Tanrı'ya yalvardım
Yaşam yerinde, acının yatışmasını sağlamak için
Ateşin sonsuz ırmağından
Tek ölümsüz, İsa'nın sayesinde kaçtıktan sonra.
İşte ben de mezardan seni yardıma çağırıyorum.
Kurtar beni, Kurtarıcı, kıyamet gününde.

1400 yıllarına doğru Koyunlucalı Ahmed'in Hacı Bayram olarak tanınan oğlu Numan, kendisinin de doğum yeri olan Ankara'da, Bayrami Dervişler Tarikatı'nı kurmuştur. Roma ve Augustus Tapınağı'nın küçük tepesi üzerine bugün hâlâ gördüğümüz bir camii inşa etmiştir. Hacı Bayram, mimarisi ve özellikle sarkıttan pencereleri, aynı döneme ait Bursa'daki Yeşil Camii ile Yıldırım Bayezid Camii'ni andıran camiinin yanındaki türbeye gömülmüştür. Tapınağın bir kısmını da içine alan kilise, caminin

5 Vitrivius'a göre cella kelimesi Yunan ve Roma tapınaklarının iç kısmındaki ana mekanı (odayı) ifade eder. Genel ziyaretçiye kapalı olan bu odada tanrının kült heykeli yer alır ve bu mekan, tanrının odası olarak görülür.

Augustus Tapınağı. Mahzenle beraber kilisenin bodrumu *Foto. Sébah ve Joaüller*

kutsal korumasına alınmıştır, bu da onu tamamen yıkılmaktan korumuştur. Zaten, eğer bu kült burada hala kutlanmakta idiyse de, ki bu kesin değildir, kilise oldukça kötü bir durumda olmalıydı; çatı ve revak yıkılmış olmalıydı zira caminin bir kısmı *pronaos*'a dayanmaktadır.

Hammer, Cihannüma'ya dayanarak Harun Reşit'in 806'da tapınağın kapılarını kaldırmış ve Bağdat'a götürmüş olduğunu anlatır, ancak biz daha önce, şehrin bu kişi tarafından alınmamış olduğunun neredeyse kesin olduğunu gördük. Bağdat'a götürülen kapılar 806'da Harun Reşit'in komutanı Abdülmelik tarafından alınan Amorium şehrinden gelmektedir; kapıları süsleyen Arapça yazıt bunu açık biçimde ifade eder: "bab-ı – amuriyye". Kilise medreseye dönüştürülmüş – şüphesiz mermerlerinin rengi nedeniyle Ak Medrese –, ardından medrese karşıya, sokağın öbür tarafına taşındığı için yapı dükkân haline getirilmiştir; cami ile tapınak arasındaki alan mezarlığa dönüştürülmüş ve evler Doğu'daki dış yüzün karşısına yerleşmişlerdir. Sütünlara gelince, bunlar mezar

taşları olarak kullanılmıştır ve ve bütün eski Hıristiyan ve Yahudi mezarlıklarında bu sütun başlarından çok sayıda bulunmaktadır.

1834 yılında, Hacı Bayram Camii'nden inen bir şeyh, hamam inşasında materyal olarak kullanmak için *cella*'nın güney batı çeperinin bir kısmını yıkmıştır.

Augustus Tapınağı'nın içi
Foto. Sébah & Joailler

"AUGUSTUS VASİYETNAMESİ" YA DA AUGUSTUS'UN İŞLERİNİN LİSTESİ

Yanlışlıkla bir biçimde Augustus Vasiyetnamesi diye adlandırılan bu belge, Avrupa'da ilk olarak 1554 yılında tanınmıştır. Barış görüşmeleri için Süleyman'ın yanına Amasya ordugahına giden Buscbeck'in Flaman baronu, elçi Antoine Wranczy, Ankara'da durmuş ve delegeler ilk kez vasiyetnameyi kopyalamışlardır. 1689 yılında, bu bölgeleri araştıran, Hollandalı tüccar Daniel Cosson'un belgeleri arasında bir kopyası bulunmuştur. Tournefort, metni 1701 yılında yeniden kopyalamıştır. 1710 yılına doğru Paul Lucas belgeyi tespit etmiştir. 1813'te Macdonald Kinneir metni yeniden okumuştur; 1834'te Tapınağı harabe halde bulan botanikçi Aucher Eloi ve Texier, Yunanca metnin küçük bir kısmını bulmuşlar ve Texier bunun, Latince metnin bir yorumu olduğunu düşünmüştür. Hamilton, 1836'da, Yunanca yazıtın önemli bir kısmını ortaya çıkarmıştır. 1863 yılında, tapınağın planını ortaya koyan Perrot ve Guillaume, zaman içindeki kötü hava koşullarının yazıta verdiği zararı ortaya çıkarabilmişlerdir. 1865 yılında, Mommsen meşhur "Imparator Augustus'un Başarıları"nın (Res gestae divi augusti) transkripsiyonunu sunar. Bu vesileyle şunları yazmıştır: "Her kim, Roma Imparatorluğu'ndaki Latince yazıtları saymak isterse, rahatlıkla yüz bine ulaşır. Fakat, bunların değerini ölçen kişi en ağır ve kraliçesinin Ankara'daki anıt(yazıt) olduğunu fark eder".

Augustus Tapınağı: Yazıtın başlangıcı

Foto. Sebah & Joaillier

Bununla birlikte, yapılan kopyalar, Mommsen için yetersizdi ve Mommsen, 1882 yılında, Prusya Bilimler Akademisi'ni, Humman başkanlığında bir heyeti Ankara'ya göndermeye yönlendirmiştir. Humman, evlerin bir kısmını yıktırarak ve Domaszewski'nin iki metnini karşılaştırtarak, iki yazıtın kalıplarını çıkartmıştır. Bu kalıplar, Berlin Müzesi'nde bulunur.

Yazıt, sol girişin iç yüzünde başlar ve sağ girişin aynı tarafında şu sözcüklerle devam eder: "Tanrısal Augustus'un işleri ki onun toprakları dünyayı kaplar ve Augustus, tüm dünyanın hakimidir" (Rerum gestarum divi augusti, quibus orbem terrarum imperio, populi romani sub jecit).

1883 yılında, Mommsen, yeni bir metin oluşturur. Son zamanlardaki çeviriler Shipley, *Loeb Classival Library* 1924'te ve Ernst Diehl 1925'tekilerdir. Roma ve Augustus Tapınağı

bilginlerin dünyasında öyle bir ün kazanmıştır ki, şöhrete kavuştuğu şehir olan İtalya'da, zaferini kutsadığı şehir olan Roma'da sergilenmek üzere tapınağın bütününün kalıbını çıkartmak düşünülmüştür.

GÜNCEL DURUM

Tapınağın hemen etrafı ve içi, geçici olarak Eski Taş Müzesi'ne dönüştürülmüştür. 1926 yılına kadar, Hacı Bayram Türbesi'ni çevreleyen mezarlar, *pronaos*'u işgal etmeye devam etmiştir. Bu nedenle, tapınağın çevresi açılmıştı, mezarlar kaldırılmıştı, Hitit, Roma ve Bizans heykellerinin yerleştirildiği alanın çevresine parmaklıklı yüksek duvarlar yapılmıştı.

Güneybatıdan kuzeydoğuya yönelen, iki uçta *ante*'lerle biten duvarlar, bütün yücelikleriyle hâlâ ayaktalar; dediğimiz gibi, güneybatı duvarının bir kısmı 1834 yılında yıkılmıştır.

Augustus Tapınağı'nın Kapısı
Foto. Sébah & Joailler

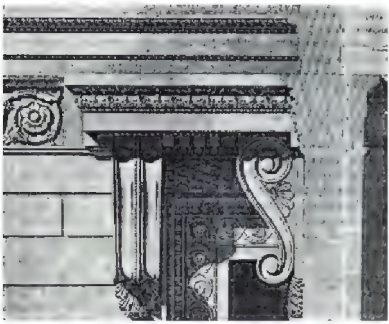

Augustus Tapınağı'nın Kapısı. Perrot ve Guillaume'a göre kapının üst kısmının yeniden inşası

Eskiden kapalı bir bölüm olan ve iki tanrının heykellerini içeren bu *cella*'nın artık sadece uyumlu ölçülere sahip bir kapısının ön cephesi ayaktadır; diğer cephesi temele kadar yıkılmıştır, ancak yan duvarlarda hâlâ koparmalar görülür. Bölümü çevreleyen sütunlu girişten toprak üzerinde bir şey kalmamıştır. Tapınağın bugün tamamıyla bağımsız olan *pronaos*'una varıldığında İon stilindeki, hemen hemen hiçbir detayı eksik olmayan, 8.40 m. yüksekliği ve aşağıda 3.34 m. genişliğiyle tapınağın güzel kapısı karşımıza çıkar. Her yerde eşit düzeyde olması için, eşik ve basamaklar kesilmiştir, sağ ayakları eğilmiştir, iki kolon tarafından taşınan rölyefli pervaz, revağa büyük bir hava vermiştir. *Pronaos*'un etrafında yol döşemesi seviyesinde hurma dalı biçiminde süslenmiş şık bir silme uzayıp gider: yerleştirilmiş blokların ilkinin üstünde, her yerde, bulunan 8 köşeli yıldızlarla süslenen çapraz çift menderes vardır. *Ante*'lerin ucu muhtemelen İon dönemine ait olan, aşınmış bir sütun başlığının üzerindeki duvar ayağıyla biter. Sütun başlığından çıkan büyük yapraklı dal biçimindeki süsleme hâlâ mevcuttur ancak anıtın etrafında fazlasıyla bozulmuştur. Kapının sağında, karşı duvarda, adakları asmak için kullanılan dalların içine yerleştirildiği boşluklar görülür. İki *ante*'nin iç duvarlarında, üç kolon üzerinde bulunan ve Augustus'un Eylemleri'ni anlatan büyük boşluklarla, blok eklemelere yerleştirilmiş ve gitgide yıpranmış Latince yazıt hayranlık uyandırır. İki girişin ön cephelerinde, camiiye doğru solda beş yılda bir yapılan kutlamaları ve sağda onarımları anlatan yazıtlar hâlâ kısmen okunur.

Keskin görüşlü bir gözlemci, göz hizasındaki iki alçak silme arasında bir yığın grafiti bulacaktır: her yarım çeyreğinde 3 çizgiden oluşan 6 köşeli bir yıldız taşıyan üçgenlere bölünmüş bir Latin kalkanı; kolları dışarıdan içeriye doğru genişleyen haçlar, yük arabası, tırısa kalkmış bir at, yazıtlar, Yunanca isimler,

İslamiyet dönemine ait bir yazıt (Allah'ın selamı Muhammet'in üzerine olsun) vb.

İç kısımdaki platforma çıktığımızda, tapınağın içinin sadeliğinden etkileniriz. İbadet törenlerinin içeride gerçekleşmesi nedeniyle, iç kısmı zengin bir tarzda döşenmiş Katolik kilisesinin aksine, tapınağın en gösterişli yeri kurbanların kesildiği ve kalabalığın toplandığı dış kısmıdır. Blok halindeki onüçüncü taş dizisinin üstünde, gösterişli Yunan profilli bir korniş vardır ve bu kornişin altında geriye sadece bağlantı yerleri kalmış taçlar, işlenmiş ve asılı olarak duruyordu. Ardından, duvar daralan hafif bir eğimle düzleşir. Sağ iç duvarda, kilise döneminden kalma üç pencere görürüz, sol iç duvar ise, daha önce söylediğimiz gibi girişteki sol köşeye doğru yıkılmıştır; bu boşluk, kurşunla sağlamlaştırılmış demir kanca ve kenetleri görmemizi sağlar; Partenon'da olduğu gibi, bunlar, tapınağın tamamının sadece yekpare bir bütün oluşturabileceği biçimde blokları ve taş dizinlerini yatay ve dikey olarak tutar. Ancak, pas birçok yerde mermeri patlatmıştır. Harçsız birleşimler dikkat çekici bir güzelliğe sahiptir. Boşluğun altında, sol tarafta, Ortodoks Patriği Eustache'nin yazıtı göze çarpar. Kapının üst kısmına bakacak olursak, kirişin delik deşik olduğunu görürüz; bunlar, bronz kapının iki tokmağının içinde döndüğü bronzdan yapılmış "Lumen Hypaethri" (Aydınlık Gökyüzündedir.) yazan zıvana dillerini tutuyorlardı. Biraz daha ilerleyerek, cellanın sonuna varılır, burada duvarın enlemesine yıpranmış olduğu görülür. Sol iç duvarda, büyük bir Yunan resmi, Ortodoks Patriği'nin ölümünü anlatır; daha sonra, eski *ante*'den geçilir; koyu kırmızı ve gri taşlardan bloklar biçiminde yapılmış kilise korosu bunların en ucundan başlar ve bu *ante*'lerden birinin üzerinde Arap rakamlarıyla bir tarih yazılıdır: 1776. Koronun ortasında, küçük kapalı bir kapı, yeraltında bulunan bir mahzene geçişi sağlar.

Tapınağın dışında bulunan Yunan yazıtı hâlâ küçük bir ev tarafından kısmen gizlenmektedir.

KAZILAR

Bir ev topluluğu altında gömülü olan ve kuzeybatıda cami ile sınırlandırılmış Roma ve Augustus Tapınağı bütünüyle ortaya çıkarılamamıştır.

1835 yılında, Hamilton, Yunan yazıtının bir kısmını ortaya çıkardı. 1861'de, Perrot ve Guillaume bazı çalışmalar yaptılar; Bizans mahzenini keşfettiler ve Ortodoks Patriği Eustache'ın Bizans yazıtının alt kısmını çıkardılar, ancak, ne bir sütun ne de arkitektonik bir parça bulabildiler.

1861'den 1926'ya kadar hiçbir araştırma yapılmadı. Bu tarihte, Hükümet, kuzeydoğu duvarına yaslanmış evlerden bir tanesini yıktı. Aynı yılın sonbaharında, Profesör Krencker ve İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Schede, bir ay süren bir dizi araştırma yaptılar. Kazılabilecek olan mekanların darlığı, araştırma çalışmalarını kolaylaştırmadı; ancak, Roma ve Augustus Tapınağı'nın, bilinen bir tür içinde kesin olarak sınıflandırılmasını

sağlayan yararlı gözlemler yapma olanağını sundu. Sağ taraftaki eski *ante* civarında kazı yaparken, *pronaos*'un ve dış kemeraltı sütunlarının temellerinin bir kısmını bulmaları onları oldukça memnun etti.

1927 yılında, Hükümet, Hacı Bayram Türbesi'nin etrafını çevreleyen mezarları kaldırınca, tapınağın önünü süsleyen mezarlar da kalkmış oldu. Bugün, ön cephenin tamamı ile güneydoğudaki iç duvarın en büyük bölümü kurtarılmış ve daha kolay bir şekilde incelenebilir hale gelmiştir. Tapınak çevresinin geri kalan kısmı yakın bir gelecekte ortaya çıkarılacaktır.

YENİDEN İNŞA ETME

Krencher ve Schede'nin kazı çalışmalarına göre, tapınağın, *pseudodipteral*[6] tarza ait olduğu düşünülür, yani, sütunlar ve duvar arasındaki alan, sütunlar arasındaki alana eşittir ve etrafındaki kolonların sırası şu şekilde bölünmüştür: 8 tane *pronaos*'a, 8 tane *posticum*'da olmak üzere köşedeki sütunlar da sayıldığında her iki duvarda 15 tane sütun vardır.

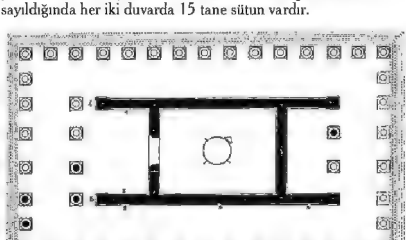

Roma ve Augustus Tapınağı
Kazı çalışmaları doğrultusunda yeniden yapılmış plan
Krencher'e göre çizim

1.2. Augustus'un hizmetlerinin Latince metni.
3.3.3 Augustus'un hizmetlerinin Yunanca metni
4. Beş yıllık oyunların kutlama yazıtı
5. Tapınak onarımlarını anlatan ilgili yazıt

Ankara Tapınağı, bir ayrıntıyla, 4 *pronaos*'tan 4 *posticum*'dan oluşan sütunlu sıralı bir tapınak (*amphiprostyle*) türüne de aittir; ancak, burada arka tarafta bulunan kısa *ante*'ler, en uçtaki kolon-

6 Yunan tapınak mimarlığında yalancı dipteros anlamına gelen plan tipi. Bu plan tipinin kanonik sütun sayısı kısa kenarda 8, uzun kenarda 15'tir. Etrafında 2 sıra sütun kullanılan dipteros planın aksine pseudo-dipteros planda içte kalan sütun sırası kaldırılır ve tek sütun sırası kullanılır. Böylece pteroma daha genişler. Ancak dış sütunlar içe kaydırılmaz.

lara kadar uzatılmıştır, bu durum, sadece iki sütunun *ante*'ler arasında bulunduğunu gösterir. Bu tapınak, Atina'da Ilissos kıyıları üzerinde bulunan sıralı (*amphiprostyle*) Ceres Tapınağı ile, Magnesia'da bulunan Asyalı mimar Hermogenes'in eseri olan, sade bir sütun dizisiyle çevrelenmiş ve *pseudodipteros* şeklinde yapılmış Artemis Tapınağı ile benzerlik gösterebilir. Tapınağın tamamı, 7 basamaklı bir seri üzerinde yükseliyordu. Perrot ve Guillaume'un planlarına karşın, arka tarafta bulunan yatay bölmede kapı bulunmamaktadır. Tapınak İon dönemi'ne ait olmalıydı, bu döneme uygun olarak giriş bölümünde, hiçbir heykel bulunmuyor olmalıydı; sütunlar çentikliydi ve eğer çentikli değillerse, bu onların tam anlamıyla bitirilememiş olduğunu gösteriyordu. Sade ve gösterişsiz sütunlar Ankara'da yaygındır, ve biz tek bir çentikli sütun görmedik.

Bununla birlikte, tapınağın bildiğimiz dış cephe mimari verilerinin hemen hemen hepsi tahminidir ve tek emin olduğumuz şey tapınağın İonik tarzda yapılmış olduğudur; Ankara Tapınağı'nın dış cephe mimarisinin nasıl olduğunu özellikle Magnesia'da bulunan Artemis Tapınağı ile karşılaştırma yaparak tahmin edebiliriz.

AUGUSTUS VASİYETNAMESİ YA DA AUGUSTUS'UN GERÇEKLEŞTİRDİĞİ EYLEMLERİN LİSTESİ
ÇEVİRİ

Tanrısal Augustus'un, bütün dünyanın Roma Halkı'nın erkine boyun eğmesini sağlayan hizmetleri ve Roma Cumhuriyeti ile halkı için yaptığı harcamalar, iki tunç tablet üzerinde Roma'ya dikilen resmi yazının suretidir.

I

19 yaşımda, kimseden hiçbir tavsiye almaksızın, özel harcamalarımla bir ordu kurdum ve bu orduyla uzun bir tiranlık dönemi altında baskıya maruz kalan Cumhuriyet'i özgürlüğüne kavuşturdum. Buna karşılık olarak, Gaius Pansa ve Aulus Hirtius'un konsüllük dönemlerinde onursal kararname ile Senato bana konsül olma ayrıcalığı tanıyarak, beni kendi zümresine kabul etti; aynı zamanda bana *imperium* yetkisi (orduya komuta etme yetkisi) verdi ve devlete hiçbir şekilde zarar gelmemesi adına, Hirtius ve Pansa konsüllüğü ile birlikte devlete göz kulak olmam için beni *pro praetor* olarak görevlendirdi. Aynı yıl, bu iki konsül daha önceden savaşta ölünce, halk, beni konsül yaptı ve 5 yıllığına Cumhuriyeti düzenlemekle sorumlu üç kişiden biri (*triumvir*) seçti.

II

Babamı öldürenleri, kanunlara uygun şekilde cezalandırarak sürgüne gönderdim; daha sonra bu kişiler Cumhuriyet rejimine savaş açtıklarında, onları iki defa üst üste yenilgiye uğrattım.

III

Bütün dünyadaki iç ve dış savaşlara giriştim; muzaffer olarak savaşta hayatta kalabilen tüm yurttaşlarımı affettim. Yabancı halklara gelince, onları emin olarak bağışlayabildiklerimi, yok etmektense korumayı tercih ettim. Yaklaşık beş yüz bin (?) Romalı bana askerlik yemini etti ve bu sayının üzerinden, üç yüz binden fazlası tarafımdan kurulan kolonilerle yerleştirildi ya da kendi *municipium*'larına yollandı. Yaptığım tasarrufların bir miktarıyla toprak tahsis ettim ya da toprak alabilmeleri için kendi servetimden bir miktar para verdim. Triteme'lerden (3 sıra kürekli) daha küçük olanları hesaba katmaksızın altı yüz büyük gemi daha aldım.

IV

İki kez *ovatio*, üç kez de curulis zaferler alayını kutladım. Yirmi bir kez "Imperator" olarak selamlandım. Senato benim için başka zaferler düzenlemek istese de ben kabul etmedim, bu kurban töreni ve gerçekleştirdiğim savaşta Cumhuriyet adına adadığım adakları tamamlarken defne çelenklerini de *Capitolum*'a bıraktım. Öngörülerimin kazandırdığı başarılar doğrultusunda, Senato ölümsüz tanrılara atfedilen kurbanların elli beş kez yapılmasını ilan etti. Senatus kararıyla ayarlanan bu süre ile 890 günü kapsadı. Zafer alaylarımda, arabamın önünden 9 kral ya da kral çocukları götürüldü. Bunu yazarken on üç kez konsül olarak seçilmiştim ve tribünlük yetkimi 37 yıldır kullanıyordum.

V

M. Marcellus ve L. Arruntius'un konsüllükleri zamanında, hem yokluğum sırasında, hem de Roma'da bulunduğum sırada halk ve senato tarafından önerilmiş olmasına rağmen diktatörlüğü kabul etmedim. Kent, acımasız bir şeklide açlıktan kırılırken, kendimi erzak sağlama görevinden mahrum bırakmadım ve birkaç gün içinde gerçekleştirdiğim faaliyet ve yaptığım harcamalarım sayesinde, tehlikeyi uzaklaştırdım ve insanları açlıktan kurtardım ve bana bu yıl ve bütün hayatım boyunca önerdikleri konsüllük görevini ise, kabul etmedim.

VI

M. Vinucius ve Lucretius'un konsüllüğü, daha sonra, Lutulus ve Lentulus'un konsüllüğü ve üçüncü kez Paulus Fabius Maximus ve Tubero'nun konsüllüğü sırasında, Roma Halkı'nın ve Senatosu'nun onayıyla, yasaları ve gelenek denetlemede daha geniş yetkeye sahip oldum. Zaman biraz daha geçtiğinde, bana benzer yetkeleri vermek istediklerinde, kabul etmedim; sonrasında, Senato, beni, diğer işleri düzenlemem için görevlendirdi, halkın tribünlük yetkisine nail olduğum için görevimi layıkıyla yerine getirdim. Bu yetkede, senatonun rızasıyla bir meslektaşımla beş kez bir araya geldim.

VII

Takip eden on yıl boyunca, Cumhuriyet'i yöneten *triumvir* görevini üstlendim. Bu satırları yazdığım güne kadar yani 40 yıl

boyunca, Senato'nun Liderliği *(princeps Senatus)* mevkisindeydim. Başrahip (pontifeks maksimus), kahin (*augür*), kutsal ayinleri yöneten 15 kişiden biri (*quindecemvirs sacri faciundis*), dinsel ziyafetlerden sorumlu yedi kişiden biri (*septemvirs epulonum*), Arval Birader, sodales Titius ve Fetial rahibi oldum.

VIII

Halkın ve senatonun oyuyla beşinci kez konsül olarak seçildiğimde soylu yurttaşların (*patricii*) sayısını arttırdım. Senatörler listesi üç kere düzenledim. Altıncı konsüllüğüm sırasında meslektaşım M. Agrippa'la beraber nüfus sayımı yaptım; 42 yıl boyunca Roma halkının sayımının yapılmamış olduğunu anladım. Bu nüfus sayımında, Roma vatandaşlarının sayısı 4.063.000'e kadar ulaştı. İkinci kez aynı çalışmayı Cenerinus ve Asinius'un konsüllükleri altında bana verilen konsül yetkesiyle tek başıma gerçekleştirdim; Bu nüfus sayımında ise 4.233.000 Roma vatandaşı saydım. Oğlum Tiberius Ceaser'in işbirliği ile aynı yetkeyle üçüncü kez nüfus sayımı gerçekleştirdim. Sextus Pompeius ve Sextus Apuleius'un konsüllükleri altında sayılan Roma vatandaşlarının yeni sayısı 4.937.000 olmuştur. Yeni yasaların ilanı ile birlikte bende kentimizin unutmaya başladığı atalarımızın mirasını canlandırdım ve onları kentimizin gelecekte örnek alması gereken bir refah örneği olarak sundum.

IX

Her beş yıllık dönemin sonunda senatonun, konsüllerin ve rahiplerin izni ile benim selametim için tanrılara adaklar sunulması kararlaştırıldı ve bu adaklar törenleri münasebeti ile kimi zaman başlıca dört rahip heyeti tarafından, kimi zaman konsüller tarafından oyunlar düzenlendi. Şehirlerdeki seçkinler, imparatorluğun bütün vatandaşları bütün kutsal alanlarda benim sağlığım için kurban kesmekten vazgeçmediler.

X

Senato karanyla, adım, Mars Rahipleri'nin kutsal şarkılarına (*Salii*) dahil edildi, bir yasa ile benim sonsuza kadar kutsanmama ve ömür boyu tribünlük yetkesine sahip olmama karar verdi. Daha önce babamın yürüttüğü başrahiplik (*pontifex maximus*) hakkını bana sundu; ancak, hala hayatta olan birinin yerine geçmek istemedim. Birkaç yıl sonra, toplumsal karışıklık sırasında bu kutsal görevi elinde tutan kimsenin ölümüyle boşalınca göreve ben getirildim. Seçilmem için bütün İtalya'dan gelen kalabalık o kadar büyüktü ki, Roma'da bu zamana dek böyle bir toplantı görülmedi. P. Valgius ve C. Valgius konsüllükleri dönemiydi.

XI

Q. Lucretius ile M. Vinicius'un konsüllükleri döneminde Suriye'den döndüğümde, Senato dönüşümü kutlamak için Porta Copena'daki Onur ve Erdem Tapınağı yakınında Fortuna (Talih) Tanrıçası'na bir sunak yapılmasını, rahiplerle Vesta Rahibeleri'nin

dönüş günümün yıldönümünde her yıl kurban kesmelerini buyurdu: bugüne de adım dolayısıyla Augustalia adını verdi.

XII

Bir Senato kararıyla, devletin öncelikli görevlerini üstlenenlerle, *praetor* ve halk temsilcilerinden bir kısmı, konsül Q. Lucretius ile birlikte Campania'ya kadar benimle tanışmaya gelditer; benden önce kimse böyle bir onura erişmemiştir. Tib. Nero ve P. Quintilus'un konsüllüğü sırasında Hispania ve Gallia'daki işleri başarıyla tamamlayıp Roma'nın taşralarına geri dönerken Senato, dönüşümü kutlamak için Campus Martius'ta Pax Augusta'ya bir sunak yaptırılması ve orada idareciler (*magistrat),* rahiplerin ve Vesta Rahibeleri'nin her sene kurban kesmelerini buyurdu.

XIII

Atalarımızın istediği gibi, Romalılara boyun eğmiş tüm topraklarda ve tüm denizlerde barış hüküm sürdüğü sürece Janus Quirius Tapınağı kapısı kapalı tutulmaktadır ve bu kapı, yıllıklarımızın da belirttiği üzere, Roma'nın kuruluşundan beri akıp giden yüzyıllar boyunca, iki kez kapalı kaldı; benim hükümdarlığım döneminde, senato üç kez, kapının kapatılması gerektiğini buyurmuştur.

XIV

Senato ve halk, beni onurlandırmak için, kaderin daha genç yaşta benden kopardığı iki oğlum Gaius ve Luius Cesar'ı henüz on beş yaşında olmalarına rağmen, beş sene sonra göreve dâhil olmaları için konsül seçti. Forum'a götürüldükleri günden itibaren, Senato, onların resmi işlere de katılmaları gerektiğine karar verdi; Romalı atlı sınıfına gelince oğullarımın her ikisine de gümüş kalkan ve mızraklar armağan ederek, hep bir ağızdan oğullarımın ikisini de Gençlik Prensleri (*principes juventutis*) ilan ettiler.

XV

Babamın vasiyetine uyarak ve kendi adıma Roma Plebleri'nden her kişiye 300 *sestertii* ve beşinci konsüllüğümde savaş ganimetlerinden 400 *sestertii* verdim. Bir başka seferde onuncu konsüllüğümde ikinci kez kendi mirasımdan 400 *sestertii* tutarında bir *congiarium* bağışladım. On birinci konsüllüğünde, kendi paramla satın aldığım yiyeceklerden on iki kez özel buğday dağıtımı yaptım. Tribünlük yetkimi aldığımın on ikinci yılında, üçüncü kez, kişi başına 400 *sestertii* verdim. Bu farklı yardımlar hiçbir zaman 250.000 kişiden daha az kimseye verilmedi. Tribünlük yetkimin on sekizinci yılında, on ikinci konsüllük dönemimde kent pleblerinden 320.000 kişiden her birine 60 *denarii* harcadım. Beşinci konsüllüğümde savaş ganimetlerinden kolonilere yerleşmiş askerlerimin her birine 1000 *sestertii* dağıttım ve kolonilerde utkumu kutlamak için yapılan bu bağışımı yaklaşık 120.000 kişi aldı. On üçüncü konsüllük döneminde, buğday dağıtımından yararlanmak için kaydolan plebletden her birine 60 *denarii* verdim ve bu yardımları alanların sayısı 200.000 kişiden biraz çoktu.

XVI

Dördüncü konsüllüğümde ve daha sonra M. Crassus ve CN. Lantulus Augur konsüllüğünde, tarafımdan askerlere tahsis edilen topraklar için *municipium*'lara ödeme yaptım. İtalyan toprakları için ödediğim toplam para yaklaşık 6.000.000 *sestertii* ve eyalet toprakları için aynı para biriminden 200.000.000'dir. Bu demektir ki, benim zamanıma kadar, İtalya'daki koloni ve eyaletlerde ilk ve tek olarak bunu gerçekleştiren kişi benim. Daha sonra, Tib. Neron, C. Pison'un, D. Laelius'un ve Q. Fabricius'un konsüllükler sırasında hizmetleri biten emekli askerleri *municipium*lara yerleştirdim, askerlere ikramiye verdim ve bu amaçla .... milyon *sesterti* ödedim.

XVII

Dört kez kendi paramdan hazineye yardım ettim ve devlet hazinesi ile ilgilenen memurlara 150.000 *sestertii* harcadım. M. Lepidus ve L. Arruntius'un konsüllükleri altında, 20 sene ve daha fazla askerlik yapmış askerlere ikramiye ödemeleri için tavsiyem üzerine kurulmuş askeri hazineye Tib. Cesar ve kendi adına 170.000.000 *sestertii* ödedim.

XVIII

Cn. P. Lentulus'un konsüllükleri yılında, halk ambarları bomboşken .... kendi paramla buğday aldım ve 100.000 insana verdi.

XIX

Tarafımdan inşa edilen yapılar: Senato ve bitişiğindeki Minerva Chalcidicum Tapınağı, Platinum Tepesi'ndeki Apollon Tapınağı ve portikosu, Tanrısal Julius Tapınağı, Lupercalis, Flavinius amfiteatrolarına komşu portiko. Bu portiko aynı yerde daha önceden Octavius isimli biri tarafından inşa ettirildiği için ona bu ismin verilmesine izin verdim. Capitolium Jupiter Feretrius ve Jupiter Tonans Tapınakları, Quirinus, ve Minerva Tapınakları; Kutsal Yol'un zirvesindeki Lares Tapınağı, Velia'daki Penates Tanrılar Tapınağı, Palatium Teprsi'ndeki Gençlik Tapınağı ve Büyük Ana Tapınakları.

XX

Capitolium Tapınağı Pompeius Tiyatrosu büyük masraflar ile tarafımdan restore edildi ve bu iki anıta da ismimi yazdırmadım. Eskimiş birçok yerde yıkıntıya uğramış su kemerlerini onardım ve Roma'ya getirilen yeni bir kaynaktan doğan Marcia su kanalının kapasitesini arttırdım. Babamın yapımına başlattığı ve kısmen bitirdiği Ilius Forumu, Castor ve Saturn Tapınağı arasında bulunan bazilika benim tarafımdan tamamlandı ve aynı bazilikayı çıkan bir yangın yok edince, bulunduğu alanı genişlettim ve tekrar inşa ettirtmeye başladım. Bu bazilika, oğullarımın isimlerini taşıyacaktı ve mirasçılarıma, herhangi bir koşulda bunu yapabilecek durumum olmadığı takdirde, kendilerinin bitirmesini vasiyet ettim. 6. konsüllüğüm sırasında, senatonun kararıyla içlerinden

tadilata ihtiyacı olan hiçbirini unutmadan şehirdeki 82 tapınağı yeniden düzenledim. 7. konsüllüğüm sırasında, Roma'dan Arimiunum'a kadar olan Flaminus Yolu'nu düzenledim ve Mulius ve Municius Köprüleri dışında yolun üstünden geçtiği bütün köprüleri de onardım.

XXI

Kendi adıma ait bir toprak üzerinde, savaş ganimetlerinden gelen parayla, Mars Ultor Tapınağını ve Augustus Forumu'nu inşa ettim. Apollon Tapınağı yakınındaki tiyatro, büyük bölümünü mülk sahiplerinden satın aldığım toprağın üstüne kuruldu ve bu tiyatronun damadım M. Marcellus'un adını taşımasını istedim. Düşmanlardan elde edilen savaş ganimetleri ile sağlanan bağışlar, tarafımdan Capitolium Tapınağı'na, tanrısal Julius Tapınağı'na, Apollon, Vesta ve Mars Ultar Tapınaklarına adanmıştır. Bu bağışlar bana 100 milyon *sesterti*'e mal oldu. Beşinci konsüllük dönemimde başarılarım için bana tahsis edilen 35.000 *libra* ağırlığındaki cülus parasını (*aurum coronarium*) İtalya'daki *municipium* ve kolonilere geri verdim ve daha sonra imparator ilan edildiğimde, daha önce de olduğu gibi, *municipium* ve eyaletlerin aynı cömertlikle yolladıkları cülus parasını kabul etmedim.

XXII

Şahsım adına bir kez, oğullarım ve torunlarım adına beş kez gladyatör oyunları düzenledim; bu farklı oyunlarda yaklaşık on bin adam savaştı. İki kez benim adıma, üç kez torunlarım adına, dünyanın her tarafından tanınmış atletlerin arasında geçen savaş gösterilerini izleyicilere sundum. Dört kez kendi adıma, iki kez de yüksek memurlar (*magistrat*) adına oyunlar düzenledim. G. Furnius ve C. Silanus'un konsüllükleri zamanında, başkanı olduğum Onbeşler (*Quindecimvir*) derneği adına meslektaşım M. Agrippa ile yüzyıl oyunlarını (*saeculares*) düzenledim. On üçüncü konsüllük dönemimde, Mars Ultor oyunlarını düzenledim ve o tarihten beri konsüller oyunlara başkanlık etti. Afrika'dan getirilen vahşi hayvanların 26 dövüş gösterisinde, benim adıma, oğullarım ve torunlarım adına, sirklerde, forumlarda ya da amfitiyatrolarda yaklaşık 3500 hayvan öldürüldü.

XXIII

Bugün halk için, Tiber Nehri'nin öteki kısmında, Cesarlar Ormanları'nın bulunduğu yerde deniz savaşları gösterisini yaptırdım ve bunun için 1800 adım uzunluğunda ve 1200 adım genişliğinde bir toprak alan kazdırdım. Bu alanda, kılıçlarına kuşanmış otuz üç sıra kürekli ya da çift sıra kürekli sivri gagalı kadırga ve çok sayıda küçük tekne savaştı.

XXIV

Asia Eyaleti'nin bütün tapınaklarında, zaferimden sonra, savaştığım kişinin daha önceden kişisel mülkünden yararlanıyormuş gibi sahip olduğu süslemeleri ait oldukları yere iade ettim.

Ayakta, at üstünde ya da dört atlı savaş arabasının içinde gümüşten yapılmış heykellerimin sayısı Roma'da yaklaşık 80 tanedir. Onları yok ettirdim ya da eritim; bu toplanan heykellerden elde edilen geliri Apollon Tapınağı'na kendi adıma ve bu heykelleri benim için ortadan kaldırmak isteyen insanlar adına altın sunulara dönüştürdüm.

XXV

Denizleri yağmalayan korsanları buradan göndererek, deniz üstünde barışı yeniden kurdum ve bu zaferin ardından, hak ettikleri cezayı çekmeleri için ait oldukları yerlerden kaçan ve Cumhuriyet rejimine karşı silahlanan yaklaşık 30.000 kadar köle korsanı efendilerine gönderdim. Bütün İtalya bana bağlılık yemin ettirdi ve Actium Zaferi olarak tamamladığım savaşta benim komutan olmamı istedi. Galya, İspanya, Afrika, Sicilya, Sardunya eyaletleri de bana yemin etti. Bu yemin, 700'den fazla senatör tarafından tekrarlandı; bu sayının üzerinde bugüne kadar ... senatör konsül oldu ve yaklaşık 170 tanesi ise rahip oldu.

XXVI

İmparatorluğumuza henüz boyun eğmemiş ülkelere sınır bulunan Roma Halkı'nın eyalet topraklarını genişlettim. Gallia ve Hispania eyaletlerinde, okyanus yakınlarında Gades'ten Elbe Nehri'nin ağzına kadar bütün bölgeyi kontrol altına aldım. Hiç kimseyle haksız bir şekilde savaşmaksızın, Adriyatik'te birbirine komşu olan Alpler Bölgesi'nin başından Tyrrhenum Denizi'ne kadar olan bölgeyi imparatorluğumuza dahil ettim. Emrettiğim üzere donanmanın komutanı Ren Nehri'ne doğru ..... giderken, doğuya bu kadar hiçbir Romalı ne karadan ne denizden gidememişti. Kimberler, Charydes, Semnones ve aynı ülkede bulunan diğer Germen toplulukları elçilikleri aracılığıyla benim ve Roma halkının dostluğunu kazanmak istediler. Komutam ve himayem altında, hemen hemen aynı zamanda, Etiyopya ya da "Mutlu" diye adlandırılan Arabia'ya iki ordu gönderildi. Saldırdığımız bu iki halk savaş alanında şiddetli kayıplar verdi ve büyük bir çoğunluğunu esir ettik. Roma orduları Etiyopya'da Meroe yakınındaki Nabata kentine getirildi. Arabia'da Sabaeiler'in toprağında Mariba Kenti'ne kadar ulaştı.

XXVII

Mısır'ı Roma halkının imparatorluğuna dahil ettim. Kralları Artaxios'un ölümlerinden sonra Büyük Ermenistan'da bir eyalet oluşturabildim. Atalarımızın örneklerini takip ederek, Artavasdes'in oğlu, Tigranes'in torunu, Tigranes'nin krallığının yerinin değiştirmeyi tercih ettim ve bu görevi daha sonra benim torunum olan Tib. Neron'a verdim, daha sonra bu ülke yeniden isyan ettiğinde, ayaklanma oğlum Caius tarafından bastırıldı ve emrettiğim üzere bu ülke oğlu Artavasdes'in ölümünden sonra Medlerin kralı Artabazus'un oğlu kral Ariobarzanes ve onun ölümünden sonra da oğlu Artavasdes'e verdim. Bu sonuncu da

öldürülünce bu krallığa Armenia kraliyet ailesi mensubu Tigranes'i yolladım. Doğuda yer alan eyaletler ve Kyrene'nin büyük çoğunluğu yabancı krallara terk edilmişti. Daha önce Köle Savaşı Dönemi'nde İmparatorluk'tan ayrılan Sicilya ve Sardinya'da olduğu gibi bu eyaletleri ele geçirdim.

XXVIII

Afrika'da, Sicilya'da, Makedonya'da iki İspanya Eyaletinde Akhaia'da, Asia'da Syria'da Galia Narbonensis'ta, Pisidia'da askeri koloniler kurdum. İtalya'ya gelince tarafımdan 28 eyalet aynı türde kurulmuştu ve sağlığımda yoğun bir şekilde meskûn edilmiş ve gelişmişti.

XXIX

Daha önceki generaller tarafından kaybedilen Roma sancaklarının büyük bir kısmını ele geçirilen yerlerde düşmanı yendikten sonra, Hispanialılar, Gallialılar ve Dalmaçyalılardan geri aldım. Roma halkından özür dileyerek üç Roma ordusunun ganimetlerini ve sancaklarını teslim etmeleri için Partları zorladım. Bütün bu sancakları Mars Ultor Tapınağı'na kaldırdım.

XXX

Benim liderliğimde (*princeps*) önce, hiçbir ordunun fethedemediği Panionia halkları valim ve üvey oğlum Tib Neron tarafından mağlup edildi. Hepsi Roma İmparatorluğuna boyun eğdirildi ve Illyria eyaletinin sınırları Tuna Nehri'ne kadar genişletildi. Bu sınırları aşan Dacia ordusu, öngörüm doğrultusunda, yenilgiye uğramış ve parçalara ayrılmıştı; sonra bu nehrin ötesine çekilmiş ordum, Roma halkının düzenine boyun eğmesi için Dacia halkını zorlamıştı.

XXXI

Hindistan'daki krallar bana sık sık elçi yolladılar; bugüne kadar hiçbir Romalı lider nezdinde böyle bir şey görülmemişti. Bastarnlar, İskitler Don Nehri'nin iki yakasındaki Sarmat kralları, Albanların, İberlerin ve Medlerin kralları elçiler yollayarak Roma halkının dostluğunu istemişlerdir.

XXXII

Bana kaçıp sığınanların arasında Parth kralları Tiriades ve kras Phrates'in oğlu Phrates, Adiabenler'in kralı Artaxares, Breton Kralları Dumnobellaunus ve Tin...., Sugambri kralı Maelo, Markoman kralı Segimerus vardı. Parthların kralı Orodes oğlu Phrates bütün oğullarını ve torunlarını bana İtalya'ya savaşta yenilmediği halde, çocuklarını rehine yollayamak suretiyle dostluğumuzu elde etmek için İtalya'ya bana yolladı. Liderliğiim döneminde o zamana kadar Roma halkı ile hiçbir diplomatik ilişkiye girmemiş, hiçbir ticari ilişkisi bulunmayan ülkeler bizim iyi niyetimize tanıklık ettiler.

XXXIII

Partlar ve Medler bana elçi göndererek benden kral istediler. Partlar, kral Orodes'in torunu, kral Phrates'in oğlu Vonones'i, Medler kral Ariobarzanes'in torunu ve kral Artavazdes'in oğlu Ariobarzanes'i kral olarak kabul etti ve benden onay aldılar.

XXXIV

Özgür iradenin hakim olduğu iç savaşlara son verdikten sonra, bütün gücü elimde tutmaya başladım. Altıncı ve yedinci konsüllüğümde Senato'ya ve Roma halkına kamu işlerinin yönetimini devrettim. Evimin kapı söveleri halk tarafından defne çelenkleri ile süslendi. Kapının üstüne yurttaşlık tacı (*corona civica*) asıldı ve Curia Iulia'ya (Julius Senato Binası) altın bir kalkan kondu ve üzerindeki yazıtta cesaretim, hoşgörüm, adaletim ve sadakatimden dolayı Senato ve Roma halkı tarafından bana verildiği belirtilmektedir. Bu andan itibaren bütün bunları göz önünde bulundurdum. fakat aslında herhangi bir devlet memurundan daha fazla gücüm yoktu.

XXXV

Onüçüncü konsüllüğüm sırasında Senato, atlı sınıfı ve tüm Roma Halkı bana Vatanın Babası (*pater patriae*) ünvanını verdi ve bu unvan benim evimin avlusuna, Curia'ya ve yine Senato kararıyla onuruma dikilmiş Augustus Forumu'ndaki arabamın altına yazılmasına kara verildi. Bu yazıyı yazdığımda 76 yaşımdaydım.

* * *

Devlet hazinesine ve terhis olan askerlere Augustus'un verdiği para 600.000.000 *denarii*'ye varmaktadır. Mars, Jupiter Tonans ve Feretrius, Apollon tanrısal Julius, Quirinus, Minerva, Juno, Jupiter Libertas, Lares, Penates, Gençlik Kraliçesi, Tanrıların Anası, Lupercalis tapınakları Arena yakınındaki Pulvinar, Chalkidicum ile birlikte Senato Binası, Augustus Forumu, Julius Banilikası, Marcellus Tiyatrosu, Tiber ötesindeki Caesarlar Korusu.

Capitolum Tapınığını ve 82 kutsal anıtı, Pompeius tiyatrosunun suyollarını ve Flaminus yolunu tamir ettirdi. Oyunlar, gladiatör ve atlet dövüşleri, *naumakhia*'lar (deniz savaşları), vahşi hayvan avlarına yaptığı harcamalarla İtalya'daki kent ve kolonilere, deprem veya yangınla yıkılmış eyaletlerin kentlerine veya arkadaş ve dostlarına ve yasal olarak mülklerini tamamlamak için senatörlere yaptığı harcamaların tutarının değerini saptamak imkânsızdır.

VI. BÖLÜM

ANKARA ŞEHRİNİN ÇEVRESİ

VI. BÖLÜMÜN ÖZETİ

ANKARA ŞEHRİNİN ÇEVRESİ

Üç Bölge

1. Bölge

Ayvalık, Dikmen, Etlik, Gazi Çiftliği, Kalaba, Kayaş, Keçiören, Mamak, Timur Tepesi, Çankaya.

2. Bölge.

Ahlatlıbel, Asi Yozgat (Yozgat Köyü), Elmadağ, Etimesgut, Gâvurkale, Hasan Oğlan, Kalecik, Kızıl Hisar, Göller, Çubuk Ovası, Hüseyin Gazi Türbesi, Tümülüs, Haymana, Zir.

3. Bölge.

Sivrihisar, Ballıhisar (Pesinus), Hisar Köy, Kimas, Yerma, Karacaören, Eski Alikel, Beypazarı, Gordion, Boğazköy (Hattuşaş), Höyük, Çankırı, Yozgat.

ŞEHRİN ÇEVRESİ

Şehrin, yaya olarak ya da otobüs veya trenle ulaşabileceğimiz yakın banliyösünün kırlık alanlarının ve köylerinin dışında, ilginç bir coğrafi, tarihi ve arkeolojik karaktere sahip olan, araba ile yapılabilecek bir gezi ile görülebilecek yerleri de vardır. Ankara'da yaşayan biri, birkaç hafta burada konaklayan bir gezgin gibi, şehrin hatıralarla dolu zengin çevresini baştanbaşa dolaşmaktan büyük bir keyif alacaktır. Biz, sadece en dikkat çekici bölgelerin güzergâhlarını ve betimlemelerini vereceğiz; arabalar için ödeme yapmaya gelince, oldukça pahalıdır ve pazarlık etmek neredeyse imkânsızdır. Her gezintinin km. ölçümü aşağı yukarı belli olduğundan, gezginin, rehberin birinci bölümünde belirtilen tarife yardımıyla yolculuğun maliyetini hesaplaması kolay olacaktır.

Üç bölgeye ayrılan dikkat çekici yerlerin listesi aşağıdadır:

BİRİNCİ BÖLGE

Yaya olarak ya da otobüs veya arabayla ulaşılabilecek yerler:

Ayvalık (c); Dikmen (a); Etlik (c); Gazi Çiftliği (e) (Cuma ya da tatil günleri); Kalaba (c), Kayaş (tren); Keçiören (c); Mamak (tren); Timur Tepesi (yaya); Çankaya (a).

Harfler, Millet Meydanı'ndan kalkan otobüs duraklarını gösterir (plana bakınız).

İKİNCİ BÖLGE

Sadece arabayla ulaşılır; yarım gün yeterlidir.

Ahlatlıbel	Kızıl Hisar
Asi Yozgat (Yozgat Köyü)	Göller
Elmadağ	Çubuk Ovası
Etimesgut	Hüseyin Gazi Türbesi
Gâvurkale	Tümülüs
Hasan Oğlan	Haymana (Yapan Haman)
Kalecik	Zir.

ÜÇÜNCÜ BÖLGE

Bu bölgedeki yerleri gezmek arabayla iki üç gün sürer.

Sivrihisar, Ballıhisar (Pessinus), Hisarköy (Amuriye); Kaymaz (Tricomia), Yerma ve Karacaören, Ortaköy, Beypazarı, Gordion, Boğazköy (Hattuşaş), Höyük, Çankırı, Yozgat.

BİRİNCİ BÖLGE

AYVALIK

Şehrin kuzeybatısı; otobüsle ulaşım sağlanır. (c)

Bağların ortasında bulunan güzel bir yazlık yerleşim yeri.

DİKMEN

Şehrin güneyi; otobüsle ulaşım sağlanır. (a)

Bağların ortasında, güney tepelerin yamacında çekici bir bölge; Ankara ovası üzerinden hoş bir manzara.

ETLİK

Şehrin kuzeybatısı; otobüsle ulaşım sağlanır. (c)

Ankara Ovası'nda tepelerin sınırlandırdığı kuzey bölgesinde, bahçelerin ve bağların arasında yazlık yerleşim yeri.

GAZİ ÇİFTLİĞİ

Ankara'nın güneybatısında, demiryolunun 6. km.'sinde. Arabalar için güzel bir yol. Cuma günleri otobüs ile ulaşım sağlanır. (e)

Ekselansları Cumhurbaşkanı, Haymana'nın kuzeyinde ve Ankara Ovası'nda halk arasında "Gazi Çiftliği" olarak adlandırılan geniş bir model alan yaratmıştır. Son iyileştirme ile birlikte burada her şey ekilir ve modern Cincinnatus[1], Cumhurbaşkanı, kendini tarımsal çalışmalara vermek için buraya gelmeyi önemsiyor. Tepelerin yamaçlarına ve zirvelerine yakın bir zamanda ormana dönüşecek olan büyük akasya ağaçları dikilmiştir. Karadeniz'i, yarımadaları ve körfezleri ile Marmara'yı temsil eden geniş havuzlar yapılmıştır. Marmara havuzunun üzerinde, kürekli bir sandal, sessizce ilerler.

Gazi İstasyonu

Foto. E. Mamboury

1 Cincinnatus (Lucius Quinctius): M.Ö. 519'da doğmuş, Romalı siyaset adamıdır. M.Ö. 460'da, konsül olmuştur. M.Ö. 458 ve 439 yılları arasında iki kez diktatör olmuş, ancak, daha sonra toprak işiyle uğraşmaya karar vermiştir. Erdemlerine sıkı sıkıya bağlı oluşuyla ün salmıştır. (ç.n.)

Gazi Model Çiftliği

Foto. Sebah ve Joailler

Gazi Çiftliği. Ankara Ovası'ndan görünüm

Foto. Sebah ve Joailler

Gazi Çiftliği, model yapıları, bahçeleri, ahırları ve gölgelikleriyle, Ankaralıların tercih ettiği gezinti yerlerinden biridir.

KALABA

Şehrin kuzeyinde, Çankırı Yolu üzerinde 2.5. km'de.

Perrot, 1863 yılında, Ankara'yı ziyaret ettiğinde daha önceden yolun sol tarafında, çeşmenin üst kısmında bulunan, daha sonra İstanbul Müzesi'ne götürülen Hitit Aslanı'nı Kalaba'da keşfetmişti. Çevrede, bundan başka hiçbir Hitit Anıtı bulunmamaktadır. İki yüz metre uzaklıkta, kayanın iç yüzünde, yolun sol tarafında, birkaç metre yükseklikte, oyuk biçiminde hazırlanmış, pagan döneminden kalan eski bir mezar çukuru görünür.

KAYAŞ

Şehrin doğusu; Kayseri tarafından ulaşım sağlanır.

Kayaş, toprağının bereketi ve meyvelerinin güzelliği ile Ankara çevresinin en ünlü yerlerinden biridir; burası bir zamanlar, şehrin bahçesi ve tahıl ambarıydı. Bugün ise, halk, her cuma burada buluşur ve bu bahçelerin ortasındaki kahvehanelerde eğlenir.

KEÇİÖREN

Şehrin kuzeyi; otobüs ile ulaşım sağlanır (c)

Ayvalık'ın doğusunda, yeşil bir adacıkta bulunan bir köy; Ankaralılar için yazlık yeri.

MAMAK

Şehrin doğusu: Cuma günleri trenle ulaşım sağlanır: yürüyerek 3 km.

Hatip Çayı'nın üstünde bulunan, bağların ve bahçelerin arasındaki bu yer, Ankara'nın en serin ve en gölgelik yerlerinden biridir.

TİMUR TEPESİ (TİMURLENK TEPESİ)

Şehrin güneydoğusunda. Kısmen arabayla ya da yaya olarak gidilir; gidiş süresi yaklaşık 30 dakika.

Güzergâh. İki farklı yerden zirveye ulaşılabilir: 1- Hatip Çayı vadisinden. Bentten sonra, solda, Kürtlerin küçük evlerinin yakınından, dik bir patika kuzeye doğru yönelir ve 1927'den beri kullanılmayan, eski mezarların bulunduğu Hıdırlık Mezarlığı'nda son bulur. Sağ taraftan; doğrudan, dere tarafı kayalık olan sırta doğru gidilir ya da sol tarafa gidilir. 2- Arabayla, Olucak Geçidi'nin zirvesine kadar gidilir ve buradan yürüyerek sırt boyunca ilerlenir oradan yürüyerek, nirengileme noktasına ulaşılır.

Timur'un Ankara'dan geçişi, bu şehri alışı, 20 Temmuz 1402'de Yıldırım Bayezid'i yendiği meşhur savaş ve Yıldırım Bayezid'i tutsak etmesi halkta ve yerel geleneklerde derin bir anı bırakmıştır. Meşhur savaşın gerçekleştiği, Esenboğa'nın doğusundaki Çubuk Ovası'nda bulunan harabeler hâlâ "Timur Hamamı" olarak adlandırılır ve eskiden Timur Tepesi'ni taçlandıran, bugün ise sadece üzerinde nirengi noktasının yükseldiği oturtmalıkların görünür olduğu küçük yapı "Timur Türbesi" olarak tanımlanır. Üç anı: Timur Hamamı, Tepesi ve Türbesi bize büyük Tatar İmparatoru'nun geçişini hatırlatır. Ancak, bu üç anı, en azından iki tanesi, Timur'un zaferinden, ordunun kalabalık oluşundan ve acımasızlıklarından etkilenen halkın hayal gücünün bir ürünü gibi gözükmektedir. Bazı yazarların Yeşildere (Bolegasgus) Kurulu olduğunu belirttiği yerde, Timur Hamamı'nın varlığını gösterecek hiçbir kanıt yoktur; türbeye gelince, bu bilgi tamamen yanlıştır, çünkü Timur, Çin seferi sırasında, 1425'te ölmüştür ve bedeni Semerkant'taki aile mezarlığına gönderilmiştir. Geriye sadece Timur Tepesi kalır. Tatar İmparatoru, şehri ve çevredeki düzlükleri gözlemleyebilmek için burada bir gözetleme kulesi

oluşturmuştur, bunda şaşıracak hiçbir şey yok, ama o döneme ait hiçbir kronik de bize böyle bir şey söylemez: tepenin adının geçen yüzyılda, halk tarafından Timur'a ait olduğuna inanılan mezardan alındığını tahmin edebiliriz. Hıdırlık olarak adlandırılan zirve, yüzyıl öncesine kadar tuğladan yapılmış kubbeli bir anıt ile çevriliydi; 1925'ten bugüne, geriye sadece duvarların alt kısmı kalmıştır. Hiç şüphesiz, gökyüzüne kadar yükselen ve Müslüman mezarı olması gereken bu kubbeli yapı, buranın Timur'un mezarı olduğu düşüncesini doğurmuştur.

Bir başka yaygın inanca göre, 4. Halife Hz. Ali (600-661), VII. yüzyılda Arapların istilasıyla birlikte Ankara'yı kuşatmaya gelmiş ve daha sonra adı Timur olan bu tepenin zirvesinden Ankara Kalesi'nin üzerine büyük bir taş atmış. Akkule bekçisinin evinin yakınındaki bu taş, bu noktadan Zindan Kapısı'na giden Ali Taş Sokak'a (Ali'nin Taşının Sokağı) adını vermiştir. Ali'nin hiçbir zaman Ankara'ya gelmediğini söylemeye gerek yoktur; taşa gelince, anı olarak getirilmiş bir mancının mermisi olma olasılığı yüksektir.

Timur Tepesi 1000 m. yüksekliğindedir. Kale'nin zirvesinden biraz daha yüksektir; güneydoğuya doğru, Ulucak Tepesi olarak adlandırılan bir yamaçla ve doğuya doğru taş ocaklarıyla çökertilmiş biçimde Tabakhane Köprüsü'ne kadar ulaşan, duvar desteği görevi gören mezarlarla çevrili bir kayalıkta, Hıdırlık Tepesi'yle son bulur. Bu duvar desteği, 1839 yılında hâlâ bent kulesine, vadiye inen dik açılı bir duvar ile bağlanmış çok köşeli bir kule ile yükseltilmiş durumdaydı.

Jeolojik açıdan bakacak olursak, Timur Tepesi, bazaltlardan, andezitlerden, köşeli yığışımlardan ve tüflerden oluşmuştur; birçok taş ocağı yamaçlara zarar vermekte ve dinamitler dik yamaçları yavaş yavaş çatlatmaktadır. Bu zirveden, bütün çevreyi geniş bir açıyla görebiliriz. Doğuya doğru inen yamacı geçip nehir boyunca ilerleyerek şehre gireriz. Buradan, suyun yönünü takip eden yol sizi Tabakhane'ye götürür.

ÇANKAYA

Şehrin güneyi, otobüsle ulaşım sağlanır (a)

Çankaya İlçesi, Ankaralıların her zaman yazlık olarak tercih ettikleri bir yer olmuştur. Ova seviyesinden yaklaşık 100 ile 150 m. yüksekte bulunan ilçe, bağların ve bahçelerin arasındadır, iklimi şehre göre daha serindir, çünkü bu bölge kuzey rüzgârlarına maruz kalmaktadır. Burası, elçiliklerin, temsilciliklerin, yüksek sosyeteye mensup insanların köşklerinin yavaş yavaş inşa edilmeye başlandığı şık bir semttir. Kusursuz, modern bir yapılanma olan Cumhurbaşkanlığı Köşkü, ağaçların ve korulukların ortasındaki tepelerin doruğunu çepeçevre sarar.

Bu bölgenin bereketli bağları ve üzümleri iyi şarap verir: Ankara İncisi ve Kavaklıdere.

İKİNCİ BÖLGE

AHLATLIBEL

Şehrin güneyinde, 14. km'de. Cidiş süresi, 15 dakika. Güzergâh, Çayırlı Köyü istikametine girin. 14. km'de: sağ tarafta Yalıncak ve Taşpınar Köyleri arasında yer alan Ahlatlıbel Tümülüsleri de görünür.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın çalışmalarıyla ve Müzeler Genel Müdürü Hamit Zübeyir'in yönetiminde Ahlatlıbel'deki tarih öncesi yerleşim yeri, 28 Mayıs 1933'ten 23 Temmuz 1933'e kadar kazılmıştır. Türk Tarih Kurumu tarafından Ankara ve çevresinde yapılan çalışmalarda, eski uygarlıklara ait yerleşim yerlerinde, Ahlatlıbel'de, Alişar'daki birinci döneme ait kalıntılara benzeyen, bakır çağından kalma vazo kalıntıları, taştan yapılmış aletler ve kemik eşyalar bulunmuştur.

Tarih öncesi dönemde Ahlatlıbel yerleşimi

A) Kule içi
B) Kale duvarları
C) Kuzey tarafındaki duvar
D) Batı tarafındaki duvar
E) Kapı
F) Duvar desteği

Bu buluntular, Cumhurbaşkanı ve Tarih Kurumu'nun Onursal Başkanı olan Mustafa Kemal Paşa'ya sunulmuş, Ekselansları, bunların ulusal tarih için oldukça büyük önem arz ettiklerini belirtmiş ve sistematik bir şekilde kazıların yapılmasına karar vermiştir.

Ahlatlıbel yerleşim yerinin uzun bir geçmişi yoktur ve oldukça hızlı bir şekilde terk edilmiş olmalıdır; bu, burada neden höyük oluşmamış olduğunu açıklar, burada bir tek tapınağın derinliği 4 m.'dir. Ankara'dan geçen büyük kuzey-güney yolunun üstündeki topografik konumuna baktığımızda bu yer, bu ulaşım yolunun korunması için kurulmuş askeri bir savunma karakolu olmalıdır. Kazı çalışmaları da, güneyde zayıf bir kale ile çevrili güçlendirilmiş bir kuleyi (A) ortaya çıkarmıştır. (C, D) Kuzeydeki ve batıdaki (B) kalın surlar, yontulmamış taştan yapılmış ve taraçalar üzerine aralıklı biçimde paralel olarak dikilmiş üç sıra duvardan oluşur. Bu alanlar, ek yapılara sahip alanlar oluşturmak için bölünmüştür.

Taş temellerin üstündeki kerpiç duvarların 3-4 m. yükseklikte olduğu tahmin edilebilir. Batı cephesinde, kulenin iç kısmıyla haberleşmeyi sağlayan küçük bir kaya (E) görünür. Oda eklentilerinde bulunan eşyalar bize Ahlatlıbel'de sadece muhafızların ve çobanların oturmadığını gösterir; kulenin batı kısmında konut olarak kullanılan, üç dönem boyunca var olduğunu tahmin ettiğimiz, birbirinden bağımsız olarak üst üste binmiş 3 tabaka ortaya çıkarılmıştır, bu, üç yaşam döneminin sürekliliğini düşünmemize olanak sağlar. Ahlatlıbel nasıl yok olmuştur? Bunu tam olarak bilmiyoruz; yangın ya da istila izleri bulunduğu için, güçlendirilmiş kulenin, daha önceden bu ülkeyi ele geçiren ve bu kuleyi ortadan kaldırmaya gerek duymayan güçlü bir istilacı tarafından yıkıldığı düşünülebilir.

Bulunan çok sayıda parça incelendiğinde ve Alişar'daki parçalarla kıyaslandığında, Ahlatlıbel tarih öncesi yerleşiminin Kalkolitik döneme (M.Ö. 3. ve 4. bin yılları) ait olduğu görülür; bazı parçalar, bronz çağını takip eden bir döneme ait olabilir. Bulunan kırık parçalar, Protesilaus tepesi ve Truva ile karşılaştırılabilir. Bir ibadet yerinin izlerine rastlanmıştır. Etnografya Müzesi'nin üç vitrininde sergilenenler arasında, 13 idol, çakmaktaşından dilgiler, mızrak uçları, kemikten yapılmış müzik aletleri, eşyalar, mühürler, bilezikler, bronz hançerler, altın yüzükler, içinde yanık buğday olan küp, küplerde ve kayalar üstünde bulunan 18 iskelet sayılabilir.

ASİ YOZGAT (YOZGAT KÖYÜ)
KAYA KABARTMALARI

Şehrin doğusunda, 60 km. uzaklıkta, gidiş süresi 2 saat 20 dakika

Kayaş istikametinden yola çıkılır; 45 km. nin sonunda, Lala Han İstasyonu'ndan yaklaşık 15 km. sonra, vadinin sağ tarafında yol belirgin bir dönemeç oluşturarak, sol taraftaki tarlaların arasından girilmeli ve tren yolu üzerinden Rıza Bey Yaylası'nın alt kısmında bulunan "İncirlik Çetin Dibi" olarak adlandırılan bölgeye doğru gidilmelidir. Arabayı bırakacağımız çeşme başına

ulaşıp ve sağ taraftan 250 m. çıktıktan sonra, minik vadinin aşağısında, kayalıklı blokların ortasında, incir ağaçlarını görmekte gecikmeyiz –ki bunlar bu bölgede tektir.

İki ağaç arasında, kayalığın oldukça aşınmış güneybatı yüzünde, 0.50 m.'ye 1.80 m. ölçülerinde bir kabartma zar zor dikkat çeker, çünkü oldukça kötü bir durumdadır. Tek bir hat üzerinde, büyük ve küçük insanlar ile onlara eşlik eden küçük hayvanlar dizisini ve yukarıda kanatlarını açmış görkemli bir kartalı görürüz. Soldan sağa doğru baktığımızda, sanki Yunan mitolojisinden bir sahne gözümüzün önüne gelir. Hera, Men, Asklepios, Hermes ve Kibele bir atın üstündedirler ve kartal, ölüm tanrıçası Sirena bunların üstünde kanatları açık bir biçimde durmaktadır.

Kaynağın ve ceviz ağacının arkasında kalan kayanın girinti çıkıntılarına gittiğimizde, dar bir koridora girip oldukça iyi bir durumda olan, 30 cm. yüksekliğinde 80 cm. uzunluğunda, hafif eğimli bir dikdörtgenle çerçevelenmiş, 9 insan figüründen- muhtemelen dansçılar- oluşan yeni bir kabartmayla karşılaşılır.

Yunan- Roma dönemine ait bu kabartmalar bir ibadet yerinin varlığına işaret eder.

ELMADAĞ

Ankara'nın güneydoğusunda, yolun uzunluğu yaklaşık 45 km.

Cebeci ve Askeri Okul yolu takip edilir ve neredeyse hemen, sağa, dar bir yola girilir, Yağbattal Köyü'ne kadar bu yol takip edilir (yaklaşık 35 km.). Buradan, tepeye yaya olarak ya da eşeksırtında yaklaşık 1,5 saatte çıkılır.

Elmadağ ve doğudaki uzantısı Dizgurt Dağı, 50 km.'lik yamaçlarıyla ve batıdan doğuya doğru giderken 1855, 1750, 1753 m.'lik üç tane zirvesiyle, Ankara'nın ufkunu güneydoğuya doğru sınırlandırır. Yuvarlak sağrıları, geniş otlak alanları Jura Dağları'nı anımsatır. Bu dağlar bugün tamamen ağaçsız kalmıştır, ancak eskiden, kuzey yamacında bulunan Kömürcüler Köyü'nde benzerlerine rastlanabilirdi. Elmadağ'ın, ismini bu meyvenin bolluğundan ötürü aldığı düşünülmüştür; bu mümkündür, ancak eski yazarlar bundan hiç bahsetmezler. Belki bu ifadede, bu dağın yuvarlak yamaçlarına yönelik bir atıf görmek gereklidir. Bazı yazarlar, M.Ö. 189'da Malins Seferi sırasında Galat Tektosagları'nın çıkarma yaptıkları Megaba Dağı ile Elmadağ'ı özdeşleştirirler. Ancak kesin bir kanıt yoktur. Ankara için Elmadağ çok değerlidir çünkü eski çağlardan beri, şehre içilebilir su temin eden dağ Elmadağ'dır.

Elmadağ'ın yıllık yağışölçer göstergesi 0.350'dir. Yamaçlarını süsleyen eski yer katmanlarının ayrıştırılmasına bağlı olan yüzeydeki gevşek ve geçirgen toprak örtüsü sayesinde, düşen yağmur suyu toprağın derinliğine hızlı bir şekilde ulaşır ve yağmur suları böylece buharlaşmaktan kurtulur.

Geçmişte Romalılar tarafından kemerlerle taşınmış olan (bkz. sukemerleri) önemli yer altı su rezervleri oluşturmuştur. Bugün, Çankaya, Yenişehir ve eski şehri beslemek için 965 m. yüksekliktekı Kusunlar ve Kıbrıs Köyleri civarında büyük su getirme çalışmalarına başlanmak üzeredir. Dolayısıyla yakında,

Ankara, bol miktarda kaynak suyuna sahip olacaktır. Elmadağ'ın zirvesi, Kıbrıs'ta ve Yayla'da eski yer katmanları yoluyla çok sayıda kireçli maden yatağına ve bazı andezit ve bazalt yüzeylere sahiptir. Dağın kuzey ayağı, eski yer katmanlarının yanında, tersiyer göl genişliğinde ve eski ile yeni alüvyonlardan oluşur.

ETİMESGUT

Şehrin doğusunda demiryolunun 18 km.' sinde, arabayla 22 km. Gidiş süresi 30 dakika.

Güzergâh: Ankara Palas'ın aşağısından geçen İstanbul yolu kullanılır ve demiryolunu uzaktan takip edip Ankara Ovası çevresinden doğuya doğru gidilir. Çimento fabrikasının yüksek bacalarını gördüğümüzde, artık köyden çok uzak değiliz demektir.

Model köy Etimesgut'un, süslü evleri, bereketli Ankara Ovası'nın güneyini sınırlandıran tepelerin kuzey yamacı üzerine dizilmiştir. Bu ovadan geçerken geçmişte terk edilmiş bu geniş arazileri düzenlemek ve sulamak için yapılan sulama çalışmaları fark edilir. Bu model, Cumhuriyet'in yenilikçi ruhunun canlı bir örneğidir; burada her şey yenilenmiştir: konutlar, ahırlar, eklentiler, tarım araçları vs.

İstasyonun yanından aşağı inen yolun sağ tarafında, kuzeyden güneye yönelmiş en fazla 10 m. yüksekliğinde, 120 m.'ye 80 m. boyutlarında hafif eliptik biçimli bir tepecik göze çarpar. Bu, Frigyalılar, Romalılar, Bizanslıların ikamet ettikleri eski bir Hitit şehri ya da "Höyük"tür. Buraya ilk defa 1928'de geldiğimizde, etrafında farklı heykel kalıntılarıyla çevrilmiş, görkemli aslanı görebilmeyi amaçlamıştık: oyma kenarlı Roma sütun başlığı, Lidyalılara ait bir lahit parçası, Selçuklulara ait sarkıt şeklinde friz kalıntıları, Osmanlı boruları ve kırmızımtrak, kahverengimsi, siyahımsı, kahve kırmızı renkli koruyucu bir sırla kaplanmış, etrafa saçılmış bir sürü Hitit ve Frig çanak çömleği. Talebimiz üzerine Müzeler Genel Müdürü tarafından kaldırılan aslan, Augustus Tapınağı'ndaki Eski Taş Müzesi'nde bulunmaktadır. 2x0.95x0.35 m. boyutlarında, yöreden çıkan bazalt döşeme taşı üzerine basit bir rölyefle ve üst zeminde dört gömme delik taşıyan bazalt bir kapak taşı üzerine zarif bir kabartmayla oyulmuş aslan, sağa doğru gidiyor gibi gösterilmiştir. Yürüyüşü asil ve sakin, kuyruğu havada, sağlam ve iyi yontulmuş kafası açık bir ağza sahip; bütün kaslar, özellikle uygun ve vurgulu arka bacak kasları başarılı bir çalışmayı göz önüne seriyor; Asurlulara ait eserleri hatırlatıyor.

Bu durumda, önemli bir eski yerleşim yerinde ya da konutu süsleme imkânına sahip bir prensin sarayında duruyoruz. Yeraltına gömülü başka taşların olması da mümkün. Bu, her halükarda, Ankara Bölgesi'nin Hitit döneminde oldukça kalabalık olduğuna dair tartışılmaz bir kanıttır.

GÂVURKALE

Şehrin güneydoğusunda, 60 km. uzağında, gidiş süresi yaklaşık 1 saat 40 dakika. Yolu bilen bir şoför tutun ve gece olmadan dönün.

Güzergâh: Çayırlı Köyü istikametine girilir: 14 km.'de, sağda, Ahlatlıbel Tümülüsleri vardır ve sol tarafta Mogan Gölü göze çarpar, 25 km.de, Çayırlı Köyü'ne: 30 km.'de Balıklı olarak da bilinen Tatarköy'e varılır, 54 km. de terk edilmiş Vezirhan Köyü'nden geçilir ve 59 km.'de Gâvurkale'ye ulaşılır.

Bir tek ağaca bile rastlamadan, ünlü Haymana Ovası'nın bir yerinden geçilir; burası, eski Yunan Coğrafyacıları tarafından "Axylon" ağaçsız olarak adlandırılan bölgedir; manzara merak uyandırıcıdır; tepeler umutsuzluğa düşüren bir tekdüzelikle küçük vadileri takip eder; yol, çoğunlukla basit, toprak bir yoldur, bazen sağda, bazen solda Yapan Hamam telgraf hattını takip eder. Çok az insana rastlanır, çünkü bu bölgede sıtma hastalığı vardır. Vezirhan halkının başka yerlere taşınmasına neden olan da budur, bununla birlikte, arazi ekilidir. Gâvurkale gezisi, Mr. von der Osten'in yönetimi altında, Şikago Üniversitesi Doğu Enstitüsü Anadolu Ekibi tarafından, Mayıs 1930'da, yapılan kazıları sayesinde oldukça ilginç bir hale gelmiştir. Birazdan vereceğimiz bilgiler, elde edilen sonuçların bugün herkesin gözleriyle görebileceği kısa bir özetidir.

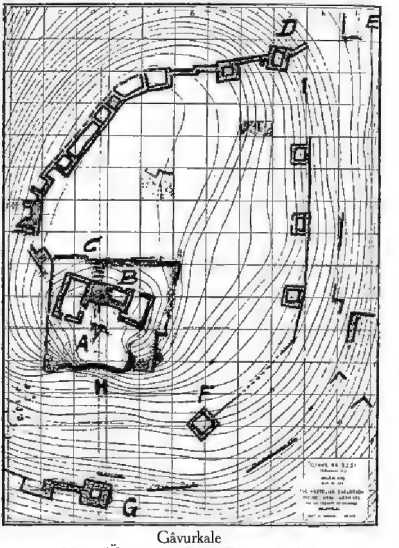

Gâvurkale
Şikago Üniversitesi Doğu Enstitüsü planı

Çökmüş bir arazinin ortasında bulunan Gâvurkale, yerden yüksekliği yaklaşık 65 m. olan kayalık bir tepenin zirvesinde yükselir. Batıya doğru uzanan sınırları hariç, diğer sınırları iyice tespit edilmiştir; zirve, yüksek bir geçit tarafından kuzeye doğru yükselen yakın kayalıklara bağlanır. Hiç şüphe yok ki, kısmen çöküntü alanının tüm yamaçlarını kaplayan ve bir kayalığın üzerine kurulu bir kral konutu ya da tapınakla taçlandırılmış zirveye doğru yükselen iki sıra surla çevrili büyük bir şehrin önünde bulunmaktayız.

Kalenin tamamını iyi anlayabilmek için planı takip edelim ve kayanın zirvesine çıkalım. Buradan, kalenin cepheleri temel noktalar doğrultusunda, kuzeyden doğuya 35 m. batıdan doğuya 37 m. boyutlarında bir kare şeklindeki A platformu oldukça iyi bir şekilde tarif edilmiştir; kalenin güney cephesi ortasında kabartmaları taşıyan bir kaya yüzünden; diğer cepheler ise, kuzey ve güney cephelerinde iki yerde çatlamış devasa duvarlardan oluşur. Bu platformda, eğri duran ve neredeyse kuzey cephesine karşı bulunan, iki kanatlı ve beş parçadan oluşan bir yapının ana bölümü, kapının eşikleriyle görünür hale gelir (B). Bir eğimin yakınından, (C) kuzey cephesi tarafından inelim. 2.05 m. kalınlığında olan ve kuzey duvara açılan, zeminden 1.58 m. yükseklikte, 85 cm. genişliğindeki kapı, yer altında bulunan yamuk biçimde odaya geçiş sağlar; bu kapı 4.90 m. uzunluğundadır ve trapezin alt kısmında 3.06 m. üst kısmında 2.65 m.'dir; yüksekliği 3 m.'yi bulur. Kesilmemiş, cumba şeklinde yerleştirilmiş büyük blokların oluşturduğu iç yüzler, 1.15 m. uzunluğundaki büyük döşeme taşları tarafından oluşturulmuş küçük düz tavanın bulunduğu yerin zirvesinde bulunan bir kubbe gibi, Boğazköy'ün gizli kapıları tarzında, yukarı doğru daralır. Dipte, sağda, 1 m. genişliğinde oldukça alçak bir geçit üstteki platforma ulaşmaya imkân verir.

Bir duvar, kuzeydoğu köşesi yakınından bu burca bağlıdır ve kuzeye doğru ilerler, ardından, batıda, kare kule ile biter. Temelinden ayırt edilen bu duvar, kuleleri ve paralel bir çift duvarı ile bilinen diğer yapılarla eş değerdir.

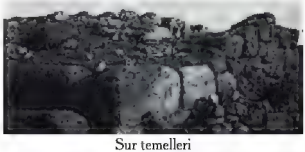

Sur temelleri

Foto E. Mamboury

Duvar, Kuzeybatı (D) köşesinde bulunan kuleden itibaren, batıya doğru devam eder ve yeni bir kuleyle birleşmiş gibi görünür (E). D kulesinden bir duvar, güneye doğru yönelir ve ortaya çıkan kare kulenin açısı doğrultusunda (F) birbirine bağlanır. Bu duvar, dış kısımda değil de kalenin iç kısmında çıkıntıları bulunan kulelere has bir özelliğe sahiptir. E kulesinden, güneye doğru ve burcun güney kısmında bulunan G noktasındaki

kuleye bağlanan birbirine paralel surların ikinci çizgisini keşfederiz. Surlar, taş yıkıntılarının kaybolduğu yerde, doğuya doğru devam eder. Aslında, güneybatıdaki surların nasıl sonlandığı tam olarak bilinmemektedir, çünkü yıkılmışlardır, ama burcu tamamen kapatmak için, kuzeybatı köşesinde kalan burca eklenmiş oldukları düşünülür.

Surlar, büyük olmayan ya da güçlükle dik açıyla yontulmuş ve harçsız, blokların birbirleri üstüne yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur; büyük bir alana sahiptir; yatay eklentiler oldukça belirgindir, ama dikey dayanaklar daha az belirgindir; eskiden, kerpiçten yapılmış duvarlarla taçlandırılmış olmalılardı.

Burcun kaya yüzeyi
Foto. E. Mamboury

Kaya yüzeyindeki iki önemli kişi
Foto. E. Mamboury

Daha önceden söylediğimiz gibi, burcun güney kısmı, (H) kabartmaların bulunduğu 10 m. yükseklikteki kayanın iç çeperi tarafından oluşturulmuştur. İçlerinden sadece iki tanesini ayırt edebileceğimiz üç insan figürü fark edilir. Sağdaki iki insan aynı planda yer alır; yüksekliği 3.50 m.'dir; soldaki, diğerinden biraz daha büyüktür; aynı hareketi yaparak birbirlerini takip ederler. Sağ kol kalkıktır ve el, kol hizasında devam eden görünmeyen bir kılıcı, sol el ise belindeki kılıfı tutar gibidir. İkisi de, kalçalarını saran, dizlerine kadar inen kısa bir tunik giymiştir. Bacakları çıplaktır ve ayaklarına ayakkabı giydirilmiştir. İkisinin boynuzlu başlıkları vardır ve ikinci kişinin başında Mısır'a özgü yılan figürü bulunur; birincisinin henüz sakalı çıkmamıştır ve ikincisinin gür bir sakalı vardır; bu iki kişi, sol tarafta, kayanın iki kırık noktası arasında, daha yüksekte oturan üçüncü kişiye hitap ediyormuş gibi görünürler. Hemen hemen hiç fark edilemeyen, bir kraliçeye ya da tanrıçaya benzeyen bu son kişi, kollarını öne doğru eğik halde kaldırır ve önünde bir hayvan ya da dizlerinin üstünde bir başka insan olup olmadığını ayırt edemediğimiz başka bir şeyler varmış gibi bir görünüm verir. Bu iki tanrı ya da savaşçı olağanüstü bir ustalıkla çizilmiştir ve hareketleri bize güç ile kararlılığı gösterir.

Gâvurkale, alt kattaki odalarla birlikte üst savunma duvarları ve kabartmaları ile birlikte dış savunma surları Hititlere ait bir dönemi belirtir. Surların dışında yer alan kulelerin savunma surları gibi, yapıyı çevreleyen binanın da esas bölümü Frigler dönemine aittir. Son dönemde ise, Gâvurkale, kentin en yüksek bölümünü çevreleyen bir tapınakla kutsal bir tepe haline dönüştürülmüştür.

HASAN OĞLAN
KAYA HEYKELLERİ

Şehrin doğusu; Kayseri demiryolu hattından geçen Lala Han İstasyonu'nda inin; buradan, yürüyerek yaklaşık 7-8 km.'dir. Otobüsle yaklaşık 35 km.'dir; yol uzunluğu 1 saat 20 dakikadır.

Güzergâh. Kayaş Yolu'na girilir, 28 km.'den sonra Lala Han İstasyonu'na varıldığında, bu istasyondan az önce sol tarafta, batıya doğru götüren, nehrin üstünde, kırsal tarzda küçük bir köprü görünür. Bunu geçip daha sonra yolun üstünden geçerek ve istasyonun arkasından sağa dönülür; başında ağaçlar dikili yolu takip edildiğinde birkaç km. sonra, yüksekte geniş bir göçük görülür, bu büyük köy Hasan Oğlan Köyü'dür.

Hasan Oğlan, Yalak.
Foto. E. Mamboury

Yeşilliklerle çevrili köyün aşağısında, Romalılar tarafından yaptırıldığı düşünülen, havzalar ve su kuyuları bulunur. Köyün ortasında bulunan camiinin avlusunda, Traianus dönemine ait iki adet kilometre taşına benzeyen, yazıları ister istemez silinmiş iki sütun bulunur. Köyün üst kısmındaki eski mezarlıklarda, diğer sütunlar ve eski kalıntılar görülebilir.

Camiiden 12 dakika uzaklıkta, kuzeye doğru yürüyerek, merak uyandıran vadinin girişinde, solda, toprak hizasında, kayalardan yapılmış, Gallo-Roma dönemine ait doğal büyüklükten daha küçük insan figürlerinin bulunduğu bir kabartma bulunur. Merkezinde, küçük bir kulübede bilinmeyen bir tanrı ya da bir kral vardır; sol eli bir sunağa ya da bir tahta dayanmış, sağ el ise üzerine konmuş krallık asasının zirvesinde ya da sunakta ya da tahtta bulunur. Bu erkek ya da kadın, bir kemer yardımıyla kalçalarının alt kısmını sıkıştıran uzun bir elbise giymiş; omuzlara düşen saçlar bütün kafasını kaplamıştır. Sağında, önde ayakta duran 7 insan ona sungular getirmiş gibi görünür.

Hasan Oğlan kaya kabartması
Foto. E. Mamboury

Kısa bir tunik giymiş olan birinci kişi, iki kolunu krala uzatmış, ona bir şey sunuyor gibi görünür; ikincisi bir tunik ve uzun bir etek giymiştir ve bir kadına benzer; üçüncüsü, birinci kişi gibi giyinmiştir, bir sepet ve kürke benzeyen uzun bir nesne tutar; dördüncü ve beşinci kişiler aynı uzun nesneyi tutarlar; sadece başlarını görebildiğimiz diğer iki kişi ise arkada kalmıştır; hepsi bir çeşit başlık takmıştır. Tanrının ya da kralın solunda, ayakta bir kişi bir demet tutar; ikinci kişiyi küçük boyutlardaki (22 cm.'ye 16 cm.) bir niş takip eder; ayakta duran üçüncü kişi ise bir demet ve uçmak üzere olan şahini tutar; son kişi, sol omzundan inen geniş pilili elbise giymiştir; onun altında, kısa bir Yunanca yazıt bulunur. Sonunda, en sağda, küçük ebatda bir kişi bulunur. Bir tanrıya ya da bir krala bir şeyler sunan bir halkı temsil eden sahnenin önünde bulunduğumuza hiç şüphe yoktur. Hıristiyanlık döneminden önce birinci yüzyıla ait, kaba ve taşraya özgü bir sanata ait olduğu tahmin edilmektedir.

Vadinin üst kısmında, bir değirmenin arkasında, doğal yollarla tamamen kapanmış olan bir mağara ve eski kanalizasyon kalıntıları bulunur.

KALECİK

Şehrin güneydoğusunda. Yaklaşık 55 km. Mesafe 1 saat 30 dakika

Güzergâh. Yol, Çubuk çayındaki Sarıca isimli güzel görünümlü boğazlardan geçer, sonra, bu ismi taşıyan ovaya döküldür. Daha sonra, bu yol, onu doğuyla sınırlandıran kayaların etekleri ile birleşir ve yaklaşık 25 km. uzaklıkta, İdris'in kuzey yamacı boyunca uzanan vadisinde sağ tarafta Ravlı köyüne girer. Sakarya ve Kızılırmak ayrımına ulaşılır ve yüksekliği yaklaşık 780 m. olan Kalecik ovasına yavaşça inilir.

Kalecik Köyü, adını, tepesini çevreleyen eski Bizans Kalesi harabelerinden almıştır. Ovanın üstünde bulunan yaklaşık 170 m. uzunluğundaki tepe, güneybatı tarafında köyün inşa edildiği yamaçların üstünde yüksek bir geçitle dağa bağlanmıştır. Kızılırmak Nehri'nin sol yakasından yaklaşık 4 km. uzaktadır. 3921 kişilik nüfusuyla köy, ova üzerinde dolup taşmaktadır; dar ve dik caddeleri ve amfiteatr şeklinde kat kat dizilmiş alçak evleri ile dikkat çekici bir güzelliğe sahiptir.

Zirveyi çevreleyen kale, ortalama 160 m. uzunluğunda 85m. genişliğinde ve kuzeydoğu güneybatı yönünde bir trapez oluşturan tek bir kapının dışında kesintisiz uzanan bir duvar oluşmuştur. Burada bir kalenin kurulmasının nedeni, bu noktanın Çankırı'ya (Gangra), Ankara'ya, Amasya'ya (Amisos) ve Yozgat'a (Hattuşaş bölgesi) giden dört yol kavşağında olmasından ileri gelir. Bununla birlikte olasılıkla Frig kökenli olan şehir, ancak Orta Çağda önem kazanmış ve tahkim edilmiştir. Bu sırada Kızılırmak Bizans İmparatorluğu ile Anadolu' nun İslam prenslikleri arasında sınır oluşturmaktaydı.

Güneybatıya doğru görkemli biçimde yükselen duvar dizisi, genelde zirve hattını takip eder; çok fazla kule yoktur, ama tekrar eden kayalıkların aralıkları vardır; çıkıntılar ve yarım kuleler duvarların savunmasını kolaylaştırmıştır. İleri yapılarla ve büyük yuvarlak bir kuleyle savunulan kapı güneybatıdadır; şu anki haliyle Osmanlı dönemine aittir, ancak, bu kapının sağ pervazında, haç biçiminde bir madalyonla süslenmiş Bizans Kapısı girişine ait kirişin iki parçası kullanılmaktadır. Gizli bir kapı, kuzeydoğu cephesinin geniş köşesini yarıp geçer; üzerinde işlenmiş bir haç bulunan giriş, kapı kirişinin bir parçası olarak kullanılır. Güney duvar desteği, Bizans dönemine, muhtemelen 9. yüzyıla aittir; bütün güneydoğu ve güneybatı cepheleri de 10. yüzyıla ait gibi görünmektedir ve Bizans uygarlığına ait olabilir; ancak tadilat sayısı oldukça fazladır ve yarı yuvarlak kuleler sonradan eklenmiştir. Güneydoğu ve güneybatı cepheleri, kesin olmamakla birlikte İslamiyet dönemine aittir. Bizans Kalesi daha küçük olmalı ve zirveyi çevreleyen uzun bir surdan ibaret olmalıydı.

Köyün yakınında, eski Ermeni Mezarlığı da antik yapılardan alınan bloklarıyla oldukça ilginçtir.

KIZILHİSAR

Ankara'ya yaklaşık olarak 110 km. mesafede, Yapan Hamam'ın güneyindedir. Gidiş süresi 4 saattir.

Kızılhisar harabeleri gezisi Gâvurkale ve Yapan Hamam gezileriyle birleştirilebilir. Bu harabeler, Tamburoğlu Köyü'nün kuzeyinde, Katrancı Vadisi ve Irmağı'na hakim bir tepenin üzerindedir. Kale, VII. yüzyıla ait yuvarlak ve kare şeklindeki kuleleri ve sağlam suru ile birlikte oldukça ilginç bir görüntü oluşturur. Kalenin, Heraklius ve haleflerinin döneminde Konstantinopolis'in surlarını birkaç kez yıkan saldırgan askerlerden oluşan Arap akınlarını dizginlemek amacıyla yükseltilen kale dizisine ait olduğu düşünülmektedir.

GÖLLER

Şehrin güneyinde, yaklaşık olarak 24 km. mesafededir; gidiş süresi 30 dakikadır.

Güzergâh. Dikmen'e gitmek için genellikle Yenişehir'den hareket edilir ve hemen sağa dönülür. Dikmen, tamamı meyve ağaçları ve bağlarla çevreli, yokuş boyunca yükselen şirin bir semttir. Tepeye ulaştıktan sonra, tekrar inilir, daha sonra Konya'ya giden, Caesennius Gallus'un çabalarıyla inşa edildiğini sur kayıtlarından öğrendiğimiz dar ve iki yönlü eski Roma yoluyla defalarca kesişen bir güzergâhta tekrar yukarı çıkılır: ardından solda, göllerin çöküntü alanlarından geçilir ve bir değirmen, kahvehane ve birkaç evin bulunduğu telgraf istasyonuna varılır. Eğer yazın ortasıysa, çamura saplanmamaya dikkat edilerek, arabayla büyük gölün etrafında tur atılabilir. Küçük göle gelince, etrafında sadece yaya olarak dolaşılabilir.

Coğrafi incelemede gördüğümüz gibi, İnce Irmağı, birbirine çok yakın olan Mogan ve Eymir Gölleri'nden gelir. Daha büyük olan Mogan Gölü, Eymir Gölü'nün güneyindedir, derinliği azdır, yazın neredeyse tamamen buharlaşır ve kekre suları olan bir bataklığa dönüşür. Uzunluğu yaklaşık olarak 4 km., genişliği ise 1 km.'dir; derinliği orta yerinde 2 m.'den fazla değildir. Küçük Göl ya da Eymir Gölü'nün uzunluğu 1500 m., genişliği 400 m.'dir, derinliği 20 m.'ye kadar ulaşabilir. Eymir Gölü'nün büyük bir kısmı, bir anfiteatr gibi etrafı alçak tepelerle çevrili, kıyıları ise, göle yaklaşmayı tehlikeli kılan kalın ve yüksek sazlıklarla doludur; suyu yumuşaktır.

İki göl de yağmur mevsiminde bir ırmak aracılığıyla birleşir, fakat sıcaklar bastırınca tamamen ayrılırlar. Su kuşları bu küçük su örtülerinin etrafında toplanır ve bu topluluğun gösterilerini izlemek oldukça zevklidir. Binlerce kaz, yaban ördeği ve su tavuğu buralarda oynaşır; bu göllerde, bir albatros türü, balıkçıl kuşları, pelikanlar, ibisler, siyah leylekler ve yanlarına yaklaşılması pek mümkün olmayan diğer kuşlarla karşılaşılır. Akşama doğru, bir gölden diğerine gittiklerinde (çünkü küçük gölün balıklarıyla beslenir ve büyük gölde uyurlar), istasyonun üstünden geçmek ve avcıların atışlarından sakınmak için 500 metreden fazla yükselirler. Bu kuş topluluğun, sürü halinde, dar açı ya da sıra halinde oluşturdukları şekilleri görmek ve farklı çığlık seslerini

duymak eğlencelidir. Tüm bu barışçıl kanatlı topluluk, havada, yükseklerde daireler çizerek uçtuğunu gördüğümüz çaylak kuşları, akbabaları ve kartalları cezbeder.

Akşama doğru, güneş batımında, görüntü muhteşemdir; bir ressamın paletindeki tüm tonlar, sedef yansımalı göllerden, rengârenk bir gök üzerinde belirgin bir şekilde görünen batan güneşle kızıllaşan tepelerin zirvelerine yerleşen farklı tonlardaki renk ve gölgelerin gerçekten büyüleyici olan yelpazesini anlatmaya yetmez.

Göllerin güneyinde, Kürklü Köyü'nün kuzeyinde yaklaşık 20 km. mesafede, IX. yüzyıla ait küçük kaya kiliseleri bulunur.

ÇUBUK OVASI

Kuzey, kuzeydoğu. Çubuk Köyü 45 km. mesafededir, yol yeterince düzgündür, gidiş süresi 1 saat 20 dakikadır.

Güzergâh. Çankırı Kapısı'ndan hareket edilir ve Çankırı Yol'u takip edilir. Kısa bir süre sonra, soldaki Meteoroloji Enstitüsü'yle sağdaki telgraf istasyonunun arasından, daha sonra da Tarım Okulu'nun önünden geçilir. Kısa bir süre sonra, Hüseyin Gazi Tepesi'yle Hisar Dağı'nın arasından geçen Çubuk Nehri'nin sularıyla şekillenmiş, bazı yerlerde çok daralan, Sanca geçitlerine varılır. 12. km.'de, Ankara'ya şehir suyunu sağlayan büyük baraja ulaşılır. 20. km.'de, batıda Karyağdı-Mire, kuzeyde Aydos ve İdris Dağları'yla çevrelenen, 25 km. uzunluğunda oldukça geniş bir çöküntü alanı olan Çubuk Ovası'na varılır.

Güneye doğru kıvrılan, mızrak şeklindeki ova, nehir suyunun varlığı nedeniyle verimli ve tarıma elverişlidir; ova büyük köylerden oluşur. 1400 sakini olan Çubuk Kasabası'nda, dikkat çekici hiçbir şey yoktur ve hemen yakınlarında çok az eski kalıntı bulunmuştur.

Esenboğa'yla Kuldapir arasında, Meşelik yönünde, bölge halkının "Timur Hamamı" olarak adlandırdıkları harabeler hâlâ görülebilir. Yöre halkının söylediğine göre, Timurlenk, Yıldırım Bayezid'e karşı 1402'de yaptığı savaştan sonra, bu hamamda dinçleşmiştir. Tarih ise bize şunları anlatır:

1402 yılı baharında, Timurlenk, Erzincan'ı fethettükten sonra Sivas'a ulaşmış ve burada kendisine savaş ilanı getiren Bayezid'in elçisini bulmuştur. Bayezid düşmanının gücüne rağmen, soğukkanlılıkla, zaman kaybetmeksizin hemen yola çıkmış ve Tokat'a ulaşmıştır. Bayezid'in harekete geçtiğini öğrenen Timurlenk, çok hızlı bir şekilde Kayseri, Kırşehir ve sonunda, 12 günde vardığı, Ankara'ya doğru hareket etmiştir; garnizon komutanı Yakup Bey'e hemen teslim olmasını buyurmuştur; Yakup Bey teklifi reddetmiş ve hemen savaş hazırlıklarına başlamıştır. Timurlenk Bayezid'i önceden belirlediği alana çekmek amacıyla bölgeyi kuşatmaya başlamıştır. Bu süre boyunca, Bayezid yıldırım hızıyla dönmüş, Kalecik'i geçmiş, Çubuk Ovası'na varmıştır ve burada Timurlenk'in, daha önceden gelmiş ve ırmağın kıyısında siper almış birlikleriyle karşılaşmıştır. Bayezid düşmanının kuzeyinde kamp kurmuş ve tüm çevre platolar üzerinde düşmanın peşine düşmüştür. Sudan tamamıyla yoksun kalmış bölgede, binlerce asker susuzluk ve yorgunluktan ölmüş ve üç gün sonra, Bayezid

tekrar kampına dönmek istediğinde, kampını, askerlerinin beslendiği su kaynağını da ele geçiren Timurlenk'in birlikleri tarafından işgal edilmiş bir halde bulmuştur. Bayezid için tek kurtuluş ihtimali hemen savaşmaktı. İki ordu, Pompeius'un önceden Mithridates'i yendiği aynı bölgede savaş düzenine geçmiştir. Her iki tarafta da, Sultan ve İmparator, savaşa bizzat komuta ediyorlardı. Sultan ve imparatorun komutanları, Avrupa ve Asya'nın en önemli generallerinden yardım alan oğullardan ve torunlardan oluşuyordu. Bu unutulmaz savaşta bir milyon insan çarpışmıştır.

20 Temmuz 1402'de, sabah saatlerinde, iki ordu, Tatarlar trompet sesleriyle "Sürün" haykırışlarıyla, Osmanlılar ise tambur sesiyle ve "Allah" haykırışlarıyla sarsılmışlardır. Lazar ve Etienne tarafından kumanda edilen Sırp Birlikler, sol Osmanlı kanadını kapatarak sağ düşman kanadındaki Tatarları geriletmişlerdir; fakat sağ kanadı oluşturan Aydın'ın askerleri gibi Bayezid'in ordusundaki Tatarlar da düşmanın tarafına geçmekte gecikmezler. O zaman, Sırpların büyük bir kısmı ordudan ayrı düşmüş ve orduya tekrar katılmak için çok sayıda kayıp vermişlerdir. Günün ortasına doğru savaş zaten kaybedilmiştir. Gösterilen tüm çabalara rağmen Bayezid'in komutanları ve vezirleri, veliahtları ve oğulları güvenli bir yere yerleşmek için dört bir yana kaçışırken, Bayezid, 10.000 yeniçerinin başında, akşama kadar Timurlenk'in hırslı ordusuna kafa tutmuştur. Süleyman batıya doğru, Muhammed Amasya'ya ve İsa Karaman'a doğru sürüklenmiştir. Yorgunluktan olduğu kadar, sıcak ve susuzluktan da bitkin düşen ve Tatarlar tarafından katledilen yeniçeriler kısa bir süre sonra bir yığın kadavraya dönüşmüştü. Bu durumda, gece olunca, tüm direnişi faydasız gören Bayezid kaçmayı düşünmüştür. Atı tökezlediği için ardına düşen atlı düşman askerlerinden kaçamayan Bayezid, oğlu Musa ve çok sayıda emiri gibi kazanan tarafça tutsak edilmiştir. Tarihin en önemli savaşlarından biri olan ve genç Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderini değiştiren Ankara Savaşı, aynı zamanda, üç yıl sonra Çin'e karşı yaptığı bir seferde ölen Timurlenk'in fetihlerinin zirvesi olarak dikkatleri çekmiştir.

Timurlenk, sultanı yakaladıktan sonra, Bursa'ya doğru hızlıca ilerleyen sultanın oğlu Süleyman'ı takip etse de önceden harekete geçmiş olan prens Avrupa kıyısına doğru ilerlemiştir. Tatarlar Bursa'yı ele geçirmiş, şehri yakıp yağmalamışlardır. Bayezid'in tüm haremi tutsak edilmiştir.

Savaşın ardından, Bayezid, bir yıl sonra (8 Mart 1403) intihar edeceği Akşehir'e götürülür. Özgür bırakılan Musa'ya babasını başkent Bursa'ya gömmesi için izin verilir.

HÜSEYİN GAZİ'NİN MEZARI

Ankara'nın doğusundadır. Yol arabayla yaklaşık 15 km.'dir ve ardından yürüyerek yaklaşık 1 saat sürer. Hüseyin Gazi'nin mezarına birçok yoldan gitmek mümkündür: en çok önerilen Tarım Okulu'ndan geçen yoldur, Karacaköy'de durulur ve yola yürüyerek devam edilir. Diğer bir yol Kayabaşı ve Mamak'tan geçer ve buradan da doğrudan tepelere çıkılır. Üçüncü bir yol ise dağın doğusundan yükselerek Kayaş'tan geçer.

Arapların Roland'ı Cafer Seyidi Battal Gazi'nin babası olan Hüseyin Gazi'nin, Arap döneminde Ankara'nın fatihlerinden biri olduğu rivayet edilir. Hüseyin Gazi, adını verdiği dağın batı yamacı üzerinde bulunan, bugün kapalı olan, ağaçlarla çevrili küçük bir yapının içine gömülmüştür. Eskiden, özellikle bahar ayında, Hıdrellez döneminde, çok sayıda ziyaretçinin akınına uğrayan türbe Hacı Bayram Camii'ne bağlıydı. Bugün türbe pek ziyaret edilmez.

Tepenin 50 metre aşağısında, Ankara yönünde, bir kavak ağacı ve 4 söğüt ağacının süslediği küçük bir vadi bulunur. Bu vadinin tepesinde, işlenmiş diğer taşların yanı sıra, harçsız birleştirilmiş kemer taşlarından oluşan, kalker taşından bir kubbe kemeri görülür; daha sonra, aşağıda, bir silsile oluşturan 5-6 kaynak birbirlerinden uzak yerlerde topraktan çıkar.

Bir sarayın, bir kır evinin ya da belki de Augustus döneminden kalma bir askeri kışlanın olduğu bir yerde bulunulduğuna şüphe yoktur.

TÜMÜLÜSLER

Güzergâh. Yaklaşık olarak 3 km. mesafededir. Car yolundan gidilir: oradan, yol üzerinden önce sağa sonra sola dönülür. Burayı geçtikten sonra, sağdan gidilir ve sırasıyla önce solda bulunan spor alanının önünden sonra da sağda bulunan koşu yolundan geçilir. Tümülüsler hemen karşımızdadır.

Şehirden itibaren, tümülüsler çok az bir mesafede güneybatıda bulunurlar. 4 sıra üzerine yerleştirilmiş 13 adet Tümülüs vardır: 2-3-2-6. 1925'te, 2. ve 3. sıraya ait olan tümülüslerden birkaçı, İstanbul Müzesi yöneticisi Macridi Bey tarafından kazılmıştır. 2. sıranın en büyük tümülüsü 140 m. çapında ve 20 m. yüksekliğindedir; önce 20 m. uzunluğunda bir hendek açılmış, ardından 60 m. uzunluğunda bir koridorla devam edilmiştir. Hendeğin kesitlerinde, önceden toprağın yüzeyinde bulunan hayvan diş ve kemikleriyle karışmış kum ve toprak katmanları vardır.

Bir sonraki dizinin iki tümülüsü kazı çalışmalarında detaylı bir şekilde incelenmiştir; batıdaki tümülüs 70 m. çapında ve 8,20 m. yüksekliktedir. 24 metrenin sonunda, hendeğin bazalt taşı molozlarıyla yapılmış duvarları açığa çıkar; daha uzakta, merkezde, etrafındaki toprakla hemen hemen aynı seviyede olan ve geçmişte mezar olarak kullanmış, sert taşlardan yapılı bir kubbeyle örtülü kare şeklindeki bir yapının kalıntıları bulunur. Bu mezar daha önce hırsızlar tarafından talan edilmiş olsa da geriye kalan birkaç obje bulunmuştur: bronz yaldızlı ayak/kaide parçaları, ahşap eşyalar, demirden ev eşyaları. Tüm bunlar, Macridi Bey'in bulunturları Frigya dönemine tarihlemesine olanak tanımıştır. Batıdaki tümülüsler sadece 62 m. çapında ve 5,30 m. yüksekliğindedir; çevrelerinde bir at iskeleti ve dişleri olduğu gibi atın gemine ait metal kalıntılar ile bu ata binen vefat etmiş subayın ya da prensin kıyafetine ait metal kalıntılar bulunmuştur. Ayrıca, Friglere ait, topraktan yapılmış ve koyu siyah astarlı çanak çömlek kalıntıları da bulunmuştur.

HAYMANA (YAPAN HAMAM)

Haymana platosu üzerinde Ankara'nın güneyindedir.

Arabayla, 75 km.'dir; gidiş süresi 2 saat 20 dakikadır. Bu gezinti Gâvurkale gezisi ile birlikte yapılabilir (bkz. Kızılhisar).

Güzergâh. Gâvurkale'den, yol, çok dağlık ve engebeli bölgelerden batıya doğru döner. Doğrudan giden yol kötüdür ve az kullanılır.

Yüksek ısılı ve peklik verici sularıyla tanınan Galatia Salutaris'nin önemli bir şehri olan Yapan Hamam eski bir kaplıcadır. Defalarca talan edilen şehir, farklı rahatsızlıkların tedavisi için günümüzde de başvurulan bu termal kaynağı sayesinde her zaman tekrar tekrar küllerinden doğmuştur. Şehirden geriye hiç bir şey kalmamıştır, köyün hemen her yerinde farklı yüzyıllardan kalma kurumuş ve kullanılmayan havuzlar ve Bizans ve Roma dönemlerine ait yontulmuş ya da yontulmamış mermer kalıntıları görülür. Biri hâlâ erkekler tarafından diğeri de kadınlar tarafından kullanılan üzerleri kubbelerle örtülü iki havuzun Roma dönemine ait olduğu düşünülür. Erkeklerin kullandığı havuz Plombière Kaplıcası'na çok benzer. Kısa bir zaman öncesine kadar, hamamın yakınlarında eski bir Bizans kilisesinin kalıntıları görülüyordu.

ZİR

Şehrin batısındadır. Araçla 40 km.'dir; gidiş süresi yaklaşık olarak 1 saat 30 dakikadır, Ayaş'a giden yol oldukça düzgündür.

Zir birkaç yıl öncesine kadar İstanos adıyla adlandırılıyordu; Kepir ve Ankara Çayları'nın hemen kesiştiği noktada bulunan çok eski bir yerdir. Evlerinin dağın yamacında sıralandığı köy çok şirindir. Tren köyde durmaz, köyün yakınında, Engürü'nün sol yakasında bulunan ve yola hâkim Kesiktaş'ın kaya duvarları insan eliyle oluşturulmuş ve barınak ya da kilise olarak kullanılmış mağaraları ve oyukları gösterir. Ankara'ya trenle giderken, sağ tarafta, Çubukova ve Sincanköy istasyonları arasında, bunlardan birkaçı görülebilir. Zir'in tüm çevresi, özellikle de Ayaş Beli çevresi içinde, mağaraları ve Galatların *oppida*'sını düşündüren ama muhtemelen daha sonraki çağlara ait olan büyük bloklardan yapılmış surları barındırır. Zir'in güneybatısına 30 km. mesafede, Ankara Vadisi'nde tepe üzerinde Germiş dağı'nda Bizans Kalesi yükselir.

ÜÇÜNCÜ BÖLGE

SİVRİHİSAR

Şehrin güneybatısındadır. Arabayla yaklaşık 150 km. mesafedir.

Sivrihisar ziyareti Gordion, Pessinus ve Amorium vs. ziyaretleriyle birleştirilebilir. Sivrihisar'dan geçen demir yolu istasyonu Ankara'ya 145 km. mesafede olan Biçer'dir.

Sivrihisar, 50 km.'den fazla uzaklıktaki tüm yerlerden görülen sivri ve sarp bir kayanın ayağında, Haymana'nın yüksek platoları üzerinde bulunan 5989 nüfuslu büyük bir kasabadır. Sivrihisar'da eski bir yerleşim yeri bulunamamıştır, fakat şehre hâkim olan, kırmızı graniten oluşmuş volkanik kayanın üzerinde, ayakları altında uzanan tüm ovaya hakim bir çeşit gözetleme kulesi olarak kullanılan Bizans'tan kalma bir kale vardır. Sivrihisar'da kolayca kalacak yer bulunur ve yemek ihtiyacı karşılanır. Sivrihisar dolayları tarihsel açıdan zengindir ve buralarda çok sayıda eski şehir bulunmuş ve tespit edilmiştir.

BALLIHİSAR (PESSİNUS)

Sivrihisar'ın güneyinde, şehre yaklaşık olarak 18 km. mesafededir.

Galatlar, yarım yüzyıla yakın bir süre boyunca Küçük Asya'nın etrafında dolaştıktan sonra, fethettikleri topraklara kesin olarak yerleşirlerken, Tolistoboienler Sakarya kıyılarına yerleşmiş ve başkent olarak, Tanrıların Anası Kibele'nin ünlü tapınağının bulunduğu, Pessinus şehrini seçmişlerdir. Şehir ve etrafındaki tüm topraklar Bergama krallarına aittir ve bu kralların M. Ö. 205 yılında hâlâ buraları yönettiği düşünülür. Frigler döneminde Pessinus daha önceden tapınağıyla biliniyordu ve Herodianus'un (170-240) anlattığına göre "Frigler Pessinus'ta şehrin yakınından akan ve tanrıçanın hadım rahiplerine ismini veren Gallus nehrinin kıyısında içkili kutlama törenleri yapıyorlardı."

Frigya yok olduğunda, Pessinus, sırasıyla Asurlular, Lidyalılar ve Perslerin egemenliği altına girmiştir. Öyle görünüyor ki Pessinus Tanrıça'nın kültüne dayanan rolden başka bir rol oynamamıştır. Bununla beraber, Galat kralı Brogitarius Romalıların koruması altında burada egemenliğini sürmüştür.

Öyleyse Tanrıların Anası'nın tapınağı nedir? Eski yazarlar bu konuda yeterince açıklayıcı olmuşlardır ve tarih de, daha sonra Avrupa halklarına aktarılacak olan, Kibele Kültünün Friglere ait olduğu konusunda hem fikirdir. Mitoloji uzmanlarına göre Agdistis'in fablı, Pessinus'ta yaşayan kral Midas'ın dönemine tarihlendirilir; bilindiği üzere, Agdistis ya da Attis'in Midas'ın kızıyla düğününü kıskanan Kibele şehrin kapılarını zorlamış ve evliliği engellemek için kutlama salonuna gitmiştir. Rhea Kibele'nin üzerinde kuleler olan taçla temsil edilmesinin sebebi budur. Midas Kibele'ye güzel bir tapınak yaptırmış ve her yıl tekrarlanan kurban adama törenleri düzenlemiştir. Bu tapınak Attalos döneminde (M. Ö. III. yüzyılın sonu) daha görkemli bir yapıyla değiştirilmiştir. Romalılar ülkeyi ele geçirdiklerinde, geleneklerine göre, Tanrıça'nın

heykelini sahiplenmek istemişlerdir, öyle ki kehanet kitaplarında bu heykelin Roma halkına mucizevi bir güç vereceği belirtilmiştir. M.Ö. 205'e doğru, Tanrıların Anasının heykelini, onlara büyük bir lütufla teslim eden Bergama kralı I. Attalos'tan istemişlerdir. Romalılar, Bruttium'da Hannibal'in varlığıyla halka kaybettirdiği güveni tekrar kazandırmayı umuyorlardı. Böylece heykel, Tiber sularında şaşırtıcı bir mucize gerçekleştirdikten sonra, Roma'ya taşındı. Heykeli daha sonra Roma'da gören eski Hıristiyan yazarlar, bize ünlü tanrıçanın bir tasvirini yapmışlardır ve Arnobius şunları söyler: Frigya'dan getirilen heykel, hiçbir insan çalışması ya da demir izi taşımayan küçük boyutlarda siyah bir taştan başka bir şey değildir; açılarıyla düzensiz bir şekli olan bu taş koyu ve siyah renklidir ve biz, bizzat kendimiz, heykelin ağız kısmına yerleştirilmiş ve yüzün ifadesini bozan bu taşı gördük." O halde, ünlü tanrıça Kibele kulelerle taçlandırılmış ağaçtan yapılma bir heykelin yüzünde ağız kısmına yerleştirilmiş küçük boyutlarda bir gök taşından başka bir şey değildi; bu, Tanrıçanın efsanevi karakterini biraz gölgeler ve aynı zamanda, ilkel toplulukların bugün ancak açıklanabilen böyle bir olaya duyduğu saygıyı ve korkuyu açıklar. Öyle görünür ki Pessinus'a düşen bu göktaşı, şehre ismini vermiş ve Yunanlı gramerciler Pessinus adını Yunanca bir kelime olan ve "düşmek" anlamına gelen "pessein" kelimesinden türetmişlerdir. Herodianus bunu şöyle ifade etmiştir: "Söylendiğine göre, Tanrıçanın heykeli gökten gelir. Bu taşı yapan herhangi bir işçi bilinmiyor ve herkes bu taşa kimsenin el sürmediğine ikna olmuş. Taşın, Frigya'ya, ismini bu olaydan alan Pessinus şehrine düştüğü anlatılır." Her durumda, gökten düşen bu taş Tanrıların Anasına ait bir figür olarak görülmüştür. Frigyalılar, hemen göktaşından, onu ağız kısmında taşıyan heykele geçmişler ve gizemli heykele gösterdikleri saygı ve hürmet bu şehre, dünyanın ve Küçük Asya'nın tüm prenslerinin armağan ve bağışlarını fazlaca sunduğu mükemmel ve görkemli kutlama ve ayin törenleri kazandırmıştır. Galat döneminde, prensleri, Pessinus'a yerleşirken, şehrin büyük rahiplerinin yetkilerine dokunmamışlardır ve hatta sert mizaçlı Galatların soyundan gelenlerin de Kibele'nin eski papazları oldukları söylenir. Tanrıçanın Roma'ya gidişi, tapınakta kurban adamak için Pessinonte'ye topluluklar halinde gelen hayranları vazgeçirememiştir; bununla birlikte Tanrıların Anasının kültü, Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarıyla kaybolmuş ve Pessinus'un nerede olduğu dahi unutulmuştur. Büyük Konstantinos Pessinus'u Galatia Salutaris'in başkenti yapmış ve 362 yılında, paganizmin yeniden kurucusu Julianus buraya gelmiş ve hâlâ ayakta olan Kibele Tapınağı'nı büyük bir dini coşkuyla ziyaret etmiştir. Öyleyse şehrin tam olarak yok olduğu tarih IV. yüzyılın sonuna dayanır zira Bizans döneminde şehirde hiç yaşanmamıştır. Şehirden ve tapınağından uzunca söz eden Strabon (M. Ö. 54–24) ayrıca Pessinus'un bölgenin en önemli ticaret merkezi olduğunu tapınak ve tapınağın beyaz mermerden yapılmış sütunlu girişlerinin Bergama krallarına ait olduğunu söyler. Şehrin sırtını dayadığı Günyüzü Dağı, adı sıklıkla tanrıçanınkiyle birlikte anılan Dindymos Dağı'ndan başkası değildir.

Yeri tam olarak 1834 yılında Texier tarafından belirlenen Pessinus şehrinden geriye ne kalmıştır?

Sivrihisar'dan Ballıhisar'a gelmeden hemen az önce harabelere varılır; bu harabeler doğudan batıya doğru uzanan akropolden ve doğu yönünde akropolün eteklerinde kurulu şehirden oluşur. Akropol'ün üzerinde, mermer bloklarla inşa edilmiş çok sayıda yapının kalıntıları hâlâ vardır; şekilsiz bir sur göze çarpar ve ardından sütun yıkıntılarıyla dikdörtgen şeklinde bir avlu göze çarpar; komşu Osmanlı mezarlığı çok sayıda mimari kalıntıyı içerir. Akropol'ün aşağı kısmında, doğuya doğru, büyük bir kalıntı bütünü Kibele Tapınağının yerini işaret eder; Dindymos Dağı'nın yamaçlarından birinin üzerinde bulunan tapınak geniş bir teras oluşturan mermer bir duvar tarafından destekleniyordu; tapınak arka tarafta idi; mermer çıkarmada kullanılmış büyük boşluklar, yine bu malzemeden şekilsiz kalıntılar, Bergama'dakilere benzer oluklu sütun parçaları Attis ya da Euscalade Tapınağı'nın yakınında olunduğu izlenimini verir; Dindymos Dağı yamacında bulunan tiyatro, hipodrom ve birbirini dik kesen sokaklarıyla şehrin yerleşimi tahmin edilebilir. Kale duvarlarından geriye hiçbir şey kalmadığı için, Ankyra'dan daha büyük olması gereken şehrin sınırlarını belirlemek mümkün değildir. Sivrihisar'ın varlığı güzel Pessinus'u sonsuza dek yok etmiş olabilir zira, dört ya da beş yüzyıldır eski Kibele şehri, yeni şehrin yararına, bir mermer ocağına dönüşmüş durumdadır.

ASARKÖY (AMORİUM)

Hacıköy'deki Hacı Hüseyin Köprüsü üzerinden yaklaşık 55 km. mesafede, Sivrihisar'ın güneybatısındadır.

Büyük Frigya'nın daha sonra da Galatia Salutaris'in küçük bir şehri olan Amorium, Bizans ve Selçuklu imparatorluğu arasında sınır konumundan dolayı, Bizans döneminde önemli bir şehir olmuştur. İmparator III. Leon (717-740) şehri tamamen yeniden inşa etmiş ve şehrin etrafını surlarla çevirmiştir. Harun el-Reşid'in komutanı Abd-el-Malik tarafından 806 yılında ele geçirilen şehrin kapılarından biri Bagdat'a taşınmıştır. Bu kapının Augustus Tapınağı'na mal edilmesi, tarihsel bir hatadan kaynaklanır. Kapının üzerinde bulunan Arapça yazıt Amorium şehrinden açıkça "bab-ı – amuriyye" (Amorium Kapısı) olarak bahseder.

838'de, Tokat'ta Halife el-Mu'tasım tarafından mağlup edilen Theophilos, harem ağalarından birini şehri savunma durumuna almak için acilen Ankara'ya gönderir; şehri halk tarafından terk edilmiş olarak bulan harem ağası Amorium'a geri döner ve burayı güçlendirir. Ankyra'dan sonra burası da ele geçirilir ve dört bir taraftan tahrip edilir; 42 Bizans generali mahkûm edilir ve idam edilecekleri Samara'ya gönderilirler; Yunan Kilisesi bu generalleri "Amorium'un 42 şehiti" adıyla onurlandırır. Arap tarihçi Ibn Hurdazbih, Arap şair Hüseyin Ibn-al- Dahhak'ın şu iki dizesini aktarır:

Ankara'da hiçbir şey bırakmadık,
Ve büyük Amorium'u yerle bir etük.

Büyük bir ticaret merkezi olan Amorium adeta yıkıntılarından tekrar doğmuş ve XII. yüzyıla kadar varlığını tehdit altına olarak sürdürmüştür. Selçuklulara karşı savaşan İmparator IV. Romanos Diogenes 1068 yılında buraya gelmiş ve II. Aleksios Komnenos Amorium'u kuşatmış ve 1110 yılında geri almıştır. Selçuklu döneminde, şehir Sivrihisar emirlerinin eline düşmüş, fakat eski ihtişamını bir daha asla bulamamıştır.

Amorium'un yeri Hamilton tarafından 1836 yılında, Hergan Kalesi olarak adlandırılan harabelerinin bulunduğu Asarköy'ün kuzey-doğusu olarak belirtilmiştir. Eski şehrin bulunduğu uzaktaki tepe, vadinin ortasında yükselir; buradan, akropol, kule ve surlar çok açık biçimde görülür. Güneye doğru şehir yükselir ve bugün bile orada bir mimari kalıntılar yığınına; bir spor salonu ve Bizans kiliselerine ait olan duvar parçalarına rastlanır. Akropol'ün doğusunda, yamaçlarında mezarı anımsatan odaların kazıldığı küçük bir vadi yer alır.

KAYMAZ (TRICOMIA)

Sonraki sırada yer alan bir Galat kasabası ve Bizans piskoposluk şehri olan Frigya şehri Tricoma'nın yeri, 1813 yılında, Macdonald Kinneir tarafından Sivrihisar'ın batısında 30 km. mesafede olan Kaymaz Köyü olarak belirlenmiştir. Camii ve köyün dolayları çok sayıda mimari kalıntı ve antik yıkıntı barındırır.

YERMA VE KARACAÖREN (GERMA)

Germa'ya gelince, arkeologlar ve coğrafyacılar Germa'nın nerede olduğu konusunda anlaşmazlığa düşerler. Bir kısmı Germa'nın Sivrihisar'ın 16 km. kuzeyinde, Samanhisar'ın Bizans Kalesi yakınlarındaki Karaca Paşa Ören'in harabelerinde, diğerleri ise Sivrihisar'ın güney-doğusunda, 70 km. uzaklıkta, Sakarya'nın sağ kıyısında bulunan Yerma Köyünde olduğunu düşünürler. Germa, Küçük Asya'yı bir uçtan diğerine geçen büyük yol üzerindeki temel askeri noktalardan biridir. Başlangıçta kaplıcalarıyla ünlü bir Roma kolonisi olan Germa ardından piskoposlik merkezine dönüşmüş ve Galatia Salutaris'e dâhil olmuştur. Justinianus'un buraya Miriangelos ismini verdiği ve kaplıca havuzları ile hastalar için bir bakım merkezi yaptırdığı söylenir. Eski Germa'yı Türk Yerma'sıyla özdeşleştiren Macdonald Kinneir 1813 yılında, geçmişte şehrin refahını sağlayan eski sıcak su kaynaklarını bulmuştur. Günümüzde burada bulunan eski kalıntılar çok azdır ve bu özdeşleştirme Germa ve Yerma olan bu iki adın benzemesinden kaynaklanır görünür.

Karacaören ve Samanhisar yıkıntılarına gelince, bunlar henüz gerektiği kadar özenle incelenmemişlerdir.

ESKİ ALİKEL (ORKISTOS)

Galatia Salutaris'in bu eski piskoposluk merkezi, Sakarya üzerinde eski malzemelerle inşa edilmiş Çandır köprüsünü – eski Cuballum – geçtikten sonra, Sivrihisar'ın güney-batısında, yaklaşık olarak 35 km. olan Eski Alikel köyünün yakınında bulunan bir harabe yığınından başka bir şey değildir. Pococke (1739) ve Hamilton (1836) tarafından yapılan saptama kesindir

zira Eski Alikel'in 4 km. batısında bulunan Alikel mezarlığında, İmparator Hadrianus'un onuruna Orkistos sakinlerinin kararnamesini içeren bir yazıt bulunmuştur. Eski şehir hâlâ mermer parçaları, kolonlar ve mezar taşlarıyla doludur; burada büyük mermer bloklarla inşa edilmiş büyük binaların, saray, tapınak ya da kiliselerin temellerine rastlanır. Burada hiçbir kazı çalışması yapılmamıştır.

BEYPAZARI

Arabayla 90 km.

Şehrin batısındadır. Gidiş süresi yaklaşık olarak 4 saattir. Beypazarı gezisi Zir gezisiyle birleştirilebilir.

1927 yılında nüfusu 5294 olan Beypazarı, üç tepe üzerine kurulmuş küçük şirin bir sanayi kasabasıdır. Pers Kral Yolu üzerinde bulunan bu kasaba, tüm Roma İmparatorlarının ve Bizans basileuslarının surlarından geçtiklerine tanıklık etmiştir; geçmişteki ismi Lagania Anastasiopolis olmalıdır. Pessinus'u terk ettikten ve Olympos'un yüksek vadilerine sığındıktan sonra Tolistoboğların, hemen bu dolaylarda, M.Ö 189 yılında, konsül Manlius tarafından mağlup edildiği varsayılır.

Beypazarı Ankara armudu da denen armutları, taze üzümleri ve cevizli sucuklarıyla ünlüdür. Beypazarına özgü bu özel ürün ipe geçirilen ceviz içi ve bademle yapılır; ipe geçirilen bu karışım unlu üzüm sırasına batırılır. Bu işlem, ipe geçirilen ceviz içi ve badem karışımın etrafında birkaç cm. kalınlıkta bir tabaka oluşuncaya kadar tekrarlanır. Beypazarında, adı Paşa Hamamı olan ünlü bir sıcak su hamamı vardır.

Sipahioğlunun yükseklerinde, nehri geçmeden önce iki Bizans Kalesi, sağda Sipahi, solda 5 m. mesafede, aynı adı taşıyan köyün yakınında Dikmen Kalesi vardır. Beypazarı'nın 40 km. güneyinde, Ankara ve Sakarya nehirlerinin kesiştiği noktada ve Gordion'a 20 km. mesafede, Çiftlik bölgesindeki önemli harabeler görülür. Ankara'ya yaklaşık olarak 60 km. mesafede, çok güzel bir doğa manzarasının tam ortasında, çoğunlukla küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yapılan büyük Ayaş kasabası (nüfus 3323) uzanır.

GORDİON

Eski Frig başkenti Gordion, Sakarya'nın sağ kıyısında, Sazılar ve Beylikköprü demir yolu istasyonlarının arasında bulunur. Demir yolu hattının nehir boyunca uzanarak güneye doğru döndüğü an, eski şehre ait tepe ya da höyük ve otuz civarında krallık tümülüsü ve bunları çevreleyen diğer tümülüsler çıplak gözle görülür.

Arabayla Gordion, Ankara'ya yaklaşık olarak 100 km. uzaklıktadır. Ankara- Gordion arası demir yoluyla 117 km.dir. Gordion ziyareti pek ilgi çekici değildir çünkü höyük ve tümülüsler dışında toprak üzerinde hiçbir harabe ve mimari kalıntı yoktur.

Buna karşın, kısmen efsanevi olan şehrin hikâyesi oldukça ilginçtir; şehir Yunan Edebiyatı'na Ksenophon'la birlikte girmiştir. Gordios adında bir prense atfedilen şehrin kuruluş öyküsünden kaynaklarda bahsedilmediği için söz konusu öykü çok eski çağlarda kaybolur; sadece Gordios adı altında tahta geçen

prenslerin kaldığı yer olduğu bilinir, bununla birlikte Midas adından gelen prenslerin ikamet yeri Midaeum'du. M. Ö. VIII. yüzyılda, ülkelerinin bitmek tükenmek bilmeyen isyanların ardından sona yaklaştığını gören Frigler kâhine başvururlar; kâhin onlara Gordion'daki Juppiter tapınağına, at arabasıyla ilk gelen kişiyi kral olarak seçmeleri gerektiğini söyler. Gelen Gordios adında bir çiftçi olmuş ve hemen kral ilan edilmiştir. Hatıra olarak at arabasını, araba koşum okuna ne başı ne de sonunun belli olduğu karmaşık bir düğüm atarak Gordion'daki Juppiter Tapınağına adamıştır. Bir kâhin dünyanın imparatorluğunu bu düğümü çözecek kişiye vaat etmiştir. M.Ö. 334 yılında Büyük İskender tarafından kesilen düğüm bu olmalıdır. M.Ö. 715'te, Sargon'a karşı savaşı kaybeden kişi Gordius'un oğlu Midas'tır. Su içtiği kaynağa şarap karıştırarak derin bir uykuya dalmasına sebep olduğu kır Tanrısı Silenos'a kurduğu tuzak hikâyesi gibi hakkında bir yığın efsane anlatılan kişi Midas'tır. Midas onu Dionysos'a, diğer adıyla Bacchus'a teslim etmiş, o da sırf Midas'ı onu ödüllendirmek için, dokunduğu her şeyi altına dönüştürebilme gibi en olmayacak dileğini yerine getirmiştir; böylece en büyük dileği gerçek olmuş, Dionysos tarafından dokunduğu her şeyi altına çevirmekle ödüllendirilmiştir. Yemek yemesine dahi izin vermeyen bu güçten bıkıp usanan Midas, kurtulmak için Tanrıya dua ederek yakarmıştır.

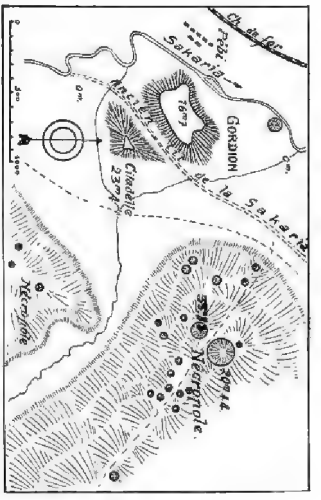

Gordion Çizimi: *A. ve G. Körte*

Dionysos onu duymuş ve ona kendini Paktolos'a atmasını emretmiştir, o andan itibaren su altın pullu akar olmuştur. Ayrıca, Apollon tarafından, Orpheus'un lirinden çıkardığı melodilerle Pan'ın flütüyle çaldığı melodiler arasında hakemlik yapmakla görevlendirilen ve Pan'ın flüt melodilerini daha güzel bulan kişi de bu Midas'tır; bunun karşılığında Midas cezalandırılmış ve Frigya şapkasının altında sakladığı güzel bir çift eşekkulağıyla donatılmıştır. Bu sırrı sadece berberi bilmekteydi; berber bu sırrı içinde daha fazla tutamayarak toprağa bir delik açmış ve çok alçak sesle şöyle fısıldamış: "Kral Midas'ın kulakları eşekkulakları". Bu yerin hemen çevresinde biten sazlıklar bu ölümcül sözcükleri çevrelerine mırıldanmışlar. Kulağa hoş gelen tüm bu efsaneler asılsızdır ve hiç şüphesiz, Midas'ın, yontularak yapılmış, gücün ve ihtiyatın antik sembolü olan şapkalı bir heykelinden kaynaklanır. M. Ö. 540'tan 334'e kadar süren Pers işgali sırasında, Sardes'ten Susa'ya giden büyük yol üzerinde bulunan Gordion, bir satrapın ikamet yeri olmuştur.

M.Ö. 334 yılında Büyük İskender Gordion'u ele geçirmiş ve buradan büyük bir ganimet elde etmiştir, çünkü şehir her çeşit ticaret malının olduğu büyük bir ambardı. 189 yılında da Manlius şehri fethetmiştir; onun da buradan elde ettiği ganimet oldukça fazlaydı. Daha sonra, şehir tarihten silinmiş ve şehrin kimliği Sazılar tümülüsleriyle güçlükle belirlenmiştir.

A. ve G. Körte kardeşler, 1900 yılında, nekropoldeki tümülüslerden 5 tanesinde kazılara başlamış ve burada bir yığın işlenmiş eşya bulmuşlardır, öyle ki bulunan bu eşyalar, M. Ö. VII. yüzyılda, Friglerin şaşırtıcı derecede fazla maddi ve sanatsal refahın olduğu bir ortamda yaşadıklarını öne sürebilmişlerdir.

Sungurlu Meydanı
Foto. E. Mamboury

İstanbul ve Berlin Müzeleri, gerçekten dikkate değer bir teknik ve sanatsal uygulamayla yapılan ağaç, kaymak taşı, fildişi, tunç, demirden yapılan eşyalar ve çanak çömlekten oluşan zengin bir koleksiyona sahip olmuşlardır.

BOĞAZKÖY (HATTUŞAŞ)

Ankara'ya yaklaşık olarak 185 km. uzaklıktadır; takip edilecek en iyi yol Kalecik (55 km.), Sungurlu (95 km.), Boğazköy (34 km.) üzerinden geçen yoldur. Bu köyde otel yoktur, fakat yemek içme ve konaklama için özel konutlarda, özellikle Rıza Bey'in evinde kalınabilir.

Tarihsel bakışta gördüğümüz üzere, Boğazköy'ün, uzun yıllar boyunca, Kergenes Dağı'nda, eski Pteria ile aynı yerde olduğu düşünülmüştür. Boğazköy önemli bilgiler sunan bilimsel kazıların ardından Hititlerin eski başkenti olan Hattuşaş şehri sınırlarına dâhil edilmiştir. Hattuşaş, M. Ö. 2000 yılına doğru Neşalılar tarafından fethedilmiştir. Frigler M.Ö. 1200 yılına doğru burayı ele geçirmiş, Hititler ise 1050 yılına doğru geri almışlardır. VIII. yüzyıldan itibaren Hattuşaş'tan ve Hititlerden bahsedilmez. Geçen yüzyılın ortalarında (1832-33), Texier, Hitit başkentinin kalıntılarını bulmuş ve buranın Pteria olduğunu düşünmüştür. Texier'nin ardından Barth, Nordtmann, Perrot, Chantre, Humann, Ramsay ve Garstang Bogazköy'ü ziyaret etmiş ve burada çok sayıda araştırma yapmışlardır. 1905 ile 1907 arasında burada, Macridi Bey'in işbirliğiyle H. Winckler tarafından önemli kazı çalışmaları yapılmaya başlanmıştır: 1907 yılında Puchtein ve Kohl'un yardımlarıyla Krencker ve Curtius tarafından diğer kazılar yapılmıştır. Mimari bulgular ve çok sayıda seramik objenin yanında, akropol üzerindeki büyük sarayda binlerce tablet bulunmuştur. İstanbul Müzesine götürülen tabletler son yıllarda Hrozny ve Forrer tarafından nihayet okunmuştur. Bu tabletler yeni Hitit dilinde ve Babilce olarak yazılmıştır ve bu tabletlerin okunması, Hrozny'nin Hitit tarihini ana hatlarıyla incelemesine ve Forrer'in bu halkın sahip olduğu toprakların coğrafyasının temellerini atmasına olanak sağlamıştır. Boğazköy adını eski şehrin kısmen üzerine kurulduğu dik eteklerin arasında kalan Budaközü Çayının oluşturduğu dar bir geçitten alır. Köy, eski

Hattuşaş Yerleşim Yeri
Foto. E. Mamboury

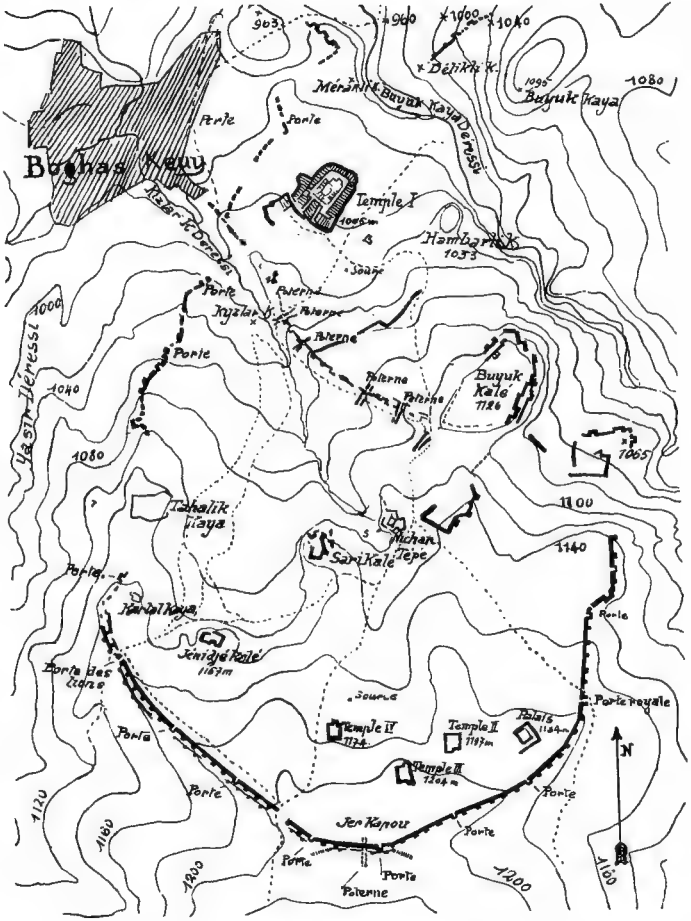

Boğazköy Planı ve Hattuşaş eski şehri

Çizim: O. Puchtstein

şehrin altını ve dışını çevreler. Köy büyük bir öneme sahip değildir. Köyde zengin ve verimli topraklarında tarım yapılarak geçinilir; yaklaşık olarak 940 m. olan yüksekliği köye kuru ve sağlığa yararlı bir iklim sağlar ve köy kaynak sularından büyük ölçüde yoksundur.

En alçak noktası 940 m. ve en yüksek noktası 1240 m. olan Hattuşaş şehri, çok dik bir dağın kuzey yamacındadır ve bu eski şehir, boyutlarının doğudan batıya 1300 m., kuzeyden güneye 2000 m. olduğu varsayılan dikdörtgene benzer bir biçimindedir. Engebeli olan bu yamaç, aşağı ve yukarı şehri kapsayan sur bölmelerinin ve sivri kayaların aralarına serpiştirilen bir dizi taraça sunar; 2,5 km^2.'lik yüzölçümü ve 6,5 km.'lik çevresiyle bu alan aşağı şehirde yakın bir dönemde yıkılan hayranlık uyandırıcı bir surla çevrelenmişti. İlkinden bir kaleyle ayrılan bu aşağı şehrin kendine ait surları ve iç bölme duvarları vardı; bu önemli savunma düzeni, zor ulaşılabilen yüksek tepelere sağlam bir biçimde inşa edilen altı İç Kale'yle güçlendirilmiştir. Büyük Kale adındaki kale yukarı şehirde doğudadır; bu kalenin hükümdarın büyük sarayını çevrelediği varsayılır; iki şehrin sınırlarında, içerisinde devlet arşivlerinin bir kısmının bulunmuş olduğu, yakılarak tahrip edilmiş, bir saray ya da tapınağın kalıntıları vardır. Üç taraftan dik duvarlarla çevrelenmiş bu akropol kulelerle güçlendirilmiş çember şeklinde bir surla korunmuştur. Şehri çevreleyen surlar tüm

Hattuşaş. Kral Kapısının içeriden görünümü
Foto. E. Mamboury

surlar içinden en önemlileri oldukları izlenimini verir; şehre hâkim dağın doruğunda bulunan bu duvarlar; 1: kare kulelerle donatılmış 4.50 m. kalınlığında bir duvar; 2: birincisine 8 m. 5 cm. mesafede olan büyük kuleler arasındaki alanlara inşa edilmiş daha küçük kulelerle güçlendirilmiş 1 m. kalınlığında ikinci bir duvardan oluşur. Büyük sur, harçsız olarak, çok kenarlı büyük taşlarla inşa edilmiştir, bu duvarın içi orta büyüklükteki bloklardan oluşur; bu sur eskiden, kerpiçten yapılma bir duvarla yükseltilmiş olmalıdır. Bu sur tüm saldırıları neredeyse imkânsız kılan yaklaşık 39°'lik inişe sahip ince bir set duvarının üzerindedir. Bugün, bu büyük sur kilometrelerce uzaktan görülebilir ve büyüklüğü güçlü bir etki bırakır. Burada hâlâ, 12 kapı ve gizli dehlizler bulunur.

Hattuşaş. Aslanlı Kapının içeriden görünümü.
Foto. E. Mamboury

Üç kapı belirlenmiştir: en güzeli olan güney-batıdaki kral kapısı, ölçüleri 15'e 10 m. olan iki büyük dikdörtgen kuleyle korunur; çift kapılıdır, iç ve dış kapıların dikey çerçeveleri arasına yerleştirilmiş bir ara kapısı vardır. Daha birkaç yıl öncesine kadar, kapı, çıkışta solda bulunan iç çerçevesinin dik kısımlarından biri üzerine yapılmış görkemli bir kabartmayla süslüydü. Hiç şüphesiz bu kabartma bir kralı, belki de kapıları ve suru inşa ettiren kralı temsil ediyordu.

Şehir kapılarından birinin rekonstrüksiyonu
Çizim: O. Puchstein

Üzerinde yontulduğu bloğun büyük bir parçası olan bu kabartma, şu an bulunduğu Ankara Hitit Müzesine taşınmıştır; hiç şüphesiz bilinen en güzel Hitit kabartmalarından biridir. Kral kapısından sonra, batıya doğru giderken, bugün Yerkapı olarak adlandırılan sfenksli kapıyla (?) karşılaşılır; bu kapının altında, bayırın aşağısına kadar tüm sur boyunca ilerleyerek ikinci kalenin dışında son bulan ve iletişimi sağlayan gizli bir kapı vardır. Kapının uzunluğu 70 m., genişliği 2 m. 40cm. ve yüksekliği 3 m.'dir. Diğer benzer gizli kapılar iki şehri birbirinden ayıran surda bulunur. Sağlam rölyeflerle dekore edilen Aslanlı Kapı doğudadır. Düz taşlarla kaplı set duvarının sağından ve solundan Yerkapı görülebilir. İşlenmemiş büyük taşlardan oluşan iki sıra merdiven ikinci kalenin köşe kulelerinden bayırın aşağısına gider.

Hattuşaş. Potemli kapının dışarıdan görünümü
Foto. E. Mamboury

Aşağı şehrin kuzeyinde, surun ancak bir kısmı ayaktadır. Şehirden geriye sadece büyük öneme sahip yapıların harabeleri kalmıştır, çünkü o zamanların geleneğine göre, sıradan insanlar evlerini kerpiçle inşa ediyorlardı. Aşağı şehirde büyük tapınağın önemli kalıntıları hâlâ vardır; bu tapınağın yüksek bir taraça üzerine yerleştirilmiş olan anatemel duvarları 42 m.'ye 64 m. boyutlarında bir dikdörtgen oluşturur. Tapınakta rahiplerin ibadetlerine ya da ihtiyaçlarına uygun koridorlar, salonlar göze çarpar; kapılar, geniş pencereler, taş döşemeli geçitler dikkat çeker ve bunların etrafında Mısır tapınaklarında olduğu gibi, depo ya da hazine odası olarak kullanıldığı düşünülen çok sayıda dar oda bulunur. Kazı çalışmaları sırasında, doğu yönündeki bu mahzenlerden birinde çivi yazısıyla yazılmış tabletlerden oluşan tapınak arşivi bulunmuştur.

Yukarı şehirde, akropolün yakınlarında, üç tapınağın kalıntıları hâlâ ortadadır; bu üç tapınak, aşağıdaki büyük tapınağa göre daha küçük boyuttadırlar, fakat iç bölmeleri benzerdir. Batıda

kaya yüzeyinin üzerinde, yüzyıllar içinde ne yazık ki tahrip olmuş hiyeroglif büyük bir yazıt ziyaretçilerin dikkatini çeker. Üç tapınakla kraliyet kapısı arasında bulunan önemli kalıntılar da yine bir sarayın bulunduğu yeri gösterir.

Hattuşaş. Aslanlı Kapının dışarıdan görünümü
Foto. E. Mamboury

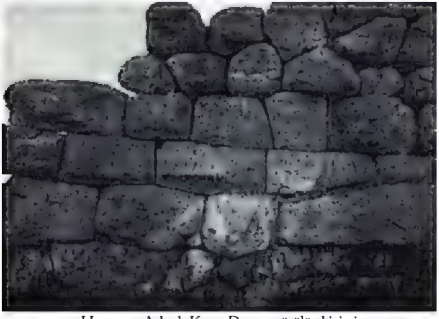

Hattuşaş. Aslanlı Kapı. Duvarın örülüş biçimi
Foto. E. Mamboury

1905'ten 1908'e kadar yürütülen kazı çalışmalarında, günümüzde artık okunmuş olan çok sayıda tablet bulunmuştur; bu tabletler kısım kısım Babil çivi yazısıyla, Hitit çivi yazısıyla, protohitit, Hitit öncesi dillerde, Hitit, Akat, Hurri, Luvi vs. dillerinde yazılmıştır, yine bu tabletler, diplomatik metinler, mektuplar, hesaplar gibi Hitit Devleti'yle ilgili çeşitli belgeleri, dini metinleri, kutlama tasvirlerini, ulusal ilahileri, ritüelleri vs. kapsar.

Hattuşaş. Büyük tapınağın temelleri
Foto. E. Mamboury

1933 yılında bulunan tabletler arasında, üzerinde farklı belge gruplarının etiketleri olan ve böylece araştırmayı kolaylaştıran küçük kaba tabletler bulunmuştur. Ayrıca, üzerinde çivi yazısıyla ve başka bir hiyeroglofik yazıyla yazılmış bir kayıt taşıyan iki kral mühür baskısı bulunmuştur; böylelikle günümüzde, henüz aydınlığa kavuşturulamamış Hitit hiyerogliflerinin anlaşılabilmesi için bir ipucu elde edilmiştir. Çok sayıda vazo ve süslü çanak çömlek kalıntıları, Hititlerin, XV. ve XII. yüzyıllar arasında, özellikle, Mısır'dan getirilen çömlekçi çarkından sonra, medeniyet ve yetenek açısından hangi noktaya ulaştıklarını anlamaya olanak sağlamıştır. 1931 yılı sonbaharında, İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü Başkanı Bay Schede yönetiminde Boğazköy'de yeni araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmaların amacı daha önce bulunan Hitit çanak çömleklerini kronolojik bir sıraya sokmaktı. Büyük Kale'de yapılan kazılar, 1933 yılında çok sayıda çanak çömlek parçalarının yanında, 2632 yeni tabletin bulunmasına olanak sağlamıştır. Bu yeni buluntularla birlikte tablet sayısı 3800'e ulaşmıştır.

Boğazköy yakınında, kuzeydoğuya doğru yaklaşık olarak 2 km. mesafede, Yazılıkaya kabartmaları bulunur. Yol, ırmağı geçtikten sonra yamacın ortasına hâkim olan kayalara kadar tarlalar boyunca yükselir. Hitit tapınağı ilk olarak, üç taraftan yüksek sivri bölme duvarlarla çevrelenen dikdörtgen biçiminde bir odadan oluşur. Tapınağın yaklaşık olarak 1 m. yüksekliğindeki zemini, Tanrıların, kralların ve Hitit askerlerinin uzun tören alaylarını temsil eden yüksek rölyeflerle kaplanmıştır. Dipte, sağ tarafta, şimdilerde tıkanan bir koridor tapınağın, aynı şekilde rölyeflerle kaplı ikinci bölümüne geçişi sağlıyordu. Günümüzde ise ikinci bölüme tapınaktan geri çıkıp bir bayırın üzerinden sola

dönerek ulaşılabilir. İnsan eliyle yontularak yapılmış koridor şeklindeki bu ikinci bölüm yağmurlarla getirilen taşların ve toprağın altına gömülmüştür. Texier bu tapınağın Anais kültüne adandığını söylemiştir? Yazılıkayanın kabartmaları 1882'de Humann tarafından, alçı kullanılarak kalıba dökülmüştür.

HÖYÜK

Boğazköy'ün yaklaşık 30 km. kuzeyinde, Sungurlu'nun 25 km. doğusunda ve Yozgat'a 70 km. mesafededir.

Höyük isminden de anlaşılacağı gibi, bir "höyüğün" yani, çok sayıda eski yıkım ve yağma sonrasında şehirde ard arda meydana gelen kalıntılarının birikmesi sonucunda, bir tümsek üzerine inşa edilmiş olan bir Frig ya da Hitit şehri üzerinde kurulu büyük bir köydür. Höyük'ün bir krallık ikametgâhı olduğu düşünülür zira Boğazköy tarafında, üzerinde bir leylek yuvasının olduğu bugün sadece bir tanesi ayakta kalan, iki Mısır sfenksiyle süslenmiş önemli bir kapısı vardı. Kapı, ortasında bir saray bulunan kare şeklinde bir terası destekleyen duvar bütününün bir parçasıydı; devasa bloklardan inşa edilmiş bu duvarlar, bir çeşit tören alayı oluşturan insan ve hayvanları temsil eden kabartmalarla donatılmıştı. Sayısı bir düzine kadar olan ve billur taneli bir kalker üzerinde çalışılan bu kabartmalar birkaç yıl önce yerlerinden kaldırılmış ve Ankara'daki Hitit Müzesi'ne taşınmıştır.

Höyük. Sfenksler Kapısı
Foto. E. Mamboury

Burada yapılan kazı çalışmaları hiç şüphesiz dikkate değer sonuçlar verecektir.

ÇANKIRI (GANGRA)

Ankara'nın kuzey-batısında yaklaşık olarak 140 km. mesafededir. Çubuk ovasını geçtikten sonra, yol, engebeli ve manzaralı bir

bölgede devam eder. Bir otobüs hattı Ankara'yı Kalecik üzerinden Çankırı'ya bağlar; otobüs her gün Çankırı Kapısı'ndan kalkar.

Çankırı, eski Gangra, Ilgaz'ın, eski Olgassus Dağı'nın, aşağı tepeleri üzerinde bulunur. Kökeni bilinmez fakat M.S. V. yüzyılda coğrafyacı Bizanslı Etienne, Çankırı adının, Paphlagonia dilinde, çevreden geçen çok sayıda keçi sürüsü olması nedeniyle, "keçi" anlamına geldiğini belirtir. Çankırı, Romalıların önceden donanmalarına gereken odunun büyük bir kısmını elde ettiği Türklerin ünlü "Ağaç Denizi"nin kıyısındadır ki konumundan dolayı Çankırı, sırasıyla Paphlagonialılara (M. Ö. VIII yüzyıl), daha sonra Pontus Krallığı'na (IV. yüzyıl) ve son olarak da Galatlara ait olmuştur. Galat kralı I. Deiotarus'un ikametgâhı oradaydı ve kral burada saraylar yaptırmıştı. Çankırı, önce Romalıların sonra da Bizanslıların eline geçmiştir; 1073 yılı dolaylarında Danişmendiler ya da Selçuklu Müslüman prenslerinin eline düşmüş, ancak II. Ioannes Komnenos (1118-1143), güçlü ailesinin anavatanı olan Kastamonu'yu tekrar fethetmeye gittiği sırada, Çankırı'yı kuşatmış ve fethetmiştir.

Gangra, şimdiki şehrin kuzeyinde tepenin yüksek kesiminde kurulmuştur; burada hâlâ kale duvarlarının yıkıntıları ve Roma ve Bizans dönemine ait kalıntılar görülür. Yuvarlak kiremitlerle örtülü iki katlı evlerin olduğu oldukça şirin eski Osmanlı şehrinin dar sokakları vardır; elektrikle aydınlatılan modern şehir gün geçtikçe sakinlerinin daha rahat nefes alabileceği, ovaya doğru yayılmaktadır. Çankırı'nın nüfusu 8847 kişidir. Halk geçimini yün, tahıl ticareti ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yaparak sağlar.

YOZGAT

Kalecik (55 km.) Sungurlu (95 km), Höyük (25 km.), Alaca (12 km.) yoluyla Ankara'nın yaklaşık olarak 235 km. batısındadır. Yozgat ziyareti, hemen hemen aynı güzergâh üzerinde bulunan Boğazköy ve Höyük ziyaretleriyle birleştirilmelidir.

Alaca'nın ana sokağı

Foto. E. Mamboury

Delice'ye – eski Cappadox – dökülen Sarat Irmağı Vadisi'nin yukarısında bulunan Yozgat, Kızıl Tepe'ye bağlı olan üç tepenin üzerinde inşa edilmiştir. Yozgat, daha genel olarak Çapanoğlu adıyla bilinen, derebey ailesi Çaparoğulları tarafından XVIII. yüzyılın sonunda kurulmuş modern bir şehirdir. Çaparoğulları XVIII. yüzyılın 2. yarısında ortaya çıkarlar. Çaparoğlu Ahmed Paşa Bozuk vilayetinin yöneticisi olarak görevlendirilmiş ve sultanın hâkimiyetinden çıkmıştır; orada Afşarlar Kabilesi'nden olan Kürtlerle eşkıya başının oğlu tarafından gerçekleştirilen eşkiyalık hareketlerini çok hızlı bir şekilde bastırmıştır. Oğlu Mustafa Bey, bölgeyi talan eden "Levendler"in yani düzensiz askerlerin yakalanmasında kendini göstermiştir Kardeşi Çaparoğlu Süleyman Bey, iktidarı ele geçirmiş ve Sultan II. Mahmut'un, sultan hükümetiyle çok zayıf bir bağı olan feodal prenslerin bir çeşidi olan derebeylerin gücünü alaşağı ettiği 1826'ya kadar iktidarda kalmıştır. İkametgâhı Yozgat'ta olan fakat Bozuk, Amasya ve Çorum üzerinde yargılama yetkisi bulunan Çaparoğulları çiftçilerin huzuru için çalışmışlardır; topraklarına, ailenin tahttan indirilmesiyle kaybolan, bir huzur ve güven getirmişlerdir. 1826'dan 1848'e kadar, güçsüz vali-paşaların egemenliği altında, Avşar kabileleri, yağmaya devam etmişlerdir; sükûtun yeniden sağlanması ancak Vecihi Paşa'nın gelişiyle olmuştur.

Çaparoğulları, çok sayıda Ermeni ve Rumu yeni şehirlerine çekmişler, şehri güzelleştirmiş ve günümüzde yıkılmış olan bir saray, hâlâ duran Süleyman Bey'in eseri güzel bir camii, hamamlar, bir pazar vs. inşa etmişlerdir; şehri, taşlarının kille birleştirilerek örüldüğü bir duvarla çevrelemişlerdir. Günümüzde bu duvardan geriye herhangi bir izi kalmamıştır.

Şehrin şu anki nüfusu 11018 kişidir; şehirde yeterince büyük bir tiftik ve kil ticaretinin yanı sıra çevredeki tuz kaynaklarından dolayı tuz ticareti de yapılır. Küçükbaş hayvancılık ilerlemiştir ve at yetiştiriciliği de yapılır; suların rejimi ve çok sağlıklı olan iklimi sayesinde burada tüm tahıllar, çeşitli sebze ve meyveler yetişir.

BİBLİYOGRAFYA

Yararlanılan Kaynaklar.

Harita ve Planlar

Kiepert R. Karte von Kleinasien. Berlin, 1914.

von Vincke. Plan der Stadt Angora. Berlin, 1839.

Osten, von der. Map of Asia Minor, Northern, Syria, and northern Mesopotarnia Showing the distribution of Hittites Sites. Chicago, 1929.

Ankara Valiliği. Ankara'ya ait farklı harita ve planlar.

Chaput E. et İbrahim Hakkı. Carte géologique de la region d'Ankara. İstanbul Üniversitesi, 1930.

Çeşitli Kaynaklar

Ankara Vilayeti. Resmi Salname (resmi yıllık). Ankara, 1318 (1902) ve 1325 (1909).

Cuinet Vital. La Turquie d'Asie. Paris, 1892.

Mamboury E. İstanbul. Guide Touristique. İstanbul, 1934. 3. baskı.

Ulusal İstatistik Merkezi. Yıllık İstatistikler. 2. cilt. 1929.

Reşit Safvet. Les Turk-Odjaghis. Ankara, 1930.

Rodenwald G. Neue deutsche Ausgrabungen, Münster, 1930.

Wiegand Th. Hannibals Grab. Bosporus, Mitt. d. Deutschen Ausflugsvereins. G. Albert, 1907.

Winckler H. Die im Sommer 1906 in Kleinasien ausgeführten Ausgrabungen. Orient. Literaturzeit, 9.cilt, 1906.

Winckler H. Ausgrabungen in Bogazköi im Sommer, 1907. Mitt. d. d. o. Gesell, 1907.

Coğrafya

Banse E. Die Türkei. Eine mederne Geographie. Braunschweig, 1915.

Forrer E. Geographische Erforschung des Hatti-Reiches. Mitt. d. deutsch. Orieng. Nr. 65. 1927.

Ramsay W. M. The historical Geography of Asia Minor. Londra, 1890.

Ritter K. Erdkunde. Kleinasien. Berlin, 1858.

Richter, Otto von. Wallfahrten im Morgenlande. Berlin, 1822.

Vivien de St. Martin. Description historique et geographique de l'Asie Mineure. Paris, 1852.

Chaput E. ve İbrahim Hakkı. Remarques sur la circulation et l'utilisation des eaux, aux environs d'Angora.

El. Idris. Traduction de A. Gaubert. Paris 1836, 1840. Soc. de Géog. d. Paris, V ve VI. ciltler

Tarih

Ahmet Refik. Tarihi Umumi. İstanbul, 1929.

Ali Raşit. Türk Umumi Tarih. İstanbul, 1929.

Bury. Mutasim's march Though Cappadoeia in A. D. 838, J. H. S. XXIX, 1909.

Contenau G. E. Eléments de Bibliographie Hittite. Paris 1922 ve eki, Paris, 1927.

Cavaignac E. Revue Hittite et asianique. I. (1930) s. 101.

de Hammer. Histoire de l'Empire Ottoman. Çev.: de J. J. Hellert. Paris, 1835.
Halil, Mükremin. Dustournamé Enveri. İstanbul, 1929.
Encyclopédie de l'Islam, Leyde (yayımlanacak).
Gazi Mustafa Kemal. Discours. Leipzig, 1929.
Gibbons H. A. The Foundation of the ottomman empire. Oxford, 1916.
Halil Ethem. Duveli Islamiye, "Muhammadan Dynastic par Lane Poole". Çev. İstanbul.
Hassan Fehmi, Halk Bilgim Derneği Mecmuası, No. 1.
Hogarth D. G. Kings of the Hittites. Londra, 1926.
Ibn-ul-Ethir. Kiamil. Kahire, 1303 (1887).
Jäsehke G. Die Türkei seit dem Weltkriege. Berlin, 1928- 1929-1931. ek.
Kâtip Çelebi. Cihan Nüma Ibrahim Muteferiha baskısı, 1732.
Le Bas Ph. Asie Mineure. Collect. Univers. Paris, 1863.
Le Bas Ph. Voyage en Asie Mineure. *Revue de Philologie, de Litterature et d'Histoire anciennes.* Paris, 1845.
Le Beau. Histoire du Bas Empire. Paris, 1776.
LiebenamW. Fasti Consulares Imperii Romani. Bonn, 1910.
Mehmed Ali. Hadji Bayram Veli. İstanbul, 1343 (1927).
Meier Ed. Reich und Kultur der Chetiter. Berlin, 1914.
Mordtmann A. D. Die Dynastie der Danisehmende, Deutsch- . Morgenl.~Cesells. 1876. Berlin.
Mukrimin Halil. Düşünceler, No. 7 ve 8. İstanbul, 1338 (1922).
Perrot G. Memoires d'Archeologie, d'Epigraphie et d'Histoire. Paris, 1875.
Paul Karl. Augustus und das Monumentum Ancyranum. Berlin, 1926.
Perrot G. Exploration de la Calatie et de la Bithynie. Paris, 1864.
Ramsay, Sir W. M. Historical Geography of Asia Minor. Londra, 1890.
Recueil des Historiens des Croisades. Paris.
Sami L. Kamusulalâm. İstanbul, 1929.
Schulze V. Altchristliche Städte und Landschaften. II. Kleinasien. s. 392.
Tabari. Tarih-el-humem vel mulouk. Kahire.
Talat. Ankara Tarihi. El yazması. Milli Eğitim Bakanlığı Kütüphanesi. No. 7272.
Texier Ch. Asie Mineure Collect. Univers. Paris, 1862.
Türk Tarihinin Ana Hatlan (İst. 1930) Türk Tarih Kurumu Üyeleri tarafından kaleme alınan.
Vasiliev A. A. Histoire de l'Empire byzantin. (Fr. çev. Brodin P. ve A. Bourquina.) Paris, 1932.
Vivien de St. Martin. Description historique et géographique de l'Asie Mineure. Paris, 1852.
Wittek Paul. Zur Geschiehte Angoras in Mittelalter in Festschrift Georg Jacob zum siebzigsten Geburtstag. s. 328-354. Leipzig, 1932.
Zambaur, E. de. Manuel de Généalogie et de Chronologie pour l'histoire de l'Islam. Hannover, 1927.

Kitabeler

J. G. C. Anderson. Exploration in Galatia cis Halym, J.H.S. XIX, 1899, s.34-134, Ankara, s. 97-98, no. 78-84.

Athenische Mitteilungen, XXI, 1896, pp. 466-469.
Corpus Inscriptiones graecae. CIG. III. 4010-4080 et suppléments, pp. I 108-111; IV, 8794-8795
Corpus Inscriptiones Iatensis. CIL, III, 242-281, 6054-6056; 6751-6769.
Domaszewski A. Inschriften aus Kleinasien. Ancyra. Arch. Epigr. Mitteil., IX, 1885, pp. 113-131, No. 65-98.
Grégoire Henri. Byzantion. Vol. IV, pp. 437-461, et V, pp. 327-346.
Halil Edhem, Kaysariyé Şehri, İstanbul.
Hrozny, (sa dernière conférence á la Sorbonne.)
Inscr. Graecae ad res romanas pertinentes. IGRR., III, 155-218; 1459-1464; IV, 554-556.
Jerphanion. G. De, Mélanges d'Archéologie anatolienne. Beyrouth, 1928, pp. 228-293, nos. I-68
Kirchhoff A. Inscriptiones Asianae, Asmali del l'Instituto, 1861, pp. 177-189. D'Ankara, pp. 182-186, Nos 15-18.
Lebas-Waddington. Inscriptions, 1784-1805.
Messerschmiedt. Corpus inscrit. hettit. (1900)
Mordtmann J. Marmora Ancyrana. Berlin, 1874.
Orbeliani, d'. R. Inscriptions and monuments from Galatia. J.H.S., XLIV, 1924, pp. 24-44.
Perrot G. Exploration de la Galatie. Paris, 1862. Pp. 227-241. No. 111-140.
Ramsay W. Inscriptions de la Galatie el de Pont. BCH, VII, 1883, pp. 15-28, D'Ankara, pp. 15-22, No. 1-10.
Reinach J. Revue des Etudes grecques, III, 1890, pp. 48-95. D'Ankara, pp. 79 81, No. 56-59.
Sayce A.H. On the Hamatite Inscriptions Transf. Of the Soc. of Bibl. Arch. Vol. V. 1877.
Wittek, Dr. P. Ankara'da bir Ilhanî Kitabesi.

Antlar

Gnomon. Band II, s. 746-747, 1926.
Gnomon. Band V, Heft I, 1929, Berlin.
Hirschfeld O. Zum Monumentum Ancyranum. Arch., epigr. Mitt. a. Oesterreich. Vienne, 1855.
Koerte A. Mitt. d. k. Deutsch. Arch. Inst. Athenische Abt., XXIV, 1899.
Koerte Gust, und Alf. Gordion. Ergebnisse der Ausgrabungen. 1900. Jahrb. Des k. D.A. Inst., Heft V.
Macridi Th. Les Tumuli d'Ankara. Maarif Vekâleti Mecmuası. No. 6, 1926.
Macridi Th. LA Porte des Sphinx á Euyuk. M.V.A.G. 1907. Vol. XII.
Momsen Th. Res Gestae divi Augusti. Berlin, 1883.
Mubarek bey. Ankara, 1er et 2me vol. İstanbul, 1927, 1929.
Muller V. Die monumentale Architectur des Chatti von Bogaz-Keuy. Mitt. d. Kais.deutsch. arch. Institut im Athen. 1917. Vol. XIII. – Die Datierung von Yazyly-Kaya. Jahrb. D. Kais. Deutsch. Arch. Institut. Vol. XXXI. 1916.
Osten, H.H. von der. Explorations in Hittite Asia Minor. The Orient Institut. University of Chicago. No. 2, 1927; No. 6, 1929.
Perrot G. Guillaume, Ed. Et J. Delbet. La Galatie et la Bithynie. Paris, 1862.
Ramsay. Monuments Hittites du temple d'Auguste.

Puchstein. Kahl et Krenker. Boghaskeuy, Die Bauwerke. Leipzig, 1912.
Reymond Alex, Angora.
Schede M. Sonder-Abdruck aus dem Jahrb, a. deutsch. arch. Institut. 1930.
Texier Ch. Description de l'Asie Mineure, Paris, 1839-40.
Weber O. Die Kunst der Hethiter. Berlin, 1922.
Weidmann. Res gestae Divi Augusti ex monumento Ancyrano et Appoliomensi, accedunt tabulae tres Berolini apud Weidmarmos. 1865.

Gezginler

Ainsworth W. Travels and researches in Asia Minor. Londra, 1842.
Aucher E. Relation de Voyages en Orient de 1830 à 1838. Paris, 1843.
Anderson J. G. C. Journal of. Georg Soe. of. London.
Belon P. Les observations de plusieurs singularitez et choses mémorables trouvées en Grèce, Asie, Judée,Egypte, Arabie et autres pays estranges. Paris, 1553.
Bierbaum M. Bilder aus Anatolien. Düseldorf, 1917.
Chantres. Mission en Cappadoce 1893-1894. Paris, 1898.
Şemsettin Sami. Kam osul Alam, İstanbul, 1306 (1889).
Cholet, le Comte de. Voyage en Turquie d'Asie, Paris, 1892.
Diest W. und Anton. Neue F orschungen im nordwestlichen Kleinasien. Gotha, 1895.
Evliya Çelebi. Seyahat. İstanbul, 1314 (1898).
Flottwell, v. Aus dem Stromgebiet des Qyzyl ırmak. Gotha, 1895.
Forrer E. Ergebnisse einer Archaeologischen Reise in Kleinasien, 1926. Mitt. d. deutsch-O. Gesellsch. 1927.
Grote Hugo. Auf Turkischer Erde. Berlin, 1903.
Hamilton J. Researches in Asia Minor. London, 1842.
Hardtmann R. Im neuen Anatolien. Reiseeindrücke. Leipzig, 1928.
Huart M. Cl. Konia, La ville des derviches tourneurs. Paris, 1897.
Humann K. u. Puchstein O. Reisen in Kleinasien und Nordsyrien. Berlin, 1890.
Ibn. Battuta. Voyages.
Katip Çelebi. Cihannüma. İstanbul, 1732.
Kinneir M. Narative of Travels in Asia Minor. Londra, 1818.
Lucas P. Voyage du sieur Paul Lucas, fait par ordre du Roy dans la Grèce, l'Asie, Mineure, la Macedoine et l'Afrique. Paris, 1712.
Mordtmann A. D. Anatalien. Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien, 1850-1859. Hannover. 1925.
Naumann Edm. Von Golden Hom zu den Quellen des Euphrats. Münih ve Leipzig, 1893.
Perrot G. Souvenirs d'un voyage en Asie Mineure. Paris. 1864.
Pittard E. Le visage nouveau de la T urquie. Paris, 1931.
Poujoulat B. Voyage dans l'Asie Mineure, en Mesopotamie, etc. Paris, 1860.
Pococke R. Description of the East and Some other Countries. Londra, 1745.
Tavernier I, B. Les 6 voyages de J. B. Tavernier. Paris, 1681.
Tchihatchef P. Reisen in Kleinasien. Gotha, 1855.
Texier C. F. M. Description de l'Asie Mineure. Paris ve Londra, 1839.
Tournefort. Relation d'un voyage du Levant, Amsterdam, 1717.

RESİMLER

Gazi Mustafa Kemal Paşa. Türkiye Cumhurbaşkanı ..... metin dışı
Kazım Paşa. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ..... metin dışı
İsmet Paşa. Başbakan ..... metin dışı
Fevzi Paşa. Genelkurmay Başkanı ..... metin dışı
Saraçoğlu Şükrü Bey. Adalet Bakanı ..... metin dışı
Zekai Bey. Savunma Bakanı ..... metin dışı
Şükrü Kaya Bey. İçişleri Bakanı ..... metin dışı
Tevfik Rüştü Bey. Dışişleri Bakanı ..... metin dışı
Abdulhalik Bey. Maliye Bakanı ..... metin dışı
Hikmet Bey. Milli Eğitim Bakanı ..... metin dışı
Fuat Bey. Bayındırlık Bakanı ..... metin dışı
Celal Bey. Ekonomi Bakanı ..... metin dışı
Refik Bey. Sağlık Bakanı ..... metin dışı
Rana Bey. Gümrük ve Tekel Bakanı ..... metin dışı
Muhlis Bey. Tarım Bakanı ..... metin dışı
Nevzad Bey. Ankara Valisi ..... metin dışı
Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa ve İçişleri Bakanı Şükrü Bey ..... metin dışı
Gar'dan Ankara Manzarası ..... metin dışı
Ankara, 1923. Eski şehirde bir sokak 14
Ankara, 1933. Gazi Bulvarı 15
Sağlık Bakanlığı 16
Merkez Bankası 16
Çankaya'da bir köşk 17
Evkaf Vekaleti Binası 18
Hıfzıssıhha Enstitüsü 18
Ankara'ya ulaşım hatları. Tren ve Uçak 19
Kızılay Binası 20
Anadolu Demiryolları Genel Müdürlüğü 21
Orduevi 22
Yangın Söndürme Aracı 23
Millet Meydanı Otobüslerinin Durak Planı 24
Ankara Palas 25
Belvü Palas 26
Posta, Telefon, Telgraf Genel Müdürlüğü 27
Halk Evi Gösteri Salonu 28
Büyük Millet Meclisi Bahçesi. Nilüfer Havuzu 28
Danıştay Başkanlığı ve Maliye Bakanlığı 29
Büyük Millet Meclisi Havuzu 30
Gazi Çiftliğinde bir ev 30
Gazi Çiftliği, Marmara Havuzu 31
Gazi Çiftliği "Karadeniz" Havuzu 31
İran Büyükelçiliği 32
İngiltere Büyükelçiliği 32
Belçika Temsilciliği 33
Milli Savunma Bakanlığı 34
Ziraat Bankası 34
İş Bankası 35
Osmanlı Bankası 35
Milli Eğitim Bakanlığı 36
Adalet Bakanlığı (Geçici) 36
Dışişleri Bakanlığı 37
Demiryolları ve Limanları Genel Müdürlüğü 37

Tütün Rejisi 38
Sayıştay 38
İçişleri Bakanlığı Maketi 39
Milli Savunma Bakanlığı 39
Kale ve Aşağısında Yeni Kurulan Bankalar Semti 43
Gazi Bulvarı 44
Ankara Çevresi. Banliyo (harita) 45
Gazi Çiftliği'nden Ankara Ovası 46
Ankara Keçisi 52
Ankara Mezbahaları 53
Tuz Köyü ve Höyüğü 55
Alişar Kazı Alanı 56
Küçük Asya'da Hitit Yerleşim Yerleri. Kuzey Suriye ve Mezopotamya 57
Şehrin devam eden gelişimleri 76
Antik Sütunlu Roma Caddesi 78
Hatip Çayı'nın Duvarları 82
Prusya Kraliyet Kurmayları Heyetinden subay von Vincke' nin 1839'daki planına göre ovadaki Osmanlı Surları 84
Tavernier'nin 1711'de çizdiği Ankara resmi 85
Tabakhanelerin bulunduğu Mahalle ve Kale 86
Çankırı Kapısı'ndaki Ova Suru'na ait duvar 86
Ankara 1926'daki eski şehir ..... **
1909'daki eski İstanbul Kapı 87
Ankara, Cumhuriyet'in başkenti. Jansen'in imar planı 89
Savunma Bendi ve Kulesi 89
Yenişehir'deki Gazi Bulvarı 89
Timur Tepesi'nin üstündeki mahalle 92
Arslanhane Minberi 95
Haydarpaşa-Ankara Tren Hattı Güzergahı 108
Eski Trenler 109
Bizans Dönemi'ndeki Paleokastron Şatosu 112
İzmit 114
Sapanca Garı. Meyve Satıcıları 116
Ak-Hisar (Pamukova)'dan geçen Sakarya Nehri 118
Karasu Dar Geçidi 119
Karasu Vadisindeki Küplü Köyü 120
Sakarya Savaşı, 23 Ağustos-13 Eylül 1921. Plan 124
Kesiktaş kayaları 125
Örnek köy Etimesgut 126
Gazi İstasyonu 126
Gazi Çiftliği'nden Ankara Ovası'nın görünümü 126
Ankara şehir planı. En önemli anıtların konumları 142
Roma Su yolu 144
Hacı Bayram'dan Görülen Kale Manzarası 150
II. İzzettin Keykavus Kapısı 161
Perde Duvar 4-5 162
Kale. Plan 162
Dış Ala Kapı 163
Saat Kulesi ile Hisar Kapı 165
Hisar Kapı 166
Hisar Kapı. Plan 166
Un Pazarı 167
Doğu Kalesi'nin kare şeklindeki kulesi 168
Yukarı Sur'un Batı Cephesi 171

Gizli Kapılı 1'-2' numaralı perde duvar ve Gizli Kapı 172
3'-4' numaralı perde duvar 173
3 numaralı kule (Rekonstrüksiyon) 3'-4' numaralı perde duvar. Ayağa kaldırma ve planı 174
Genç Kapı 175
22-23. numaralı perde duvar 177
Parmak Kapı ve arkasındaki Zindan Kapı 178
Parmak Kapı ve Zindan Kapısı. Plan 179
25' numaralı Kule (Rekonstüksiyon). Kesit 180
Doğu Kalesi. Şark Kalesi 181
Doğu Kalesinin Gizli Kapısı 181
Timur Tepesi ve doğudaki sur dizisi 182
Doğu Kalesinden Cebeci Semtinin Görünümü 182
Şark Kalesi ya da Doğu Kalesi. Plan 183
Kaya Başı'ndan Kale'nin batı yakasının görünümü 184
32 numaralı Kule 185
34- 35 numaralı perde duvar 185
Akkale ve Sarp Bazalt Kayalıkları 186
Dere'den Kale'nin görünümü (Doğudan) 186
Akkale. Giriş 187
Akkale. Plan 188
Akkale'nin iç avlusu 189
Eski tabakhanelerin bulunduğu mahalle ve Kale 190
Surların dereden görünümü 191
Su bendi ve Aşağı Kule 193
Julien Sütunu 195
İsmet Paşa Enstitüsü 196
Gazi Enstitüsü 196
Erkek Lisesi 197
Çankaya'da bir ilkokul 197
Kale'nin Hanları 199
Bedesten 200
Bedesten. Plan 200
Kurşunlu Han 201
Suluhan 202
Hergele Meydanı. Lahit kapağı ve türbe 203
XVIII. yüzyılın başındaki tarihi Osmanlı evlerinin birinci katı. 2 Plan 206
Yeni Camii Mahallesindeki evler 207
Hacı Bayram Mahallesi'ndeki ev 207
Mukaddem Mahallesi'ndeki evler 208
Hacı Doğan Mahallesi'ndeki ev 209
Camiiler Planı. Tip A Tip B. Tip C. 1 214
Camiiler Planı. C.2. C.3. C.4. C.5. C.6. 215
Cenabî Ahmed Paşa Cami 216
Aslanhane ya da Ali Şerafeddin Cami 218
Aslanhane Camii içi. Aslanhane Camii Plan 219
Aslanhane Camii Mihrap 220
Ahi Şerafeddin türbesinin avlusu. Yunan-Roma dönemine ait Aslan 221
Ahi Elvan Camii 223
Ahi Elvan Camii'nin Planı 223
Alâeddin Camii 224
Alâeddin Camii'nin Planı 225
Tabakhane Mescidi 227

Hacı Bayram Camii 228
Hacı Bayram Türbesi 229
Hacı Bayram Camii'nin Dış Cephesi 230
İmaret Camii'nin girişi 231
İmaret Camii. Plan 232
İmaret Camii'nin kapısı 232
Yeni Camii 234
Etnografya Müzesi 235
Hacı Bayram Müzesi. Hitit Heykelleri 237
Hacı Bayram Müzesi. Hitit Heykelleri 237
Hacı Bayram Müze Meydanı. Şuhut lahdi 238
Hacı Bayram Müze Meydanı. Çeşitli parçalar 238
Büyük Millet Meclisi 239
Eski Halk Partisi Binası 240
Büyük Millet Meclisi'nin havuzdan görünümü 240
Büyük Millet Meclisi'nin Oturum Salonu (sağda başkanlık locası, geride diplomatik loca) 241
Halk Evi 242
Cumhurbaşkanlığı Köşkü (kuzey cephe) 243
Cumhurbaşkanlığı Köşkü (batı cephe) 243
Akköprü'nün dereden görünümü (Yağmur Mevsimi) 244
Gazi'nin Atlı Heykeli; Millet Meydanı 245
Gazi'nin Atlı Heykeli, Etnografya Müzesi Meydanı 247
Mareşal Gazi Anıtı, Yeni Şehir 248
Augustus Tapınağı'nın içi. Üç pencereli iç avlu 251
Augustus Tapınağı. Mahzenle beraber Kilisenin bodrumu 253
Augustus Tapınağı'nın içi 254
Augustus Tapınağı. Yazıtın Başlangıcı 255
Augustus Tapınağı'nın Kapısı 256
Augustus Tapınağı'nın Kapısı. Perrot ve Guillaume'a göre kapının üst kısmının yeniden inşası 257
Roma ve Augustus Tapınağı. Plan 259
Gazi İstasyonu 272
Gazi Model Çiftliği 273
Gazi Çiftliği. Ankara Ovası'ndan görünüm 273
Tarih Öncesi Dönem'de Ahlatlıbel Yerleşim Yeri 276
Gavurkale. Plan 280
Gavurkale. Sur temelleri 281
Gavurkale. Burcun kaya yüzeyi 282
Gavurkale. Kaya yüzeyindeki iki önemli kişi 282
Hasan Oğlan. Yalak 283
Hasan Oğlan kaya kabartması 284
Gordion Plan 296
Sungurlu Meydanı 297
Hattuşaş Yerleşim Yeri 298
Boğazköy Planı ve Hattuşaş eski şehri 298
Hattuşaş. Kral Kapısı'nın içeriden görünümü 299
Hattuşaş. Aslanlı Kapı'nın içeriden görünümü 300
Şehrin kapılarından birinin rekonstrüksiyonu 300
Hattuşaş. Poternli Kapı'nın dışarıdan görünümü 301
Hattuşaş. Aslanlı Kapı'nın dışarıdan görünümü 302
Hattuşaş. Aslanlı Kapı. Duvarın örülüş biçimi 302
Hattuşaş. Büyük Tapınağın temelleri 303
Höyük. Sfenksler Kapısı 304
Alaca'nın ana sokağı 305

İÇİNDEKİLER

Rehberin Genel Planı 11

I. Bölüm
Çeşitli Pratik Bilgiler

I.Bölümün Özeti 14
Günümüzde Ankara, 15. Ankara'yı Hangi Mevsimde Ziyaret Etmek Gerekir? 17. (Ankara'ya Varış, Hamallar, Tarifeler 21. Bagaj Tarifleri 21. Ankara'nın Gardan Görünümü 21. Konuşulan Diller 22. Rehberler-Tercümanlar 22. Para Birimi 22. Geçici İkamet İşlemleri 22. Türk Alfabesi 23. Otomobiller-Taksiler 24. Otobüsler 24. Oteller 25. Restoranlar 25. İçecekler 26. Postaneler, Telgraf, Telefon 26. Hamamlar 27. Tiyatro-Konserler-Konferanslar-Sergiler 27. Sinemalar 29. Bahçeler 29. Spor Parkı 31. Stadyum 31. At Çiftliği 31. Elçilikler ve Temsilcilikler 32. Bankalar 34. İbadethaneler 36. Hastaneler 37. Bakanlıklar 37. Vilayet ve Genel Yönetimler 39.

II. Bölüm

II.Bölümün Özeti 42
Coğrafi, İklimsel, Zirai ve Endüstriyel Bakış 43. Ankara 43. Banliyö 45. Şehrin ve Etrafının Genel Topoğrafyası ve Yüzey Şekilleri 46. Şehrin Topografyası ve Yüzey Şekilleri 47. Hidrografya 48. Atmosfer Basıncı 49. Yağışlar 49. Buharlaşma 49. Rüzgârlar 50. İklim 50. Tarım 50. Hayvancılık 51. Ankara Keçisi 51. Ankara Kedileri 53. Sanayi 54.

Genel Tarihsel Bakış 55
Hititler Dönemi 55. Frigler Dönemi, Kimmerler, Persler, Büyük İskender, Seleukoslar, Galatlar 62. Roma Dönemi 66. Bizans Dönemi Müslümanlık Dönemi-Danişmentliler 68. Selçuklu Dönemi 69. Moğol Dönemi 71. Ahiler 71. Osmanlı Dönemi 73. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi 74.

Topografik Taslak 75
Şehre Verilen Çeşitli İsimler 75. Şehrin Yayılımı 75. Hitit Kalesi 75. Frig Kalesi 76. Galat Şehri Ankara 77. Roma Şehri Ankara 77. Bizans Şehri Ankara 79. Danişmend Şehri Ankara 82. Selçuklu Şehri Ankara 82. Moğol Şehri Ankara 83. Osmanlı Sultanlarının Şehri Ankara 84. Cumhuriyet'in Başkenti Ankara 89.

Demografik Görünüm 91

Sanata Genel Bakış 94
Dekoratif Boyama 94, Oymacılık 96. Mimari 96.

Zaman Dizinsel Tablolar 97
Galat Kralları 97. Roma İmparatorları 97. Constantinopolis'in Rum İmparatorları 97. Constantinopolis'in Latin İmparatorları 99. İznik'in Rum İmparatorların 99. Constantinopolis'in Rum İmparatorlarının Devamı 99. Anadolu Selçuklu Sultanları 99. İlhanlılar Adına Moğol Valilerinin Hâkimiyeti 100. Danişmentliler 100. Ankara Ahileri 101. Eretnaoğulları (Eretnalılar) 101. Osmanlı Sultanları 101. Cumhuriyet Dönemi Cumhurbaşkanları 102

1927-1928 yılları arasında Ankara iline ilişkin Çeşitli İstatistikler....103
Meslekler 103. Dinler 103. Diller 103. Milliyetler 104. Halk Sağlığı 104. Eğitim 104. Tarım 105. Sürü Hayvanları 105.

III. Bölüm

III.Bölümün Özeti 108

Haydapaşa'dan Ankara'ya 109
Haydarpaşa'dan Ankara'ya 109. Anadolu Tren Hattının Tarihçesi 109. Marmara ve İzmit Körfezi Kıyıları 110. Haydarpaşa 110. Kadıköy 110. Pendik 112. Tuzla 112. Gebze 112. Dil İskelesi 113. Tavşancıl 113. Hereke 113. Derince 113. İzmit 113. Büyük Derbent 115. Sapanca 116. Arifiye 116. Doğançay 117. Geyve 118. Ak-Hisar (Pamukova) 118. Mekece 118. Osmaneli 118. Vezirhan 119. Bilecik 119. Yayla 120. Karaköy 120. Bözüyük 120. İnönü 121. Çukurhisar 121. Eskişehir 121. Ağapınar 123. Alpu 123. Beylikova 123. Yalınlı 123. Sarıköy 123. Sazak 124. Biçer 124. Sazılar 124. Beylikköprü 124. Polatlı 125. Yenidoğan 125. Malıköy 125. Çubukova 125. Sincan 125. Etimesgut 125. Gazi 125. Ankara 126.

IV. Bölüm

Şehrin ve çevresinin ziyareti için genel bilgiler

IV.Bölümün Özeti 128

Hareket Noktaları 129
Hareket Noktaları Listesi 129. Millet Meydanı 129. Kooperatif 130. Samanpazarı 130. Hisar Kapısı 131. Dışişleri Bakanlığı Kavşağı 131. Gazi Köprüsü 132.

Güzergahlar....133
Güzergahlar hakkında bazı bilgiler....133
A Güzergahı, Otomobille 3 saatlik gezi 133
B Güzergahı, Otomobille, 1 günlük gezi 135
C Güzergahı, Yürüyerek ve Otobüsle, 2 günlük gezi 135

V. Bölüm

Şehrin Anıt ve Sit Alanlarını Açıklamalı ve Resimli Dizini

Bölümün Özeti 142
Roma Sukemeri 144. Osmanlı Sukemeri 145.

Çubuk Vadisi Barajı 145

Hamamlar 146
Şengül Hamamı 147. Sıhhı Banyo 147.

Kütüphaneler 147
Halk Kütüphanesi Milli Eğitim Bakanlığı 147. Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi 147. Halkevi Kütüphanesi 147.

Mezarlıklar....148
Ermeni Mezarlığı 148. Yunan Mezarlığı 148. Yahudi Mezarlığı 149. Selçuklu Mezarlıkları 149. Ahi Mezarlığı 149. Osmanlı Mezarlıkları 149. Yeni Mezarlıkları 149. Türbeler 149.

Kale 150
Millattan itibaren Kaleye İlişkin Kronoloji Denemeleri 154. Çeşitli özellikler 155. Bursa ve İznik Surları ile Karşılaştırma 160.
Surları Ziyaret 161
Dış Kale 161. Dış Ala Kapı 163. Hisarkapı 165. İkinci Sur, İçkale ve Akkale 169. Sur Gezisi 171. Genç Kapı 174. Parmak Kapı ve Zindan Kapı 177. Doğu Kalesi 181. Şark Kalesi 181. Doğu Cephe 184. Ak kale 188. Yukarıda 189. Deredeki Savunma Hatları 190. Bent 192. Gizli Dehliz 194.
Julien Sütunu-Belkız Minaresi 195
Okullar 197
Çeşmeler 198
Kalenin Hanları 199
Bedesten 200. Kurşunlu Han 201. Yeni Han 202. Sofra Han 202. Pirinç Han ve Çukur Han 202. Suluhan 202.
Eski Yazıtlar 203
Ankaranın Eski İbadethaneler : Tapınaklar, Havralar, Kiliseler, Camiler 204
Tarihi Osmanlı Evleri 205
Camiler ve Mescitler 209
Genel Bilgiler 209. Camii Ve Mescitlerin Yapılış Tarihine Göre Sınıflandırılması 211. İslamiyet Dönemine Ait Başlıca Anıtlar Listesi. Camiler. Mescitler. Çeşmeler. Türbeler. Köprüler. Hamamlar. Hanlar. 212. Belirli stillere göre Camii ve Mescitlerin Sınıflandırılması 213. Mescitler 213. Camiler 213. Ankara'nın İlk Camisi 216. Ağaç Ayak Camisi 217. Aslanhane ya da Ahi Şerafettin Cami 217. Ahi Elvan Camii 222. Ahi Yakub Mescidi 224. Alaettin Camii 224. Kuyulu Kahve Mescidi (Eski Hoca Paşa Mescidi) 226. Tabakhane Mescidi 226. Hacı Bayram Cami 227. Musa Camii 230. İmaret Cami 231. Yeni Cami 233. Zincirli Camii 234.
Müzeler 234
Etnografya Müzesi 235. Hacı Bayram Müzesi 236.
Büyük Millet Meclisi 239
Halk Evi 241
Cumhurbaşkanlığı Köşkü 243
Akköprü 244
Gazi Heykelleri 245
Millet Meydanındaki Zafer Anıtı 245. Etnografya Müzesi Meydanındaki Atlı Atatürk Anıtı 247. Mareşal Atatürk Anıtı, Yenişehir Gazi Bulvarı 248.
Sinagog ve Yahudi Mahallesi 248
Roma ve Augustus Tapınağı 249
Tarihçe 249. "Augustus Vasiyetnamesi" ya da Augustus'un İşlerinin Listesi 254. Güncel Durum 256. Kazılar 258. Yeniden İnşaa Etme 259. ; Augustus Vasiyetnamesi ya da Augustus'un Gerçekleştirdiği Eylemlerin Listesi; Çeviri 260.

VI. Bölüm

VI.Bölümün Özeti 270
Ankara'nın Çevresi 271
Üç Bölgeye Ayırma 271
1. Bölge 272
Ayvalık 272. Dikmen 272. Etlik 272. Gazi Çiftliği 272. Kalaba 273. Kayaş 273. Keçiören 273. Mamak 273. Timur Tepesi (Timurlenk Tepesi) 274. Çankaya 275.
2. Bölge 276
Ahlatlıbel 276. Asi Yozgat (Yozgat Köyü) 277. Elmadağ 278. Etimesgut 279. Gavurkale 279. Hasan oğlan 283. Kalecik 285. Kızılhisar 286. Göller 286. Çubuk Ovası 287. Hüseyin Gazi Mezarı 288. Tümülüsler 289. Haymana (Yapan Hamam) 290. Zir 290.
3. Bölge 291
Sivrihisar 291. Ballıhisar (Pessinus) 291. Asarköy (Amorium) 293. Kaymaz (Tricomia) 294. Yerma ve Karacaören (Germa) 294. Eski Alikel (Orkistos) 294. Beypazarı 295. Gordion 295. Boğazköy (Hattuşaş) 298. Höyük 304. Çankırı (Cangra) 304. Yozgat 305.
Bibliyografya 307
Resimler 311
İçindekiler 315

BANQUE AGRICOLE DE TURQUIE
SOCIÉTÉ ANONYME.

Fondée en 1888. / Capital: 100.000.000 de Livres Turques, / Siège social: Ankara Toutes opérations de Banque. / Location de Coffres-Forts. Correspondants à l'Etranger. / 260 Succursales et Agences en Turquie.

SUCCURSALES

1	Adana	15	Çanakkale	29	Isparta	42	Muğla
2	Adapazan	16	Çankırı	30	Istanbul	43	Nazilli
3	Afyon	17	Çorum	31	Kars	44	Nigde
4	Aksaray	18	Denizli	32	Kastamonu	45	Or du
5	Aimasya	19	Diyarbekir	33	Kayseri	46	Odemış
6	Antalya	20	Edirne	34	Kocaeli	47	Samsun
7	Aydın	21	Edremit	35	Konya	48	Sivas
8	Ayıntap	22	Elâzız	36	Kütahya	49	Tarsus
9	Balıkesir	23	Erzincan	37	Malatya	50	Tokat
10	Bartırma	24	Erzurum	38	Manisa	51	Trabzon
11	Bergama	25	Eskişehir	30	Maraş	52	Urfa
12	Bolu	26	Guresun	40	Merkez	53	Uşak
13	Burdur	27	Inebolu		(Ankara)	54	Yozgat
14	Bursa	28	Izmir	41	Mersin		

AGENCES:

1	Acıpayam	54	Çeşme	105	Kandıra	158	Sauteli
2	Adıyaman	55	Çine	106	Kangal	159	Salihli
3	Akçaabat	56	Çivril	107	Karaburun	160	Sandıklı
4	Akdağ Madeni	57	Çorlu	108	Karacabey	161	Sarayköy
5	Akhisar	58	Çuhıkabat	109	Karaisalı	162	Seydişehir
6	Akseki	59	Daday	110	Karaköse	163	Siirt
7	Aksehir	60	Demirci	111	Karaman	164	Silifke
8	Alaca	61	Develi	112	Karamursal	165	Simav
9	Alanya	62	Devrek	113	Kasaba	166	Sinop
10	Alaşehir	63	Dinar	114	Kelkit	167	Sivrihisar
11	Alucra	64	Divrikı	115	Kemalpaşa		(Eskişehir)
12	Anamur	65	Dörtyol	116	Kemalıye	168	Sefenlıusar
13	Ankara	66	Düzce	117	Keskın		(Izmir)
14	Araç	67	Igridır	118	Keşan	169	Sındırgı
15	Ardahan	68	Elbistan	119	Kılıs	170	Soma
16	Artvin	69	Elmalı	120	Kırklareli	171	Söğüt
17	Avanos	70	Emirdağı	121	Kırkagaç	172	Söke
18	Ayancık	71	Erbaa	122	Karşehir	173	Sungurlu
19	Ayas	72	Ereğli	123	Kızılca-	174	Suşehri
20	Ayvalık		(Karadeniz)		hamam	175	Sürüş
21	Babaeski	73	Ereğli	124	Kula	176	Sürmene
22	Bafra		(Konya)	125	Korkudeh	177	Şarkoy
23	Balâ	74	Ergani Madeni	126	Kozan	178	Şarkî
24	Balya	75	Ermenak	127	Köycegız		Karaağaç
25	Bartın	76	Ezine	128	Kuşadası	179	Şerefli
26	Bayburt	77	Fatsa	129	Lapseki		Koçhisar
27	Bayındır	78	Fenike	130	Lüleburgaz	180	Şebin
28	Bayramuç	79	Fethiye	131	Malkara		Karahisar
29	Beypazan	80	Gebze	132	Mardın	181	Taşköprü
30	Beyşehir	81	Gediz	133	Mecidözü	182	T avas
31	Biga	82	Gelibolu	134	Menemen	183	Tavşanlı
32	Bilecik	83	Gemlik	135	Mennens	184	Tefenni
33	Bireçik	84	Gerede	136	Merzifon	185	Tekirdağ
34	Bitlis	85	Gerze	137	Mesudiye	186	Tercan
35	Bodrum	86	Geyve	138	Milâs	187	Tire
36	Bogazlıyan	87	Göcles	139	Mihaliçcık	188	Tirebolu
37	Boldan	88	Görele	140	Mudanya	189	Tenus
38	Bolvadın	89	Gören	141	Mudurnu	190	Tosya
39	Bor	90	Göynük	142	M. Kemalpasa	191	Uluborlu
40	Boyabat	91 —	Gülnar	143	Muş	192	Urla
41	Bozdoğan	92	Gümüşhacı-	144	Mut	193	Uzunkoprü
42	Bozkır		köy	145	Nallıhan	194	Unye
43	Boziüyük	93	Gümüşane	146	Nevşehir	195	Urküp
44	Bünyan	94	Gürün	147	Nezip	196	Vakfıkebir
45	Bürhaniye	95	Havza	148	Niksar	197	Van
46	Cebehbereket	96	Haymana	149	Of	198	Vezirkoprn
	(Osmaniye)	97	Hayrabolu	150	Orbaneli	199	Vize
47	Ceyhan	98	Hendek	151	Osmancık	200	Yalvaç
48	Cide	99	Inegol	152	Pasinler	201	Yenıhan
49	Cihanbeyli	100	Isklip	153	Pazar	202	Yenişehir
50	Çal	101	Igdır	154	Pazarcık	203	Zafranbolu
51	Çarşamba	102	Ilgaz	155	Pınarbası	204	Zara
52	Çatalca	103	Ilzın	156	Polatlı	205	Zile
53	Çerkeş	104	Kalecık	157	Rize	206	Zonguldak

SUMER BANK

Capital: Ltqs. 20.000.000

—

Siège Central: ANKARA

—

Succursales: ANKARA, İSTANBUL

—

Toutes opérations de Banque. Correspondants en Turquie et à l'Etranger

—

Fabriques exploitées par la Banque:

1- Sucrerie d'Ouchak
2- Fabrique de textiles de Feshané
3- Tannerie et fabrique de chaussures de Beykoz
4- Fabrique de lainage et de soieries de Hérékè
5- Fabrique de toile de Bakirkeuy
6- Fabrique de décorticage de riz de Tosya

—

La Banque a en outre des participations dans huit différentes fabriques en Turquie

—

Les fabriques de la Sumer Bank ayant des installations techniques les plus modernes, leurs productions en soierie, cotonnade, cuir et sellerie sont d'une perfection et d'une supériorité inégalées.

—

Les produits des établissements de la Sumer Bank se vendent au "Yerli Mallar Pazarı" à Ankara, İstanbul, Samsun.

SUMER BANK
YERLİ MALLAR PAZARI

Les productions des établissements industriels du Pays, surtout celles des fabriques de la Sumer Bank se vendent au "Yerli Mallar Pazarı".

Tous ceux qui préfèrent les produits indigènes doivent les acheter au "Yerli Mallar Pazarı".

—

SUMER BANK
YERLİ MALLAR PAZARI:

1- Ankara Yerli Mallar Pazarı: Çoçuk Sarayı caddesi

2- İstanbul Yerli Mallar Pazarı: Bahçe kapı 1 inci Vakıf Han

3- İstanbul Yerli Mallar Pazarı-Beyoğlu Şubesi: Beyoğlu İstiklâl caddesi No. 216

4- Samsun Yerli Mallar Pazarı: Samsun, Bankalar caddesi

EMLAK
VE EYTAM BANKASI

Société Anonyme Turque

Capital: 20.000.000 Ltqs.

SIÈGE CENTRAL: Ankara, Anafartalar Djadessi

SUCCURSALES: Ankara, İstanbul, Smyrne

Prêts hypothécaires et toutes opérations de banque limités par ses statuts.

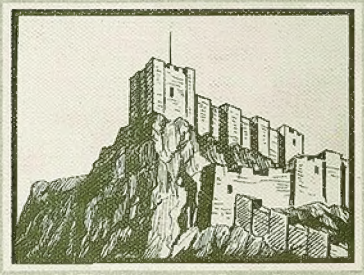

2,5 Türk Lirası ya da 30 Fransız Frangı

ISBN: 978-605-136-149-9

Ankara Üniversitesi Basımevi